

Cilt/Volume: 41 | Sayı/Issue: 3 | Yıl/Year 2021

ISSN 1304-4680
E-ISSN 2602-2982

PSİKOLOJİ ÇALIŞMALARI

STUDIES IN PSYCHOLOGY

PSİKOLOJİ ÇALIŞMALARI

STUDIES IN PSYCHOLOGY

Dizinler / Indexing and Abstracting

Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TÜBİTAK-ULAKBİM TR Index

Türk Psikiyatri Dizini

DOAJ (Directory of Open Access Journals)

TÜBİTAK

ULAKBİM

TÜRK
PSİKIYATRI
DİZİNİ

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati Develi
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. H. Özlem Sertel Berk
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü
BALABANAĞA MAH. ORDU CAD. NO:6 34459, LALELİ - FATİH/İSTANBUL, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212)455 57 00 / 15793
E-mail: sp@istanbul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iupcd>
<https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/sp/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Turkey
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
The publication languages of the journal are Turkish and English.

Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında, yılda üç sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published triannually in April, August and December.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. İlknur ÖZALP TÜRETGEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – ilknuroz@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor in Chief

Arş. Gör. Dr. Nermin TAŞKALE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – nermin.taskale@istanbul.edu.tr

Yönetici Editör / Managing Editor

Arş. Gör. Dr. Esin TEMELOĞLU ŞEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – esin.sen@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyesi / Editorial Management Board Member

Prof. Dr. Sevim CESUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – cesur@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. İlknur ÖZALP TÜRETGEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – ilknuroz@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Sema KARAKELLE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – semakara@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Esin TEMELOĞLU ŞEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – esin.sen@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Arsun Uras YILMAZ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, İstanbul, Türkiye – auras@istanbul.edu.tr

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Sevim CESUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – cesur@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Sema KARAKELLE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – semakara@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. H. Özlem SERTEL BERK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – osberk@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Nuran AYDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – aydemirn@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üy. Göklem TEKDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – tekdemir@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üy. Hayriye GÜLEÇ, Bursa Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bursa, Türkiye – hayriyegulec@uludag.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Arş. Gör. Dr. Nermin TAŞKALE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – nermin.taskale@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Gül Deniz DERİN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – gul.derin@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Canan ÇELİKADAM, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – canan.celikadam@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Tefvik ALICI, Bursa Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bursa, Türkiye – alici@uludag.edu.tr
- Doç. Dr. Nuran AYDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – aydemirn@istanbul.edu.tr
- Assist. Prof. Gokce BASBUG, Sungkyunkwan University, GSB Faculty, Seoul, Korea – gokce@skku.edu
- Doç. Dr. Mahmut BAYAZIT, Sabancı Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye – mbayazit@sabanciuniv.edu
- Prof. Dr. Charissa CHEAH, The University of Maryland, College of Arts, Humanities, and Social Sciences, Department of Psychology, Baltimore, USA – ccheah@umbc.edu
- Prof. Dr. Sevim CESUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – cesur@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Anastasia EFKLİDES, Aristotle University of Thessaloniki, Faculty of Philosophy, School of Psychology, Thessaloniki, Yunanistan – cathan@psy.auth.gr
- Prof. Dr. Ulas Basar GEZGIN, Duy Tan University, Faculty of Arts & Humanities, Danang, Vietnam – ulasbasar@gmail.com
- Prof. Dr. Aylin KÜNTAY, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – akuntay@ku.edu.tr
- Prof. Dr. Gökhan MALKOÇ, İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – gmalkoc@medipol.edu.tr
- Prof. Dr. Ian PARKER, University of Leicester, School of Management, Leicester, United Kingdom – discourseunit@gmail.com
- Doç. Dr. H. Özlem SERTEL BERK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – osberk@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Emma SORBRING, Höögskolan Väst / West University, Division of Psychology, Pedagogy and Sociology, Trollhättan, Sweden – emma.sorbring@hv.se
- Prof. Dr. Diane SUNAR, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – diane.sunar@bilgi.edu.tr
- Dr. Öğr. Üy. Göklem TEKDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – tekdemir@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Şeyda TÜRK SMITH, Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – seyda.turk@acibadem.edu.tr
- Prof. Dr. Pınar ÜNSAL, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – pinsal@istanbul.edu.tr
- Dr. Orkun YETKİLİ, University of Westminster, College of Liberal Arts And Sciences, Department of Psychology, London, United Kingdom – o.yetkili@westminster.ac.uk

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Derleme Makaleleri / Review Articles

- Psikolojide Yöntem Sorunlarına Eleştirel Yaklaşım ve Öneriler
A Critical Approach to Methodological Problems in Psychology and Suggestions
Meral Gezici Yalçın, Canan Coşkan 759
- Jestlerin Çocukların Dil-İletişim ve Bilişsel Becerilerinin Gelişimindeki Destekleyici Rolü
How Gestures Support Children's Linguistic-Communicative and Cognitive Development
Gökçen Avcılar, Bilge Bilir, Şevval Cihankaya, Zeynep Coşkun, İlayda Piri, Ercenur Ünal..... 789
- Cinsiyetçiliği Azaltmaya Yönelik Müdahale Çalışmalarına İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme ve
Bir Sınıflandırma Önerisi
*A Critical Evaluation of Intervention Studies for Reducing Sexism and a Suggestion for a
Classification*
Nihan Selin Soylu-Konak, İbrahim Mert Teközel 817
- Zaman Algısında Duygunun Rolünün İncelenmesi
An Investigation of the Role of Emotion on Time Perception
Aslan Karaaslan, Sonia Amado 855

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Algılanan Sosyal Kaytarma Ölçeği - Türkçe Formu: Genç ve Yetişkin Sporcu Örnekleminde
Geçerlik ve Güvenirliğin İncelenmesi
*Perceived Social Loafing Questionnaire - Turkish Form: A Validity and Reliability Study in a Sample
of Youth and Adult Athletes*
Umut Sezer, Serdar Kocaekşi, Arıkan Ektirici, Cihan Aygün, Tuğba Özcan 899
- Kolektif Psikolojik Sahiplik Bağlamında İstanbul'da Yerleşik Orta Yaş ve Üzeri Ailelerin Suriyeli
Göçmenlere Yönelik Algıları
*The Perceptions of the Middle and Over Aged Local Couples of Istanbul towards Syrians in the
Context of Collective Psychological Ownership*
Yakup Azak 927
- Algılanan Ebeveyn İzlemesi, Siber Zorbalık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler Ergenin
Cinsiyetine Göre Farklılaşıyor mu?
*Does the Associations among Perceived Parental Monitoring, Cyberbullying, and Life Satisfaction
of Adolescents Differ in Boys and Girls?*
Nilgün Türkileri, Damla Karlier Soydaş, Zehra Uçanok 959
- Sosyal Değer Yönelimi ve Sosyal İkilemlerde İş birliği: Düzenleyici Odağın ve Tanımlayıcı
Normların Etkisi
*Social Value Orientation and Cooperation in Social Dilemmas: The Effects of Regulatory Focus and
Descriptive Norms*
Gökhan Karagonlar, Sevgi Emirza 991

Psikolojide Yöntem Sorunlarına Eleştirel Yaklaşım ve Öneriler

A Critical Approach to Methodological Problems in Psychology and Suggestions

Meral Gezici Yalçın¹, Canan Coşkan²

Yazar notu: Bu yazıya iki yazar da eşit katkıda bulunmuştur.

¹Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bolu, Türkiye

²Dr., Bağımsız araştırmacı; Bielefeld University, Institute for Interdisciplinary Research on Conflict and Violence ile bilimsel ilişkili

ORCID: M.G.Y. 0000-0002-8751-3428;
C.C. 0000-0003-0963-8951

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Meral Gezici Yalçın,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Gölköy, Bolu, Türkiye

E-posta/E-mail:
meralgeziciyalcin@ibu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 21.12.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
23.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
07.06.2021

Kabul/Accepted: 09.06.2021

Online Yayın/Published Online: 20.12.2021

Citation/Atf: Gezici Yalçın, M. ve Coşkan, C. (2021). Psikolojide yöntem sorunlarına eleştirel yaklaşım ve öneriler. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(3), 759–787.
<https://doi.org/10.26650/SP2020-844357>

ÖZ

Bağımsız bir alan olarak ortaya çıktığı günden bu yana doğa bilimlerinin tündengelimci araştırma yöntemine yönelen, bu yöntemi tek taraflı, Batı merkezli ve sadece yanlıştırma ilkesi temelinde kullanan psikoloji bilimi, günümüzde devasa sorunlarla karşı karşıya. Bu sorunlar karşısında açık bilim ve ön-kayıtlanma uygulaması gibi bazı çözüm önerileri geliştirilse de bir bütün olarak psikoloji disiplininin tarihsel eleştirisinin yapıldığı az sayıda eser göze çarpıyor. Bu nedenle bu yazıda amacımız öncelikle paradigmlar açısından psikoloji tarihine kısa bir göz atarak her şeyin nasıl başladığını hatırlamak. Bunun ardından, ontolojik ve epistemolojik pozisyonumuzu ortaya koymak için psikolojiye eleştirel yaklaşım ve güncel kuir feminist bilim çalışmaları temelinde epistemolojik çeşitlilik, düşünürsellik, öznelerarasılık, konumlandırılmış ve bağlandırlanmış bilgi üretme ilkelerini ayrıntılandırıyor ve bu ilkeleri psikoloji çalışmalarının merkezinde tutmanın önemine değiniyoruz. Takiben, çoklu paradigmların ve karma yaklaşımların diyalektik bir şekilde ve önerdiğimiz ilkeler çerçevesinde eleştirel bir yaklaşımla kullanılmasının psikolojinin farklı alanlarındaki genel yöntem sorunlarına çözüm olabileceği savını tartışıyoruz. Yöntem konusuna eleştirel bir pencereden bakmanın, içinde farklı yöntemlerin ve tekniklerin bulunduğu bir 'alet çantası' metaforuyla yaklaşmanın, psikolojinin yöntembilimsel sorunlarını aşmaya yönelik katkılarının neler olabileceğini irdeliyoruz. Bu esnada, çoklu ve karma yöntemleri kısaca tanıtır ve psikolojideki kullanımlarına yönelik güncel tartışmaları özetliyoruz. Kısaca bu yazıda, psikolojinin toplumsal sorunların çözümüne katkısının, çoklu ve karma yöntemlerin eleştirel bakış açısıyla alan yazını da dönüştürecek bir amaçla kullanılmasıyla artabileceği savını ortaya atıyoruz. Bu çerçevede, eleştirel bakış açısı için gerekli temel ilkelerle (düşünürsellik, öznelerarasılık, konumlandırılmış bilgi) yola çıktığımızda, bilginin (ve dolayısıyla verinin) türünden (nitel veya nicel) ziyade, bilginin hangi amaçla ve kim için üretildiği sorusunun daha önemli bir tartışma zemini yaratabileceğini ileri sürüyoruz. **Anahtar Kelimeler:** Psikolojide yöntem sorunları, bilimsel paradigmlar, nitel ve nicel yöntemler, eleştirel yaklaşım, düşünürsellik, konumlandırılmış bilgi

ABSTRACT

Psychological science faces paramount problems for its inclination toward using deductive methods through a single-sided and western-centrist perspective, which is solely based on the principle of falsifiability since its declaration of disciplinary independence. Although several solutions, such as open science and pre-registration practices, have been developed to counteract these problems, paucity exists in research that presents a historical critique of the discipline of psychology. For this reason, we firstly aim to remember the foundation of this discipline in terms of the paradigms of the history of psychology. To posit our ontological and epistemological perspectives, we then provide a detailed account of the principles of epistemological diversity, reflexivity, intersubjectivity, and situated and contextualized knowledge production as grounded on the critical approach and queer feminist science studies. Moreover, we underline the importance of holding these principles at the center of psychological studies. Afterward, we argue for a potential solution to methodological problems using multiple and mixed methods through a dialectical understanding and a critical approach framed by the suggested principles. Furthermore, we discuss the potential contributions of considering the issue of methodology from a critical perspective and approach it as a *toolbox*, in which one can find diverse methods and techniques to overcome the methodological problems of psychology. In doing so, we briefly introduce multiple and mixed methods and summarize the current discussions around the use of such methods in psychology. In summary, we argue that the contribution of psychology to solutions to societal problems can be enhanced using multiple and mixed methods from a critical perspective and the transformation of the existing literature. Within this framework, we propose that if the discussion begins with the basic principles required to construct a critical perspective (i.e., reflexivity, intersubjectivity, and situated knowledge), then questioning the purpose and the target of knowledge production instead of the type (i.e., qualitative or quantitative) of knowledge (and, consequently, the data) can become a more crucial basis of discussion.

Keywords: Methodological problems in psychology, scientific paradigms, qualitative and quantitative methods, critical approach, reflexivity, situated knowledge

EXTENDED ABSTRACT

Since the 19th century, different ontologies, epistemologies, and methodologies have emerged, and several heated discussions about methodology have continued following the proposition of Wilhelm Dilthey to distinguish between natural and human science. Conducting sociohistorical analysis by considering the relationship between human experience and the mind, Dilthey proposed a method of *understanding* for psychology (see Walsh, Teo, & Baydala, 2014). However, the scientific attention on the individual and the singular was lost due to the dominant approach, which adopted Aristotelian physics in psychology. In addition, the *non-repetitive* was left outside of the conceivable of human psyche (Lewin, 1931). The futility of understanding the real, the unique, and the emotional received widespread acceptance, because the individual was positioned as the antithesis of law, such that qualitative traits were viewed as the exact opposite of the generality (Lewin, 1931). However, psychological phenomena are simultaneously *unique and general* not only because language brings together the singular and the general but also because the concept of individual, unique or personal is developed together with other people (Højholt & Schraube, 2019; see also Teo, 2001).

As positivism became popular in the 19th century, the mutual and multifaceted relationship between human experience and the mind was overlooked. Scholars endorsed

the dominant perspective, that is, the real world can be known objectively as natural facts; as such, scientific knowledge can be produced only through controlled experimentation and observation (Walsh et al., 2014). As a result, the deductive research methods of natural science captured the mainstream psychological tradition. Moreover, psychological science faced paramount problems related to its use of deductive methods through a single-sided and western-centrist perspective, which is based on the sole principle of falsifiability (see Holtz & Monnerjahn, 2017). Recent solutions to these problems include *open science* practices and *pre-registration* (see Nosek et al., 2015). Although this understanding and its practice can reduce researcher bias, they are insufficient for the transformation of psychological science without a historical critique of psychology as a discipline.

Beyond this paradigm, we also need to conceive the role of intersubjectivity, which is a basic principle of critical epistemology, for acquiring psychological knowledge as part of empirical materials retracted from the experiences of researchers and the respondents as well as the relationships between them (Busch-Jensen & Schraube, 2019). Accordingly, generalizations in psychological research should be related to the shared processes based on these forms of subjective experiences and actions in constant change. As such, researchers should include in their analyses the construction of meaning and its relations. This process requires a consideration of several crucial questions:

- “How does one reveal general relations based on the positioned/situated, intersubjective, and contextual qualities of the psychological phenomenon?”
- “What is the role of critique in the process of generalization?”
- “How does one include the subjectivity of the researcher and participants in the generalization?”
- “How does one develop analytical concepts and strategies for the conception of psychological phenomenon as a process and a movement?”
- “How does one reach psychological knowledge that is capable of transforming daily practices?”

Discussion

Generally based on the principles of intersubjectivity and reflexivity in critical theory and, specifically, driven by recent reflections on queer feminist science studies (Cipolla, Gupta, Rubin, & Willey, 2017), this study posits that psychological science can approach the subject of research that it objectifies as a (simultaneously natural and cultural) “material–semiotic

existence." Consistent with this approach, we can use different methods in a manner that seeks to understand the phenomenon being observed in its entirety and without hierarchical preference between methods. Toward this end, we propose the dialectical use of multiple paradigms and mixed methods that enhance our understanding of the phenomenon from diverse perspectives as a set of solutions for the general methodological problems observed in various fields of psychology (Greene & Caracelli, 2003; Maxwell & Loomis, 2003). If we rely on historical analysis, we can find that science progresses through the use of multiple methods.

It is suggested that a critical reflection on the issue of methodology, that is, approaching the problem with a toolbox, wherein one would find different methods and techniques, will help overcome the methodological problems in psychology. The contribution of psychology to the elimination of societal problems can be ensured by using multiple methods from a critical approach and by transforming the literature on psychology. Instead, of focusing on the type (i.e., qualitative or quantitative) of knowledge, questioning the purpose and the target of knowledge production based on the basic principles of critical theory (i.e., intersubjectivity, reflexivity, and situated/positioned knowledge) can become crucial bases of discussion.

Doğa bilimlerinin tümdengelimci araştırma yöntemine teslim olan ana akım psikoloji geleneği (Teddle ve Tashakkori, 2009; Walsh, Teo ve Baydala, 2014), tek taraflı ve Batı merkezci bir şekilde ve sadece yanlışlama ilkesi (bkz. Holtz ve Monnerjahn, 2017) temelinde tümdengelimci yöntemlerin kullanılması neticesinde bugün devasa sorunlarla karşı karşıya. Son dönemde tümdengelimci araştırmalarda nicel veri toplanması ve analiziyle ilişkilendirilen yanlışlıklara dair yayınlar gitgide ilgi çekmeye ve tartışılmaya başladı (örn., Francis, 2012b; Ioannidis, 2005; Simons, Nelson ve Simonsohn, 2011). Yakın zamanda, örneğin dini inanç düzeyi ile şiddet içeren suçlar arasındaki ilişkinin IQ ile düzenlendiğini savunan bir makale, irksal eşitsizlikleri ve ölçümsel hataları göz önünde bulundurmadığı gerekçesiyle yayından geri çekildi (makaledeki ölçümsel hatalara işaret eden çalışma için bkz. Ebbesen, 2020). Bunun dışında, son yıllarda istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyini gösteren p değerini¹ belli bir düzeyde elde edebilmek için veriyi zorlama veya manipüle etme (p-hacking için bkz., Head, Holman, Lanfear, Kahn ve Jennions, 2015), hipotezleri analizlerden sonra yazma (harking), veri uydurma (örn., Stapel davası için bkz. Verfaellie ve McGwin, 2011), anlamlı çıkan bulguları yayınlama (publication bias, Rosenthal, 1979; daha güncel bir değerlendirme için bkz. Ferguson ve Brannick, 2012) gibi birçok sorundan bahsediliyor.

Bu ve benzeri sorunların kaynağı, istatistiksel yöntemlerin yanlış veya hatalı kullanımında (Pashler ve Wagenmakers, 2012) aranabilir. Ne var ki, verinin çoğunlukla WEIRD² toplumlardan (Henrich, Heine ve Norenzayan, 2010) elde edildiği, araştırmalarda çoğunlukla kültüre özgü özelliklerin (emik-etik tartışması için bkz. Triandis ve Brislin, 1984) ve bağlamsal faktörlerin (bkz. Pettigrew, 2018) göz ardı edilebildiği, irksal veya toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelime dayalı eşitsizliklerin yok sayıldığı (Adams ve Salter, 2019, Gannon, Lucheta, Rhodes, Pardie ve Segrist, 1992; Herek, Kimmel, Amaro ve Melton, 1991), yapılan tekrar çalışmalarda yanlışlıklar sergilenemediği (replikasyonlar; Francis, 2012a) de göz önünde bulundurulduğunda, sorunun kaynağını sadece nicel (istatistiksel) yöntemlerin yanlış veya hatalı kullanımında aramak sınırlandırıcı ve yanıltıcı olacaktır. Buna ek olarak, bugünlerde daha fazla konuşulmaya başlanan açık bilim anlayışı (open science) ve önceden kayıtlama (pre-registration)³ gibi uygulamaların, veri

1 İlk kez Fisher'in 1925 yılında *yokluk hipotezi anlamlılık testi* için keyfi bir şekilde .05 olarak belirlediği değer; ayrıca bkz. Cohen, 1994.

2 Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic kelimelerinin baş harflerinin kısaltılması.

3 Bilimsel çalışmanın, örnekleminin, ölçümlerinin ve sayıtlarının çalışma öncesinde/sırasında veya sonrasında açıkça paylaşılması.

üzerinde daha fazla ‘kamusal’ kontrol sağlayıp (Nosek ve ark., 2015) gözlenen araştırmacı yanlılıklarının azalmasına belli düzeyde katkıda bulunma olasılığı olsa da, bir bütün olarak psikoloji disiplininin tarihsel bir eleştirisi yapılmaksızın (istisnalar için bkz. Cushman, 1990; Gergen, 1973; Parker, 1990) bu tür girişimler de tek başlarına yetersiz kalabilirler.

Psikolojide istatistiksel prosedürlerin kullanımını eleştirenlerden biri olan Lewin (1931, s. 154), kullanılan istatistiksel yöntemlerin “zihinsel dünyanın tüm gerçekliğinin tam olarak anlaşılmasının başarılmasına işaret ettiği ölçüde meşru olduğundan” bahseder. Lewin (1931) için kritik olan, istatistiksel yöntemlerin psikolojide kullanımı değil, bunların nasıl kullanıldığı ve deney gruplarında kimlerin yer aldığıdır. Sorun, sosyal bilimsel araştırmaların güncel veya gelecekteki olaylara dair spekülasyon yapmak için tarihsel coğrafi somut veriye odaklanmasıdır (bkz. Dege, 2019). Herhangi bir psikolojik olguya dair gözlenen verinin ortalamasının alınmasını değil, içinde bulunduğu çağın kullandığı istatistiksel analiz tekniklerini eleştiren ve gelecekte istatistiksel tekniklerin gelişeceğini umut eden Lewin (1931), geçmişte elde edilen somut verinin geleceği anlamak için pek az şey ifade ettiğini belirtmişti.

Buradan yola çıkarak ve güncel dünya yazınına dayanarak, biz bu yazıda, geleneksel ve ana akım psikolojinin yöntemlerine dair sorgulamalara ve başka türlü psikolojik bilgi üretmenin yollarına aralanan kapılara göz atmak istiyoruz. Daha belirgin olarak, sorunun kaynağının sadece istatistiksel yanlılıklarda değil ancak daha genel anlamda epistemolojik yaklaşımın kısıtlılığında (Meehl, 1997), bundan da öte, psikolojinin ontolojik ve epistemolojik pozisyonlanmasında aramız gerektiğini düşünüyoruz. Doğa-kültür ikiliğinin zaman içinde yıkılmaya başlamasıyla insanın toplumsal davranışlarıyla ilgili daha karmaşık ama aynı zamanda daha bütüncül bilgiye erişme şansının yeniden yakalandığını, nitel-nicel ikiliğinin eleştirel yaklaşımın yöntemsel ilkelerine güvenilerek yıkılmasının mümkün olduğunu ve bugünün sorunlarını çözmeye bu ikilikleri aşmanın yardımcı olabileceğini savunuyoruz. Tüm bu saydığımız nedenlerden ötürü, ana akım psikolojinin ontolojik ve epistemolojik pozisyonlanmalarına yönelik paradigmalara dair ilgili yazın temelinde psikoloji disiplinine tarihsel bir bakış atmak istiyoruz. Ardından, yöntem sorunlarının çözümüne dair dünya yazınında öne çıkan öneriler temelinde nasıl bir yaklaşım ve pratik oluşturabileceğimize dair fikirler sunacağız.

İnsan Zihni, Deneyimi, Bilimsel Paradigmalar ve Yöntem

Psikolojinin felsefe ve tıptan koparak bağımsız bir bilim alanı olarak ortaya çıktığı yıllarda, bu alandaki araştırmacılar esas itibarıyla doğa bilimlerine yönelmişti (Mayring, 2002). İlk kurulan psikoloji kürsüleri⁴, insanların belirli testlere verdikleri tepkileri araştıran algı psikolojisi alanında çalışmalar yürütüyordu (örneğin Wilhelm Wundt'un 1879'da Leipzig'de kurduğu laboratuvar). Bu dönemde, psikolojide büyük ölçüde tüm dengelimiçi yöntem benimsendi (Lewin, 1931). İnsanın anlama ve yorumlama etkinliğinden bağımsız bir gerçekliğin olduğu anlayışı, Tebes'in (2005) ifadesiyle zihinden bağımsız bir hakikat anlayışı, psikoloji alanında egemen oldu. Zihnin insan deneyimiyle ilişkisi ve dışarıdaki gerçekliğin anlama ve yorumlama yoluyla erişilebilir olduğu anlayışı terk edildi. Gerçek dünyanın nesnel bir şekilde bilinebileceği (facts) ve genel yasalara tabi olan gerçeklerin açıklanabileceği (pozitivizmin⁵ iki temel sayılısı için bkz. Gjorgjioska ve Tomicic, 2019) anlayışı benimsendi. Bilimsel bilginin sadece kontrollü deney ve gözlem yoluyla üretilebileceği görüşü hâkim oldu ve diğer yöntemlerin gerçeğe dair geçerliliği reddedildi. Yirminci yüzyılın başlarında içebakış yöntemini reddeden ve gözlenen davranışlara odaklanan davranışçılık akımı, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bilişsel deneycilik akımı ile psikoloji disiplini (post)pozitivist paradigma egemen hale geldi (Ashworth, 2015; Howitt, 2010). Bu çalışmalar büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) gerçekleştirilmişti ve oradan diğer ülkelere yayıldı. Bu şekilde psikolojideki 'Amerikanlaşma' (Metraux, 1985) uzun yıllar sürdü (Mayring, 2002) ve bir ölçüde sürmeye de devam ediyor⁶.

-
- 4 Psikoloji bilgisinin tohumları İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD'de atıldı ki bu ülkelerin bazıları uzun yıllara yayılan sömürgeleştirme geleneğine sahipti (Walsh ve ark., 2014). O yıllarda, sömürgeci Avrupa ülkelerinde Darwin'in evrim görüşleri diğer toplumları aşağılamak için ideolojik bir araç haline getirilmişti (Richards, 2012). Bunun en iyi gözlemlendiği alanlardan biri ırk çalışmalarıdır. Örneğin, Francis Galton (1822–1911), Avrupalıların doğası gereği 'ilkel ırklardan' daha zeki olduğunu savunmuştu, nöropsikolojinin kurucusu kabul edilen Paul Broca (1824–1880) da Avrupalı olmayanların daha aşağı olduğunu ileri sürmüştü (bkz. Teo, 2011). Bu bakımdan, diğer bilim dallarında olduğu gibi psikoloji alanında da üretilen bilimsel bilgiler sömürgecilik döneminin egemen anlayışının izlerini taşıyor (bkz. Said, 1978). Bu yüzden psikoloji biliminin geçmişte olduğu gibi bugün de ürettiği bilgiye eleştirel açıdan yaklaşmak önem arz ediyor (ayrıca bkz. Bettache ve Chiu, 2019).
 - 5 Pozitivist, post-pozitivist, sosyal inşacı, pragmatist ve dönüştürücü (transformative) paradigmaların ontoloji, epistemoloji, değerlerin rolü (axiology), nedensellik ve genellenebilirlik boyutları açısından karşılaştırılması için bkz. Guba ve Lincoln, 2005; Lincoln ve Guba, 1985; Teddlie ve Tashakkori, 2009. Ayrıca örneğin nitel araştırma geleneği içinde birbiriyle yarışan farklı paradigmalar için bkz. Guba ve Lincoln (1994).
 - 6 Türkiye'de ilk psikoloji laboratuvarı 1915 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Georg Anshütz tarafından kurulmuştu ve deneysel çalışmalar yürütülmüştü. Bu ilk yıllarda Avrupalı bir etki söz konusuyken, 1950'lerden itibaren 'hızlı' bir Amerikanlaşma yaşandı (bkz. Acar ve Şahin, 1990; Kağıtçıbaşı, 1994). ABD ve Avrupa psikoloji geleneklerinin örneğin tutumlar ve sosyal temsiller bağlamında karşılaştırılması için bkz. Howarth, 2006.

Bu iki akım (davranışçılık ve bilişsel yaklaşımlar), erken dönem psikolojinin kullandığı yorumsayıcı içebakış (interpretative introspective) yöntemlerinin ‘bilim dışı’ olarak etiketlenmesine yol açtı (Braun ve Clarke, 2013). Ne var ki, 1980’lerden itibaren nitel yaklaşımlar yeniden dayanak bulmaya başladı (‘nitele dönüş’ için bkz. Mayring, 1989) ve insan zihninden ve deneyiminden bağımsız (ve evrensel) gerçeklik anlayışı yeniden sorgulamaya açık hale getirildi (örn., Burr, 1995; Gergen, 1973, 1985, 1999; ayrıca 1950’li yıllarda pozitivistlere getirilen eleştiriler için bkz. örn., Popper, 1959). Kıta Avrupası’nda Spinoza’dan (1632–1677) Dilthey’e (1833–1911) uzanan hermönetik-fenomenolojist gelenek (Mayring, 2002) ABD’de yeniden keşfedildi (Banister, Burman, Parker, Taylor ve Tindall, 1994) ve bu gelişme bir süre sonra yankısını Kıta Avrupa’sında tekrar buldu (örn., Almanya için bkz. Witzel, 1982; Bergold ve Flick, 1987). Kişi ve bağlam, akışkan ve karşılıklı bir ilişki içinde (gerçekliği inşa eden ve gerçeklik tarafından inşa edilen insanın deneyimleri olarak görülmeye (Braun ve Clarke, 2013); gerçeklik, onunla etkileşen insanın deneyiminin ve zihninin bir versiyonu olarak (relativizm) yeniden ele alınmaya başlandı⁷. Böylece, Kartezyen mantığın zihin/beden, ben/öteki, birey/toplum ikiliği (dualism) anlayışı gerilemeye başladı. Kartezyen mantık gereği zihin, uzun yıllar sadece bedenden değil, maddi ve sosyal dünyadan da bağımsız olarak ele alınmıştı (Farr, 1987). Aynı yıllarda, örneğin birey ve içinde yaşadığı toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlamayı zorlaştırmış Kartezyen ikiliğini aşan, sosyal temsiller kuramı (bkz. Moscovici, 1981) ve sosyal kimlik kuramı (Tajfel ve Turner, 1979) gibi sosyal psikolojik kuramlar ileri sürülmüştü.

İnsan deneyiminden bağımsız bir gerçeklik anlayışına (Kartezyen felsefe geleneğine), on yedinci yüzyılda bile karşı çıkan yazarlar vardı. Bunlardan biri olan Gianbattista Vico (1668–1744), dil ve davranış ilişkisinin Kartezyen açıklama ve kanıtlama ilkeleleriyle ortaya çıkartılamayacağını ve pratiğin evrensel olamayacağını, çünkü deneyimin zamana ve mekâna özgü olduğunu ileri sürmüştü; aynı zamanda genel doğa yasalarının yerine belirli pratik kurallar arasındaki farklılığı ortaya çıkarmaya çalışan, tarihsel, tekil yönelimli ve anlamacı tin bilimsel anlayışı ortaya atmıştı (Mayring, 2002).

7 Braun ve Clarke (2013), bir ayağını realizm bir ayağını da relativizm kutuplarına basan bağlamsalılıktan (contextualisation) da ayrı bir epistemolojik yaklaşım olarak bahseder. Bu yaklaşıma göre, tek bir gerçeklik yoktur, bilgi belirli bir bağlam içinde ortaya çıktığından ve araştırmacının pozisyonunu yansıttığından yerel, konumlandırılmış ve geçicidir. Her ne kadar gerçeği anlama çabası bulursa da tek bir yöntemle bunun sağlanamayacağı düşünülmektedir (ayrıca bkz. Tebes, 2005).

Bundan birkaç yüzyıl sonra bu ilişkileri sistematik bir şekilde irdeleyen ve tin bilimlerini (Geisteswissenschaften) doğa bilimlerinden (Naturwissenschaften) ayıran⁸ Wilhelm Dilthey, doğal ve zihinsel süreçlerin birbiriyle karşılaştırılmayacağını ve zihinsel yaşamın psikofiziksel bir bütün olan insanın görece bağımsız bir etkinliği olduğunu savunmuştu (Mayring, 2002; aynı zamanda bkz. Teo, 2001). İnsan deneyimini ve zihnini birbiriyle ilişkisi içinde ele alarak sosyotarihsel bir analiz ortaya koyan Dilthey'e (1922/2017) göre, isteme, arzulama, heyecan, duygulanma, amaç koyma, değer verme, değerlendirme ve benzeri zihin süreçleriyle donanımlı insanın tinsel dünyası, *bilen öznenin* psişik totalitesinde yer alır ve bilen insan, nesnenin (doğa da denebilir) karşısına *psykhenin* bu totalitesiyle çıkar. Hem başkalarından etkilenen hem de başkalarını etkileyen insanın deneyimi ve zihni arasındaki bu ilişkiyi (*öznel zihin* ile *nesnel zihin*⁹ arasındaki karşılıklı ve çok yönlü ilişki) ortaya koymak, tekilin nesnel kavranışından hareketle bağlantıları ve kapsamlı ilişkileri *anlama* yoluyla mümkün olabilir (Dilthey, 1922/2017). Böylelikle, Dilthey, gerçek dünyanın nesnel bilgisi yerine insan zihninin nesnelleştirilmiş ifadelerinin ortaya konabileceğini, yasalara tabi olan doğal gerçeklerin açıklanmasının yanı sıra hermenötik bir mantık vasıtasıyla insan eyleminin de anlaşılabilirliğini savunmuştu. Ne var ki, pozitivistimin on dokuzuncu yüzyılda güç kazanmaya başlamasıyla birlikte tüm bu görüşler büyük ölçüde göz ardı edildi.

Sonraki yıllarda, Dilthey'in doğa ve tin bilimleri ayrımını benimseyen veya bu görüşe karşı çıkan bilim insanları oldu. Örneğin, Wilhelm Windelband doğa ve tin bilimleri sınıflamasını benimsemiş, genel yasaları (nomothetic) keşfetmeye çalışan doğa bilimle-

8 On dokuzuncu yüzyılda Dilthey tarafından ayrıştırılana dek bilim herhangi bir alanda üretilmiş bilgiler bütünü olarak görülüyordu (Walsh ve ark., 2014). Ne var ki Dilthey'in sınıflandırmasından sonra farklı ontolojiler, epistemolojiler ve metodolojiler ortaya çıktı (Bryman, 1984; Walsh ve ark., 2014) ve yöntem bilim konusunda bugün hala tüketilmemiş olan tartışmaların fitili ateşlendi (ayrıca bkz. Gjorgjoska ve Tomicic, 2019).

9 Dilthey, öznel zihin ve nesnel zihin arasında karşılıklı ilişkinin tarihselliğinden bahsederek bu ikiliği reddeder. Marx ve Dilthey'in bu konudaki analizinin karşılaştırması için bkz. Teo (2001). Her ikisinin analizinde de zihin sosyo-tarihsel bağlamından koparılmadan ele alınır. Marx'ın nesnel zihin ve öznel zihin ve bunların birbiriyle ilişkisi anlayışına benzer biçimde, Dilthey de tüm bir çağın zihinsel oluşumunun tek bir bireyde temsil edildiğinden bahseder; Dilthey'e göre, insanın zihinsel etkinliği (fikirler ve kavramlar), maddi etkinliği ile iç içedir: İmgeleme, düşünme, ve insanların zihinsel etkileşimi maddi davranışın sonucudur; her iki filozof da zihnin tarihsel ve sosyal olarak dolaymlanan içeriği ile ilgilenir ve zihni insan etkinliğine gömülü bir şekilde ele alır. Eş zamanlı olarak bireysel ve sosyal olan bu yaklaşım, Serge Moscovici'nin sosyal temsiller kuramında ve George Herbert Mead'ın sosyal benlik kavramsallaştırmasında (bkz. Howarth, 2006) veya sosyal kimlik kuramında (bkz. Reicher, Spears ve Haslam, 2010) da görülebilir. Birey, sosyal çevresinin bir ürünüdür ve çevresini sürekli ve dinamik bir şekilde değiştirerek üretir. Ben/öteki, birey/toplum, birbirine aykırı olarak değil ancak bir aşkınlığa doğru birlikte çalışan iki tamamlayıcı birim olarak düşünülür. Bireyin düşünme süreci ve sosyal gerçeklik karşılıklı olarak birbirine bağlı ve dönüştürücüdür. Howarth'a (2006) göre, birey ve toplumun iki farklı nesne olarak kavramsallaştırılması kategorik bir hatadır, bunun yerine birbiriyle ilişki içinde var olan kurumlar olarak ele alınmalıdır.

ri ile tekil olayları (idiographic) ele alan tin bilimlerinin kullandığı yöntemlerin taban tabana zıt olduğunu belirterek, ikincisinden yana bir tutum sergilemişti (bkz., Walsh ve ark., 2014). Buna karşın, psikolojinin doğa bilimi olduğunu ve bilimsel araştırmaların amacının açıklama olduğunu savunan, dolayısıyla psikolojinin temel yönteminin deney olması gerektiğini ileri süren psikologlar ön plandaydı (örn., Hermann Ebbinghaus ve Hugo Münsterberg; Walsh ve ark., 2014). Pozitivizm ve sonraki yıllarda da post-pozitivizm anlayışı, Dilthey ve Windelband gibi kişilerin düşüncelerinin psikoloji alanında etkili olmasını engelledi (Mayring, 2002).

Psikolojinin yöntem sorunlarının kaynağının, psikolojinin doğa bilimlerinin yöntemi olduğu gibi benimsemesi olduğunu ifade edenlerden biri de Kurt Lewin'di (1890–1947). Lewin'e (1931) göre, fiziksel doğanın yasaya tabi düzenliliği (Aristoteles'in fizik yasası) anlayışının psikolojide egemen olması neticesinde bireysel veya istisna olana yönelik bilimsel ilgi kaybolmuş, 'tekrar etmeyen' kavranabilir alanın dışında bırakılmıştı. Belirli bir kişinin davranışından yola çıkarak yasaya ulaşma (lawfulness) sorunuyla karşı karşıya olunduğunu belirten Lewin (1931), bireysel olanın yasanın antitezi olarak görülmesi neticesinde araştırmanın sınırlandırıldığını ileri sürdü. Bu da gerçek, eşsiz, duygusal olanın veya belirli bir bireyin kişiliğinin yapısını anlamaya çalışmanın nafile olduğu kanısına yol açarak nitel özelliklerin *genelin* tam tersi olarak ele alınmasıyla sonuçlandı. Oysa genel olan tekil olanda gözlenebilirdi. Çünkü bireysel, eşsiz veya kişiye özgü olan, başkalarıyla birlikte geliştirildiğinden (insanın toplumsallığı için bkz. Teo, 2001), psikolojik olgu biricik olduğu gibi geneldir de (Højholt ve Schraube, 2019). Ayrıca, genel olana ulaşmanın (genellenenin) tek yolu, verinin istatistiksel olarak aritmetik ortalamasının alınması olmayabilir (bkz. Lewin, 1931). Bireyler tarafından geliştirilen genel özelliklerin tipler temelinde belirlenmesi (tekilleşme) ve bunların daha sonra soyutlanması yoluyla da genele ulaşılabilir (Dilthey, 1922/2017; soyutlama ve somutlama arasındaki ilişki için bkz. Holzkamp, 1973). Bir başka deyişle, anlama yöntemi benimseyen ve nitel veriyle görgül analiz gerçekleştiren araştırmacılar da genel olana ulaşabilir (ancak buradaki genelleme evrene yönelik değil örüntüyü ortaya çıkarmaya yönelik olur). Örneğin tematik analizde belirli temalar çıkarılırken bir yandan soyutlama bir yandan da ortak örüntüyü görmek amacıyla genelleme süreçleri işletilir (bkz. Braun ve Clarke, 2006; ayrıca, genel ve spesifik olan veya genellenen ve bireysel olan arasındaki ilişki için bkz. Teo, 2001). Belirli bir bağlamda ve durumda elde edinilen nitel bulguların başka durumlarda ve zamanlarda ne denli geçerli olacağı ise tartışıl-

lır. Benzer şekilde, insan davranışları tarihsel etki altında, bağlama özgü ve öznel anlamlara sahip olduğundan, nicel çalışmalarda temsili örneklemin kullanılması -ki “temsili örnekleme hiçbir zaman tam olarak ulaşılamaz”- yoluyla evrene otomatik bir genelleme garanti edilemez (Mayring, 2002, s. 23).

Sonuç itibarıyla, yöntemler arasında hiyerarşi kurmayarak ve belirli yöntemleri belirli alanların tekelden çıkararak psikolojide epistemolojik çeşitlilik sağlanabilir. Nitel ve nicel araştırma yöntemleri tartışmasında yapılan ortak hataları tekrar etmemek adına, Shadish’i (1995) takiben, epistemolojik çeşitliliğin sağlanmasına yönelik savlarımızı şu şekilde sıralayabiliriz: İlk olarak, Galileo, Newton veya Muzaffer Şerif’in uyguladığı üzere, deneyler de gözleme, nitel veriye ve sürece dayanabilir. Bu anlamda, sosyal bilimsel keşfin, olgusal gerçeğin (fact) keşfi değil, belirli bir bağlamda sınırlı bir müdahalenin ortaya çıkardığı sonuçlara dair kısıtlı bir keşif olabileceğini, yani her deneyin belirli bir bağlam içinde anlam ifade ettiğini benimsemeyi önemli görüyoruz. Ancak bu şekilde (fiziksel bilimlerde olduğu gibi) genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak da psikolojide deneysel yöntemi keşfetmek amacıyla da kullanabiliriz.

İkinci olarak, fiziksel olgular gibi sosyal olgular da çok boyutlu ve bağlamsal olduklarından, sosyal meselelere yönelik sosyal yapısalcılıkla donatılmış fiziksel gerçeklik varsayımı yeni ve karma bilimsel yöntemleri ilerletebilir. Bu anlamda, deneyicileri naif realistler veya naif pozitivistler olarak görmeksizin, naif realizmin uygulanabilirliğini sorgulamanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Bir başka ifadeyle, birbirlerini karşılıklı ve dinamik olarak yeniden oluşturmaya devam eden sosyal yapılarla fiziksel gerçeklik arasındaki ilişkinin incelenmesi bilimsel olarak sürdürülebilir. Şöyle ki, ontolojik (gerçekte var olan) ve epistemolojik (neyin gerçekte olduğuna dair bilgi) realizm ayrımı üzerinden hareket edersek, deney (veya genel olarak bilim), varsayılan gerçeğin özelliğinin belirlenmesi amacını (epistemolojik realizm) taşıyor. Öte yandan, dışsal gerçeğin şu veya bu şekilde kanıtlanması zorluklar içeriyor çünkü gerçeğin doğrudan algılanıp saf (başka gerçekliklerin karışmadığı) bir şekilde raporlanması ve kuramsallaştırılması tamamen mümkün olmuyor. Bu yüzden sosyal inşa (social construction) (lineer değil) dairesel geri besleme döngüleriyle ilerleyen sosyal gerçekliği anlamlandırmada elzem bir rol taşıyor (Gergen, 1999).

Üçüncü ve son olarak, bilimin toplum ve toplumsal değişim için ilerleyebilmesi açısından, sosyal gerçeklik arayışında farklı paradigmaları benimseyen kişilerin, bizlerin,

epistemolojik şiddete (Teo, 2008, 2010, 2011) karşı temkinli, eleştiriye açık ve özeleştiril olması gerektiğini düşünüyoruz. Bu noktada, şunu tekrar vurgulamak isteriz: Deneycilerin pozitivist paradigmayı benimsemediği veya nicel veriyi kullanmadığı durumlar olduğu gibi (Shadish, 1995), nitel yöntemi benimseyen araştırmacılar da veriyi hem gerçekçi hem yorumcu paradigmalara (sosyal/psikolojik dünyayı açıklanabilir ve sistematik süreçlere bağlı görme, sosyal gerçekliği keşfetme/ortaya çıkarma veya deneyime dayalı aktarımların mevcut egemen yapıların yeniden ürettiği eşitsizlikleri gözler önüne serme amacı taşıma) dayanarak analiz edebilir (Willig, 2012). Kendi pozisyonumuzu daha iyi anlatabilmek için yönetime eleştirel açıdan yaklaştığımızda, diğer bir ifadeyle, eleştirel sosyal kuramsal yaklaşımın ilkelerinden yola çıktığımızda, neler gördüğümüzü aşağıda bazı yazınsal örnekler temelinde özetlemeye çalıştık.

Yönteme Eleştirel Yaklaşım

Yıllık Eleştirel Psikoloji Dergisi'nin (Annual Review of Critical Psychology) daha ilk sayısında, Ian Parker (1999) eleştirel psikolojinin tanımına ulaşabilmek için var olan farklı eğilimlerin kültürel-tarihsel bir hesabını yapmanın gereğinden bahseder. Psikoloji disiplini içindeki akademisyen, alanda çalışan uzman ve psikolojik danışmanlık alan kişi arasındaki sınırların sorgulanması kadar gerçekte eleştirel olan ile olmayan arasındaki sınırların da sorgulamasının önemini vurgular. Parker'a (1999) göre disiplin içindeki kavramların ve yaklaşımların tarihsel olarak nasıl üretildiğine duyarlı olan Eleştirel Psikoloji'nin aynı duyarlılığı 'alternatiflerin' sadece belirli bağlamlarda alternatif olabileceği konusuna da göstermesi gerekir. 'Görelilik' ve 'gerçekçilik' yaklaşımlarının farklı bağlamlarda farklı işlev gördüklerinden ve bunlardan birini 'radikal', diğerini ise 'muhafazakâr' olarak etiketlemenin yanıltıcı olduğundan söz eder. Örneğin, Güney Afrika'da fenomenoloji Aparteid rejimiyle işbirliğine dayalı acınacak bir tarihe sahipken, sosyal psikolojinin laboratuvar-deneysel yaklaşımı burada radikal bir kaynak olarak ortaya çıkmıştı. Latin Amerika'da yerli toplulukların psikoloji bilgisini üretmesini sağlayan sömürge karşıtı dini pedagoji yaklaşımı, özgürleşme psikolojisinin oluşmasını sağlamıştı. Hindistan'da ise radikal postmodern yaklaşımlar, baskıcı kültürel pratikleri sürdürmek için kullanılmıştı ve kullanılmaya da devam ediyor. Bundan yola çıkarak, eleştirel psikolojinin görevinin disiplin içindeki radikal bakış açılarını bir araya getirmek olduğunu belirten Parker (1999), eleştirel psikolojinin herhangi bir yaklaşımı diğerinden üstün tutmasını eleştirir. Ona göre radikal argümanların önünü kesmek için göreliliğe yaslananlar olduğu gibi, gerçeklik iddiasında bulunanlara karşı gerçekçilik üzerinden eleştiri getirmek mümkündür (ayrıca bkz. Parker, 2015).

Bu görüşten hareketle, yöntem sorunları eleştirel bir yaklaşımla ele alındığında neler söylenebilir? Öncelikle, eleştirel sosyal kuramsal yaklaşımın ilkelerinden biri olan düşünümSELLİK (reflexivity), ana akım psikolojiyi yüzleşmeye ve değişime çağırabilecek elzem bir epistemolojik yaklaşım olabilir. Çünkü naif görgülcülüğün temel sorunlarından birinin ‘hermenötik yitimi’ olduğu savunulur ve bu sadece bir eksiklik olarak kalmaz, aynı zamanda ‘epistemolojik şiddet’ olarak karşımıza çıkar (Teo, 2011). Bilimin toplumdaki ayrıcalıklı otoritesi nedeniyle her türlü bilimsel yorumun özel bir statüye sahip olduğu ve bunun mevcut yapısal eşitsizlikleri ve şiddeti sürdürebileceği göz ardı edilir. Oysa bilim öyle bir otoritedir ki bilim insanı ‘ötekinin’ (genel olarak dezavantajlı konumda tutulan) politik ve ahlaki saikleri olduğunu ileri sürebilirken, kendisinin de aynı saiklere sahip olduğu savını kolayca reddedebilir (Teo, 2011). Düşünümsel yaklaşım ise, araştırmacının araştırmacı olmasından dolayı sosyal güce sahip olduğunu, araştırma sürecinin tamamının ve araştırma sonrasında elde edilen bulguların ve çıkarımların yaratacağı değişikliklerin kendi güç konumundan etkilenebileceğini özeleştirel anlamda kabul etmesini ve bunu değiştirmeye yönelik hermenötik becerilerle kendisini donatmasını önerir. Düşünümsel yaklaşım, herhangi bir yöntemle kısıtlanamayacak kadar geniş, her yöntemde uygulanabilecek kadar nettir: Araştırmacının katılımcılara sunduğu seçenekleri şekillendirmede rolü vardır ve bu rol sebebiyle sınırdaki veya muhalif konumdaki öznellik şekillerinin bazılarını inkâr ya da ihmâl etme ihtimali bulunduğunu göz önünde bulundurmalıdır (Reicher, 1997).

Teo’nun (2008) önerdiği hermenötik işbirliği modeli, verinin çeşitli yorumlar geliştirmeye izin verdiğini¹⁰, araştırmacının dünya görüşünün yapılan yorumla bağlantılı (kuram, hem bilimsel bağlama hem de sosyo-tarihsel bir bağlama sahiptir) olduğunu görmemizi sağlar. Hermenötik işbirliği modeline göre çalışmayı yürüten araştırmacı(-lar) veriyi elde ederken, diğer araştırmacılar veri hakkında yorumlarda bulunurlar, bulguları tartışırlar. Bu sayede, görgül araştırmanın sadece hipotez geliştirip kuramın test edilmesinden ibaret bir süreç gibi anlaşılmasına yol açan, verinin tartışılması aşamasında yorumun etkisini reddeden ve değer-tarafsızlığı (fact versus value) anlayışını savunan, böylece kuram-veri-tartışma arasındaki ilişkiyi koparan pozitivizmin epistemolojik şiddetinin (Teo, 2008, 2010) önüne geçmek mümkün olabilir (ayrıca bkz. Teo, 2011).

10 Belirli bir deneysel savın nasıl yorumlanacağıyla ilgili yöntemsel bir ilke veya belirli bir kuramsal yorumun geçerli olmasını sağlayan herhangi bir kriter yoktur, nitekim çeşitli kuramsal savlar çeşitli deneysel desenlere olanak verir, dolayısıyla hem kuramsal savlar hem de deneysel savlar belirli bir derecede keyfidir; her deneysel savın sonsuz kuramsal anlamı olabilir (Teo, 2011).

Bunun yanında, Teo'ya (2011) göre hermenötiğin geçerliği ve güvenilirliği için kriterler geliştirilerek bir kılavuz oluşturulmalı ve araştırmacılar hermenötik becerilerle (yorum sonuçları hakkında düşünme) donanmalıdır. Bu iki şekilde sağlanabilir: a) kavramın ele alınışı kuramsal olduğu kadar tarihsel olarak da konumlandırılarak sorgulandığında, b) tartışma sonunda önerilerde bulunurken kimlerin ('ötekinin') ne şekilde zarar görebileceği göz önünde bulundurulduğunda.

Benzer bir görüşle Reicher (1997), düşünümsel yaklaşımın hem deneysel hem de söylemsel veya betimsel araştırmada benimsenebileceğini savunur ve birçok çalışmada bu savunusunu uygular. Böylesi bir çabaya çeşitli yöntem arayışları olan feminist psikoloji alanında da rastlanabilir. Feminist psikoloji alanında bir taraftan düşünümsellik diğer taraftan yöntemsel çeşitlilik ve aynı zamanda feminist politik gayeler, epistemolojinin ve bilimsel alana dair katı yaklaşımların önündedir. Öte yandan, düşünümselliğin nitel araştırmacılar tarafından da yeterince uygulanmadığı durumlar görülebilir. Örneğin Clarke ve Braun (2019), feminist psikoloji alanındaki iki dergide yayınlanan çalışmaları taradıkları¹¹ yazıda, düşünümsellik ilkesinin ve yazarın (kuramsal ve politik) pozisyonlanmasının araştırmalarda, analizlerde ve makale yazımında yeterince uygulanmadığını, bunun yerine, nitel analizin 'yansız' ve salt 'betimsel' olarak konumlandırıldığını belirtir. Clarke ve Braun'a (2019) göre düşünümselliğin yeterince uygulanmaması, araştırmacının kendisinden 'farklı' olanlarla araştırma yaparken yorumlarını yansız ve kesin doğrular şeklinde konumlandırmasına, üretilen bilginin üretim sürecinin sorumluluğunu üstlenmemesine yol açar ve nihayetinde 'ötekinin temsili' riske atar. Bu durumda, düşünümsellik aynı zamanda belirli bir bağlamda insan ve eylem arasındaki ilişkiye dahil olan hatta bu ilişkiyi belirleyen güç etkenlerinin ve eksenlerinin hesaba katılmasını gerektirir. Böylece alana dair sorgulamalar eşliğinde araştırma yöntemi belirlenirken, bir araştırma yönteminin tamamen gözden çıkarılmasından ziyade alet çantasında bulunan her araştırma yönteminde düşünümsel yaklaşım benimsenerek yöntemler toplumsal değişime destek olacak şekilde dönüştürülebilir.

Højholt ve Schraube'nin (2019) belirttiği gibi, insanın özneliği, bireyin içinde olan bir şey değil, bireyin deneyimini, eylemini, gündelik hayattaki kolektif katılımını algılamasıyla, biçimlendirmesiyle, sosyal ve maddi koşulları değiştirmesiyle ilintili bir durumdur. Gündelik yaşam, farklılıkları, çatışmaları ve değişimleri kapsar ve bunlar

11 Çalışmada, *Feminism and Psychology* ve *Psychology of Women Quarterly* dergilerinde 2005 ile 2016 arasında yayınlanmış ve nitel yöntemlerle yapılmış araştırmalar taranmıştır.

üzerinden gelişir. Farklı pozisyonlardan kişiler, farklı sorumluluklara, probleme dair farklı bilgilere, çok yönlü amaçlara ve kaygılarla sahiptirler. Bu durum, araştırmacılar ve araştırmannın katılımcıları için de geçerlidir. Dolayısıyla, eleştirel epistemolojinin temel ilkelerinden bir diğeri olan öznelerarasılığın (intersubjectivity) psikolojik bilgiyi sağlamadaki rolü, araştırmacı ve katılımcıların öznel deneyimlerinin ve bunlar arasındaki ilişkilerin elde edilen görgül materyalin bir parçası olduğu görülmeli (Busch-Jensen ve Schraube, 2019).

Bu açıdan, psikoloji araştırmalarındaki genellemenin sürekli bir değişim içinde bulunan bu türden belirli öznel deneyimlere ve eylemlere dayanan ortak süreçlerle ilintili olması gerektiğini düşünüyor ve araştırmacıların, anlamın kurulumunu ve bağlantılarını analize katmaktan geri durmamasını öneriyoruz. Psikolojik olgunun konumlandırılmış, öznelerarası ve bağlamsal özellikleri üzerinden genel bağlantıların nasıl ortaya çıkarılacağına, genellemede eleştirinin rolünün ne olacağına, genellemeye araştırmacının ve katılımcının öznelliğinin sistematik bir şekilde nasıl dâhil edileceğine, psikolojik olgunun süreç ve hareket olarak kavranmasında analitik kavramların ve stratejilerin nasıl geliştirileceğine ve gündelik pratiği dönüştürecek olan psikolojik bilginin nasıl elde edileceğine yönelik soruları, eleştirel bir genelleme açısından üzerinde durulması elzem sorular olarak görüyoruz.

Bilimi dışsal bir gerçekliğin nesnel bilgisi şeklinde ele alarak bizi özne-nesne ikiliğine hapseden geleneksel fikirleri eleştiren kuir feminist araştırmacılar (Cipolla, Gupta, Rubin ve Willey, 2017; Roy ve Subramaniam, 2016), bilimin eş zamanlı olarak hem maddesel, hem bağlamsal, hem de söylemsel olduğunu belirtir ve genelde maddeselliğin, daha özelden bilimsel bilgilerin ‘konumlandırılmış’ (‘situated’) olarak ele alınması gerektiğini ileri sürerler. Örneğin, Roy ve Subramaniam’a (2016) göre, bilim ve araştırdığını iddia ettiği nesnel doğa, anlamın ve öznelliğin sosyokültürel ve politik alanları göz önünde bulundurulmaksızın bağlamsızlaştırıldığından, ‘doğa ve kültür’ benzeri ikilik sorunları karşımıza çıkar. Oysa bilimsel araştırmaların pratikleri, kullanılan teknolojiler ve bulguları tanımlamak ve açıklamak için kullanılan dil ve araştırmannın bağlamı, bilimin aynı zamanda sosyokültürel bir eser olarak oluşmasını sağlar. Diğer taraftan, dünyanın basit bir biçimde kültürel veya dilbilimsel bir inşa olduğu anlayışına da karşı çıkan güncel kuir feminist bilim çalışmaları, cinsiyetçilik ve ırkçılık gibi birikimsel tahakkümlerin fizyolojik etkileri söz konusu olduğundan hem yerelde hem de dünya genelinde politik olanın maddesel olana, yani bedenlerimize kazındığını savunur

(Roy ve Subramaniam, 2016). Bu temelde, kuir feminist epistemolojiyle çalışmalarını yürüten araştırmacılar, bilimsel bilginin ve maddeselliğin tarifini, birbirini besleyerek oluşturan güç ve ayrıcalık süreçlerini ortaya koyacak şekilde geliştirebilmek için ‘doğa-kültür’ benzeri ikilikleri yapı sökümü uğratarak ortadan kaldırmaya ihtiyacımız olduğunu savunur (Roy ve Subramaniam, 2016).

Bunu yaparken bilim karşıtı bir pozisyonu benimsemeyen ve kuir feminist bilim çalışmaları sürdürenler, geleneksel bilimin egemenlik rejimlerini ve nesnellik illüzyonlarını yeniden üretmeyen yeni ve güncellenmiş bilimsel praksislere ulaşılabileceğini ileri sürerler (Cipolla ve ark., 2017). Bilginin üretimine ilişkin şartların belirli çalışma nesnelerinin kavramsallaştırılmasını nasıl etkilediğini düşünömsel olarak kabul etme konusunda geleneksel bilgi üretiminden ayrılırlar. Olgunun farklı yerlerde farklı şekillerde ortaya çıkabileceği kabul edilir. Konumlandırılmış ve bağlamlandırılmış bilgi, gördüğümüz şeyi görmeyi nasıl öğrendiğimizle, gördüğümüz şeyin maddesel ve politik anlamda ‘bedenleşme’sine (embodiment; Willey, 2016) ilişkin eleştirel düşünmemizle, buna dair aldığımız etik pozisyonlarla ve eylemlerin sorumluluğuyla ilintilidir. Bu açıdan, ataerkil, Hetero/Cisnormatif, Sağlamcı, Beyaz ve Batı egemenliğine dayanan bilimsel bilginin karşısında madun grupların bilimsel bilgisi konumlandırılabilir. Öte yandan, konumlandırılmış ve bağlamlandırılmış bilgilerin çokluğu hem görelilik hem de tekçilik karşısında bir hısım olarak belirse de, yine bağlamları ve bilgi üreticilerin konumlandıkları yerler itibariyle bu bilgiler önyargılardan ve güç ilişkilerinden muaf olmadıkları için çoğu zaman ‘masum’ değillerdir. Fakat baskı, unutma ve yok etme yöntemiyle inkâr hallerinin geçmiş bilgisine sahip olunarak oluşturulan bu konumlandırılmış ve bağlamlandırılmış bilgiler, her tür bilginin eleştirel ve tabirsel çekirdeğinin inkârına en az geçit verme ihtimaline sahiptir. Kısaca, kuir feminist bilim çalışmalarında bilimsel araştırmalara dair birbiriyle ilişkili iki noktanın önemi vurgulanır: ‘Doğa-kültür’ ve benzeri yapay ayrımları aşmak ve modern bilimin sözde nesnel bilgisi iddiasına karşın, bunun ‘konumlandırılmış’ ve ‘bağlamlandırılmış’ bilgi olduğunu kabul etmek.

Örnekler ve Öneriler

Psikoloji alanında gerçekleştirilen araştırmaların bulgularına eleştirel bir şekilde yaklaştığımızda hem doğa-kültür ikiliği hem de yöntem ikiliği ayrımını aşmanın mümkün olduğunu görebiliriz. Örneğin, zihin gibi ağırlıklı olarak doğa bilimleri yönteminin kullanıldığı çalışmalar, anlam üzerine odaklanan araştırmaların bulgularıyla bir araya getirildiğinde zihin olgusunu daha bütünlüklü bir şekilde anlayabiliriz. Bu çerçevede,

örneğin Willey'in (2016) ileri sürdüğü gibi zihnin gerçek veya maddi bir varoluşunun olduğunu (beyin, sinir sistemi vb.) ve bu varoluşun karmaşık bir sistem içerisinde (kimyasal, fizyolojik, kültürel, politik) insan zihnini ve deneyimini (psikolojinin popüler ifadesiyle davranışı) ürettiğini söylemek mümkün.¹² Diğer bir ifadeyle, psikofiziksel bir bütün olan insan, tarihsel olarak ve deneyim farklılıkları¹³ vasıtasıyla tekilleşir (bkz. Dilthey, 1922/2017). Böylece örneğin tüm genel ve ortak süreçlere rağmen herkeste aynı düşünce (kategorinin içeriği de denebilir) ortaya çıkmayabilir (bkz. Churchland, 2019). Bunda, kültürün de etkisi bulunur (kültürel psikoloji için bkz. Cohen ve Kitayama, 2019). Kültür, zihnin içeriğini farklı şekillerde etkiler ve ondan etkilenir (Markus ve Hamedani, 2019). Kültürel değerler ve pratiklerden etkilenen algı, hafıza ve kavramsal yapılandırma alanlarında bu daha da net görülür (örn., Astuti, Solomon ve Carey, 2004). Sosyoekolojik bir yaklaşıma sahip olan kültürel sinirbilim (Kitayama, Varnum ve Salvador, 2019), bilişsel süreçlerin nöral elementlerini (substrates) bir çeşit salt ekolojik vakum içinde belirlemeye çalışan nörobiyolojinin nörotipik, indirgemeci ve (tüm evrene) genellemeci eğiliminin ötesine geçer (Henningsen ve Kirmayer, 2000). İnsanın beyninin olduğu kadar davranışının da genler ve çevre (kültür ve deneyimler de dahil olmak üzere) arasındaki karmaşık etkileşimler etkileşimlere açık olduğunu ileri sürer (Zelazo ve Paus, 2010). Dolayısıyla, insan davranışını ve kişiliğini ne tek başına doğa (doğuştan gelen) ne de tek başına çevre (sonradan edinilen) açıklayabilir; ancak bu ikisinin etkileşimiyle davranış ve kişilik biçimlenir. Nitekim Lewin (1939) de uzun yıllar önce davranışın kişi ve kişinin içinde bulunduğu çevrenin bir fonksiyonu olduğunu ileri sürmüştü.

Doğa-kültür, nicel-nitel gibi ikiliklerin aşılmasına ve 'ötekinin yararına' (Teo, 2011) olabilecek araştırmaların yapılmasına dair örnekler çoğaltılabilir. Örneğin, neoliberalizmin insanların gündelik yaşamlarında ne derece gözlenebilir olduğuna yönelik yapılan nicel çalışmalar, insanların neoliberalizmi ne derece meşrulaştırılabildiklerine dair önemli bulgular sağlıyor (Beattie, Bettache ve Chong, 2019; Dutt ve Kohfeldt, 2019; Hartwich ve Becker, 2019; Panno, Leone ve Carrus, 2019). Aynı şekilde, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda yapılan deneysel araştırmalar (örn., Subasic ve ark., 2018), problemi betimlemenin ötesine geçilerek yeni bir praksisin ortaya konmasına katkıda

12 Engels (1876-78/1977, s. 93), bu konuda şunları söyler: "Düşünce ve bilincin ne oldukları ve nereden geldikleri sorulursa, bunların, insan beyninin ürünü oldukları ve insanın da doğanın çevresi içinde ve çevresi ile birlikte gelişen bir üründen başka bir şey olmadığı görülür".

13 Dilthey'e göre bireysel farklılıklar "iş bölümü ve sosyo-politik farklılaşma tarafından belirlenir" (bkz. Teo, 2001, s. 205).

bulunabilir. Burada, eleştirel bakış açısını uygulamanın yolunun, belirli bir yöntemi kullanmaktan ya da verinin nicel veya nitel olmasından ziyade, Walsh ve arkadaşlarının (2014) belirttiği gibi, eleştirel düşünce için gerekli olan şu soruların sorulup sorulmadığıyla ilintili olduğunu belirtmekle yetinilebilir: Kuramların, yöntemlerin ve analizlerin anlamı ne? Bilim insanı veya araştırmacı neden belirli bir iddiayı ortaya atıyor? Bu iddianın dışsal (şirketler, hükümet, diğer kurumlar, ideolojiler vb.) çıkarlarla ilişkisi ne? Araştırmacı ortaya attığı iddiayı nasıl yorumluyor? Araştırmanın sonuçları bireyleri ve toplumu nasıl etkileyebilir, araştırmanın sosyal eylem için (etik-pratik) anlamı nedir?

Genel anlamda eleştirel kuramın düşünömsellik ve öznelerarasılık ilkelerinden, daha belirgin olarak da kuir feminist bilim çalışmalarının güncellenmiş önermelerinden (Cipolla ve ark., 2017; Roy ve Subramaniam, 2016; Willey, 2016) yola çıkarak, psikolojinin araştırdığı ve böylece nesneleştirdiği konuya ‘maddi-göstergesel varlık’ (eş zamanlı olarak doğal ve kültürel) şeklinde yaklaşmasının mümkün olduğunu savunuyoruz. Bu yaklaşımla tutarlı olacak şekilde, herhangi bir yöntemi diğerinden üstün tutmadan, olguyu kendi bütünlüğü içinde anlamaya katkıda bulunacak şekilde çoklu ve karma yöntemlerin kullanılmasının önemini vurgulamak istiyoruz. Nitekim tarihsel bir değerlendirme yaparsak, bilimin aslında çoklu yöntemleri kullanarak ilerlediği görülebilir. Öyle ki doğa bilimleri (özellikle fizik ve biyoloji) dahi, sanıldığı gibi aksine sadece tümdengelimci yöntemle dayanmıyor; tümevarımcı yöntem (gözleme dayalı verilerin akıl yürütme yoluyla yorumlanması, başka bir anlatımla, bir olgunun ortaya çıktığı görüngülerin gözlenmesinden yola çıkarak, nedenlere ve görüngüler arasındaki ilişkiler örüntüsüne dair soyutlama yapmak) de kullanılıyor. Örneğin, antik dönemde tümevarımcı, karanlık dönemde tümdengelimci, Rönesans’ta çoğunlukla ama on sekizinci yüzyılda tamamen tümevarımcı, on dokuzuncu yüzyılda her ikisi arasında dengede, yirminci yüzyılın ilk yarısından bu yana ise tamamen tümdengelimci bir yöntem anlayışı doğa bilimlerine damgasını vurmuş (Belozarov 2002; akt., Teddlie ve Tashakkori, 2009). Benzer şekilde, tin bilimleri alanında (günümüzün sosyal bilimleri için de geçerli)¹⁴ her iki yöntemin birlikte kullanıldığı zamanlar olduğu gibi, birinin diğerine kıyasla baskın olarak benimsendiği dönemler de var. Mesela antik Yunan döneminde başlangıçta tümdengelimci, sonrasında tümevarımcı bir yaklaşım benimsenmişti, hatta Aristoteles önce tümdengelimci analitik yaklaşımı, sonraki yıllarda tümevarımcı yaklaşımı benimsenmişti (Teddlie ve Tashakkori, 2009).

14 Yazının önceki bölümlerinde anlatıldığı gibi, doğa ve tin bilimleri ayrımı Wilhelm Dilthey tarafından yapılmıştır. Günümüzde tin bilimleri yerine sosyal bilimler yaygın olarak kullanılmaktadır.

Psikoloji alanında da böylesi güncel eleştirel yaklaşımların çok da uzağına düşmeyen ilkeler uzun zaman önce benimsenmiş ve uygulanmıştır. Örneğin, Kurt Lewin bir yandan fenonemolojik yaklaşımı, bir yandan sosyolojik meta-kuramsal yaklaşımı, bir yandan görgül ve matematiksel yaklaşımı ve uygulamalı psikoloji anlayışını araştırmalarında kullanmıştır (bkz. Dege, 2019). Biliş, duygu, davranış arasındaki veya nöral olanla kültürel ve sosyal olan arasındaki ilişkilerin anlaşılması, insanın çok boyutlu ve bütüncül bir anlayışla ele alınmasıyla ve buna uygun çoklu yöntemsel yaklaşımların benimsenmesiyle mümkün. Geleneksel araştırma yöntemlerinden farklı olarak çoklu analiz düzeylerinde ölçüm alındığından (örneğin nöral düzeydeki veri, sözel ve sözel olmayan davranışlardan elde edilen verilerle birlikte değerlendirildiğinde; Zelazo ve Paus, 2010), önceden tasarlanmış dayatmak yerine, deneyimleneni de görmek ve yaşantıyı dönüştürmek (Lefebvre, 1981/2010) daha olasıdır.

Bu noktada, farklı psikoloji alanlarındaki genel yöntem sorununa olası bir çözüm seti olarak olguyu çeşitli açılardan daha iyi anlamamızı sağlayan çoklu paradigmalardan¹⁵ ve karma yaklaşımların diyalektik bir şekilde kullanılmasını öneriyoruz (Greene ve Caracelli, 1997a; 1997b; 2003; Maxwell ve Loomis, 2003). Çoklu ve karma araştırma yöntemlerine yönelik bilimsel anlatılar zaman zaman birbirine karşıda da ikisi arasında bazı farklılıklar bulunuyor (Anguera, Blanco-Villaseñor, Losada, Sánchez-Algarra ve Onwuegbuzie, 2018). Örneğin, bir çalışmada birden fazla nitel ya da birden fazla nicel yöntemin kullanılması o çalışmanın çoklu yöntem kullandığını ortaya koymakta yeterli görülebilir (Creswell ve Plano Clark, 2007). Buna karşın, karma yöntem¹⁶ araştırmalarında hem nitel hem de nicel yöntemlerin belirli bir sırada veya eşzamanlı olarak kullanılması beklenir. İkincisi, çoklu araştırma yöntemlerinde bir araştırma dahilinde kullanılan iki veya daha fazla yöntemin aynı amaca erişmek için birlikte kullanılması zorunlu görülmez, araştırmanın alt sorularına göre farklı yöntemlerin kullanılıyor olması yeterli sayılır. Karma araştırma yöntemlerinde ise nitel ve nicel araştırma yöntemleri-

15 Greene ve Caracelli'ye (2003) göre mesele, tarihsel olarak farklı paradigmalardan birbirine tezat varsayımlarının ötesine geçer; araştırmacının değerleri olduğunu düşünme-bunu reddetme, emik-etik yaklaşım, tekillik-genelleme, sosyal kurulum-fiziksel alt yapı gibi ikilikler önem kazanır, dolayısıyla yazarlara göre çoklu yöntemleri kullanmak makul bir yaklaşımdır.

16 Karma yöntemler, farklı desenlere sahip olabilir. Örneğin Creswell ve Plano Clark (2007), ardışık açıklayıcı (tüm dengelimi mantığa dayalı olarak önce nicel ardından nitel çalışmanın yapıldığı), ardışık keşfedici (tümevarımlı mantığa dayalı olarak önce nitel ardından nicel çalışmanın yapıldığı), ardışık dönüştürücü (herhangi bir yorum yapılmadan evvel belirli bir kuram temelinde nitel/nicel çalışmanın veri beslemesiyle nicel/nitel ikinci çalışmanın belirlenmesi üzerinden), eşzamanlı triangülasyon (nitel ve nicel yöntemlerin karşılaştırmalı olarak kullanıldığı), eşzamanlı yuvalama ve eş zamanlı dönüştürücü desenlerden bahsediler.

nin araştırma sorularına ve amacına uygun şekilde birbirleriyle bütünleştirilerek kullanılması, yani aynı soruyu cevaplamak için beraber kullanılması ön plana çıkar (Hesse-Biber, 2015). Hem çoklu hem de karma araştırma yöntemleri, nitel araştırmalarda veriyi betimlemenin ötesine geçilip birçok açıdan yorum yapılabilmesine, nicel araştırmalarda ise verinin bağlı olduğu bağlamın ve koşulların anlamlandırılabilmesine yardımcı olur.

Öte yandan, araştırma yöntemine sadece teknik bir mesele olarak yaklaşılması, karma yöntemlerin besleneceği bilimsel paradigmalardan nasıl uzlaşacağı veya çarpışacağı sorusunu gölgeleyebilir. Bu nedenle bu yazıda bir yöntemi diğerine üstün tutmadan tüm yöntemleri özgürleşmeci bir gaye için alet çantasında bulundurmanın önemi üzerinde duruyoruz. Teo'nun (1999) betimlediği şekilde ifade edersek, çeşitli yöntemleri özgürleşmeci pratik bir gaye temelinde kullanabiliriz. Bunun için önce toplumsal yapılar için olan tahakküm eksenlerini (ırk, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, sınıf, yaş, sağlamlılık vb.) yapısöküme uğratmak (deconstruct), ardından bu dinamiği psikolojinin mevcut işlevindeki rollerini ortaya çıkararak tarihsel veya güncel olarak yeniden kurgulamak (reconstruct), ve nihayetinde ırkçılık, cinsiyetçilik, sömürü ve istismar süreçlerini eleştirel bir perspektifle yeniden ele alacak kuramlar, yöntemler ve kavramlar kurmak (construct) için çaba gösterebiliriz. Özellikle son dönemde yöntem krizini deneyimleyen ve temelde pozitivist yöntem eğitiminden geçmiş fakat araştırma ve eğitim hayatlarının bir yerinde eleştirel epistemolojinin sosyal bilimlerden önemini fark etmiş birçok araştırmacının benzer duruşlar ortaya koymaya çalıştığını ve bunun için araştırmaya, yazmaya ve özeleştiriyeye devam ettiğini görmek de mümkün. Örneğin Hope, Brugh ve Nance (2019), eleştirel epistemolojinin araştırmacının araştırmaya ilişkin güç statüsünü sorgulaması ve araştırma süreçlerine dair karar süreçlerini arşivleyerek yapısal eşitsizliklerin yeniden üretilmesine karşı hazırlıklı olması yoluyla psikoloji alanındaki nicel çalışmalarda da uygulanabileceğini belirtiyor .

Günümüzde çoklu ve karma yöntemlerin kullanılmasına dair çeşitli görüşler savunuluyor (1990'lı yılların ortasından itibaren bilimdeki paradigma tartışmaları azalmıştır; bkz. Patton, 2002). Farklı yaklaşımların dayandıkları paradigmalardan birbirine tezat teşkil ettiğini, bu sebeple bu yöntemlerin bir araya getirilemeyeceğini ileri süren araştırmacıların (örn., Guba, 1987; Sale, Lohfeld ve Brazil, 2002; Smith, 1983) yanında, bu paradigmalardan uyduğu (compatibility) tezini öne çıkaran (bkz. Teddlie ve Tashakkori, 2009) ve çoklu yöntemlerin kullanılmasından yana olan nitel araştırmacılar (örn., Den-

zin ve Lincoln, 2005) veya karma yöntem savunucuları (örn., Creswell, Plano-Clark, Gutmann ve Hanson, 2003; Creswell, 2003; Teddlie ve Tashakkori, 2009) da bulunuyor. Bu noktada, çoklu ve karma yöntemlerin kullanımındaki temel ilkenin eklektik değil diyalektik olduğunu hatırlamakta fayda olabilir. Yukarıdan aşağıya (tümdengelim) ve aşağıdan yukarıya (tümevarım) araştırma süreçleri (dışaçekimsel/geriçakarımsal yaklaşım için örn., bkz. Reichertz, 2010) ile nitel ve nicel araştırma yöntemleri ancak diyalektik bir bütünlük içinde ve mevcut sosyal yapılarıdaki tahakküm dinamiklerini ortaya çıkarıp sosyal ve yapısal eşitsizliklere karşı topluluklarla dönüştürücü ve güçlendirici faaliyetler kurgulamaya yönelik olarak ele alındığında bilimsel faaliyetin doyunluğa erişme imkanı olur. Dolayısıyla buradaki yaklaşım, kuramsal ya da uygulamaya yönelik herhangi bir dayanağı olmaksızın, araştırmacının işine geldiği gibi yöntemleri birleştirmeye çalışması (pratik pragmatizm) değildir. Tam tersine, araştırmacı bu anlayışa set çekerken, araştırma sorusuna en uygun yöntemlerle yanıt aramaya çalışabilir (felsefi pragmatizm; Hesse-Biber, 2015). Bunu yaparken, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin farklı bilim paradigmalarından, ayrıca kavramsal, normatif ve etik açılardan farklı felsefelerden beslendiklerini araştırma sürecinin tamamında göz önünde bulundurmalı (Hesse-Biber, 2015).

Uzun yıllar pozitivistin etkisi altında kalan psikoloji alanında çoklu ve karma yöntem kullanımının örnekleri artık daha sık karşımıza çıkıyor. Nitel araştırma yöntemlerinin bilimselliğinin sorgulandığı zamanlar yavaş yavaş geride kalıyor ve araştırmanın amacının ve sorusunun hangi yöntemin kullanılacağını belirleyeceği yönündeki tutumlar yaygınlaşmaya başlıyor (örn., Teddlie ve Tashakkori, 2009). İnsan duygularını, bilişlerini ve davranışlarını birey ve topluluk temelinde anlamaya odaklanan bir bilim alanı olarak psikoloji araştırmalarında çoklu ve karma yöntemleri kullanan bilim insanlarının sayısı artıyor. Çoklu ve karma yöntemler, gerek sosyal bilimlerin içinde gerekse sosyal ve doğa bilimleri arasındaki sınırları aşmaya odaklanan disiplinler ötesi çalışmalarda daha fazla kullanılıyor. Tüm bu gelişmeler, mevcut bilgi üretimi düzenlerine eleştirel bakışı daha da mümkün kılıyor. Bir başka ifadeyle, araştırma yöntemlerinde bilim insanının ‘alet çantası’ metaforu (Reicher, 1997) daha fazla karşılık buluyor. Bir taraftan veri toplama ve analizine yönelik tümdengelim ve tümevarım yaklaşımlarını, diğer taraftan da nitel ve nicel yöntemleri birbirini tamamlayacak araştırma süreçleri olarak kullanmanın gereği daha fazla anlaşılıyor. Örneğin grup kategorileme ve gruba aidiyet süreçlerinde hem tümevarım hem de tümdengelim ilkelerini benimseyen (bkz. Postmes, Spears,

Lee ve Novak, 2005; Reicher ve Sani, 1998) ve veri analizi yöntemlerinde söz konusu farklı yaklaşımları ve yöntemleri bir arada kullanan (örn., tematik analiz için bkz. Fereday ve Muir-Cochrane, 2006) araştırmacılar bulunuyor. Tüm bu çabalara karşın, söz konusu çoklu paradigma ve yöntem anlayışını benimseyen ve bunu toplumsal eşitlik ve özgürleşme gayesiyle hedefleyen ve başaran çok az çalışma bulunuyor.

Bunun dışında, çoklu ve karma araştırma yöntemleri ‘kullanılabilir’ bir düzleme de çekilebilir. Örneğin, son yıllarda şirketlerin ve vakıfların araştırma fonlarının daha ziyade karma yöntemler içeren araştırmalara ayrıldığı görülüyor (Cosgrove, Wheeler ve Kosterina, 2015). Bu açıdan, özellikle karma yöntemlerin hem (post)pozitivist yaklaşımların nitel ve nicel yöntemleri birbirine mükemmel şekilde entegre etme dayatmasına karşı hem de mutlak görelilikten kurtulamayan postmodernizmin ırkçılık ve ayrımcılık gibi yapısal şiddetleri yok sayma raddesine gelmesine karşı kendini (karşı) konumlandırması öneriliyor (Freshwater ve Fisher, 2015).

TARTIŞMA

Psikoloji bir bilim dalı olarak kurulduğu günden bu yana hem ontolojik hem de epistemolojik soru(n)larla karşı karşıya: Psikoloji nasıl bir bilim ve amacı ne? Veyahut psikoloji nasıl bilgi üretmeli? Hangi bilgi psikoloji için yeterince bilimseldir? Bu ve benzeri soruların cevaplarına göre yeni soru(n)lar karşımıza çıkıyor: Başka psikolojiler mümkün mü? Psikoloji bulgularına nasıl erişmeli? Psikoloji hangi yöntemi kullanarak kim(ler) için bilgi üretmeli, bu bilginin niteliği ne olmalı? İnsan davranışlarının evrensel mekanizmalarını ortaya koymayı hedefleyen psikolojinin alt alanları (örneğin sinirbilim araştırmaları) kendisini daha çok doğa bilimleri içinde sınıflandırma çabasıdayken, insanların duygu, düşünce ve davranışlarında bağlamın anlamlandırılmasıyla ilgilenen alt alanları kendini daha çok sosyal bilimler içinde görüyor. Yöntem tartışmaları da genellikle bu sınıflandırmadan kaynağını alarak kutuplaşıyor. Öyle ki Wilhelm Wundt, bilincin temel süreçlerine odaklandığı kendi çalışmalarını deneysel ve deneysel-olmayan (kültür psikolojisi; Völkerpsychologie) olarak ikiye ayırmıştı (bkz. Teo, 2001). Bir taraftan sinirbilim araştırmalarını diğer taraftan daha makro olguları (sosyolojik, kültürel ve politik süreçleri) araştıran sosyal psikoloji gibi alt alanlarda ise tartışmanın seyri daha da değişiyor.

Biz bu yazıda, irdelenen olgu kendi bütünlüğü içinde (totalitiät) ele alındığında bütün-tekil ilişkisinin daha tam bir biçimde kavranacağını, böylesi bir yaklaşım sayesinde

de psikolojinin doğa bilimi mi sosyal bilim mi olduğu şeklindeki sığ tartışmanın geride bırakılabileceğini vurgulamak istedik. Psikolojinin amacı, belirli bir zaman ve mekandaki koşulları ve bu koşullar içindeki insanın anlamlandırmalarını ve eylemlerini anlamaya katkı sunmak olarak görüldüğünde, bilimsel bilginin belirli sosyotarihsel bağlamlara ve bilim insanlarının değerlerine (benimsedikleri kuramlar gerçeği anlama biçimlerini şekillendirir) içkin olduğu kabul edildiğinde, kuramlar gerçeğin tartışılması ve dönüşümüne katkı sunabilirler (Walsh ve ark., 2014).

Tarihsel olarak bakıldığında, birbiriyle rekabet eden kuramların ve farklı yöntemlerin kullanılmasının bilimin gelişmesini sağladığı görülebilir (Walsh ve ark., 2014). Dolayısıyla, yöntem konusuna eleştirel bir pencereden bakmanın, içinde farklı yöntemlerin ve tekniklerin bulunduğu bir ‘alet çantası’ metaforuyla yaklaşmanın, psikolojinin yöntembilimsel sorunlarını aşmasında yararlı olabileceğini düşünüyoruz. Teo’nun (2001) belirttiği gibi psikolojinin sofistike yöntemlere ihtiyacı var. Psikolojinin toplumsal sorunların çözümüne katkısı, çoklu ve karma yöntemlerin eleştirel bakış açısıyla alan yazını da dönüştürecek bir amaçla kullanılmasıyla artabilir. Eleştirel bakış açısı için gerekli temel ilkelerle, öznelarasılık, düşünümsellik ve konumlara/konumlandırmalara yönelik farkındalık ilkeleriyle yola çıktığımızda, bilginin (ve dolayısıyla verinin) türünden (nitel veya nicel) ziyade, bilginin hangi amaçla ve kim için üretildiği daha önemli bir tartışma zemini yaratabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- M.G.Y., C.C.; Veri Toplama M.G.Y., C.C.; Veri Analizi/Yorumlama- M.G.Y., C.C.; Yazı Taslağı- M.G.Y., C.C.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- M.G.Y., C.C.; Son Onay ve Sorumluluk- M.G.Y., C.C.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.G.Y., C.C.; Data Acquisition- M.G.Y., C.C.; Data Analysis/ Interpretation- M.G.Y., C.C.; Drafting Manuscript- M.G.Y., C.C.; Critical Revision of Manuscript- M.G.Y., C.C.; Final Approval and Accountability- M.G.Y., C.C.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Acar, G. ve Şahin, D. (1990). Psychology in Turkey. *Psychology and Developing Societies*, 2, 241–256. <https://doi.org/10.1177/097133369000200206>
- Adams, G. ve Salter, P. H. (2019). They (color) blinded me with science: Counteracting coloniality of knowledge in hegemonic psychology. K.W. Crenshaw, L.C. Harris, D.M. HoSang ve G. Lipsitz

- (ed.), *Seeing race again: Countering colorblindness across the disciplines* içinde (s. 271–291). Berkeley: University of California Press.
- Anguera, M. T., Blanco-Villaseñor, A., Losada, J. L., Sánchez-Algarra, P. ve Onwuegbuzie, A. J. (2018). Revisiting the difference between mixed methods and multimethods: Is it all in the name?. *Quality & Quantity*, 52(6), 2757–2770. <https://doi.org/10.1007/s11135-018-0700-2>
- Ashworth, P. (2015) (3. bs.). Conceptual foundations of qualitative psychology. J. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* içinde (s. 4–24). London: Sage.
- Astuti, R., Solomon, G. E. A. ve Carey, S. (2004). Constraints on conceptual development: A case study of the acquisition of folkbiological and folksociological knowledge in Madagascar. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 69(3), 1-161. <https://www.jstor.org/stable/3701405>
- Banister, P., Burman, E., Parker, I., Taylor, M. ve Tindall, C. (1994). *Qualitative methods in psychology: A research guide*. Buckingham: Open University Press.
- Beattie, P., Bettache, K. ve Chong, K. C. Y. (2019). Who is the neoliberal? Exploring the neoliberal beliefs inventory across East and West. *Journal of Social Issues*, 75(1), 20–48. <https://doi.org/10.1111/josi.12309>
- Bergold, J. B. ve Flick, U. (Ed.). (1987). *Ein-Sichten. Zugänge zur Sicht des Subjects mittels qualitativer Forschung*. Tübingen: DGVT.
- Bettache, K. ve Chiu, C-Y. (2019). The invisible hand is an ideology: Toward a social psychology of neoliberalism. *Journal of Social Issues*, 75(1), 8–19. <https://doi.org/10.1111/josi.12308>
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V. ve Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. London: Sage.
- Bryman, A. (1984). The debate about quantitative and qualitative research: A question of method or epistemology? *British Journal of Sociology*, 35, 75–92. <https://doi.org/10.2307/590553>
- Burr, V. (1995). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Busch-Jensen, P. ve Schraube, E. (2019). Zooming in zooming out: Analytical strategies of situated generalization in psychological research. C. Højholt ve E. Schraube (Ed.), *Subjectivity and knowledge: Generalization in the psychological study of everyday life* içinde (s. 221–241). Cham: Springer.
- Churchland, P. S. (2019). *Nörofelsefe* (çev. Ö. Yılmaz). İstanbul: Alfa.
- Cipolla, C., Gupta, K., Rubin, D.A. ve Willey, A. (2017). Queer feminist science studies: An introduction. C. Cipolla, K. Gupta, D. A. Rubin ve Willey A. (Ed.), *Queer feminist science studies: A reader* içinde (s. 3–24). Washington DC: University of Washington Press.
- Clarke, V. ve Braun, V. (2019). Feminist qualitative methods and methodologies in psychology: A review and reflection. *British Psychological Society, Psychology of Women and Equalities Section Review*, 2(1), 13–28.
- Cohen, J. (1994). The earth is round ($p < .05$). *American Psychologist*, 49, 997–1003. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.49.12.997>
- Cohen, D. ve Kitayama, S. (2019). *Handbook of cultural psychology* (2. bs.). New York: Guilford Press.
- Cosgrove, L., Wheeler, E. E. ve Kosterina, E. (2015). Quantitative methods: Science means and ends. I. Parker (Ed.), *Handbook of critical psychology* içinde (s. 15–23). New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches set* (2. bs.). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Creswell, J. W. ve Plano Clark, V. L. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V., Gutmann, M. ve Hanson, W. (2003). Advanced mixed methods research designs. A. Tashakkori ve C. Teddlie (Ed.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* içinde (s. 209–240). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cushman, P. (1990). Why the self is empty: Toward a historically situated psychology. *American Psychologist*, 45(5), 599-611. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.45.5.599>
- Dege, M. (2019). Rethinking generalization with Kurt Lewin and action research. C. Højholt ve E. Schraube (Ed.), *Subjectivity and knowledge: Generalization in the psychological study of everyday life. Theory and history in the human and social sciences* içinde (s. 41–60). Cham: Springer.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2005). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Ed.), *Handbook of qualitative research* (3. bs.) içinde (s. 1–32). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dilthey, W. (1922/2017). *Hermeneutik ve tin bilimleri* (Çev. D. Özlem). İstanbul: Notos.
- Dutt, A. ve Kohfeldt, D. (2019). Assessing the relationship between neoliberal ideology and reactions to Central American asylum seekers in the United States. *Journal of Social Issues*, 75(1), 134–152. <https://doi.org/10.1111/josi.12312>
- Ebbesen, C. L. (2020, June 17). Flawed estimates of cognitive ability in Clark et al. *Psychological Science*, 2020. <https://doi.org/10.31234/osf.io/tzr8c>
- Engels, F. (1876-78/1977). *Anti-Dühring* (Çev. K. Somer). Ankara: Sol.
- Farr, R. (1987). Social representations: A French tradition of research. *Journal of the Theory of Social Behaviour*, 17(4), 343-69.
- Fereday, J. ve Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Methods*, 5, 80–92. <https://doi.org/10.1063/1.2011295>
- Ferguson, C. J. ve Brannick, M. T. (2012). Publication bias in psychological science: Prevalence, methods for identifying and controlling, and implications for the use of meta-analyses. *Psychological Methods*, 17(1), 120–128. <https://doi.org/10.1037/a0024445>
- Fisher, R. A. (1925). *Statistical methods for research workers*. London: Oliver & Boyd.
- Francis, G. (2012a). The psychology of replication and replication in psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 7(6) 585–594. <https://doi.org/10.1177/1745691612459520>
- Francis, G. (2012b). Too good to be true: Publication bias in two prominent studies from experimental psychology. *Psychonomic Bulletin and Review*, 19, 151–156. <https://doi.org/10.3758/s13423-012-0227-9>
- Freshwater, D. ve Fisher, P. (2015). Mixed methods dissonance and values in research with marginalized groups. S. Hesse-Biber ve R. Burke Johnson (Ed.), *The Oxford handbook of multimethod and mixed methods research inquiry* içinde (s. 665–676). New York, NY: Oxford University Press.
- Gannon, L., Luchetta, T., Rhodes, K., Pardie, L. ve Segrist, D. (1992). Sex bias in psychological research: Progress or complacency?. *American Psychologist*, 47(3), 389. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.47.3.389>
- Gergen, K. J. (1973). Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26(2), 309–320. <https://doi.org/10.1037/h0034436>
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266–275. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.40.3.266>
- Gergen, K. J. (1999). *An invitation to social construction*. London: Sage.

- Gjorgjoska, M. A. ve Tomicic, A. (2019). The crisis in social psychology under neoliberalism: Reflections from Social Representations Theory. *Journal of Social Issues*, 75(1), 169–188. <https://doi.org/10.1111/josi.12315>
- Greene, J. C. ve Caracelli, V. J. (Ed.). (1997a). *Advances in mixed-method evaluation: The challenges and benefits of integrating diverse paradigms*, No. 74. San Francisco: Jossey-Bass.
- Greene, J. C. ve Caracelli, V. J. (1997b). Defining and describing the paradigm issue in mixed-method evaluation. J. C. Greene ve V. J. Caracelli (Ed.), *Advances in mixed-method evaluation: The challenges and benefits of integrating diverse paradigms*, No. 74 içinde (s. 5–17). San Francisco: Jossey-Bass.
- Greene, J. C. ve Caracelli, V. J. (2003). Making paradigmatic sense of mixed-method practice. A. Tashakkori ve C. Teddlie (Ed.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* içinde (s. 91–110). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Guba, E. G. (1987). What have we learned about naturalistic evaluation? *Evaluation Practice*, 8, 23–43. [https://doi.org/10.1016/S0886-1633\(87\)80037-5](https://doi.org/10.1016/S0886-1633(87)80037-5)
- Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Ed.), *Handbook of qualitative research* içinde (s. 105–117). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (2005). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Ed.), *Handbook of qualitative research* (3. bs.) içinde (s. 191–215). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hartwich, L. ve Becker, J. C. (2019). Exposure to neoliberalism increases resentment of the elite via feelings of anomie and negative psychological reactions. *Journal of Social Issues*, 75(1), 113–133. <https://doi.org/10.1111/josi.12311>
- Head, M. L., Holman, L., Lanfear, R., Kahn, A. T. ve Jennions, M. D. (2015). The extent and consequences of p-hacking in science. *Plos Biology*, 13(3), e1002106. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1002106>
- Henningsen, P. ve Kirmayer, L. J. (2000). Mind beyond the net: Implications of cognitive neuroscience for cultural psychiatry. *Transcultural Psychiatry*, 37(4), 467–494. <https://doi.org/10.1177/136346150003700401>
- Henrich, J., Heine, S. J. ve Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33, 61–83. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0999152X>
- Herek, G. M., Kimmel, D. C., Amaro, H. ve Melton, G. B. (1991). Avoiding heterosexist bias in psychological research. *American Psychologist*, 46(9), 957–963. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.9.957>
- Hesse-Biber, S. (2015). Introduction: Navigating a turbulent research landscape. Working the boundaries, tensions, diversity, and contradictions of multimethod and mixed methods inquiry. S. Hesse-Biber ve B. Johnson (Ed.), *Oxford handbook of multimethod and mixed methods research inquiry* içinde (s. xxxiii–iiii). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Holtz, P. ve Monnerjahn, P. (2017). Falsificationism is not just ‘potential’ falsifiability, but requires ‘actual’ falsification: Social psychology, critical rationalism, and progress in science. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 47(3), 348–362. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12134>
- Holzkamp, K. (1973). *Sinnliche Erkenntnis: Historischer Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung*. Frankfurt am Main, Germany: Athenäum.
- Hope, E. C., Brugh, C. S. ve Nance, A. (2019). In search of a critical stance: Applying qualitative research practices for critical quantitative research in psychology. *Community Psychology in Global Perspective*, 5(2), 63–69. <https://doi.org/10.1285/i24212113v5i2p63>

- Howarth, C. (2006). How social representations of attitudes have informed attitude theories: The consensual and the reified. *Theory & Psychology*, 16(5), 691–714. <https://doi.org/10.1177/0959354306067443>
- Howitt, D. (2010). *Introduction to qualitative methods in psychology*. Harlow: Pearson Education Ltd.
- Højholt, C. ve Schraube, E. (2019) (Ed.). *Subjectivity and knowledge: Generalization in the psychological study of everyday life*. Cham: Springer.
- Ioannidis, J. P. A. (2005). Why most published research findings are false. *PLoS Medicine*, 2(8), e124. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0020124>
- Kağıtçıbaşı, C. (1994). Psychology in Turkey. *International Journal of Psychology*, 29, 729–738. <https://doi.org/10.1080/00207599408246562>
- Kitayama, S., Varnum, M. E. W. ve Salvador, C. M. (2019). Cultural neuroscience. D. Cohen ve S. Kitayama (Ed.), *Handbook of cultural psychology* (2. bs.) içinde (s. 79–118). New York: Guilford Press.
- Lefebvre, H. (1981/2010). Gündelik hayatın eleştirisi III: Moderniteden modernizme (gündelik hayatın meta-felsefesi) (2. bs.). İstanbul: Sel.
- Lewin, K. (1931). The conflict between Aristotelian and Galileian modes of thought in contemporary psychology. *Journal of General Psychology*, 5, 141–177. <https://doi.org/10.1080/00221309.1931.9918387>
- Lewin, K. (1939). Field theory and experiment in social psychology. *American Journal of Sociology*, 44(6), 868–896. <https://doi.org/10.1086/218177>
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Markus, H. R. ve Hamedani, M. G. (2019). People are culturally shaped shapers: The psychological science of culture and culture change. D. Cohen ve S. Kitayama (Ed.), *Handbook of cultural psychology* (2. bs.) içinde (s. 11–52). New York: Guilford Press.
- Maxwell, J. ve Loomis, D. (2003). Mixed methods design: An alternative approach. A. Tashakkori ve C. Teddlie (Ed.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* içinde (s. 241–272). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mayring, P. (2002). *Einführung in die qualitative Sozialforschung* (5. bs.). Weinheim: Beltz Verlag.
- Mayring, P. (1989). Die qualitative Wende: Grundlagen, Techniken und Integrationsmöglichkeiten qualitativer Forschung in der Psychologie. W. Schönplüg (Ed.), *Bericht über den 36. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie in Berlin 1988. Band 2* içinde (s. 306–313). Göttingen: Hogrefe.
- Meehl, P. E. (1997). The problem is epistemology, not statistics: Replace significance tests by confidence intervals and quantify accuracy of risky numerical predictions. L. L. Harlow, S. A. Mulaik ve J. H. Steiger (Ed.), *What if there were no significance tests?* içinde (s. 393–425). London: Routledge.
- Metraux, A. (1985). Der Methodenstreit und die Amerikanisierung der Psychologie in der Bundesrepublik 1950–1970. M. G. Ash ve U. Geuter (Ed.), *Geschichte der deutschen Psychologie im 20. Jahrhundert* içinde (s. 225–251). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Moscovici, S. (1981). On social representations. J. Forgas (Ed.), *Social cognition* içinde (s. 181–209). London: Academic Press.
- Nosek, B. A., Alter, G., Banks, G. C., Borsboom, D., Bowman, S. D., Breckler, S. J., ... ve Contestabile, M. (2015). Promoting an open research culture. *Science*, 348(6242), 1422–1425. <https://doi.org/10.1126/science.aab2374>
- Panno, A., Leone, L. ve Carrus, G. (2019). Attitude towards Trump policies and climate change: The key roles of aversion to wealth redistribution and political interest. *Journal of Social Issues*, 75(1),

- 153–168. <https://doi.org/10.1111/josi.12318>
- Parker, I. (1990). Discourse: Definitions and contradictions. *Philosophical Psychology*, 3, 189–204. <https://doi.org/10.1080/09515089008572998>
- Parker, I. (1999). Critical psychology: Critical links. *Annual Review of Critical Psychology*, 1, 3–18.
- Parker, I. (2015). *Handbook of critical psychology*. London: Routledge.
- Pashler, H. ve Wagenmakers, E. J. (2012). Editors' introduction to the special section on replicability in psychological science a crisis of confidence?. *Perspectives on Psychological Science*, 7(6), 528–530. <https://doi.org/10.1177/1745691612465253>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3. bs.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pettigrew, T. F. (2018). The emergence of contextual social psychology. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 44(7), 963–971. <https://doi.org/10.1177/0146167218756033>
- Popper, K. (1959). *The logic of scientific discovery*. Oxford: Basic Books.
- Postmes, T., Spears, R., Lee, A. T. ve Novak, R. J. (2005). Individuality and social influence in groups: Inductive and deductive routes to group identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(5), 747–763. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.89.5.747>
- Reicher, S. (1997). Laying the ground for a common critical psychology. T. Ibáñez ve L. Íñiguez (Ed.), *Critical social psychology içinde* (s. 83–94). London: Sage.
- Reicher, S. ve Sani, F. (1998). Introducing SAGA: Structural analysis of group arguments. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 2(4), 267–284. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.2.4.267>
- Reicher, S. D., Spears, R. ve Haslam, S. A. (2010). The social identity approach in social psychology. M. Wetherell ve C. T. Mohanty, (Ed.), *The Sage handbook of identities içinde* (s. 45–62). London: Sage.
- Reichertz, J. (2010). Abduction: The logic of discovery of grounded theory. *Forum: Qualitative Social Research*, 11(1). <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1412/2902>
- Richards, G. (2012). *'Race', racism and psychology: Towards a reflexive history*. London: Routledge.
- Rosenthal, R. (1979). The file drawer problem and tolerance for null results. *Psychological Bulletin*, 86, 638–641. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.86.3.638>
- Roy, D. ve Subramaniam, B. (2016). Matter in the shadows: Feminist new materialism and the practices of colonialism. V. Pitts-Taylor (Ed.), *Mattering: Feminism, science and materialism içinde* (s. 23–42). New York: NYU Press.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. U.S.: Pantheon Books.
- Sale, J., Lohfeld, L. ve Brazil, K. (2002). Revisiting the qualitative-quantitative debate: Implications for mixed-methods research. *Quality and Quantity*, 36, 43–53. <https://doi.org/10.1023/A:1014301607592>
- Shadish, W. R. (1995). Philosophy of science and the quantitative-qualitative debates: Thirteen common errors. *Evaluation and Program Planning*, 18, 63–75. [https://doi.org/10.1016/0149-7189\(94\)00050-8](https://doi.org/10.1016/0149-7189(94)00050-8)
- Simmons, J. P., Nelson, L. D. ve Simonsohn, U. (2011). False-positive psychology: Undisclosed flexibility in data collection and analysis allows presenting anything as significant. *Psychological Science*, 22(11), 1359–1366. <https://doi.org/10.1177/0956797611417632>
- Smith, J. K. (1983). Quantitative versus qualitative research: An attempt to clarify the issue. *Educational Researcher*, 12, 6–13. <https://doi.org/10.3102/0013189X012003006>
- Subasic, E., Hardacre, S. L. Elton, B., Branscombe, N. R., Ryan, M. K. ve Reynolds, K. J. (2018). “We for she”: Mobilising men and women to act in solidarity for gender equality. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(5), 707–724. <https://doi.org/10.1177/1368430218763272>

- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The social psychology of inter-group relations* içinde (s. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tebes, J. K. (2005). Community science, philosophy of science, and the practice of research. *American Journal of Community Psychology*, 35(3-4), 213-230. <https://doi.org/10.1007/s10464-005-3399-x>
- Teddle, C. ve Tashakkori, A. (2009). *Foundations of mixed methods research: Integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*. London: Sage.
- Teo, T. (1999). Methodologies of critical psychology: Illustrations from the field of racism. *Annual Review of Critical Psychology*, 1, 119–134.
- Teo, T. (2001). Karl Marx and Wilhelm Dilthey on the socio-historical conceptualization of the mind. C. D. Green, M. Shore ve T. Teo (Ed.), *The transformation of psychology: Influences of 19th-century philosophy, technology, and natural science* içinde (s. 195–218). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10416-010>
- Teo, T. (2008). From speculation to epistemological violence in psychology: A critical-hermeneutic reconstruction. *Theory and Psychology*, 18(1), 47-67.
- Teo, T. (2010). What is epistemological violence in the empirical social sciences? *Social and Personality Psychology Compass*, 4(5), 295-303.
- Teo, T. (2011). Empirical race psychology and the hermeneutics of epistemological violence. *Human Studies*, 34(3), 237–255.
- Triandis, H. C., & Brislin, R. W. (1984). Cross-cultural psychology. *American Psychologist*, 39(9), 1006–1016.
- Verfaellie, M. ve McGwin, J. (2011). The case of Diederik Stapel. *American Psychological Association*. <https://www.apa.org/science/about/psa/2011/12/diederik-stapel>. Erişim tarihi: 20 Ocak 2021.
- Walsh, R., Teo, T. ve Baydala, A. (2014). *A critical history and philosophy of psychology: Diversity of context, thought, and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Willey, A. (2016). Biopossibility: A queer feminist materialist science studies manifesto, with special reference to the question of monogamous behavior. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 41(3), 553–577.
- Willig, C. (2012). Perspectives on the epistemological bases for qualitative research. H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf ve K. J. Sher (Ed.), *APA handbooks in psychology®. APA handbook of research methods in psychology, Vol. 1. Foundations, planning, measures, and psychometrics* içinde (s. 5–21). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13619-002>
- Witzel, A. (1982). *Verfahren der qualitativen Sozialforschung. Überblick und Alternativen*. Frankfurt: Campus.
- Zelazo, P. D. ve Paus, T. (2010). Developmental social neuroscience: An introduction. *Social Neuroscience*, 5(5-6), 417–421. <https://doi.org/10.1080/17470919.2010.510002>

Jestlerin Çocukların Dil-İletişim ve Bilişsel Becerilerinin Gelişimindeki Destekleyici Rolü

How Gestures Support Children's Linguistic-Communicative and Cognitive Development

Gökçen Avcılar¹ , Bilge Bilir¹ , Şevval Cihankaya¹ , Zeynep Coşkun¹ ,
İlayda Piri¹ , Ercenur Ünal¹

¹Özyeğin Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Fakültesi, Psikoloji, İstanbul-Türkiye

ORCID: G.A. 0000-0002-8758-9019;
B.B. 0000-0002-0684-6563;
Ş.C. 0000-0001-6661-3203;
Z.C. 0000-0003-3073-9327 ;
İ.P. 0000-0001-6658-3219;
E.Ü. 0000-0002-6794-2129

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ercenur Ünal,
Özyeğin Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Fakültesi, Psikoloji, Nişantepe Mah., Orman
Sok., 34794, İstanbul-Türkiye
E-posta/E-mail: ercenur.unal@ozyegin.edu.tr

Başvuru/Submitted: 13.02.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
15.04.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
30.04.2021
Kabul/Accepted: 09.06.2021
Online Yayın/Published Online: 15.12.2021

Citation/Atrf: Avcılar, G., Bilir, B. Cihankaya, S., Coşkun, Z., Piri, İ. ve Ünal, E. Jestlerin çocukların dil-iletişim ve bilişsel becerilerinin gelişimindeki destekleyici rolü. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(3), 789-816.
<https://doi.org/10.26650/SP2021-879599>

ÖZ

İnsanlar iletişim kurarken konuşma gibi sözel iletişim kanallarının yanı sıra el jestleri gibi görsel iletişim kanallarını kullanırlar. Konuşma ve jestler hem dil üretimi hem de dil anlama süreçleri sırasında birbirini tamamlayan bir iletişim sistemi oluştururlar. Bu derleme makalede jestlerin iki işlevi üzerinde durulmuştur: (1) konuşma ile birlikte kullanılan jestlerin iletişim için faydaları, (2) jest kullanmanın veya başkalarının kullandıkları jestleri gözlemlemenin öğrenme ve bilişsel beceriler için faydaları. Bu bağlamda, iletişim becerileri ve bilişsel becerilerin henüz yetişkin seviyelerine erişmediği, gelişime ve kolaylaştırıcı faktörlerin etkilerine daha açık olan çocukluk döneminde çeşitli yaş gruplarıyla yürütülen gelişimsel görgül araştırmaların bulguları ele alınmıştır. Makalenin ilk amacı jestlerin iletişim becerilerini ne ölçüde ve hangi açılardan desteklediğini incelemektir. Kelime dağarcığı ve cümle oluşturma gelişimi, ilişkisel dil kullanımı, problem çözme gibi alanlarda yürütülen görgül araştırmaların bulguları jestlerin çocukların henüz sözel olarak ifade edemedikleri kavramları ifade edebilmelerine olanak sağlayarak iletişimi kolaylaştırdığına işaret etmektedir. Makalenin ikinci amacı jestlerin öğrenme ve bilişsel süreçleri nasıl ve hangi ölçüde desteklediğini incelemektir. Çocukların ilişkisel kavramları (örn., uzamsal ilişkiler, olaylar) öğrenmesi ve matematik becerilerini kazanması konularında yürütülen görgül araştırmaların bulguları, jestleri kullanmanın ve başkalarının jestlerini gözlemlemenin iletişimsel becerilerin yanı sıra öğrenmeyi ve bilişsel gelişimi de destekleyebileceğini göstermektedir. Bu görüşe göre jestler, kavramları veya görsel-uzamsal bilgileri şemalaştırarak daha etkin bir şekilde ifade edebilme, bilişsel görevi tamamlamak için önemli olan sözel veya kavramsal bilgilere dikkat çekebilme veya soyut bilgileri somutlaştırabilme kapasitesi sayesinde öğrenme ve bilişsel becerilerin gelişmesini destekleyebilir. Son olarak, gelişimsel alan yazında jestlerin dil-iletişim ve bilişsel beceriler üzerindeki kolaylaştırıcı rolüne dair cevabı bilinmeyen sorular ve ileride yürütülecek araştırmalar için öneriler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jestler, iletişim, öğrenme, bilişsel gelişim

ABSTRACT

While communicating, people frequently use visual articulators, such as hand gestures, together with speech. Speech and gestures form a tightly integrated communicative system during language production and comprehension. This article focuses on two functions of gestures: (1) how gestures produced with speech facilitate communication, (2) how producing gestures or observing others' gestures facilitates learning and cognitive development. To do so, this article reviews and discusses the findings of empirical studies conducted with children of various ages who do not yet have adult-like communicative and cognitive skills and hence, are more susceptible to the facilitative role of gestures. The first goal of this article was to examine to what extent and how gestures support communication skills. Prior work on vocabulary development, learning to combine words into sentences, relational language use, and problem-solving support the idea that gestures facilitate communication by allowing children to express concepts that they have developed but cannot yet express in speech. The second goal of this article was to examine to what extent and how gestures support learning and cognitive development. Studies on children's learning of relational concepts (e.g., space, events) and the development of math abilities show that using gestures and observing others' gestures not only have communicative functions but can also support learning and cognitive development. This line of work suggests that gestures facilitate learning and cognitive development by providing a tool for efficiently encoding, storing and manipulating information, guiding attention to the linguistic or conceptual information that is critical for completing a cognitive task, and encoding abstract concepts concretely. Finally, the questions that remain open in the developmental literature with regard to the facilitative role of gestures on communicative and cognitive development and suggestions for further research are discussed.

Keywords: Gesture, communication, learning, cognitive development

EXTENDED ABSTRACT

While communicating, people frequently use visual articulators such as hand gestures in addition to speech to convey meaning coherently (Kendon, 2004; McNeill, 2005). Speech and gestures form a tightly integrated communication system during language production (Kita & Özyürek, 2003; Özyürek, 2017) and comprehension (Kelly, Özyürek, & Maris, 2010). This article focuses on two functions of gestures: (1) how gestures produced with speech facilitate children's linguistic and communicative development, (2) how producing gestures or observing others' gestures facilitates children's learning and cognitive development. The starting point of this article was the Gesture for Conceptualization Hypothesis (Kita, Alibali, & Chu, 2017), according to which gestures are a useful tool for speaking and thinking because they provide the means for activating, maintaining, manipulating, and packaging visual-spatial information efficiently. To evaluate this proposal, the findings of empirical studies conducted with children of various ages across different domains of linguistic, communicative and cognitive development are reviewed.

The first goal of this article was to examine to what extent and how gestures support the development of communication skills. Three pieces of empirical evidence support the idea that gestures help children's linguistic and communicative development by allowing them to convey more information than they can convey through speech. First, during early language development, gestures are important indicators of children's future linguistic

abilities (Iverson & Goldin-Meadow, 2005; Özçalışkan, Gentner, & Goldin-Meadow, 2014; Özçalışkan & Goldin-Meadow, 2005). For instance, before combining words into sentences, children begin producing speech and gesture combinations (e.g., saying eat and pointing at a cookie) to convey information about two referents simultaneously. Furthermore, these speech and gesture combinations predict later language development and children's use of two-word sentences (Özçalışkan & Goldin-Meadow, 2005). Another piece of empirical evidence on the supportive role of gestures comes from relational language learning (e.g., spatial terms, verbs). Although children communicate about space from early stages, their spatial expressions often fail to specify the exact spatial relation they convey. However, children frequently supplement their speech with gestures when their speech is not specific enough for a listener to construct the spatial information they intend to convey (Karadöller et al., 2019; Sauter, Uttal, Alman, Goldin-Meadow, & Levine, 2012; Sekine, 2009). Similarly, while communicating about events, children often use gestures to convey information about the event components that they have not mentioned in speech (Furman, Küntay, & Özyürek, 2014; Göksun, Hirsh-Pasek, & Golinkoff, 2010). Finally, prior work on children's explanations during problem-solving in math problems and Piagetian conservation tasks has shown that although children seem to fail in these tasks based on the information they convey in speech, their gestures correctly convey the solutions to the problems (Alibali & Goldin-Meadow, 1993; Alibali, Kita, & Young, 2000; Church & Goldin-Meadow, 1986). Hence, gestures serve as important indicators of children's cognitive abilities by reflecting the concepts that they have acquired but cannot yet express in speech.

The second goal of this article was to examine to what extent and how gestures support learning and cognitive development. Two sets of empirical findings support the idea that gestures help children learn new information or perform better on cognitive tasks by encoding visual-spatial information in iconic forms that resemble the meaning conveyed and by signaling linguistic and conceptual information relevant for performing a cognitive task. First, research on children's relational concepts has shown that children learn novel relational terms (e.g., adpositions, verbs) better when these novel terms are taught by using both speech and gesture compared to speech only (Goodrich & Hudson Kam, 2009; McGregor, Rohlfing, Bean, & Marschner, 2009; Mumford & Kita, 2014; Wakefield, Hall, James, & Goldin-Meadow, 2018). Furthermore, children remember relational information, such as spatial attributes of events (e.g., the direction of motion or manner of motion), when they encode these events with both speech and gesture compared to speech only (Aussems & Kita, 2019; Kartalkanat & Göksun, 2020). Crucially, not all types of gestures help children learn and remember relational information equally—only the representational iconic gestures that resemble the meaning conveyed. The second piece of empirical evidence on the

supportive role of gestures in learning and cognitive development comes from the domain of math. This line of work has shown that both producing gestures and observing a teacher's gestures help children perform better in math problems (Alibali & Goldin-Meadow, 1993; Cook, Duffy, & Fenn, 2013; Goldin-Meadow, Cook, & Mitchell, 2009). Crucially, the benefits of gestures are only observed when they are synchronized with speech (Congdon et al., 2017). The benefits of gestures in the domain of math can be explained by the gestures' ability to direct attention to the relevant information in spoken language (Wakefield, Novack, Congdon, Franconeri, & Goldin-Meadow, 2018) and convey abstract information in a body-mapped way (Novack, Congdon, Hemani-Lopez, & Goldin-Meadow, 2014).

Discussion

In conclusion, empirical findings across several different domains in linguistic, communicative and cognitive development support the idea that gestures facilitate children's communicative abilities, learning and cognitive development. Future research in this area should focus on understanding the mechanisms underlying these benefits, the individual differences in benefiting from gestures, and the generalizability of these benefits to other cognitive domains.

Dil gibi karmaşık iletişim sistemlerini geliştirme ve öğrenme yetisi insan zihnini diğer canlıların zihninden ayıran temel özelliklerden biridir. Dilin iletişim için öneminin yanı sıra pek çok bilişsel beceri ile ilintili olduğu bilinmektedir (Gentner ve Goldin-Meadow, 2003; Ünal ve Papafragou, 2016; Wolff ve Holmes, 2011). Bununla birlikte, dil yalnızca işitsel kanaldan ifade edilen konuşma gibi sözlü iletişim yetileri ile sınırlı değildir (Perniss, Thomson ve Vigliocco, 2010). İletişim esnasında mimik, jest, beden dili, bakışlar gibi sözel olmayan yollardan da pek çok önemli bilgi aktarılabilir. Bunlardan belki de en çarpıcı olanı konuşmaya eşlik eden el jestleridir (bundan sonra sadece jestler olarak kullanılacaktır; Kendon, 2004; McNeill, 2005).

Jestlerin dil süreçleri ve bilhassa konuşma ile olan ilintisi alan yazında tartışma konusu olmuş ve bu ilişkinin doğası üzerine farklı görüşler ortaya atılmıştır. Serbest imgeleme hipotezi (*free imagery hypothesis*, de Ruiter, 1998; 2000; Krauss, Chen ve Chawla, 1996; Krauss, Chen ve Gottesman, 2000) jestlerin dilden tamamen bağımsız olarak üretildiğini savunurken, sözcüksel anlambilim hipotezi (*lexical semantics hypothesis*, Butterworth ve Hadar, 1989; Schegloff, 1984) jestlerin yalnızca konuşmada ifade edilen bilgileri görsel kanaldan tekrar ifade etmek ile sınırlı olduğunu öne sürmüştür. Ancak daha yakın zamanda yürütülen çalışmalar konuşmaya eşlik eden jestlerin biçimlerinin dil yapısından etkilenecek diller-arası çeşitlilik gösterdiğini, dolayısıyla da dilden bağımsız olamayacağını ortaya koymuştur (Kita ve Özyürek, 2003; Özyürek, 2017; Özçalışkan, Lucero ve Goldin-Meadow, 2016, 2018; Özyürek ve ark., 2008). Bunun yanı sıra, konuşmada ifade edilmeyen bilgileri de ifade eden jestlerin de (*non-redundant gestures*) hem çocuklar hem yetişkinler tarafından sıkça kullanıldığı görülmüştür (Alibali ve Goldin Meadow, 1993; Ehrlich, Levine ve Goldin-Meadow, 2006; Pine, Lufkin ve Messer, 2004). Dil üretimi sırasında konuşma ve jestler arasında görülen bu yakın ilişkinin dil anlama süreçlerine de yansıdığı bilinmektedir (Kelly, Özyürek ve Maris, 2010; Özer ve Göksun, 2020a; Sekine ve ark., 2020). Örneğin, “arkadaşım spor salonuna gitti” cümlesini basketbol topu sektirme jestiyle birlikte duyan katılımcıların daha sonra bu cümleyi “arkadaşım basketbol oynamak için spor salonuna gitti” şeklinde hatırladıkları bulunmuştur (Kelly, Barr, Church ve Lynch, 1999). Başka bir deyişle, dinleyiciler konuşmacıların kullandıkları jestlerde ifade edilen bilgileri konuşmada aktarılan bilgi ile entegre ederek bütünsel bir anlam çıkarırlar. Sonuç olarak, konuşma ve jestler hem dil üretimi hem de dilin algılanması sırasında birbirini tamamlayan bir iletişim sistemi oluşturur.

Peki dilin bilgileri hem işitsel hem de görsel kanallardan ifade eden multimodal bir iletişim sistemi olmasının ne gibi faydaları vardır? Bu faydalar yalnızca iletişim sırasında mı görülür yoksa iletişim dışındaki bilişsel süreçlere de yansır mı? Ayrıca, bu faydalar hangi mekanizmalar ile açıklanabilir? Bu makalede bu soruları yanıtlamak için jestlerin iki alandaki işlevi incelenecektir: (1) kişilerin konuşurken kullandıkları jestlerin iletişim ve bilgi aktarımı için faydaları (2) kişilerin konuşurken kullandıkları veya başka bir konuşmacıda gözlemledikleri jestlerin öğrenme veya başka bilişsel süreçler için faydaları. Bunun için özellikle iletişim becerileri ve bilişsel becerilerin henüz yetişkin seviyelerine erişmediği, gelişime ve kolaylaştırıcı faktörlerin etkilerine daha açık olan çocukluk dönemine odaklanılacaktır. Bu alanlardaki gelişimsel alan yazına geçmeden önce genel olarak jestlerin neden iletişim ve bilişsel süreçleri destekleyebileceğine dair kuramsal görüşlere değinilecektir.

Alanyazında jestlerin kendi içlerinde farklı türlere ayrıldığına dair bir hakim görüş bulunmaktadır (McNeill, 2005). Bu görüşe göre jestler öncelikle bir anlam ifade edip etmemelerine göre ikiye ayrılabilirler. Herhangi bir anlam ifade etmeyen jestler genellikle ritmik el hareketlerinden (*beat gestures*) oluşur. Bir eylem, şekil, yer, yön veya hareket gibi anlamları ifade eden temsili jestler (*representational gestures*) ise ifade ettikleri kavramla görsel benzerliği bulunan ikonik jestler (*iconic gestures*), işaret etme jestleri (*deictic gestures*) veya soyut anlamları metaforik olarak ifade eden jestlerden (*metaphoric gestures*) oluşur. Bu makalede alan yazında hem dil-iletişim hem de bilişsel becerilerin gelişimindeki rolleri daha detaylı olarak incelenmiş olan ve çocuklarda 26 aydan itibaren görülmeye başlanan (Özçalışkan, Gentner ve Goldin-Meadow, 2014) ikonik jestlere odaklanılacaktır.

Kavramsallaştırma için jestler hipotezine (*gesture for conceptualization hypothesis*, Kita, Alibali ve Chu, 2017) göre jestler görsel-uzamsal bilgileri etkin bir şekilde ifade ederek konuşmayı destekleyebilir ve iletişimi kolaylaştırabilir. Klasik dil edinimi kuramlarına göre bebekler kişileri, nesnelere ve olayları kavramsal düzeyde temsil edecek bir altyapıya sahiptir ve dil edinimi büyük ölçüde dil girdisinin bu kavramsal altyapı ile eşleştirilmesiyle meydana gelir (Gleitman, 1990; Landau ve Jackendoff, 1993; Pinker, 1989). Her ne kadar çocuklar yaşamlarının ilk birkaç yılında dil ve iletişim becerilerinin gelişimi bakımından önemli ilerlemeler kaydetse de bazı alanlarda yetişkin seviyelerine erişmeleri uzun zaman almaktadır (örn., sağ-sol kavramları, Johnston ve Slobin, 1979; bir eylemi meydana getirmek için kullanılan araç gibi kavramlar, Grigoroglou ve

Papafragou, 2019). Bu alanlarda dil gelişiminin yavaş ilerliyor oluşu çocukların dildeki karmaşık formlarla bu formların ifade ettiği anlamlar arasındaki ilişkiyi çözümlenmede, yani anlam-biçim eşleştirmelerinde zorlanmaları ile açıklanmaktadır. Dilde sözel olarak ifade edilen biçimlerin aksine jestler kavramları ifade etmek için katı dilbilgisi kurallarına tabi değildir. Örneğin, Türkçede yürümek eylemini ifade etmek için konuşma dilinde bir fiil (yürü) kullanmak gerekir. Bunun yanı sıra, eylemin tamamlanıp tamamlanmadığı, ne zaman ve kimin tarafından gerçekleştirildiği gibi çeşitli kriterlere bağlı olarak fiille birlikte çeşitli ekler kullanmak gerekir (örn., yürü-yor, yürü-dü, yürü-dük). Aynı eylemi ikonik el jestleriyle ifade etmek için işaret ve orta parmağını ters V şeklinde tutup iki parmağı hareket ettirmek yeterli olabilir. Bu şekilde jestler ifade edilen kavramla görsel benzerliği olabilen ve bu görsel-uzamsal bilgileri şemalaştırarak etkin bir şekilde aktarılmasına yardımcı olan bir araç olabilir (Alibali, Yeo, Hostetter ve Kita, 2017; Kita ve ark., 2017).

Kavramsallaştırma için jestler hipotezine göre jestlerin kolaylaştırıcı etkisinin dil ve iletişim dışındaki bilişsel süreçlere de yansması beklenebilir (Alibali ve ark., 2017, Kita ve ark., 2017). Yeni bir bilgiyi öğrenirken jest kullanmak veya başka birinin kullandığı jestleri gözlemek bu bilişsel görevin tamamlanması için gerekli olan sözel (Wakkefield, Novack, Congdon, Franconeri ve Goldin-Meadow, 2018) veya kavramsal (Aussems ve Kita, 2019) bilgilere dikkat çekerek öğrenmeye destek olabilir. Örneğin, yürüme eylemini ikonik bir jestle göstermek (işaret ve orta parmağı ters V şeklinde tutarak hareket ettirmek) hareketin nasıl meydana geldiğine dair bilginin, eylemi kimin yaptığı, arka planda hangi nesnelere bulunduğu gibi diğer bilgilerden sıyrılarak ifade edilmesine yardımcı olur. Bu sayede jesti gözlemleyen kişi, olayın meydana geliş şeklinin tamamlayacağı bilişsel görev için kritik olduğunu anlayabilir.

İlerleyen bölümlerde jestlerin iletişim, öğrenme ve bilişsel beceriler için neden kolaylaştırıcı bir unsur olabileceğine dair bu görüşler dil-iletişim gelişimi, problem çözme, ilişkisel kavramlar ve matematik gibi alanlarda çeşitli yaş gruplarından çocuklarla yürütülen görgül araştırmaların bulguları ışığında değerlendirilecektir. Mevcut derlemede dil-iletişim becerilerinin yanı sıra öğrenme, uzamsal ilişkiler ve matematik gibi becerilere dair bulgular incelenerek jestlerin faydalarının dil-iletişim dışındaki bilişsel becerilere genellenebilirliği değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra, jestlerin hem görsel benzerliğin yüksek olduğu somut kavramlar (örn., uzamsal ilişkiler) hem de görsel benzerliğin olmadığı soyut kavramlar (örn., matematik) ile olan ilişkisi incelenerek jestlerin

kolaylaştırıcı rolünün farklı alanlarda hangi farklı mekanizmalar aracılığıyla meydana geldiği de gözden geçirilecektir.

Dil ve İletişim Becerilerinin Gelişimi

Kelime Dağarcığı ve Cümle Oluşturma Gelişimi. Jestlerin dil ve iletişim gelişimindeki rolünü inceleyen araştırmaların bir bölümü kelime dağarcığı gelişimine odaklanmaktadır. Çocuklar dil edinim sürecinin erken aşamalarında tek kelimelik ifadeler üretmeye başlarlar. Kelimeleri bir araya getirerek cümleler üretme becerisi ise bundan yaklaşık altı ay sonra gelişmeye başlar. Bir görüşe göre jest ve kelimeleri anlamlı ve senkronize bir şekilde bir arada kullanmak tek kelime üretiminden cümle kurmaya geçişte önemli bir rol oynar (Iverson ve Goldin-Meadow, 2005; Özçalışkan ve Goldin-Meadow, 2005; Özçalışkan ve ark., 2014). Örneğin, çocuklar tek kelime üretiminden cümle kurmaya geçerken henüz dil yoluyla ifade edemedikleri fiilleri jest yoluyla ifade edebilirler. Bu tür kullanımlar, ileriki aylarda birden fazla kelimeyi bir araya getirerek oluşturulan karmaşık cümle kullanımının öncülü olabilir. Bu görüşü değerlendirmek için yürütülen boylamsal bir araştırmada 40 anne-çocuk çiftinin etkileşimleri çocuklar 14, 18 ve 22 aylıkken kayıt altına alınmıştır (Özçalışkan ve Goldin-Meadow, 2005). Çocukların ürettikleri cümle yapıları, sadece isimlerden oluşan cümleler (*anne sandalye*), bir isim ve bir yüklemden oluşan cümleler (*bebek uyuyor*) ve birden fazla yüklemden oluşan cümleler (*bulmama yardım et*) olarak sınıflandırıldıktan sonra bu yapıların ifade edilişi (yalnızca konuşma veya konuşma + jest) incelenmiştir. Çalışmanın bulguları çocukların kullandığı jest ve konuşma kombinasyonlarının zamanla çoğalıp değiştiğini ve kullanmış oldukları jest ve sözel anlatım ifadelerinin bir tür öncül olarak görülebileceğini göstermiştir. Örneğin, *itmek* fiilini jestleriyle ifade edip *anne* sözcüğünü sözel olarak ifade eden bir çocuğun ilerleyen aylarda sözel olarak *anne it* cümlesini kullanmaya başladığı görülmüştür. Bir başka deyişle çocukların konuşmalarına eşlik eden jestler sadece anlatımı kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda çocukların yakın gelecekte kullanacakları sözel ifadelerin bir tür göstergesi olmuştur. Bu bulgular ışığında, çocukların jestleri sözel ifade öncesi dönemde başkalarına daha çok bilgi aktarmak için kolaylaştırıcı bir araç olarak kullandıkları düşünülebilir.

Özçalışkan ve Goldin-Meadow (2009) tarafından yürütülen yukarıda anlatılan çalışmanın devamı niteliğindeki bir çalışmada, çocukların sözel olarak ifade ettikleri cümlecik yapılarını ayrıntılandırmak için jestlerden ne ölçüde yararlandıkları incelenmiştir. Bu çalışmada 40 farklı çocuğun ebeveynleriyle olan günlük rutinleri 14 aydan 34 aya

kadar dört aylık aralıklarla gözlemlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Önceki çalışmada olduğu gibi çocukların cümlecik oluşturmada jestlerden faydalandıkları, yani çocuklar cümlecikleri sözel olarak üretmeye başlamadan birkaç ay önce bu yapıların çocukların jestlerinde kendini gösterdiği bulunmuştur. Bunun yanı sıra, çocukların cümlecik yapılarını bir kere edindikten sonra bu yapıları ayrıntılandırmak için jestleri kullanmadıkları görülmüştür. Örneğin, çocuklar *su içmek* ifadesini öncelikle suyu işaret ederek anlatmaya çalışırken basit cümle kurmaya başladıkça yani su sözcüğünü ve içmek fiilini aynı anda kullanmaya başladıklarında bu ifadeyi kullanmadan önceki dönemde kullanmış oldukları jestler bir daha görülmez çünkü artık ihtiyaçları kalmamıştır. Araştırmacılar bu bulguları, jestlerin yeni cümle yapıları ediniminde bir tür öncül (yardımcı) görevi gördüğü yönünde yorumlamıştır.

Önceki çalışmalar jestlerin, çocukların kelimeleri ve cümlecik yapılarını sözel olarak ifade edemedikleri dönemden önceki destekleyici rolünü ortaya koymuştur. Jestlerin sözel ifade öncesi dönemdeki işlevi üzerine yapılan bazı çalışmalar ise ebeveynlerin kullanmış oldukları jestlerin veya annelerin çocuklarının jestlerini yorumlanmasının çocukların tek kelime ve iki kelime ürettikleri dönemde dil edinimiyle olan ilişkisine odaklanmaktadır (Goldin-Meadow, Goodrich, Sauer ve Iverson, 2007; Rowe, Özçalışkan ve Goldin-Meadow, 2008). Örneğin, Goldin-Meadow ve meslektaşları (2007) tarafından yürütülen bir çalışmada annelerin çocuklarıyla olan etkileşimleri 10 aydan 24 aya kadar gözlemlenmiştir. Ayrıca, annelerin çocuklarının kullandığı jestleri yorumlamasının ve bu jestleri anlamlandırarak sözel olarak ifade etmesinin çocuklarının kelime öğrenimi ile olumlu yönde bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, bu alanda yürütülen başka bir boylamsal çalışmanın bulguları, ebeveynlerin erken aylarda kullandıkları jestlerin ilerleyen aylarda çocukların kelime dağarcığı ile doğrudan bir ilişkisi olmadığını göstermiştir (Rowe ve ark., 2008). Tüm bu bulgular, çocukların kullandıkları jestlerin konuşmada ifade edilenden daha fazla bilgi aktarabilme işlevinin yanı sıra çevrelerindeki yetişkinlere daha çok kelime öğrenmeye hazır olduklarının sinyalinin verebilme gibi bir işlevi olduğunu ve yetişkinlerin bu sinyallere hassasiyet gösterebildiklerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu bulgular ışığında ebeveynlerin kullandıkları jestlerin çocukların kelime dağarcığı gelişimine yalnızca dolaylı bir katkısı olabileceği olası görülmektedir.

İlişkisel Dil Kullanımı

Jestlerin erken dönemde dil gelişimindeki rolünü inceleyen araştırmaların çoğu çocukların nesnelere karşılık gelen kelimelerin anlamlarını jest yoluyla nasıl ifade ettiklerine odaklanmıştır. Ancak dil-iletişim gelişimi nesnelere karşılık gelen kelimeleri üretme

ve bir araya getirmenin yanı sıra nesnelerin arasındaki çeşitli ilişkileri ifade eden ilişkisel kelimelerin edinimini de kapsar (örn., fiiller ve önünde, içinde, altında gibi ilgeçler). Jestlerin ilişkisel kavramların ifade edilişindeki rolünü inceleyen araştırmalar uzamsal ilişkilerle karmaşık eylemlerin bileşenlerinin dil ve jestler yoluyla nasıl ifade edildiğine odaklanmıştır.

Her ne kadar farklı diller edinen 2-4 yaş aralığındaki çocuklar nesnelerin arasındaki uzamsal ilişkileri ifade eden ilişkisel kelimeleri kullanmaya başlasalar da (Johnston ve Slobin, 1979), bu yaşlardaki ilişkisel kelime kullanımı genellikle nesneler arasındaki ilişki hakkında yeterince bilgi vermeyebilmektedir (ayrıca diller arası verilerin bulunduğu Wordbank veri tabanı için bkz., Frank, Braginsky, Yurovsky ve Marchman, 2016). Örneğin, 8-10 yaş aralığındaki çocuklar ve yetişkinlerle yapılan bir çalışmada, katılımcılara bir odadaki oyuncak hayvanların yerlerini öğrenmeleri ve sonrasında odayı görmemiş olan birine oyuncakların yerlerini tarif etmeleri istenmiştir (Sauter, Uttal, Alman, Goldin-Meadow ve Levine, 2012). Çalışmanın bulguları sekiz yaşındaki çocukların gerekli uzamsal kavrayışa sahip oldukları halde daha büyük yaşlardaki çocuklara ve yetişkinlere göre tariflerinde daha az uzamsal bilgi verdiklerini göstermiştir. Aynı çalışmada, sekiz yaşındaki çocukların tarifleri sırasında jestleri kullanmaya teşvik edildiklerinde sahip oldukları uzamsal bilgileri daha kapsamlı ve açıklayıcı bir şekilde aktarabildikleri bulunmuştur (Sauter ve ark., 2012). Bu bulgulardan yola çıkarak jest kullanımının konuşma ile aktarılandan daha fazla uzamsal bilginin ifade edilmesine yardımcı olarak iletişimi destekleyebileceği sonucuna varılabilir (ayrıca bkz. Sekine, 2009).

Yakın zamanda tamamlanan bir çalışmanın bulguları çocukların açıkça jest kullanmaya teşvik edilmediği durumlarda da uzamsal ilişkiler hakkında iletişim kurarken jestlerden faydalandığını ortaya koymaktadır (Karadöller ve ark., 2019). Uzamsal kelimelerin ediniminde çocukların özellikle sağ-sol ilişkisini ifade etmede zorlandığı görülmektedir. Örneğin, sekiz yaşından küçük çocuklar bu ilişkiyi ifade etmek için genellikle *yanında* gibi hem *sağ* hem *sol* ilişkisine denk gelebilecek ve nesnelerin arasındaki ilişkiyi yeterince açıklamayan kelimeleri kullanırlar (Sümer, 2015). Karadöller ve arkadaşları (2019) tarafından yürütülen bir çalışmada, nesneler arasındaki sağ-sol ilişkisini anlatırken yanında kelimesini kullanan 7-9 yaş arası çocukların konuşma ile birlikte jestlerini de kullanarak bir nesnenin sağında mı solunda mı olduğunu ifade ettikleri gözlemiştir. Ayrıca, çocukların jest kullanımının konuşmada sağ-sol kelimelerini sıklıkla kullanan yetişkinlere kıyasla daha yüksek oranda olduğu bulunmuştur. Önceki çalışma-

lar gibi bu bulgular da jestlerin kavramsal düzeyde bilinen ancak dilde henüz ifade edilemeyen uzamsal ilişkiler hakkında iletişim kurmayı destekleyici bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bulgulardan yola çıkılarak jestlerin destekleyici etkisinin bilhassa dil gelişiminin devam ettiği çocukluk döneminde görülebileceği düşünülebilir.

Yukarıda anlatılan bulgular, karmaşık eylemlerin bileşenlerinin konuşma ve jestlerle nasıl ifade edildiğini inceleyen çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Furman, Küntay ve Özyürek (2014) tarafından gerçekleştirilen boylamsal bir çalışmada 12-36 ay arası sekiz çocuğun hareket olaylarını anlatırken sıklıkla konuşmaya eşlik eden jestler kullandıklarını ve bu jestlerin çoğunluğunun konuşmada ifade edilmeyen bileşenleri aktaran tamamlayıcı jestlerden oluştuğu görülmüştür. Göksun, Hirsh-Pasek ve Golinkoff (2010) tarafından yürütülen başka bir çalışmada ise yaşları 2.5 ile 5 arasında değişen çocukların hareket olaylarını anlatırken hareketin nedenini (örn., çubukla topa dokunmak) ve sonucunu (örn., topun havuza gitmesi) konuşma ve jest yoluyla nasıl ifade ettikleri incelenmiştir. Çalışmanın bulguları dört yaşından küçük çocukların yalnızca olayın sonucunu ifade ettiklerini ve konuşmalarında ve jestlerinde aynı bilgiyi aktardıklarını; dört yaşından büyük çocukların ise tamamlayıcı jestler kullanarak olayın nedenini henüz konuşmada ifade etmeseler bile jest yoluyla aktararak olayın her iki bileşenini de ifade edebildiklerini ortaya koymuştur.

Tüm bu bulgular jest kullanımının pek çok bileşenden oluşan karmaşık eylemler hakkında iletişim kurmayı destekleyici bir unsur olduğu görüşünü desteklemektedir. Bununla birlikte, hem uzamsal ilişkiler hem de karmaşık eylemler alanındaki bulgular, jestlerin iletişimi destekleyici bir unsur olarak kullanılabilmesi için çocukların ifade ettikleri kavramlar hakkında bir kavrayışa sahip olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Bu kavrayış oluştuktan sonra, çocuklar dildeki biçimlerle eşleştirmede zorlandıkları ve henüz konuşarak ifade edemedikleri kavramları ifade etmek için bu kavramlarla görsel benzerliği olan ikonik jestler gibi ifade biçimlerini kullanabilirler. Başka bir deyişle, bu alandaki bulgular jestlerin bilgiyi ikonik formlarla ifade edebilmesi nedeniyle iletişimi desteklediğine işaret etmektedir.

Çocukların Problem Çözme Sırasında Yaptıkları Sözel Açıklamalar

Çocukların doğal iletişim durumlarında kullandıkları jestlerin yanı sıra yapılandırılmış durumlarda kullandıkları jestleri incelemek jestlerin iletişimi destekleyici rolünü anlamak için uygun bir yöntemdir. Bu yöntemi izleyen araştırmalar genellikle çocukla-

rın çeşitli bilişsel görevleri yerine getirirken veya problem çözme esnasında yaptıkları açıklamalara ve konuşma ile birlikte kullandıkları jestlere odaklanmaktadır (Crowder ve Newman, 1993; Garber ve Goldin-Meadow, 2002; Miller, Andrews ve Simmering, 2020). Örneğin, Alibali ve Goldin-Meadow'un (1993) yürüttüğü bir çalışmada jestlerin eşitleme ile alakalı matematik problemlerinin ($6 + 2 + 7 = ? + 7$) çözümünü açıklama sırasındaki işlevi incelenmiştir. Çocukların yeni bir bilgi öğrenirken jestlerinde ve konuşmalarında uyumsuzluk olmasının yani konuşma ve jestlerde farklı bilgilerin ifade edilmesinin öğrenme sırasında bir geçiş döneminde olduklarına işaret ettiği öne sürülmüş ve bu görüşü test etmek için 9-11 yaşlarındaki çocukların eşitlemeyle alakalı matematik sorularının çözümlerini nasıl açıkladıkları gözlemlenmiştir. Çalışmanın sonunda başta soruların cevabını yanlış açıklayan çocukların büyük bir kısmının, cevabı sözel olarak yanlış ifade etmelerine rağmen konuşmaları ile uyumsuz olan ancak doğru yanıtı ifade eden jestler kullandığı gözlemlenmiştir. Alibali ve Goldin-Meadow'a (1993) göre konuşma ile uyumsuz olan bu tip jestler çocukların problemin çözümünü zihinsel olarak düşünebildiklerine ve henüz dil yoluyla ifade edemediklerine, ancak bu zihinsel temsilleri jestleri aracılığıyla ifade edebildiklerine işaret etmektedir.

Bu bulgular, 5-7 yaşlarındaki çocukların korunum (conservation, Piaget, 1971) kavramını ölçen problemlerin çözümlerinde jestlerin işlevini inceleyen çalışmaların bulguları ile benzerlik göstermektedir. Korunum kavramı bir cismin birden fazla özelliğinin olabileceğinin farkına varma ve bu özellikleri aynı anda dikkate alabilme becerisini gerektirir. Bu kavramın gelişimini incelemek için sayı, sıvı ve uzunluk korunumu testleri olarak bilinen yöntemler kullanılır. Bu testte çocuklara genişlik, uzunluk ve hacim olarak aynı olan, içi sıvı dolu iki kap gösterilir ve iki kaptaki su miktarının aynı olup olmadığı sorulur. Ardından bardakların birindeki su görünüşü olarak daha uzun fakat daha dar olduğu için hacim olarak hala aynı olan başka bir kaba aktarılır. Çocuklara iki kaptaki su miktarının aynı olup olmadığı tekrar sorulduğunda yedi yaşından küçük olan çocukların bu soruya yanıtı uzun olan kaptaki su miktarının aynı olup olmadığı yönündedir. Fakat çocukların yalnızca sözel yanıtlarına odaklanan korunum testleri, çocukların korunum kavramına dair bilgilerini tam olarak yansıtmayabilir. Nitekim, çocukların korunum problemlerini çözerken konuşmalarıyla birlikte kullandıkları jestlerini de dikkat alan yaklaşımların, çocukların korunum kavramına dair kavramsal bilgilerini anlamaya yönelik çok daha gerçekçi bir bakış açısı sunduğu görülmüştür. Örneğin, çocukların sözel olarak yalnızca bir kaptaki sıvının diğerinden daha yüksek seviyede olduğunu ifade et-

tikleri görülürken jestlerinde hem bir kaptaki sıvının diğerine göre daha yüksek olduğunu hem de diğer kaptaki sıvının daha geniş bir alanı kapsadığını gösterebildikleri görülmüştür. Bu çalışmalar çocukların korunum testi sırasında sözel olarak ifade edemedikleri ancak o sırada kullanmış oldukları jestlerin problemin çözümü hakkında doğru bilgiyi ifade edebileceğine işaret etmektedir (Alibali ve ark., 2000; Church ve Goldin-Meadow, 1986). Jestlerin korunum problemlerini çözmeye sırasında neden faydalı olduğunu inceleyen bir araştırmada çocukların konuşurken jestlerini kullanamadıkları durumlarda yaptıkları açıklamalar incelenmiştir (Alibali ve Kita, 2010). Bunun için çocuklardan ellerini hareket ettirmelerine izin vermeyecek şekilde bir manşonun (silindirik şekilde sahip iki ucu açık bir giyim eşyası) içinde tutmaları istenmiştir. Çalışmanın bulguları problem çözümleri sırasında ellerini kullanamayan çocukların korunum problemindeki kapların görsel özelliklerine (örn., kabın yüksekliği, genişliği) daha az odaklandığını göstermiştir. Bu bulgular, kavramsallaştırma için jestler hipotezinin önerdiği gibi (Kita ve ark., 2017) jestlerin uzamsal-motorsal bilgileri etkin bir şekilde paketlenerek konuşma ile ifade edilebilecek birimler haline getirmeleri nedeniyle problem çözümleri sırasında yapılan açıklamaları desteklediğine işaret etmektedir.

Öğrenme ve Bilişsel Becerilerin Gelişimi

Bu bölümde jestlerin destekleyici rolünün dil-iletişim becerileri dışındaki bilişsel alanlarda görülüp görülmediği incelenmiştir. Bunun için ilişkisel kavramların öğrenimi ve hatırlanması ile matematik alanlarındaki gelişimsel çalışmalara odaklanılmıştır.

İlişkisel Kavramların Öğrenimi. Jest kullanımının yeni bilgileri öğrenmeye katkısını inceleyen araştırmaların bir bölümü erken çocukluk döneminde uzamsal kavramları ifade eden kelimelerin ediniminde jestlerin rolüne odaklanmaktadır. Uzamsal algı nesnelere buldukları mekanla ve mekanda bulunan diğer nesnelere olan ilişkilerini algılamak ve kavrama gibi becerileri kapsar. Uzamsal ilişkileri kodlayan ikonik jestler, ifade ettikleri kavramla görsel benzerlik taşıdığı için dil ya da konuşma gibi ifadelere kıyasla uzamsal ilişkileri daha etkin bir biçimde ifade edebilme imkanına sahiptir (Kita ve ark., 2017). Bu görüşü test eden bir çalışmada ikonik jest kullanımının *altında* kavramını ifade eden kelimelerin anlamadaki rolü incelenmiştir (McGregor, Rohlfing, Bean ve Marschner, 2009). İki yaşındaki çocuklarla yürütülen bu çalışmada çocuklar *altında* kavramıyla ilgili üç farklı şekilde eğitim almıştır. Birinci grupta araştırmacı çocuklara iki nesne göstermiş (örn., kayık ve köprü) ve *altında* kavramını yalnızca sözel direktiflerle ifade etmiştir (*kayığı köprüünün altına koy*). İkinci grupta araştırmacı aynı sözel di-

rektifleri ikonik jestler eşliğinde vermiştir (sözel direktifler verilirken nesnelere alacağı şekil el hareketleriyle canlandırılmıştır). Üçüncü grupta ise araştırmacı aynı sözel direktifleri yapılması gereken şeklin fotoğrafı eşliğinde vermiştir. Çalışmanın bulguları ikonik jestler eşliğinde eğitim alan ikinci gruptaki çocukların hem eğitimin hemen ardından hem de eğitimden iki-üç gün sonra verilen son testte birinci ve üçüncü gruptaki çocuklara kıyasla daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular ikonik jestlerin hem sözel ifadelerle hem de fotoğraf gibi dilsel olmayan görsel sembollere kıyasla uzamsal kavramları daha etkin bir şekilde ifade edebilmelerine ve öğrenmeye katkı sağladığına işaret etmektedir.

Jestlerin erken çocukluk döneminde ilişkisel kavramları öğrenmeye katkısını inceleyen araştırmaların bir bölümü de öğrenme sırasında jest kullanımının eylemleri ya da eylemlerin bileşenlerini ifade eden fiillerin anlamsal olarak yorumlanmasındaki rolüne odaklanmaktadır (Goodrich ve Hudson Kam, 2009; Mumford ve Kita, 2014, Wakefield, Hall, James ve Goldin-Meadow, 2018). Bu araştırmalarda çocuklara oyuncaklar veya kuklalar ile çeşitli eylemler gösterilir ve bu eylemler isimlendirilir. Ancak, öğrenmenin çalışma sırasında gerçekleştiğinden emin olmak ve katılımcıların önceki deneyim ve bilgileri gibi etkenlerin karıştırıcı etken olmasını önlemek amacıyla eylemleri isimlendirmek için *blick*, *dax*, *sib* gibi aslında dilde olmayan anlamsız fiiller kullanılır. Bu araştırmaların bulguları anlamsız fiillerin anlatılan eylemle görsel benzerliği olan ikonik jestlerle birlikte öğretildiği durumlarda jestlerin kullanılmadığı durumlara kıyasla 2-4 yaşlarındaki çocukların fiile karşılık gelen eylemi (Goodrich ve Hudson Kam, 2009) veya eylemin bileşenlerini (Mumford ve Kita, 2014) daha başarılı olarak öğrendiklerini ortaya koymuştur. Ayrıca, 4-5 yaşlarındaki çocukların jestlerle birlikte öğrendikleri anlamsız fiilleri yeni durumlara daha başarılı bir şekilde genellebildikleri bulunmuştur (Wakefield, Hall ve ark., 2018). Tüm bu bulgular, ifade edilen ilişkisel kavramla görsel benzerliği bulunan ikonik jestlerin anlamı bilinmeyen kelimelerin yorumlanmasında destekleyici bir unsur olabileceği görüşünü desteklemektedir.

Jestler ilişkisel kavramları ve bu kavramları ifade eden kelimeleri öğrenmeye katkı sağlayabileceği gibi ilişkisel kavramların daha etkin bir şekilde kodlanmasına ve daha iyi hatırlanmasına da katkı sağlayabilir. Bu görüşü test eden araştırmalar genellikle olayların veya olayların uzamsal özelliklerinin kodlanması sırasında başkalarının jestlerini gözlemlemenin daha sonra bu olayları veya olay özelliklerini hatırlama üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Örneğin, Aussems ve Kita (2019) tarafından yürütülen bir

araştırmada üç yaşındaki çocuklara hareket olaylarını gösteren (örn., öne eğilerek yürüme, ayakları dizden bükerek yürüme) videolar üç farklı şekilde izletilmiştir. Birinci grupta çocuklar videoları izlerken araştırmacı videolardaki aktörün hareketlerine benzeyen ikonik jestler kullanmıştır (örn., aktör öne eğilerek yürüyorsa araştırmacı elini eğilen beden gibi kullanır ya da aktör ayaklarını dizden bükerek yürüyorsa araştırmacı elini diz bükme hareketine benzer şekle getirir). İkinci grupta çocuklar videoları izlerken araştırmacı anlam içermeyen interaktif el ve kol hareketlerinden oluşan jestler kullanmıştır (örn., elleri kapatmak elleri açmak). Üçüncü grupta ise çocuklar videoları izlerken araştırmacı sabit durmuş ve hiçbir jest kullanmamıştır. Sonrasında çocuklara aynı anda iki video gösterilerek daha önce izledikleri videoyu seçmeleri istenmiştir. Çalışmanın bulguları, olayları ikonik jest eşliğiyle izleyen çocukların olayları anlam içermeyen interaktif jestler eşliğinde izleyen veya olayları jestler olmadan izleyen çocuklara kıyasla daha fazla hatırladığını ortaya koymuştur.

Bu bulgular Kartalkanat ve Göksun (2020) tarafından yürütülen bir araştırmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bu araştırmada beş yaşındaki çocuklarda bir hikayeyi dinlerken farklı jest türlerini gözlemlemenin hareket olaylarının farklı bileşenlerinin hatırlanmasına etkisi araştırılmıştır. Çocuklara arkadaşının evini bulmak için farklı yönlerde hareket eden (örn., ağaçların arasından geçmek, dağların arasından yürümek) ve bu sırada çeşitli olaylar deneyimleyen (örn., çiçek toplamak, bankta dinlenmek) bir karakterin hikayesi üç farklı şekilde anlatılmıştır. Birinci grupta araştırmacı hikayeyi anlatırken hikayenin bileşenlerini (yön ve olaylar) ifade eden ikonik jestler kullanmıştır. İkinci grupta araştırmacı hikayeyi anlatırken ritmik el hareketlerinden oluşan ancak bir anlam ifade etmeyen jestler (beat gestures) kullanmıştır. Üçüncü grupta ise araştırmacı hikayeyi anlatırken hiçbir jest kullanmamıştır. Daha sonra tüm katılımcılara hikayede meydana gelenleri (yönler ve olaylar) içeren bir hatırlama testi uygulanmıştır. Hikaye sırasında ikonik jestleri gözlemleyen birinci gruptaki çocukların, hem ritmik el hareketleri içeren jestleri gözlemleyen ikinci gruptaki çocuklara hem de hiç jest gözlemleyen üçüncü gruptaki çocuklara kıyasla hatırlama testinde daha başarılı oldukları bulunmuştur.

İlişkisel kavramların öğrenimi ve hatırlanması alanında jestlerin rolünü inceleyen çalışmalar öğrenme sırasında ikonik jestleri gözlemlemenin öğrenmeyi veya hatırlamayı kolaylaştıran bir etken olduğunu göstermektedir. Ancak, jestlerin bu alandaki destekleyici rolü yalnızca ifade edilen kavramla görsel benzerliği olan ikonik jestler özelinde

görülmektedir. Ritmik el hareketlerinden oluşan ve bir anlam ifade etmeyen jestler veya fotoğraf gibi başka görsel ifadeler kullanıldığında benzer bir fayda görülmemektedir. Bu durum, ikonik jestlerin görsel-uzamsal bilgiyi ifade etme biçiminin jestlerin bu alandaki destekleyici rolü için kritik olduğuna işaret etmektedir.

Matematik

Jestlerin dil ve iletişim becerileri dışındaki bilişsel beceriler ve öğrenme üzerindeki kolaylaştırıcı rolünü inceleyen araştırmaların bir bölümü de okul çağındaki çocukların matematik becerilerine odaklanmaktadır. Jestlerin matematik işlemlerini öğrenme üzerindeki kolaylaştırıcı etkisi, hem çocuğun bir problem çözerken ya da bilişsel görevi yerine getirirken kendi ürettiği jestler hem de yeni bir bilgiyi öğrenirken bilgiyi öğreten kişinin kullandığı jestler aracılığıyla ortaya çıkabilir.

Alibali ve Goldin-Meadow (1993) tarafından yürütülen bir çalışmada çocukların kendiliğinden kullandıkları jestlerin matematik işlemlerini öğrenmeye katkısı incelenmiştir. Bunun için 9-11 yaşlarındaki çocukları üç gruba ayırarak çocukların $6 + 2 + 7 = ? + 7$ gibi eşitlemeyle alakalı matematik sorularını nasıl çözdükleri gözlemlenmiştir. Birinci ve ikinci gruba soruların nasıl çözüldüğünü anlatan bir eğitim verilirken üçüncü grup kontrol grubu olarak belirlenmiş ve o gruptaki çocuklara eğitim verilmemiştir. Eğitimlerden önce verilen ön test ile eğitimlerden sonra verilen son testte çocuklardan toplama ve çarpma formlardaki eşitleme problemlerini çözmeleri ve nasıl çözdüklerini açıklamaları istenmiştir. Çocuklara jest kullanmalarına dair bir yönerge verilmemiştir. Çalışmanın sonunda, yanlış cevaptan doğru cevaba geçiş sırasında konuşma-jest uyumsuzluğu gösteren (yani konuşmalarında yanlış cevap verseler bile jestleriyle doğru yanıtı ifade eden) ve konuşma-jest uyumsuzluğu göstermeyen çocuklar karşılaştırıldığında, konuşma-jest uyumsuzluğu gösteren çocukların çarpma işlemi formundaki eşitleme işlemlerinde daha başarılı oldukları gözlemlenmiştir. Bu bulgulardan yola çıkarak araştırmacılar konuşma-jest uyumsuzluğu aşamasından geçmenin problemin çözümünün ifade edilmesine aracı olmasının yanında daha derin bir öğrenme gerçekleştirerek problemlerin çözümüne dair bilgileri genelleme becerisiyle de ilişkili olabileceğini öne sürmüştür. Bu bulgular, eşitlik içeren matematik problemlerinin çözümünü öğrenme ile jest kullanımının ilişkili olabileceği görüşünü desteklemektedir.

Jest kullanımının matematik üzerindeki kolaylaştırıcı etkisi çocukların jest kullanmaya teşvik edildiği durumlarda da görülmektedir. Örneğin, Broaders, Cook, Mitchell

ve Goldin-Meadow (2007) tarafından yürütülen bir çalışmada, üçüncü ve dördüncü sınıfa giden çocuklar iki gruba ayrılarak eşitlemeyle alakalı problemleri çözmeleri ve çözümlerini açıklamaları istenmiştir. Problemin çözümünü anlatırken ellerini kullanması istenen birinci gruptaki çocukların, problemin çözümünü açıklarken ellerini tutması istenen ikinci gruptaki çocuklara kıyasla eşitlemeyle alakalı problemlerde daha başarılı oldukları gözlenmiştir. Goldin-Meadow, Cook ve Mitchell (2009) tarafından yürütülen bir başka çalışma ise çocukları jest kullanmaya teşvik etmenin yanı sıra, doğru jestleri kullanmaya teşvik etmenin önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada 9-10 yaşlarındaki çocuklardan eşitleme problemlerini doğru jestler eşliğinde, konuşma ile uyumayan jestler eşliğinde veya herhangi bir jest kullanmadan çözmeleri istenmiştir. Araştırmanın bulguları problemi jest kullanarak çözen birinci gruptaki çocukların diğer gruptaki çocuklara kıyasla daha başarılı olduğunu, konuşma-jest uyumsuzluğu grubundaki çocukların ise jest kullanmayan gruptaki çocuklardan daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular çocukları doğru jestler kullanmaya teşvik etmenin matematik işlemlerini çözme sırasında bilgi işleme ve strateji oluşturabilme gibi süreçlere katkıda bulunabileceğine işaret etmektedir.

Bazı çalışmalar ise öğretmenlerin matematik problemlerinin çözümlerini anlatırken kullandığı jestleri gözlemlenmenin çocukların öğrenmesine nasıl katkı sağladığını incelemiştir (Cook, Duffy ve Fenn, 2013; Goldin-Meadow ve ark., 2009; Valenzeno, Alibali ve Klatzky, 2003). Örneğin, Cook ve meslektaşları (2013) tarafından yürütülen bir çalışmada yaşları 7-10 arasında değişen çocuklar iki gruba ayrılmıştır. Bir gruba öğretmenlerin matematik işlem çözümlerini sadece sözlü bir şekilde anlattığı videolar diğer gruba ise öğretmenlerin çözümleri jestler ile destekleyerek anlattığı eğitim videoları izletilmiştir. Eğitimden hemen sonra yapılan matematik testinde, işlem çözümlerini jestler yardımıyla öğrenen çocukların sadece sözlü anlatım ile öğrenen çocuklara oranla daha fazla doğru cevap verdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, jestler yardımıyla öğrenilen bilginin kalıcı olup olmadığını görmek amacıyla 24 saat sonrasında benzer matematik işlemlerinden oluşan bir test (örn., $7 + 2 + 9 = 7 + \dots$) ve bu teste ek olarak öğrenmiş oldukları becerileri diğer matematik işlemlerine (örn., $6 \times 2 \times 3 = 6 \times \dots$) uyarlamaları beklenen yeni bir test verilmiştir. Her iki testte de matematik işlemlerinin jestler yardımıyla öğretildiği grupta bulunan çocuklar diğer gruptaki çocuklara göre daha yüksek puan almışlar. Buna ek olarak, jestler yardımıyla öğrenen çocukların 24 saat sonra yapılan testte eğitimden hemen sonra yapılan teste göre daha fazla doğru cevap verdikleri gözlemlenmiştir. Bu

bulgular, temel matematik işlem çözümlerinin anlatımında jestlerin kullanılmasının çocukların matematik performansı için destekleyici rol oynadığını, bu kolaylaştırıcı etkisinin 24 saat sonrasında artarak devam etmesi ise jestleri gözlemlemenin bilgiyi işleme sürecine yapmış olduğu katkıyı ortaya koymaktadır.

Jestlerin matematik üzerindeki kolaylaştırıcı etkisinin hangi koşullar altında ve hangi mekanizmalar aracılığı ile meydana gelebileceğini araştırarak sınırlı sayıda çalışma vardır. Bu çalışmalardan birinin bulgularına göre, jestlerin öğrenmeyi kolaylaştırması için öğretmenlerin matematik eğitimi sırasında kullandıkları jestleri konuşma ile eş zamanlı olarak sunmaları gerekmektedir (Congdon ve ark., 2017). Aynı çalışmanın bulguları, konuşma ve jestin sırayla sunulmasının matematik becerilerine aynı ölçüde katkı sağlamadığını ortaya koymaktadır. Yakın zamanda tamamlanan bir göz-izleme çalışması ise matematik eğitimi sırasında konuşma ile eş zamanlı verilen jestlerin çocukların dikkatini soruya ve öğretmenin jestleri ile gösterdiği bölgelere yönelttiğini göstermektedir (Wakefield, Novack ve ark., 2018). Buna ek olarak, yakın zamanda tamamlanan bir beyin görüntüleme çalışmasında matematik işlemlerini hem konuşup hem jest kullanarak çözen çocukların yalnızca konuşarak çözen çocuklara kıyasla beyinlerinde motor bölüm dahil birçok bölgede daha fazla aktivasyon olduğu görülmüştür. Bu bulgular, jestlerin matematik üzerindeki kolaylaştırıcı etkisinin dikkati yönlendirme ve motor sistemi aktive etme gibi mekanizmalar aracılığıyla meydana gelebileceğine işaret etmektedir (Wakefield, Congdon, Novack, Goldin-Meadow ve James, 2019). Bununla birlikte, eşitlemeyle alakalı matematik problemlerini çözerken çeşitli jestler kullanan çocukların, problemlerin içindeki sayıları hareket ettiren çocuklara kıyasla problemin çözümünü yeni sorulara daha iyi genelledebildikleri görülmüştür (Novack, Congdon, Hemani-Lopez ve Goldin-Meadow, 2014). Bu bulgular ışığında, jestlerin matematik öğrenimine katkısının yalnızca hareket içermesi ya da motor sistemi aktive etmesinden kaynaklanmadığı, aynı zamanda hareketi soyutlaştırarak daha etkin bir şekilde ifade edebilmesi nedeniyle meydana gelebileceği sonucuna varılabilir. Ayrıca, jestlerin destekleyici rolünün dil-iletişim becerileriyle sınırlı olmadığı, aynı zamanda sözel olmayan bilişsel becerilere de genellenebileceğinden ve hem ilişkisel kavramlar gibi somut özellikleri olan kavramlar hem de matematik gibi soyut kavramlar özelinde görülebileceğinden söz etmek mümkündür.

TARTIŞMA

Bu makalede jestlerin çocukların dil-iletişim ve bilişsel becerilerini nasıl destekleyebileceğine dair görgül bulgular incelenmiştir. Bunun için hem kişilerin konuşma ile birlik-

te kullandıkları jestlerin iletişim sırasında konuşmada ifade edilenden daha fazla bilgi aktarma hem de konuşmaya eşlik eden jestleri kullanmanın ya da gözlemlemenin öğrenme ve dil-iletişim dışındaki bilişsel görevleri tamamlamayı kolaylaştırma gibi işlevlerine odaklanılmıştır.

Giriş bölümünde açıklandığı üzere kavramsallaştırma için jestler hipotezine göre, jestler kavramları veya görsel-uzamsal bilgileri şemalaştırarak daha etkin bir şekilde ifade edebilme kapasitesi nedeniyle iletişim sırasında konuşma ile ifade edilenden daha fazla bilginin aktarılmasını sağlar ve bu sayede dil-iletişim becerilerini destekleyebilir (Kita ve ark., 2017). Dil-iletişim gelişiminin farklı alanlarında çeşitli yaş gruplarından çocuklarla yürütülen görgül araştırmaların bulguları bu görüşü desteklemektedir. Örneğin, dil ediniminin erken aşamalarındaki çocuklarla yürütülen çalışmalar, kelime ve jestleri bir arada kullanmanın ilerleyen aylarda birden fazla kelimedenden oluşan cümle kullanımının öncülü olduğunu göstermektedir (Özçalışkan ve Goldin-Meadow, 2005; 2009). Daha büyük çocuklarla yürütülen araştırmalar ise çocukların henüz dil yoluyla ifade edemedikleri ilişkisel kavramları jest yoluyla aktarabildiklerini ortaya koymaktadır (Furman ve ark., 2014; Göksun ve ark., 2010; Karadöller ve ark., 2019; Sauter ve ark., 2012, Sekine, 2009). Son olarak, çocukların çeşitli alanlardaki problemleri çözerken yaptıkları açıklamalar sırasında kullandıkları jestleri inceleyen çalışmalar, çocukların kullandıkları jestlerin henüz dil yoluyla ifade edemedikleri zihinsel temsillerin bir yansıması olabileceğine işaret etmektedir (Alibali ve Goldin-Meadow, 1993; Alibali ve ark., 2000; Church ve Goldin-Meadow, 1986).

Jestlerin öğrenme ve çeşitli bilişsel becerileri destekleyici etkisi ise bu görevlerin tamamlanabilmesi için kritik olan sözel veya kavramsal bilgilere dikkat çekebilmesi ile açıklanabilir (Alibali ve ark. 2017; Aussems ve Kita, 2019; Guarino ve Wakefield, 2020; Wakefield, ve ark. 2019). Hem okul öncesi hem de okul çağındaki çocuklarla yürütülen görgül araştırmaların bulguları bu görüşü desteklemektedir. Örneğin, 2-5 yaşlarındaki çocukların ilişkisel kavramları konuşma ve jestlerle birlikte öğrendiklerinde yalnızca konuşma ile birlikte öğrendikleri durumlara kıyasla daha başarılı oldukları (Goodrich ve Hudson Kam, 2009; McGregor ve ark. 2009; Mumford ve Kita, 2014, Wakefield, Hall ve ark., 2018) ve bu kavramları daha iyi hatırlayabildikleri (Aussems ve Kita, 2019; Kartalkanat ve Göksun, 2020) görülmektedir. Ayrıca, çocukların eşitleme ile alakalı matematik problemlerini çözerken jest kullanmalarının veya öğretmenlerinin kullandıkları jestleri gözlemlemelerinin matematik öğrenimini kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu bulun-

muştur (Alibali ve Goldin-Meadow, 1993; Broaders ve ark., 2007; Cook ve Goldin-Meadow, 2009; Cook ve ark., 2013; Goldin-Meadow ve ark., 2009). Bu bulgular, jestlerin 4-11 yaşlarındaki çocukların analoji becerileri (örn., kaplanın çocuğu kovalaması ve aslanın atı kovalaması gibi iki örnekte nesnelere farklı olsa da nesnelere arasındaki 'kovalamak' ilişkisinin aynı olduğunun farkedilmesi) üzerindeki kolaylaştırıcı etkisini inceleyen yakın zamanda tamamlanmış bir çalışmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Guarino ve Wakefield, 2020).

Her ne kadar gelişimsel alan yazında jestlerin dil-iletişim ve bilişsel becerileri kolaylaştırıcı etkileri üzerine pek çok görgül bulgu bulunsa da, halihazırda alan yazında cevabı bilinmeyen pek çok soru bulunmaktadır. Bunlardan ilki, jestlerin dil-iletişim, öğrenme ve bilişsel becerilerin gelişimi için kolaylaştırıcı etkilerini açıklayan başka mekanizmalar olabilir mi sorusudur. Ağırlıklı olarak yetişkinlerle yürütülen görgül araştırmaların bulguları, jest kullanımının hem iletişim hem de çeşitli bilişsel görevleri yerine getirirken bilişsel yükü azaltabildiğine işaret etmektedir (Cook, Yip ve Goldin-Meadow, 2012; Goldin-Meadow, Nusbaum, Kelly ve Wagner, 2001; Ping ve Goldin-Meadow, 2010). Bilişsel yükün azaltıldığı durumlarda iletişim ve bilişsel görevlerin yerine getirilmesi için ayrılan zihinsel kaynaklar artacağı için her iki alanda da daha başarılı performans görülebilir. Örneğin, başarılı bir iletişim için sözcükleri belli kurallar dahilinde sıralayarak tümceler oluşturmanın yanı sıra bu tümcelerin içeriğini çeşitli şekillerde düzenleyebilmek gerekir. Bu düzenlemeleri yapabilmenin çalışan bellek ve perspektif alma gibi bilişsel açıdan yük getiren süreçlerle ilintili olduğu bilinmektedir (Nilsen ve Graham, 2009; 2012; Nilsen, Varghese, Xu ve Fecica, 2015). Benzer şekilde, bir problemi çözerken akılda tutulması gereken (bir nesnenin şekli gibi) görsel bilgileri jest ile kodlamak bu bilginin çalışan bellekte aktif kalmasını kolaylaştırarak bilişsel yükü azaltabilir. Jestler aynı zamanda zihnin içinde temsil edilen bilginin zihnin dışındaki üç boyutlu görsel-uzamsal alanlara yansıtılmasını sağlayarak (Pouw, De Nooijer, Van Gog, Zwaan ve Paas, 2014) bilişsel yükün azaltılmasına ve bilişsel süreçlerin daha kolay tamamlanmasına yardımcı olabilir. Bu bulgulara dayanarak yapılan yorumlamaların çocukluk dönemine genellenebilirliğini anlamak için daha fazla gelişimsel görgül araştırma yürütülmesi gerekmektedir.

Bu derlemede ele alınan bulgular ışığında jestlerin dil-iletişim becerileri ile bilişsel becerileri destekleyici rolünün farklı mekanizmalar aracılığıyla (konuşmada ifade edilen fazla bilgi aktarabilme veya dikkati kritik bilgilere yönlendirme) meydana gele-

bileceği düşünülebilir. Ancak bu ayrımın bir nedeni de bu iki alandaki araştırmaların farklı türde jest kullanımlarına odaklanması olabilir. Jestlerin dil-iletişim gelişimindeki rolünü inceleyen çalışmaların neredeyse tamamı çocukların konuşurken kullandıkları jestlere yani jest üretimine odaklanırken, jestlerin bilişsel becerilerin gelişimindeki rolünü inceleyen çalışmaların büyük bir bölümü başkalarının kullandıkları jestlerin etkilerine odaklanmaktadır. Ancak, yakın zamanda yetişkinlerle tamamlanan bir göz-izleme çalışması kişilerin konuşurken kullandıkları jestlerle ifade ettikleri kavramlara daha çok dikkatlerini yönettiklerini ortaya koymuştur (Ünal, Manhardt ve Özyürek, 2019). Bu bulgu başkalarının kullandığı jestleri gözlemenin dikkati yönlendirme gibi bir işlevi olduğunu ortaya koyan gelişimsel göz-izleme çalışmalarının bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Guarino ve Wakefield, 2020; Wakefield, Novack ve ark., 2018). Bu iki türde jest kullanımının etkilerinin ne ölçüde aynı ne ölçüde farklı mekanizmalar aracılığıyla meydana geldiğini anlamak için her iki türde jest kullanımının bir arada incelendiği gelişimsel araştırmalar yürütülmelidir.

Jestlerle ilgili yapılan görgül araştırmaların çok büyük bir bölümü jestlerin farklı işlevlerinin grup düzeyinde incelenmesi üzerinedir. Ancak, hem dil üretim süreçlerinde konuşmaya eşlik eden jestlerin kullanımında hem de dil algılanma süreçlerinde başkalarının kullandığı jestlerin anlaşılmasında çeşitli bireysel farklılıklar olduğu bilinmektedir (Özer ve Göksun, 2020b). Bununla birlikte, jest-dil-biliş ilişkisinde bireysel farklılıklar konusu hala gelişmekte olan ve görece yeni bir araştırma alanıdır. Jestlerde bireysel farklılıklar konusunda incelenmesi gereken önemli noktalardan bir tanesi ise jest kullanımını etkileyen farklı bilişsel becerilerle ilgilidir. Örneğin, dil algılama süreçleri esnasında konuşma ve jestlerle ifade edilen bilgilerin entegre edilmesinin altında yatan bilişsel süreçler tam olarak bilinmemektedir. Bilhassa, erken yaşlarda çocukların jest ve konuşma entegrasyonunda farklılıklar görülmektedir. Bu noktada bireysel farklılıklar konusu devreye girmekte ve oluşan bu farklılıkların nedeni olabilecek bilişsel faktörler incelenmelidir (Özer ve Göksun, 2020b). Bu alanda yapılan bazı çalışmalarda ise özellikle sözel ve uzamsal çalışan bellek becerilerdeki farklılıkların jest kullanımında bireysel farklılıklarla ilişkili olabileceği ortaya konmuştur (Eielts ve ark., 2020; Göksun, Goldin-Meadow, Newcombe ve Shipley, 2013; Hotsetter ve Alibali 2007; Pouw, Mavilidi, van Gog ve Paas, 2016). Bu sonuçlar, yakın zamanda okul öncesi dönemdeki çocuklarla yürütülen bir çalışmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Kartalkanat ve Göksun, 2020). Bu bulgular, jestlerin dil-iletişim ve bilişsel becerileri destekleyici rolü-

nün anlaşılmasında bilişsel becerilerden kaynaklanan bireysel farklılıkların önemine işaret etmektedir. Çocukların jest kullanımlarındaki bireysel farklılıkların kaynaklarından bir diğeri de ebeveynlerin kullandıkları dilin ve jestlerin farklılık göstermesiyle ilişkili olabilir. Örneğin, aktif jest kullanan ve bu jestlerini sözel olarak ifade eden bir ebeveyn ile daha az jest kullanan ve kullanmış olduğu jestleri sözel olarak ifade etmeyen bir ebeveynin çocukların jest kullanımlarına farklı şekillerde katkı sağlayabileceği düşünülebilir. Tıpkı ebeveynin jest ve sözel ifadelerinin çocukların jest kullanımına etkisi olabileceği gibi çocukların daha önceki yıllarda kullanmış olduğu kelimeler de uzamsal dil kullanımı gibi belli alanlarda, ebeveynlerin şu anki kelime kullanımını etkileyebilir (Kısa, Aktan-Erciyes, Turan ve Göksun, 2019). Fakat ebeveynlerin bu süreçte oynadığı rolü ve çocuklarda bireysel farklılıklara olası etkisini anlamak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Genel olarak jestlerin öğrenme ve bilişsel becerileri destekleyici rolünü inceleyen çalışmalar uzamsal ve ilişkisel kavramlar ile matematik gibi sınırlı sayıda bilişsel becerinin gelişimine odaklanmaktadır. Ayrıca, hem jestlerin bilişsel becerileri hangi koşullar altında desteklediği hem de bu destekleyici etkinin hangi mekanizmalar aracılığıyla meydana gelebileceği görece daha detaylı olarak yalnızca matematik alanında incelenmiştir. Jestlerin matematik öğrenme ile ilişkisini inceleyen çalışmalar ise ağırlıklı olarak eşitleme ile alakalı problemleri (örn., $3+5+7=?+7$) çözerken kullanılan jestlere odaklanmıştır. Bunun yanı sıra, araştırmalarda kullanılan jestler genellikle benzer şekillerdedir. Örneğin, eşitleme sorularını çözerken işaret ve orta parmağın V şeklinde farklı sayıları gruplamak için tutulduğu ikonik jestin etkisini inceleyen veya işaret etme yönteminin kullanıldığı araştırmalar oldukça yaygındır. Jestlerin matematik öğrenimini kolaylaştırıcı etkisiyle ilgili bulguların hem farklı matematik işlemlerine hem de farklı bilişsel becerilere genellenebilirliğini anlamak için farklı bilişsel becerilerin incelendiği ve daha çeşitli jest biçimlerinin kullanıldığı gelişimsel araştırmaların yürütülmesi gerekmektedir.

Son olarak, alan yazında cevabı henüz bilinmeyen sorulardan biri de jestlerin dil-iletişim ve bilişsel becerilerin gelişimindeki destekleyici rolünün hangi koşullarla veya hangi kavramsal alanlarla sınırlı olduğudur. Her ne kadar bu derlemede ele alınan araştırmalar jestlerin dil ve bilişsel gelişimin çeşitli alanlarındaki faydalarına odaklanmış olsa da jestlerin her koşulda faydalı olacağı sonucuna varmak pek mümkün olmayabilir. Örneğin, yakın zamanda yetişkinlerle yürütülen bir çalışmanın bulguları katılımcıların

bir olayın öğelerini konuşarak ifade ettiklerinde daha iyi hatırladıklarını gösterirken, aynı öğeleri jest yoluyla ifade etmelerinin hatırlama becerileri ile ilişkisi olmadığını ortaya koymuştur (ter Bekke, Özyürek ve Ünal, 2019). Hali hazırda jestlerin faydalarının sınırları konusundaki bilgi eksikliği iki etken ile açıklanabilir. Birincisi, görece yeni bir alan olan jest araştırmalarındaki gelişimsel çalışmalar ağırlıklı olarak jestlerin destekleyici bir rolü olup olmadığına odaklanmış ve bu faydaların sınırları henüz detaylı olarak incelenmemiştir. İkincisi, jestlerin konuşmaya veya jestlerin kullanılmadığı durumlara kıyasla bir faydası olmadığını gösteren olumsuz bulgular (*null findings*) yayın yanlılığı nedeniyle alan yazında görece daha az temsil edilmektedir. Son yıllarda psikoloji ve bilişsel bilim alanlarında meydana gelen metodolojik gelişmelerin, bilhassa ön kayıt gibi uygulamaların ışığında ileride yürütülecek olan çalışmalarla alan yazında jestlerin destekleyici rolünün sınırlarını gösteren çalışmalara daha fazla yer verilebilmesi mümkündür. Bu tür çalışmalar jestlerin işlevleri ve bu işlevlerin hangi mekanizmalar aracılığıyla gelişime katkı sağladığı konusundaki kuramsal bilgi birikimine katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, çocukların dil-ilişim ve bilişsel becerilerinin gelişimi alanında yürütülen görgül araştırmaların bulguları jestlerin bu becerilerin gelişiminde önemli ve kolaylaştırıcı bir rolü olduğuna işaret etmektedir. İleride yürütülecek çalışmaların bu kolaylaştırıcı etkilerin hangi mekanizmalar aracılığıyla meydana geldiğini, ne ölçüde bireysel farklılıklardan etkilendiğini ve hangi bilişsel becerilere genellenebileceğini incelemesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- G.A., B.B., Ş.C., Z.C., İ.P., E.Ü.; Yazı Taslağı- G.A., B.B., Ş.C., Z.C., İ.P., E.Ü.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- G.A., B.B., Ş.C., Z.C., İ.P., E.Ü.; Son Onay ve Sorumluluk- G.A., B.B., Ş.C., Z.C., İ.P., E.Ü.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Author Contributions: Conception/Design of Study- G.A., B.B., Ş.C., Z.C., İ.P., E.Ü.; Drafting Manuscript- G.A., B.B., Ş.C., Z.C., İ.P., E.Ü.; Critical Revision of Manuscript- G.A., B.B., Ş.C., Z.C., İ.P., E.Ü.; Final Approval and Accountability- G.A., B.B., Ş.C., Z.C., İ.P., E.Ü.

Kaynakça/References

Alibali, M. W. ve Goldin-Meadow, S. (1993). Gesture-speech mismatch and mechanisms of learning: What the hands reveal about a child' s state of mind. *Cognitive Psychology*, 25(4), 468-523. doi:10.1006/cogp.1993.1012

- Alibali, M. W. ve Kita, S. (2010). Gesture highlights perceptually present information for speakers. *Gesture*, 10(1), 3-28. doi:10.1075/gest.10.1.02ali
- Alibali, M. W., Kita, S. ve Young, A. J. (2000). Gesture and the process of speech production: We think, therefore we gesture. *Language and Cognitive Processes*, 15(6), 593-613. doi:10.1080/016909600750040571
- Alibali, M. W., Yeo, A., Hostetter, A. B. ve Kita, S. (2017). *Representational gestures help speakers package information for speaking*. R. B. Church, M. W. Alibali ve S. D. Kelly (Ed.), *Gesture studies: Vol. 7. Why gesture?: How the hands function in speaking, thinking and communicating* içinde (s. 15–37). John Benjamins Publishing Company. doi:10.1075/g.7.02ali
- Aussems, S. ve Kita, S. (2019). Seeing iconic gestures while encoding events facilitates children's memory of these events. *Child Development*, 90(4), 1123-1137. doi:10.1111/cdev.12988
- Broaders, S. C., Cook, S. W., Mitchell, Z. ve Goldin-Meadow, S. (2007). Making children gesture brings out implicit knowledge and leads to learning. *Journal of Experimental Psychology: General*, 136(4), 539–550. doi:10.1037/0096-3445.136.4.539
- Butterworth, B. ve Hadar, U. (1989). Gesture, speech, and computational stages: A reply to McNeill. *Psychological Review*, 96, 168–174. doi: 10.1037/0033-295X.96.1.168
- Church, R. B. ve Goldin-Meadow, S. (1986). The mismatch between gesture and speech as an index of transitional knowledge. *Cognition*, 23(1), 43–71. doi:10.1016/0010-0277(86)90053-3
- Congdon, E. L., Novack, M. A., Brooks, N., Hemani-Lopez, N., O'Keefe, L. ve Goldin-Meadow, S. (2017). Better together: Simultaneous presentation of speech and gesture in math instruction supports generalization and retention. *Learning and Instruction*, 50, 65-74. doi:10.1016/j.learninstruc.2017.03.005
- Cook, S., Duffy, R. ve Fenn, K. (2013). Consolidation and transfer of learning after observing hand gesture. *Child Development*, 84, 1863–1871. doi:10.1111/cdev.12097
- Cook, S. W., Yip, T. K. ve Goldin-Meadow, S. (2012). Gestures, but not meaningless movements, lighten working memory load when explaining math. *Language and Cognitive Processes*, 27(4), 594–610. doi:10.1080/01690965.2011.567074
- Crowder, E.M. ve Newman, D. (1993). Telling what they know: The role of gesture and language in children's science explanations. *Pragmatics & Cognition*, 1(2),341 – 376. doi:10.1075/pc.1.2.06cro
- de Ruiter, J. P. (1998). *Gesture and speech production*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Nijmegen Radboud Üniversitesi, Nijmegen .
- de Ruiter, J. P. (2000). The production of gesture and speech. D. McNeill (Ed.), *Language and gesture* içinde (s. 284–311). Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511620850.018
- Ehrlich, S. B., Levine, S. C. ve Goldin-Meadow, S. (2006). The importance of gesture in children's spatial reasoning. *Developmental Psychology*, 42(6), 1259–1268. doi:10.1037/0012-1649.42.6.1259
- Eiels, C., Pouw, W., Ouwehand, K., van Gog, T., Zwaan, R. A. ve Paas, F. (2020). Co-thought gesturing supports more complex problem solving in subjects with lower visual working-memory capacity. *Psychological Research*, 84(2), 502–513. doi:10.1007/s00426-018-1065-9
- Frank, M. C., Braginsky, M., Yurovsky, D. ve Marchman, V. A. (2016). Wordbank: An open repository for developmental vocabulary data. *Journal of Child Language*, 44(3), 677-694. doi: 10.1017/S0305000916000209.
- Furman, R., Küntay, A.C. ve Özyürek, A. (2014). Early language-specificity of children's event encoding in speech and gesture: Evidence from caused motion in Turkish. *Language, Cognition and Neuroscience*, 29, 620-634. doi:10.1080/01690965.2013.824993

- Garber, P. ve Goldin-Meadow, S. (2002), Gesture offers insight into problem-solving in adults and children. *Cognitive Science*, 26: 817-831. doi:10.1207/s15516709cog2606_5
- Gentner, D. ve Goldin-Meadow, S. (Eds.). (2003). *Language in mind: Advances in the study of language and thought*. MIT Press.
- Gleitman, L. (1990). The structural sources of verb meanings. *Language Acquisition: A Journal of Developmental Linguistics*, 1(1), 3–55. doi:10.1207/s15327817la0101_2
- Goldin-Meadow, S., Cook, S. W. ve Mitchell, Z. A. (2009). Gesturing gives children new ideas about math. *Psychological Science*, 20(3), 267-272. doi:10.1111/j.1467-9280.2009.02297.x
- Goldin-Meadow, S., Goodrich, W., Sauer, E. ve Iverson, J. (2007). Young children use their hands to tell their mothers what to say. *Developmental Science*, 10(6), 778-785. doi:10.1111/j.1467-7687.2007.00636.x
- Goldin-Meadow, S., Nusbaum, H., Kelly, S. D. ve Wagner, S. (2001). Explaining math: Gesturing lightens the load. *Psychological Science*, 12(6), 516–522. doi:10.1111/1467-9280.00395
- Goodrich, W. ve Hudson Kam, C. L. (2009). Co-speech gesture as input in verb learning. *Developmental Science*, 12(1), 81-87. doi:10.1111/j.1467-7687.2008.00735.x
- Göksun, T., Goldin-Meadow, S., Newcombe, N. ve Shipley, T. (2013). Individual differences in mental rotation: What does gesture tell us?. *Cognitive Processing*, 14(2), 153-162.
- Göksun, T., Hirsh-Pasek, K. ve Golinkoff, R. M. (2010). How do preschoolers express cause in gesture and speech? *Cognitive Development*, 25, 56-68. doi:10.1016/j.cogdev.2009.11.001
- Grigoroglou, M. ve Papafragou, A. (2019). Interactive contexts increase informativeness in children's referential communication. *Developmental Psychology*, 55(5), 951–966. doi:10.1037/dev0000693
- Guarino, K. F. ve Wakefield, E. M. (2020). Teaching analogical reasoning with co-speech gesture shows children where to look, but only boosts learning for some. *Frontiers in Psychology*, 11, 575628. doi:10.3389/fpsyg.2020.575628
- Iverson, J. M. ve Goldin-Meadow, S. (2005). Gesture paves the way for language development. *Psychological Science*, 16(5), 367-371. doi:10.1111/j.0956-7976.2005.01542.x
- Johnston, J. R. ve Slobin, D. I. (1979). The development of locative expressions in English, Italian, Serbo-Croatian and Turkish. *Journal of Child Language*, 6(3), 529–545. doi:10.1017/S030500090000252X
- Karadöller, D. Z., Ünal, E., Sumer, B., Göksun, T., Özer, D. ve Özyürek, A. (2019). *Children but not adults use both speech and gesture to produce informative expressions of Left-Right relations*. 44. Boston Üniversitesi Dil Gelişimi Konferansı'nda (BUCLD 44) sunulan bildiri, Boston, MA, ABD.
- Kartalkanat, H. ve Göksun, T. (2020). The effects of observing different gestures during storytelling on the recall of path and event information in 5-year-olds and adults. *Journal of Experimental Child Psychology*, 189, 104725. doi:10.1016/j.jecp.2019.104725
- Kelly, S. D., Barr, D. J., Church, R. B. ve Lynch, K. (1999). Offering a hand to pragmatic understanding: The role of speech and gesture in comprehension and memory. *Journal of memory and Language*, 40(4), 577-592. doi:10.1006/jmla.1999.2634
- Kelly, S. D., Özyürek, A. ve Maris, E. (2010). Two sides of the same coin: Speech and gesture mutually interact to enhance comprehension. *Psychological Science*, 21(2), 260–267. doi:10.1177/0956797609357327
- Kendon, A. (2004). *Gesture: Visible action as utterance*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511807572
- Kısa, Y. D., Aktan-Erciyes, A., Turan, E. ve Göksun, T. (2019). Parental use of spatial language and gestures in early childhood. *British Journal of Developmental Psychology*, 37(2), 149-167. doi:10.1111/bjdp.12263

- Kita, S., Alibali, M. W. ve Chu, M. (2017). How do gestures influence thinking and speaking? The gesture-for-conceptualization hypothesis. *Psychological Review*, 124(3), 245-266. doi:10.1037/rev0000059
- Kita, S. ve Özyürek, A. (2003). What does cross-linguistic variation in semantic coordination of speech and gesture reveal?: Evidence for an interface representation of spatial thinking and speaking. *Journal of Memory and Language*, 48(1), 16- 32. doi:10.1016/S0749-596X(02)00505-3
- Krauss, R. M., Chen, Y. ve Chawla, P. (1996). Nonverbal behavior and nonverbal communication: What do conversational hand gestures tell us? M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (28. basım, s. 389–450). Tampa: Academic Press.
- Krauss, R. M., Chen, Y. ve Gottesman, R. F. (2000). Lexical gestures and lexical access: A process model. D. McNeill (Ed.), *Language and gesture* içinde (s. 261–283). Cambridge: Cambridge University Press.
- Landau, B. ve Jackendoff, R. (1993). “What” and “where” in spatial language and spatial cognition. *Behavioral and Brain Sciences*, 16(2), 217–265. doi:10.1017/S0140525X00029733
- McGregor, K. K., Rohlfing, K. J., Bean, A. ve Marschner, E. (2009). Gesture as a support for word learning: The case of under. *Journal of Child Language*, 36(4), 807- 828. doi:10.1017/S0305000908009173
- McNeill, D. (2005). *Gesture and thought*. University of Chicago Press. doi:10.7208/chicago/9780226514642.001.0001
- Miller, H. E., Andrews, C. A. ve Simmering, V. R. (2020). Speech and gesture production provide unique insights into young children’s spatial reasoning. *Child Development*, 91(6), 1934–1952. doi:10.1111/cdev.13396.
- Mumford, K. H. ve Kita, S. (2014). Children use gesture to interpret novel verb meanings. *Child Development*, 85(3), 1181-1189. doi:10.1111/cdev.12188
- Nilsen, E. S. ve Graham, S. A. (2009). The relations between children’s communicative perspective-taking and executive functioning. *Cognitive Psychology*, 58(2), 220–249. doi:10.1016/j.cogpsych.2008.07.002
- Nilsen, E. S. ve Graham, S. A. (2012). The development of preschoolers’ appreciation of communicative ambiguity. *Child Development*, 83(4), 1400–1415. doi:10.1111/j.1467-8624.2012.01762.x
- Nilsen, E. S., Varghese, A., Xu, Z. ve Fecica, A. (2015). Children with stronger executive functioning and fewer ADHD traits produce more effective referential statements. *Cognitive Development*, 36, 68–82. doi:10.1016/j.cogdev.2015.09.001
- Novack, M. A., Congdon, E. L., Hemani-Lopez, N. ve Goldin-Meadow, S. (2014). From action to abstraction: Using the hands to learn math. *Psychological Science*, 25(4), 903-910. doi:10.1177/0956797613518351
- Özçalışkan, Ş., Gentner, D. ve Goldin-Meadow, S. (2014). Do iconic gestures pave the way for children’s early verbs?. *Applied Psycholinguistics*, 35(6), 1143-1162. doi:10.1017/S0142716412000720
- Özçalışkan, Ş. ve Goldin-Meadow, S. (2005). Gesture is at the cutting edge of early language development. *Cognition*, 96(3), B101-B113. doi:10.1016/j.cognition.2005.01.001
- Özçalışkan, Ş. ve Goldin-Meadow, S. (2009). When gesture-speech combinations do and do not index linguistic change. *Language and Cognitive Processes*, 24(2), 190-217. doi:10.1080/01690960801956911
- Özçalışkan, Ş., Lucero, C. ve Goldin-Meadow, S. (2016). Does language shape silent gesture? *Cognition*, 148, 10–18. doi: 10.1016/j.cognition.2015.12.001 doi: 10.1016/j.cognition.2015.12.001

- Özçalışkan, Ş., Lucero, C. ve Goldin-Meadow, S. (2018). Blind speakers show language-specific patterns in co-speech gesture but not silent gesture. *Cognitive Science*, 42(3), 1001–1014. doi:10.1111/cogs.12502
- Özer, D. ve Göksun, T. (2020a). Visual-spatial and verbal abilities differentially affect processing of gestural vs. spoken expressions. *Language, Cognition and Neuroscience*, 35(7), 896-914. doi:10.1080/23273798.2019.1703016
- Özer, D. ve Göksun, T. (2020b). Gesture use and processing: A review on individual differences in cognitive resources. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-15. doi: 10.3389/fpsyg.2020.573555
- Özyürek, A. (2017). Function and processing of gesture in the context of language. R. B. Church, M. W. Alibali ve S. D. Kelly (Ed.), *Why gesture? How the hands function in speaking, thinking and communicating* içinde (s. 39-58). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Özyürek, A., Kita, S., Allen, S., Brown, A., Furman, R. ve Ishizuka, T. (2008). Development of cross-linguistic variation in speech and gesture: Motion events in English and Turkish. *Developmental Psychology*, 44(4), 1040–1054. https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.4.1040
- Perniss, P., Thompson, R. ve Vigliocco, G. (2010). Iconicity as a General Property of Language: Evidence from Spoken and Signed Languages. *Frontiers in Psychology*, 1, Article 227, doi.org/10.3389/fpsyg.2010.00227.
- Piaget, J. (1971). The theory of stages in cognitive development. D. R. Green, M. P. Ford, ve G. B. Flamer, *Measurement and Piaget* içinde (s. 1-11). New York, NY: McGraw-Hill.
- Pine, K. J., Lufkin, N. ve Messer, D. (2004). More gestures than answers: Children learning about balance. *Developmental Psychology*, 40(6), 1059–1067. doi.org/10.1037/0012-1649.40.6.1059
- Ping, R. ve Goldin-Meadow, S. (2010). Gesturing saves cognitive resources when talking about nonpresent objects. *Cognitive Science*, 34, 602-619. doi:10.1111/j.1551-6709.2010.01102.x
- Pinker, S. (1989). *Learnability and cognition: The acquisition of argument structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pouw, W. T. J. L., de Nooijer, J. A., van Gog, T., Zwaan, R. A. ve Paas, F. (2014). Toward a more embedded/extended perspective on the cognitive function of gestures. *Frontiers in Psychology*, 5, 359. doi:10.3389/fpsyg.2014.00359
- Pouw, W. T. J. L., Mavilidi, M., van Gog, T. ve Paas, F. (2016). Gesturing during mental problem solving reduces eye movements, especially for individuals with lower visual working memory capacity. *Cognitive Processing: International Quarterly of Cognitive Science*, 17(3), 269-277. doi:10.1007/s10339-016-0757-6
- Rowe, M. L., Özçalışkan, Ş. ve Goldin-Meadow, S. (2008). Learning words by hand: Gesture's role in predicting vocabulary development. *First Language*, 28(2), 182-199. doi:10.1177/0142723707088310
- Sauter, M., Uttal, D. H., Alman, A. S., Goldin-Meadow, S. ve Levine, S. C. (2012). Learning what children know about space from looking at their hands: The added value of gesture in spatial communication. *Journal of Experimental Child Psychology*, 111(4), 587-606. doi:10.1016/j.jecp.2011.11.009
- Schegloff, E.A. (1984). On some gestures' relation to speech. Atkinson, J.M. ve Heritage, J. (Ed.), *Structures of social action: studies in conversational analysis* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sekine, K. (2009). Changes in frame of reference use across the preschool years: A longitudinal study of the gestures and speech produced during route descriptions. *Language and Cognitive Processes*, 24(2), 218-238. doi:10.1080/01690960801941327

- Sekine, K., Schoechl, C., Mulder, K., Holler, J., Kelly, S., Furman, R. ve Özyürek, A. (2020). Evidence for children's online integration of simultaneous information from speech and iconic gestures: An ERP study. *Language, Cognition and Neuroscience*, 35, 1283–1294. doi:10.1080/23273798.2020.1737719
- Sümer, B. (2015). *Acquisition of spatial language by signing and speaking children: A comparison of Turkish Sign Language (TİD) and Turkish*. (Doktora Tezi). Radboud University Nijmegen, Nijmegen.
- ter Bekke, M., Özyürek, A. ve Ünal, E. (2019). Speaking but not gesturing predicts motion event memory within and across languages. A.K. Goel, C.M. Seifert ve C. Freksa (Ed.) *Proceedings of the 41st Annual Conference of the Cognitive Science Society* içinde (s.2940-2946). Montreal, QB: Cognitive Science Society
- Ünal, E., Manhardt, F. ve Özyürek, A. (2019). *Visual attention is guided by language-specific encoding of events not only in speech but also in gesture*. Crosslinguistic Perspectives on Processing and Learning çalıştayında sunulan bildiri, Zurich, Switzerland.
- Ünal, E. ve Papafragou, A. (2016). Interactions between language and mental representations. *Language Learning*, 66, 554-580. doi:10.1111/lang.12188.
- Valenzeno, L., Alibali, M. W. ve Klatzky, R. (2003). Teachers' gestures facilitate students' learning: A lesson in symmetry. *Contemporary Educational Psychology*, 28(2), 187-204. doi:10.1016/S0361-476X(02)00007-3
- Wakefield, E. M., Congdon, E. L., Novack, M. A., Goldin-Meadow, S. ve James, K. H. (2019). Learning math by hand: The neural effects of gesture-based instruction in 8-year-old children. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 81(7), 2343-2353. (2). doi:10.3758/s13414-019-01755-y
- Wakefield, E. M., Hall, C., James, K. H. ve Goldin-Meadow, S. (2018). Gesture for generalization: Gesture facilitates flexible learning of words for actions on objects. *Developmental Science*, 21(5), e12656. doi:10.1111/desc.12656
- Wakefield, E., Novack, M. A., Congdon, E. L., Franconeri, S. ve Goldin-Meadow, S. (2018). Gesture helps learners learn, but not merely by guiding their visual attention. *Developmental Science*, 21(6), e12664.
- Wolff, P. ve Holmes, K. J. (2011). Linguistic relativity. *Wiley interdisciplinary reviews: Cognitive Science*, 2(3), 253–265. doi:10.1002/wcs.104

Cinsiyetçiliği Azaltmaya Yönelik Müdahale Çalışmalarına İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme ve Bir Sınıflandırma Önerisi

A Critical Evaluation of Intervention Studies for Reducing Sexism and a Suggestion for a Classification

Nihan Selin Soylu-Konak¹ , İbrahim Mert Teközel²

ÖZ

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve cinsiyetçilik, politika düzeyinde 60'lardan, sosyal psikoloji alanyazınında ise 70'lerden itibaren mesele haline getirilmiştir. Cinsiyetçiliğin pek çok sosyal psikolojik değişkenle olan ilişkileri ve yaşam doyumu, eğitim imkanları gibi pek çok yaşamsal konudaki etkileri uzun yıllardır çalışılıyor olsa da cinsiyetçiliği azaltmaya yönelik müdahale çalışmalarına bakıldığında alanyazının henüz bir uzlaşıya varamadığı görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, alanyazında cinsiyetçiliğin etkilerinin halen sürdüğünü gösteren güncel çalışmaları ve müdahale çalışmalarını derlemenin yanı sıra, müdahale çalışmalarında gözlenen yöntemsel ve kuramsal kısıtlılıklara işaret ederek gelecek çalışmalar için yeni bir sınıflandırma modeli önermektir. Sınıflandırma modeline göre cinsiyetçiliği azaltmayı hedefleyen müdahale çalışmaları, (1) cinsiyet belirten bir uyarının algılanması sürecine müdahale (2) cinsiyet bilgisinin (örtük veya açık bir şekilde) kişilik özellikleriyle (veya rollerle) ilişkilendirilmesi sürecine müdahale (3) (açık, gizli veya örtük) cinsiyetçi tutumlara müdahale ve (4) cinsiyetçi davranışlara müdahale olmak üzere dört temel boyutta ele alınabilir. Bu modelin temel amacı cinsiyetçiliği azaltmayı hedefleyen müdahale çalışmalarında gözlenen kavramsal dağınıklık, bulguların uyumsuzluğu ve düşük karşılaştırılabilirlik gibi sorunları en aza indirmektir. Müdahale çalışmalarında bu modelin hesaba katılması, modelin öngördüğü boyutların hem tek tek hem de birbirleri ile geçişlilikleri çerçevesinde ele alınıp, elde edilen bulguların karşılaştırılabilirliğine katkı sağlayarak alanyazının birikimli ilerlemesine yardımcı olabilir. Ayrıca kullanılan müdahale tekniklerinin cinsiyetçiliğin farklı boyutlarında farklı örüntülerle etki göstermesine (örn., cinsiyetçiliğin bir boyutunda azalmaya, başka bir boyutunda ise artmaya sebep olması) yol açan potansiyel sebeplerin tespit edilmesi ve cinsiyetçi tutumlar ve davranışlar arasındaki karmaşık ilişkilerin anlaşılması kolaylaşabilir. Son olarak, önerilen dört boyutlu sınıflandırma modeli, cinsiyetçiliği konu alan kuramlar ve müdahale çalışmaları çerçevesinde yapılandırılarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, çelişik duygulu cinsiyetçilik, örtük cinsiyet kalıp yargıları, cinsiyetçilik, müdahale çalışmaları, sınıflandırma modeli

¹Ar. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İzmir-Türkiye
²Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İzmir-Türkiye

ORCID: N.S.S. 0000-0002-2653-9237;
I.M.T. 0000-0002-2224-1425

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nihan Selin Soylu,
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İzmir-Türkiye
E-posta/E-mail: nihanselinsoylu@gmail.com

Başvuru/Submitted: 30.09.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested: 07.03.2021
Son Revizyon/Last Revision Received: 29.07.2021
Kabul/Accepted: 26.08.2021
Online Yayın/Published Online: 14.12.2021

Citation/Atf: Soylu, N.S. ve Teközel, I.M. (2021). Cinsiyetçiliği azaltmaya yönelik müdahale çalışmalarına ilişkin eleştirel bir değerlendirme ve bir sınıflandırma önerisi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(3), 817-853.
<https://doi.org/10.26650/SP2020-802511>

ABSTRACT

Gender stereotypes and sexism has been a topic of discussion in politics and social psychology since the 1960s. The relationships between sexism and various social-psychological variables, as well as the effects of sexism and gender stereotypes on life satisfaction and accessibility of educational opportunities, have been examined. Therefore, previous research on sexism-reduction intervention has not reached a consensus. The major goal of this research is to review intervention studies and the current literature on the effects of sexism, as well as draw attention to the theoretical and methodological limitations of intervention studies and suggest a new classification model for future studies. According to this classification model, intervention studies addressing sexism can be classified into four basic dimensions: (1) intervention to the process of perceiving a stimulus containing sex information; (2) intervention to (implicitly or explicitly) the process of binding sex information to traits; (3) intervention to (explicit, subtle or implicit) sexist attitudes; and (4) intervention to sexist behavior. The essential aims of this model are to reduce the conceptual challenges and discrepancy between the findings and minimize the low comparability of such findings in the intervention studies. Considering various dimensions categorically and the transactions between the dimensions suggested in this model can contribute to the cumulative progress of relevant literature by providing comparable standards for results from different intervention studies. However, this model can facilitate an understanding of not only contradictory patterns of different intervention methods on various dimensions (e.g., reducing sexism on one dimension and increasing on another dimension) but also the complex relationships between sexist attitudes and behaviors. Lastly, the suggested four-dimension classification model was discussed within the scope of sexism theories and empirical intervention studies; focusing on sexism.

Keywords: Gender stereotypes, ambivalent sexism, implicit sexism, intervention studies, the model for classification of sexism

EXTENDED ABSTRACT

Several theories explain the mechanisms underlying sexism. In this research, we examined commonly accepted theories that are effective in intervening in sexism like the modern sexism theory (Swim, Aikin, Hall, & Hunter, 1995) and ambivalent sexism theory (Glick & Fiske, 1996).

However, though sexism has been examined in social psychology for over 50 years, intervention studies for reducing sexism are limited and are yet to reach a consensus. Regarding intervention studies, two main perspectives stand out. The first focuses on explicit sexist attitudes and behaviors, while the second focuses on implicit sexist attitudes and gender stereotyping schemas.

Nevertheless, awareness of one's sexist attitudes and gender stereotypes is one of the most salient and influential factors in intervention studies (e.g., Kilmartin et al., 2008). Some persons are not aware of their sexist attitudes (Bargh, Chen, & Burrows, 1996; Blair & Banaji, 1996), so creating awareness will reduce sexism (Case, Hensley, & Anderson, 2014; Good & Woodzicka, 2010). Conversely, creating awareness will increase sexism by activating gender stereotypes (e.g., Tinkler, Li, & Mollborn, 2007). However, though awareness has a crucial potential in reducing sexism, the actual effects of awareness of various dimensions of sexism should be examined intently.

In addition to the conceptualization of sexism (implicit or explicit), there are some methodological issues in the intervention studies (e.g., the method of intervention, demand characteristics, ecological validity), which can cause inconsistent findings. Thus, the confusing effects of conceptualization and methodological issues in interventions are discussed, and a new model of classification is suggested.

Classification Model for the Intervention Studies

Regarding the literature on interventions for reducing sexism, the most notable fact is that the findings of interventions have a low effect (e.g., Case et al., 2014), or no effect (e.g., Kilmartin, Semelsberger, Dye, Boggs, & Kolar, 2015) and even worse undesired effects (e.g., Freedman, Seidman, Flanagan, Kaufman, & Green, 2018). However, the literature on interventions also points to several promising avenues (e.g., Dasgupta & Asgari, 2004). The common ground of successful interventions is that they reduce not only the sexist outputs (e.g., behavior) but also the effects of mediating cognitive structures (e.g., Blair, Ma, & Lenton, 2001). Here, it is suggested to construct interventions to reduce four dimensions of sexism: (1) intervention for the process of *perceiving* a stimulus containing sex information; (2) intervention for (implicitly or explicitly) the process of *binding* sex information to traits; (3) intervention for (explicit, subtle, or implicit) sexist *attitudes*; and (4) intervention for sexist *behavior*.

Intervention for the process of perceiving a stimulus containing sex information.

Gender stereotypes affect the coding of new information about others. The information consistent with gender stereotypes is more robustly coded (Newall et al., 2018; Proverbio, Alberio & De Bendetto, 2018; Yan, Wang & Zhang, 2012). This dimension can be assumed to be the first step; therefore, intervention aiming to reduce the sexist biases in this dimension has great potential. However, this dimension was examined without monitoring the effects on the other three processes.

Intervention for (implicitly or explicitly) the process of binding sex information to traits. Individuals are prone to remember the stereotypic information more robustly (Berthold, Steffens, & Mummendey, 2019; Huang & Sherman, 2018). For instance, a new manuscript in a Turkish sample showed that traits such as “talkative” were more robustly bound with women actors, and inferences were made in a gender stereotypic way by more sexist participants (Soylu, 2017). Regarding these inferences and bindings as a ground for attitudes and behaviors, the critical role of these structures is clearly on the course to reduce sexism.

Intervention for sexist attitudes. Most of the intervention studies in the literature reduced this dimension of sexism; however, discrepant findings were obtained. Two major problems are the confusion regarding which type(s) of attitudes are chosen and the current

validity of chosen attitude type in this era. Involving all types of attitudes in intervention studies is essential because these different types can be processed in various ways (e.g., Tinkler et al., 2007). Besides, the chosen types of attitudes targeted in the intervention should be up-to-date, and standardization of measurements should be done to attain comparable results.

Intervention for sexist behavior. Although attitudes are approached as determinants of behaviors, the mediator variables within this relationship are not yet understood (See Armitage & Christian, 2003; McConnell & Leibold, 2001). Therefore, this dimension can be evaluated as an output of the first three types considering that directly aiming at sexist behavior in interventions has great potential in reducing sexism.

Discussion

The findings of intervention studies show that it is necessary to be meticulous when establishing the method and dimension of intervention. Because aside from the ineffectiveness, there can be unintended consequences (Freedman et al., 2018; Hilliard & Liben, 2010; Tinkler et al., 2007). The classification model in the current study can make more comparability possible between the findings and explain the mechanisms between various dimensions of sexism. Therefore, intervention studies can have a cumulative effect that can reduce and eventually terminate sexism.

Cinsiyetçiliği azaltmaya yönelik çabalar oldukça uzun bir süredir sosyal psikolojinin gündeminde yer almasına ve bu konudaki sosyal müdahale çalışmalarının giderek yaygınlaşmasına rağmen kişilerarası düzeyde yeterince çarpıcı bir ilerleme sağlanamadığı görülmektedir (örn., Avcil, 2020; Charlesworth, Yang, Mann, Kurdi ve Banaji, 2021). Şüphesiz ki, sosyal psikologların (daha genel anlamda sosyal bilimcilerin) çabaları cinsiyete dayalı ayrımcılığın daha görünür olmasına, cinsiyet eşitsizlikleri konusunda toplumsal duyarlılığın artmasına, bu konudaki idari ve yasal düzenlemelerin gelişmesine dolaylı da olsa katkı sağlamıştır. Ancak gelinen nokta tatmin edici olmaktan uzaktır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık, ülkemiz dahil pek çok toplumda önde gelen problemlerden biri olmayı sürdürmektedir (Dang ve Nguyen, 2021; ECOSOC, 2019; Yüksel-Kaptanoğlu, Arslan ve Akyıldırım, 2021). Bunun böyle olmasının çok boyutlu (siyasi, ekonomik, yönetsel vs.) nedenleri olduğu açık olmakla birlikte, bu çalışma kapsamında olgunun kişilerarası yönlerine odaklanılacak, sosyal psikolojinin cinsiyet açısından eşitlikçi olmayan tutum ve davranışları değiştirmeye yönelik etkinliklerinin eleştirel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Başka bir deyişle, bu çalışmanın temel amacı, cinsiyetçiliği azaltmaya yönelik gerçekleştirilen müdahale çalışmalarını değerlendirmek ve bu alanda gözlenen sorunlara işaret ederek çözüm önerileri sunmaktır. Öncelikle cinsiyetçiliği açıklamaya çalışan kuramlar arasında müdahale çalışmalarında yaygın olarak temel alınan kuramlar tanıtılacak, ardından alanyazında yer alan müdahale çalışmalarından temsil ediciliği yüksek bulunan çalışmalar özetlenerek gözlenen sorunlar tartışılacak ve son olarak da söz konusu sorunları en aza indirmeyi amaçlayan bir sınıflandırma modeli önerilecektir.

Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları ve Cinsiyetçilik

Kalıp yargılar, insanların dünyayı ve diğerlerini anlamak için kullandıkları basit kısayollar olarak tanımlanabilir. Diğerleriyle ilgili izlenimler oluşturulurken çok fazla uyarının mevcut olması nedeniyle, kolayca izlenim oluşturabilmek ve diğerlerine ilişkin çıkarımlara hızlıca ulaşabilmek için bu kısayollara ihtiyaç duyulmaktadır (Bilgin, 2014; Bodenhausen, 1990). Kalıp yargılar pek çok bilişsel yapı gibi bazı işlevler görmek üzere (örn., sosyal kategorilere ilişkin beklentileri hızlıca düzenlemek vb.) düzenlenmiştir ve aslında kendiliğinden olumsuzluk barındırmaz (Schneider, 2005). Bununla birlikte önyargılarla olan güçlü bağı, kalıp yargıları yaklaşık yüz yıldır sosyal psikoloji alanyazınında önemli bir yere taşımıştır ve sıklıkla olumsuz etkileri bakımından ele alınmaktadır (Lamont, Swift ve Abrams, 2015; Rinehart, 1963; Taub, 1985). Cinsiyet

ise, herhangi bir kişiye dair bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde izlenim oluştururken ve/veya çıkarımlarda bulunurken ilk bakışta -milisaniyeler içinde- görünebilir özelliklerden biri olması nedeniyle kalıp yargılar için en temel kaynaklardan birini oluşturmaktadır (Bkz. Fiske, 1998). Bu nedenle, kalıp yargılardan kaynaklanan olumsuz etkiler cinsiyet kalıp yargılarında çarpıcı düzeylere ulaşmaktadır.

Sosyal psikoloji alan yazınında toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını inceleyen ilk sistematik araştırmalar 1970'lerde başlamıştır (Broverman, Broverman, Clarkson, Rosenkrantz ve Vogel, 1970; Broverman, Vogel, Broverman, Clarkson ve Rosenkrantz; 1972; Spence, Helmreich ve Stapp, 1974). Örneğin, Maccoby ve Jacklin (1974) kadınlar ve erkeklerin çok büyük ölçüde birbirleriyle benzer olduklarını; ancak kadınların sözel yeteneklerinin, erkeklerinse uzamsal yeteneklerinin daha iyi olduğu gibi bazı istisnai durumlar olduğunu öne sürmüştür. Daha sonra yapılan araştırmalar (örn., Eagly ve Mladinic, 1989; Eagly ve Steffen, 1984; Spence, Helmreich ve Stapp, 1975) kadınlar ve erkeklerin farklı kişilik özellikleri ile tanımlandıklarını göstermektedir ve bu özellikler iki farklı temel boyuta işaret etmektedir, bunlar sıcaklık (warmth) ve yetkinlik (competence). Kadınlar sıcak, yardımsever, hassas, nazik gibi özelliklerle tarif edilirken; erkekler yetkin, bağımsız, mantıklı gibi özelliklerle tarif edilmektedir. Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk araştırmalardan olan Kandiyoti'nin (1982) çalışması da yine kişilik özellikleri temelinde benzer sonuçlar vermiştir.

1970'lerden bu yana cinsiyet kalıp yargılarında bazı değişimler meydana gelmiştir. Temelde kadınların sıcaklık, erkeklerinse yetkinlik boyutları üzerinden tanımlanması sürüyor olsa da zaman içinde kadınlara yönelik değerlendirmelerde yetkinlik boyutunun giderek önem kazandığı görülmektedir (Diekmann ve Eagly, 2000; Twenge, 1997). Cinsiyet kalıp yargılarında meydana gelen değişimlere koşut olarak cinsiyetçilik de farklı biçimlere bürünmektedir ve dolayısıyla cinsiyetçilik kuramlarında da zaman içinde farklı perspektifler geliştirilmiştir.

Cinsiyetçilik, kadın ve erkekler için eşit olmayan şekilde tarif edilen kalıp yargıların kabul edilmesi ve buna göre tutum, inanç ve davranışların geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Cinsiyetçiliğe maruz kalan kadınların stres, depresyon ve anksiyete gibi sorunları daha sık yaşadıkları bilinmektedir (Jost ve Kay, 2005; Klonoff, Landrine ve Campbell, 2000; Swim, Hyers, Cohen ve Ferguson, 2001). Eşitlikçi olmayan toplumsal cinsiyet rollerine göre şekillenen toplumda erkekler, güç ve üstünlüğü elinde bulundurmakta ve

dolayısıyla kadınlar eğitim, iş hayatı, sağlık gibi yaşamın pek çok alanında dışlanmakta ya da ikinci planda kalmaktadır (Spence ve Hahn, 1997; Swim ve Campbell, 2003). Bu nedenle, gerek Türkiye’de gerek dünyada kadınların mağduriyetiyle daha fazla karşılaşmaktadır ve cinsiyetçilik konusu alanyazında sıklıkla bu yönüyle incelenmektedir (Rudman ve Glick, 2008; Sakallı-Uğurlu, 2002; 2003).

Sosyal psikoloji alanyazınında cinsiyetçiliği açıklamaya çalışan pek çok kuram mevcuttur. Bu kuramlar arasında en yaygın etkiye sahip kuramlardan biri şüphesiz ki Bem (1981) tarafından ortaya atılan *toplumsal cinsiyet şeması kuramı*dır. Bu kurama göre çocukluğun erken dönemlerinde başlayan sosyalizasyon süreci esnasında cinsiyete dayalı kategorizasyon ile cinsiyet şemalarının oluşumu gerçekleşmekte ve bu şemalar yaşam boyunca sürebilmektedir. Cinsiyet şemaları, edinilen yeni enformasyonların işlenmesinden karar verme süreçlerine dek pek çok sosyal-bilişsel fonksiyonu etkilemek suretiyle davranışları da düzenler. Cinsiyetçiliği konu edinen bir başka kuram, *nesneleştirme kuramı* (objectification theory; Fredrickson ve Roberts, 1997) kadın bedeninin toplum tarafından nesne haline getirilmesinin, kadınların da kendilerini bu gözle görmelerine yani kendi perspektiflerinden de nesneleştirilmelerine neden olacağını ve sonucunda utanç, anksiyete ve yeme bozukluğu gibi psikolojik sorunların ortaya çıkacağını öne sürer. Cinsiyetçiliği de kapsayan *kesişimsellik kuramı* (intersectionality theory; Crenshaw, 1989) ise, ırk ve cinsiyete dayalı ayrımcılık uygulamalarının kombine hale gelen etkilerini incelemektedir. Her ne kadar güncel olarak çalışılan pek çok cinsiyetçilik kuramı mevcutsa da bu derleme kapsamında, yalnızca cinsiyetçiliğe müdahale girişimlerinde yaygın olarak başvurulmuş kuramlar kısaca özetlenecektir.

Modern ve Yeni Cinsiyetçilik Kuramları. Swim, Aikin, Hall ve Hunter (1995) tarafından geliştirilen modern cinsiyetçilik kuramı, değişen toplumsal yapının geleneksel cinsiyetçiliği onaylamamasından kaynaklanan yeni bir cinsiyetçilik biçimi oluştuğunu öne sürmektedir. Tıpkı ırkçılıkta olduğu gibi, açık bir şekilde gözlenebilen ayrımcılık davranışları ve önyargılı tutumlar yeni toplumsal kurallar tarafından onaylanmayabilmektedir; fakat bu durum, ayrımcılığın ve önyargının sona ermesini sağlamamakta, eşitlikçi gibi görünen ancak aslında sadece farklılaşmış önyargılı tutumların ve ayrımcı pratiklerin oluşmasına neden olmaktadır (Gaertner ve Dovidio, 1986; McConahay, 1986). Tougas, Brown, Beaton ve Joly (1995) tarafından öne sürülen yeni cinsiyetçilik (neosexism) kuramı da yine ırkçılık alanyazınından kök almaktadır ve modern cinsiyetçilik kuramı ile çok benzer bir temele sahiptir. Bu kuram, erkeklerin cinsiyete duyarlı

davranışları, dil kullanımı ve kariyer fırsatları gibi konulara ilişkin gerçekte eşitlikçi olmayan ancak eşitlikçi gibi görünen tutumlarını incelemekte ve geleneksel cinsiyetçilikten farklı olarak, yeni cinsiyetçiliğin toplumsal yaşamda daha çok karşılık bulduğunu göstermektedir. Benokraitis ve Feagin'e (1995) göre açık cinsiyetçilik bireyin farkında olduğu, açıkça gözlenebilen tutumları; gizil cinsiyetçilik bireyin tam anlamıyla farkında olmadığı, eşitlikçi olduğunu varsaydığı ancak ayrımcılık içeren tutumları; örtük cinsiyetçilik ise bireyin farkındalığının hiç olmadığı ancak davranışlarında gözlenebilen ayrımcı tutumları ifade etmektedir. Modern ve yeni cinsiyetçilik kuramları, gerek iş yaşamında süregelen gizil cinsiyetçiliği gerekse cinsiyete duyarlı politikalara ilişkin olumsuz tutumları incelemek için alanyazına ölçekler (örn., Modern Cinsiyetçilik Ölçeği, Yeni Cinsiyetçilik Ölçeği) kazandırmış ve cinsiyetçiliğin güncel formunun anlaşılması için kapsamlı bir teorik zemin hazırlamışlardır (Campbell, Schellenberg ve Senn, 1997).

Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı. Glick ve Fiske (1996; 2001) tarafından ortaya atılan bu kuram, cinsiyete dayalı ayrımcılığın diğer ayrımcılık türlerinden farklı oluşu vurgusu üzerine temellenmektedir. Irk veya yaş gibi diğer ayrımcılık türlerinde Allport, Clark ve Pettigrew'un (1954) tarif ettiği biçimde dış grubu tamamen ötekileştirmek söz konusu iken, cinsiyete dayalı ayrımcılıkta olumsuz tutum ve duyguların yanı sıra üreme ve cinsellik ihtiyacı nedeniyle (ilk bakışta) olumlu tutum ve duygular da söz konusudur. Çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramı, kadınlara ilişkin olumsuz tutumları *düşmanca cinsiyetçilik*, sözde olumlu tutumları ise *korumacı cinsiyetçilik* olarak adlandırır ve her ikisi de ataerkillik, cinsiyetler arası farklılaştırma ve heteroseksüellik olmak üzere üç boyut çerçevesinde ele alınmaktadır.

Düşmanca cinsiyetçilik, baskıcı ataerkillik, cinsiyetler arası yarışmacı farklılaştırma ve heteroseksüel düşmanlığı içerirken; korumacı cinsiyetçilik ise koruyucu ataerkillik, cinsiyetler arası tamamlayıcı farklılaştırma ve heteroseksüel yakınlığı içerir. *Baskıcı ataerkillik* kadınların erkekler tarafından yönetilmesi gerektiği, *cinsiyetler arası yarışmacı farklılaştırma* ise kadınların genel olarak erkeklerden daha düşük düzeyde becerilere sahip olduğu yönündeki inanç ve görüşleri kapsar. *Heteroseksüel düşmanlık* ise kadınların yalnızca cinsellikle ilişkilendirilerek nesneleştirilmesini ifade eder. Korumacı cinsiyetçiliğin içerisinde yer alan *koruyucu ataerkillik* kadınların zayıf oldukları ve korunmaya muhtaç olduklarına ilişkin inanç ve görüşleri, *cinsiyetler arası tamamlayıcı farklılaştırma* iki cinsiyetin sahip olduğu farklı özelliklerle birbirlerini tamamlayabile-

cekleri yönündeki inanç ve görüşleri, *heteroseksüel yakınlık* cinsel ihtiyaçlar nedeniyle kadınlara yönelik sevgiyi ifade eder (Glick ve Fiske, 1996; Sakallı-Uğurlu, 2002). Çelişik duygulu cinsiyetçilik, cinsiyetçiliği barındırdığı zıtlıklarla ve farklı boyutlarıyla ele alarak özgün bir çerçeve sunması bakımından güncel olarak oldukça sık başvurulan bir kuramdır (Glick ve Fiske, 2011; Kosterina, Horne ve Lamb, 2019; Sakallı-Uğurlu, 2002).

Gündelik Cinsiyetçilik ve Mikro-saldırganlık Kuramları. Swim ve arkadaşları (2001) tarafından öne sürülen gündelik cinsiyetçilik (everyday sexism), günlük yaşamda gömülü olarak bulunan ve kişiler arası ilişkilerde gizil biçimde ortaya çıkan ayrımcı inançları ve bunların yansımalarını ifade eder. Bu yansımalar, ayrımcılığa maruz kalan bireylerin, yani çoğunlukla kadınların psikolojik sağlık ve iyi oluş düzeylerini etkilemektedir. Ayrıca, kadınların maruz kaldığı cinsiyetçiliği geçmişe dönük olarak bildirmelerinin bellek hatalarına açık bir süreç olduğunu vurgulanarak, günlük notlar şeklinde incelenmesinin daha geçerli olacağı önerilmiştir. Bu yöntemde katılımcılar deneyimledikleri ya da şahit oldukları cinsiyetçilik içeren olayları kaydederler ve araştırmacılar tarafından anlık olarak düzenlenen soru formlarını doldururlar. Bu yöntem, katılımcıların duygularını ifade etmesini sağladığı gibi farkındalık düzeylerinin de artmasını sağlamaktadır.

Sue (2010), tarafından öne sürülen cinsiyete dayalı mikro-saldırganlık, genellikle erkekler tarafından, bilinçli veya bilinçsiz olarak gerçekleştirilen ve olumsuzluk içeren, aşağılayıcı, dışlayıcı davranış veya sözleri ifade etmektedir. Deneyimlenen mikro-saldırganlık düzeyi Owen, Tao ve Rodolfa'nın (2010) geliştirdiği ölçek ile ölçülmektedir ve bu araştırmanın sonuçları deneyimlenen mikro-saldırganlık düzeyinin, psikolojik sağlık durumu ve terapötik ilişkiyi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Mikro-saldırganlık cinsiyetçiliğinin hem açık hem de gizil formlarını kapsamaktadır ve özellikle iş yaşamında süregelen cinsiyetçiliği incelemek için uygun bir çerçeve sunmaktadır (Basford, Offermann ve Behrend, 2014).

Örtük Cinsiyetçilik. Örtük tutumlar, bireyin kontrolü altında olmayan, bilinci dışında bulunan inançlar, psikolojik eğilimler olarak tanımlanabilir (Aberson ve Haag, 2007; Greenwald ve Banaji, 1995). Örtük tutumlar davranışları etkiliyor olsa da insanların genellikle farkında olmadıkları bir sosyal bilişsel yapıyı ifade eder (Carnes ve ark., 2012; Chen ve Bargh, 1997). Yani, cinsiyetçilik konusunda eşitliği savunan bir bireyin

örtük tutumları da aynı yönde olmayabilir ve bu durum farkında olmaksızın, cinsiyetçiliğe hizmet eden davranışlara neden olabilir (Bargh, Chen ve Burrows, 1996; Blair ve Banaji, 1996; Devine, 1989). Öz-bildirim yönteminden farklı olarak Örtük Çağrışım Testi ile (Implicit Association Test), yani bireylerin çeşitli uyaranlara tepkilerinin doğruluğu ve tepki süreleri ile ölçülen örtük tutumlar, çoğu zaman açık tutumlarla ya zayıf düzeyde ilişkilidir ya da ilişkili değildir (Greenwald, McGhee ve Schwartz, 1998; Hofmann, Gawronski, Gschwendner, Le ve Schmitt, 2005). Açık tutumların eşitlikçi oluştundan bağımsız olarak örtük tutumların davranışı yordadığını gösteren bulgular mevcuttur (Agerström ve Rooth, 2011; Greenwald, Poehlman, Uhlmann ve Banaji, 2009; Jackson, 2016; Nosek, 2005). Öte yandan Monteith'in (1993) araştırmasının sonuçları açık tutumlardaki eşitlikçiliğin örtük tutumları da olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Skowronski ve Lawrence (2001) 'gerçek tutum'u, hem açık hem de örtük tutumların bir bileşimi olarak tarif etmekte ve bu iki formun birlikte incelenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, toplumsal yapının değişmesi sonucunda ortaya çıkan sosyal istenirlik gibi unsurların etkilerinden kaçınmak için cinsiyetçilik alanyazınında örtük tutumların önemi giderek artmaktadır (Bkz. Lenton, Bruder ve Sedikides, 2009).

Cinsiyetçilik konusunda örtük tutumların anlaşılması noktasında önemli bir fırsat sunabilecek bir kavram olarak spontane kişilik özelliği çıkarımları (SKÖÇ), diğerlerinin davranışlarından hareketle; kontrol, niyet ve farkındalık olmaksızın otomatik olarak gerçekleşen, diğerlerine ilişkin sosyal çıkarımları ifade eder (Uleman, Saribay ve Gonzalez, 2008; Winter ve Uleman, 1984). SKÖÇ, diğeri tarafından gerçekleştirilen bir davranışın gözlenmesinin zihinde bir kişilik özelliğini aktive ettiği *aktivasyon aşaması* ve aktive olan kişilik özelliğinin uzun süreli bellekte davranışı gerçekleştiren kişinin temsilleri arasında kaydedildiği *ilişkilendirme aşaması* olmak üzere iki aşamadan oluşur (Zarate, Uleman ve Voils, 2001). Örneğin, "Ayşe masaya vurdu ve ne yapılması gerektiğini söyledi." cümlesinin 'baskın' sözcüğünü aktive etmesi ilk aşamaya, bu sözcüğün Ayşe'nin temsilleri arasına kaydedilmesi ise ikinci aşamaya tekabül eder. SKÖÇ, alanyazında bir cinsiyetçilik kuramı veya ölçümü olarak ele alınmamaktadır. Ancak hem açık hem de gizil cinsiyet kalıp yargılarının SKÖÇ'ü etkilediği bilinmektedir. Toplumal cinsiyet şemalarına daha fazla önem veren insanlar, daha az önem verilere kıyasla aktivasyon aşamasında cinsiyet kalıp yargılarıyla uyumlu yönde SKÖÇ gerçekleştirmektedir (Yan, Wang ve Zhang, 2012). Düşmanca cinsiyetçilik ve koruyucu ataerkillik

de ilişkilendirme aşamasında cinsiyet kalıp yargılarına daha uygun SKÖÇ'e yol açmaktadır (Soylu, 2017). SKÖÇ, Örtük Çağrışım testinde olduğu gibi tepki doğruluğu ve tepki süresi baz alınarak ölçülmektedir. Oldukça hızlı ve otomatik bir sürece tekabül etmekte ve bilişsel yük altında da gerçekleşmektedir (Todorov ve Uleman, 2003). Bu nedenlerle sosyal istenirlik faktörünün etkisini bertaraf etme gücü yüksektir (Bkz. Fazio ve Olson, 2003).

Yukarıda da bahsedildiği gibi burada alanyazında yer alan tüm cinsiyetçilik kuramlarından ziyade, müdahale çalışmalarında sıklıkla rastlanan kuramlara yer verilmiştir. Sonraki bölümde ise, araştırmacılar tarafından alanyazını temsil ediciliği yüksek bulunan müdahale çalışmaları, temel aldıkları cinsiyetçilik kuramlarına göre sıralanarak özetlenecektir.

Müdahale Çalışmaları

Cinsiyetçiliği azaltmaya yönelik müdahale çalışmaları EBSCO, JSTOR, PsycINFO, PsycARTICLES, Sage Journals Online, Science Direct, Springer Link, Taylor and Francis Online Journals, ULAKBİM ve Wiley Online Library veri tabanlarında taranmıştır. Kullanılan anahtar kelimeler ise çeşitli kombinasyonlarıyla şunlardır: Cinsiyetçilik, cinsiyet yanlılığı, cinsiyet kalıp yargıları/stereotipleri, cinsiyetçi tutumlar, müdahale, hazırlama, azaltma, esneklik, tutum değişimi, sexism, gender bias, gender stereotypes, sexist attitudes, intervention, priming, reducing, flexibility, attitude change. Bulunan çalışmalar arasında bağımlı ölçümlerinde herhangi cinsiyetçilik düzeyi yer almayan, diğer kalıp yargı ve ayrımcılık türlerini inceleyen çalışmalar (örn., Gocłowska, Crisp ve Labuschagne, 2013) ve müdahale çalışmalarının gerekliliğini vurgulayan, kuramsal öneriler sunan çalışmalar (örn., Drury ve Kaiser, 2014) da yer almaktadır; ancak burada yalnızca görgül bulgular sunan araştırmaların bir kısmına değinilecektir. Müdahale çalışmaları incelendiğinde çok büyük bir çoğunluğunun cinsiyetçi tutumlara yönelik olduğu, tutumlar dışındaki sosyo-bilişsel yapıların (sosyal algı, şema, çıkarım yapma vb.) büyük ölçüde ihmal edildiği görülmüştür. Sosyal algı sürecinde gözlenen cinsiyetçiliği (Hugenberg ve Bodenhausen, 2004; Proverbio, Orlandi ve Bianchi, 2017) azaltmaya yönelik bir müdahale çalışmasına rastlanmamıştır. Cinsiyetçi davranışlara yönelik müdahale çalışmalarının da oldukça azınlıkta ve işe alım davranışıyla kısıtlı olduğu görülmüştür (Isaac, Lee ve Carnes, 2009; Kawakami, Dovidio ve Kamp, 2007). Tutumlara yönelik çalışmalarda ise, farklı örneklerde incelense de uygulanan müdahalenin yönetsel açıdan benzerlik gösterdiği (örn., kalıp yargı karşıtı hazırlama) ve benzer

yönde sonuçlar elde eden araştırmalardan (örn., Blair, Ma ve Lenton, 2001; McKimmie, Masters, Masser, Schuller ve Terry, 2013; Sagone, De Caroli, Coco ve Perciavalle, 2018) temsil edici bulunanlar, kuramsal bölümde kronolojik sırasıyla yer alan kuramlar bazında sıralanarak özetlenecektir.

Modern cinsiyetçilik kuramını temel alan Moss-Racusin ve arkadaşları (2016) yaz akademisinde ders veren öğretmenlerde, cinsiyet yanlılığını azaltmak üzere ‘bilimsel çeşitlilik’ başlığı altında iki haftalık bir çalıştay hazırlamışlardır. Bu çalıştay dört unsur çerçevesinde hazırlanmıştır: (1) var olan teorik ve görgül verilere dayalı olması, (2) aktif öğrenme tekniğinden faydalanması, (3) çeşitliliği paylaşılan bir amaç olarak sunması ve suçlamadan kaçınması, (4) müdahalenin etkililiğinin tartışılması. Cinsiyet yanlılığını ise, çeşitlilik konusunda farkındalık düzeyi (“*Bölümünüzde ne kadar çeşitlilik olduğunu düşünüyorsunuz?*”), modern cinsiyetçilik düzeyi ve eyleme hazır olma (action readiness) düzeyi (örn., “*Amaçlarımın peşinden gitmek için kendimi yeterince güvende hissediyorum/hata yapmaktan çekiniyorum.*”) ile ölçmüşlerdir. Sonuçlara göre, gerçekleştirilen müdahale, farkındalık düzeyinin artmasını, modern cinsiyetçilik düzeyinin düşmesini ve eyleme geçme eğiliminin artmasını sağlamıştır. Araştırmacılar, müdahalenin başarısının gelecek çalışmalar için iyi bir temel oluşturduğunu vurgulamış, ancak çalıştıkları örneklemün gönüllü öğretmenlerden oluştuğunu ve bu modelin başka örneklemelerde de incelenmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Modern cinsiyetçilik ve çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramlarını temel alan Case, Hensley ve Anderson (2014) gerçekleştirdikleri müdahale çalışmasında farkındalık oluşturmak amacıyla iki deneysel koşul uygulamışlardır: erkeklere özgü ayrıcalıklar listesini okuma ve bununla ilgili değerlendirme yazısı yazma koşulu ve bu ayrıcalıklara ilişkin video izleme ve bununla ilgili değerlendirme yazısı yazma koşulu. Ayrıcalıklar listesinde, erkeklerin daha yüksek maaş alması, çocuk bakımında daha az rolü olması, daha az sosyal baskıya maruz kalması gibi avantajlar yer alırken; videoda da erkeklerin bu avantajlarının günlük yaşamdaki yansımalarına ilişkin paylaşımları yer almıştır. Bu koşulların, Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik ve Modern Cinsiyetçilik ölçeklerinin yanı sıra, kendi geliştirdikleri soru formlarıyla erkeklerin sahip olduğu önceliklere dair farkındalık düzeyi ve önyargısız davranış için motivasyon düzeyi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlara göre, erkeklerin sahip olduğu ayrıcalıklara ilişkin farkındalık düzeyi yalnızca video izleme koşulunda artmış, ayrıcalıklar listesini okumanın böyle bir etkisi görülmemiştir. Benzer şekilde modern cinsiyetçilik düzeyinde de video izleme

koşulunun azaltıcı etkisi görülürken, ayrıcalıklar listesini okuma koşulunda görülmemiştir. Ancak, düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik düzeyleri ve önyargısız davranış için motivasyon düzeyi açısından her iki müdahale de başarılı olamamıştır. Araştırmacılar bu durumun, uygulanan müdahalenin içeriğinden kaynaklanabileceğini, korumacı ve düşmanca cinsiyetçilik düzeyini düşürmek için direkt olarak bu kavramları ve yaygın zararlarını içeren bir müdahalenin daha uygun olabileceğini belirtmişlerdir. Berryman (2020), korumacı cinsiyetçiliğin nüfuz eden yapısı ve tehlikelerini içeren bir metin okutarak katılımcıların konuya ilişkin farkındalığını artırmayı amaçlamıştır. Ancak sonuçlara göre katılımcıların korumacı cinsiyetçiliği onaylama düzeylerinde anlamlı bir değişiklik görülmemiştir. Öte yandan, Good ve Woodzicka (2010) ise, genel bir müdahalenin korumacı cinsiyetçiliği onaylama eğilimini azaltmak hususunda yeterince etkili olmayacağını çünkü zaten korumacı cinsiyetçiliğin doğası gereği cinsiyetçilik olarak tanınmadığını belirtmişlerdir. Bu sebeple, özel olarak korumacı cinsiyetçiliği tanıtan ve sistematik zararlarını içeren bir metin okutmak suretiyle müdahale uygulamışlar ve altı ay süresince üç ölçüm alarak müdahalenin korumacı cinsiyetçiliği onaylama eğilimini azaltmayı başardığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonucun sosyal istenirlik veya talep özelliklerinden kaynaklanmadığından emin olmak üzere gerçekleştirdikleri ikinci çalışmada, deney süresince alınan ölçümleri alakasız deneyler için alınan ölçümler gibi göstermek suretiyle bir sahte hikaye oluşturmuşlar ve geliştirdikleri müdahalenin başarısını onanmışlardır.

Carrascosa, Cava Caballero, Buelga Vásquez ve Jesus (2019) ise, çevrim içi bir uygulama aracılığıyla uygulanan müdahalenin 12-17 yaş aralığındaki öğrencilerde çelişik duygulu cinsiyetçiliğin yanı sıra ilişkisel şiddet gibi değişkenlerdeki etkilerini incelemişlerdir. Müdahale olarak kullandıkları uygulama rol oynama, kağıt-kalem gibi çeşitli görevler içeren ve her bir oturumu bir saatten oluşan 12 saatlik bir programı içermektedir. Araştırmacıların ön-test ve son-test karşılaştırmalarına göre, müdahale grubunda düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik düzeyinin düşmesinin yanı sıra incelenen tüm değişkenlerde anlamlı farklılaşmalar olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, Navarro-Pérez, Oliver, Carbonell ve Schneider'ın (2020) çalışmasında da koruma kurumlarında çalışan 11-18 yaş aralığında çocuklarla çalışılarak eleştirel düşünmeyi destekleyen bir çevrim içi uygulama aracılığıyla müdahale uygulanmıştır. Sonuçlara göre müdahale hem düşmanca hem de korumacı cinsiyetçilik üzerinde azaltıcı bir etkiye sahiptir. Her iki çalışmada da özellikle genç yaş gruplarında müdahalenin önemi vurgulanarak benzer programların işlevsel olabileceği öne sürülmüştür.

de Lemus, Navarro, Velásquez, Ryan ve Megías (2014), çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramını temel alarak geliştirdikleri altı oturumluk müdahale programında sosyal inşa olarak toplumsal cinsiyet, kaynakların dağılımı ve sosyal zorunluluklar, ideoloji ve güç temalarını ele aldıkları interaktif tartışmalar gerçekleştirmiştir. Müdahale sonucunda katılımcıların düşmanca cinsiyetçilik düzeylerinin düştüğü, korumacı cinsiyetçilik düzeylerinin ise marjinal anlamlılık düzeyinde düştüğü görülmüştür. Benzer şekilde Kilmartin, Semelsberger, Dye, Boggs ve Kolar (2015), erkek üniversite öğrencilerinde çelişik duygulu cinsiyetçiliği ve tecavüzü destekleyici tutumları azaltmak üzere cinsiyetçi ifadelerle maruz kalmanın etkilerini incelemiştir. Araştırmanın sonuçları, düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik düzeylerinde marjinal anlamlılık düzeyinde bir azalmanın olduğunu ancak tecavüzü destekleyici tutumlarda bir değişim olmadığını göstermiştir. Araştırmacılar bu durumun korumacı cinsiyetçiliğin doğası gereği zor tanınıyor olmasından kaynaklanabileceğini tartışmışlardır.

Freedman, Seidman, Flanagan, Kaufman ve Green (2018) ise, geliştirdikleri bir mantık oyunu aracılığıyla “a-ha!” anını sağlayarak, bilim kadınlarına ilişkin olumsuz tutumları ve çelişik duygulu cinsiyetçiliği azaltmayı amaçlayan iki çalışma gerçekleştirmişlerdir. Katılımcılara sunulan mantık oyununun çözülebilmesi için oyunun hikayesinde geçen laboratuvarın yöneticisinin kadın olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Katılımcıların %90’ından fazlasının laboratuvar yöneticisinin erkek olduğunu varsayma eğiliminde olduğu görülmüştür. Araştırmacıların müdahalesi ise oldukça karmaşık sonuçlara yol açmıştır. İlk çalışmada müdahalenin cinsiyetçilik düzeylerinde herhangi bir etkisi olmamıştır. Katılımcıların oyundan ne kadar keyif aldıklarını da hesaba katarak gerçekleştirilen ikinci çalışmada ise, oyundan alınan keyif arttıkça bilim kadınlarına ilişkin olumlu tutumların da arttığı görülmüştür. Araştırmacılar bu bulguyu, oyundan alınan keyfin olası bir savunmacı yaklaşıma karşı tampon görevi gördüğü şeklinde yorumlamıştır. Ancak oyundan alınan keyfin çelişik duygulu cinsiyetçilik düzeyiyle olumlu yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, ikinci çalışmada ise müdahalenin bilim kadınlarına karşı tutumları olumsuz yönde etkilediği ve çelişik duygulu cinsiyetçilik düzeyini de artırdığı görülmüştür. Araştırmacılar bu bulguya cinsiyetçiliğe yönelik müdahale geliştirmenin zorluğuna dikkat çekerek; gerçekleştirdikleri müdahalenin örtük cinsiyet kalıp yargılarında etkilerinin bulunabileceğini ve hem açık hem de örtük ölçümlerin birlikte kullanılmasının gerekliliğini vurgulamışlardır.

Gündelik cinsiyetçilik kuramını temel alarak müdahale geliştirmeyi amaçlayan Cunniff, Zawadzki, Danube ve Shields’in (2014) araştırmasında ise deneysel öğrenme

koşulu, grup aktivitesi koşulu ve yalnızca bilgi alma koşulu olmak üzere üç koşul uygulanmıştır. Shields, Zawadzki ve Johnson (2011) tarafından geliştirilmiş olan deneyimsel öğrenme koşulunda katılımcılar seçkisiz şekilde iki farklı takıma atanmış ve bir masa oyunu oynanmıştır. Oyun esnasında küçük ve zararsız görünen bazı farklılıklar yaratılmıştır (örn., bir başarının şansa/yeteneğe atfedilmesi). Oyunun ardından, katılımcıların deneyimlerini paylaştığı, araştırmacının ise oyunda temsil edilen durumun iş yaşamındaki kadın-erkek eşitsizliği olduğunu açıkladığı bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Grup aktivitesi koşulunda da katılımcılar bir strateji oyunu oynamıştır ve ardından grup dinamikleriyle ilgili bir tartışma gerçekleştirilmiştir; ancak bu koşulda cinsiyete ilişkin herhangi bir ifade yer almamıştır. Yalnızca bilgi alma koşulunda ise, katılımcılara cinsiyete ilişkin dengesiz ve adil olmayan durumları içeren (örn., iş-aile dengesi) bir metin okutulmuştur. Araştırmacılar bu üç koşulun olağan cinsiyetçilik düzeyi ve cinsiyetçiliğe karşı davranışsal niyet düzeyi (örn., ayrımcılığın kaynağını araştırma, mekanizmasını anlamaya çalışma) üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlara göre, deneyimsel öğrenme koşulunun diğer iki koşula göre olağan cinsiyetçilik düzeyini düşürmeyi ve cinsiyetçiliğe karşı davranışsal niyet geliştirmeyi artırdığı görülmüştür. Ayrıca, yalnızca bilgi verilmesi koşulunun da cinsiyetçiliğe karşı davranışsal niyet geliştirmeyi olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Araştırmacılar bu bulguya dikkat çekerek müdahale içeriğinin yanı sıra müdahalenin uygulanma şeklinin kritik rolünü vurgulamışlardır.

Örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünü azaltmayı hedefleyen Blair ve arkadaşları (2001), zihinsel imgelemenin etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlara göre kalıp yargı karşıtı zihinsel imgeleme (güçlü kadın imgelemesi) örtük cinsiyet kalıp yargılarının zayıflamasını sağlamıştır. Bu çalışma, farkındalığın olduğu, niyetli bir süreç olan zihinsel imgelemenin, otomatik bir sürece tekabül eden örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünü etkilediğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Başka bir deyişle, bazı araştırmacıların (örn., Wilson, Lindsey ve Schooler, 2000) ayrık mekanizmalar olarak değerlendirdiği örtük ve açık mekanizmaların etkileşimini göstermektedir. Benzer şekilde Ramos ve arkadaşları (2016), Glick ve Fiske'in (1996) Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği'nde yer alan korumacı ve düşmanca cinsiyetçilik içeren ifadelerle maruz kalmanın örtük cinsiyet kalıp yargıları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlar, yalnızca kadın katılımcılarda hem düşmanca hem de korumacı cinsiyetçi ifadelerle maruz kalmanın örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünü zayıflattığını göstermiştir. Araştırmacılar bu sonucu, cinsiyetçiliğin mağduru olan grubun kadınlar olması nedeniyle motivasyonel

farklılıklardan ve kadınların açık cinsiyet kalıp yargılarını reddetme eğiliminden kaynaklanabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu araştırmanın sonuçları, kalıp yargı tehdidi alan yazınında yer alan, kalıp yargıların açık biçimde aktive edilmesinin performansı artırıcı etkisiyle de tutarlı görünmektedir (Gupta, Turban ve Bhawe, 2008; Kray, Thompson ve Galinsky, 2001).

Dasgupta ve Asgari (2004) ise, kadınların örtük cinsiyet kalıp yargıları üzerinde sosyal ortamın etkilerini bir laboratuvar çalışması ve bir de alan çalışması ile incelemiştir. Laboratuvar çalışmasının sonuçlarına göre, kadınların yargıç, lider, bilim insanı gibi geleneksel toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla uyuşmayan rollerle yer aldığı fotoğraflarının veya biyografilerinin sunulması, kadınların örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünü azaltmanın yanı sıra, kalıp yargı karşıtı örtük çağrışımlarının da güçlenmesine neden olmuştur. Alan çalışması kapsamında kadın üniversite öğrencilerinden bir yıl arayla aldıkları ölçümlerin sonuçları ise, örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünün kadın akademisyenden ders alma ile olumsuz, ancak erkek oranının daha fazla olduğu (male-dominated) dersleri alma ile olumlu yönde bir ilişkisi olduğunu göstermiştir. Böylece, laboratuvar da gözlenen, sosyal ortamın örtük cinsiyet kalıp yargıları üzerindeki etkisi, yüksek ekolojik geçerlilikle de onanmıştır.

Tinkler, Li ve Mollborn (2007), yasal dayanaklı bir müdahalenin hem örtük hem de açık cinsiyetçilik üzerindeki etkilerini araştırmak üzere üniversitenin cinsel şiddete ilişkin politikasını okuma ve buna ek olarak deneyde yer alan bir görevde erkeklerin daha başarılı olduğuna dair enformasyon alma koşullarının, Cinsiyete Dayalı Semantik Farklılaşma Ölçeği (üç boyut: statü, yeterlilik ve saygınlık) ve örtük cinsiyet kalıp yargıları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sonuçlara göre, üniversitenin cinsel şiddete ilişkin politikasını okumak katılımcıların örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünü artırmıştır. Araştırmacılar bu bulgunun, metnin kalıp yargı aktivasyonuna neden olmasından kaynaklanabileceğini öne sürmüşlerdir. Nitekim, deneyde yer alan görevde erkeklerin daha başarılı olduğu enformasyonunun sunulduğu koşulda böyle bir etki görülmemiş ve araştırmacılar bu durumu açık şekilde cinsiyet kalıp yargılarının aktive edilmesinin bir çeşit ters tepkiye (backlash effect) yol açtığı şeklinde tartışmışlardır. Açık cinsiyet kalıp yargılarında ise herhangi bir farklılaşma görülmemiştir. Bu noktada, araştırmacılar tutumun ikili yapısının önemini vurgulamış, açık ve örtük tutumların farklılaşabileceğine ve bu iki formun birlikte incelenmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Örtük cinsiyet kalıp yargılarının değişkenliğini 13 çalışmayı kapsayan bir meta-analizle inceleyen Lenton ve arkadaşları (2009) örtük cinsiyet kalıp yargılarının değişime

açık olduğu sonucuna ulaşmış, ancak etki büyüklüğünün düşük olduğunu belirtmişlerdir. Müdahale çalışmalarının etkililiğini belirleyen değişkenler ise müdahale tipi, örneklemin milliyeti ve yayın statüsüdür. Müdahale tiplerinden cinsiyet kalıp yargılarının baskılamaya çalışmanın örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünü düşüremediği görülmüştür. Bunun yerine, bir sosyal kategoriye değerlendirirken farklı ölçütler yaratmanın veya kalıp yargı karşıtı aktivasyon gerçekleştirilmesinin örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünü azaltmada etkili bir müdahale olduğu görülmüştür. Örneklemin milliyeti açısından ise Amerika örnekleminde yapılan müdahale çalışmalarının daha yüksek etki güçleri elde ettiği görülmüştür. Araştırmacılar bu durumu, örtük cinsiyet kalıp yargılarının kültüre göre farklılaşabileceği ve bu nedenle Amerika örnekleminde geliştirilmiş Örtük Çağrışım testi ve müdahalelerin diğer örneklemlerde aynı etkiyi göstermeyebileceği şeklinde açıklamıştır. Son olarak, yayın statüsü müdahale etkililiğinde en güçlü yordayıcıdır. Araştırmacılar, müdahalelerin etkililiğinin sanılanın aksine daha düşük olabileceğini, sadece yayımlanan araştırmaların sonuçlarını değerlendirmenin müdahalelerin başarısının abartılı düzeyde algılanmasına neden olabileceğini öne sürmüşlerdir. Ayrıca bu durum müdahale çalışmalarının sonuçlarının belirgin ve tutarlı bir müdahale içeriğine veya yöntemine işaret edememesinin olası bir nedeni olarak da değerlendirilebilir.

Davranış düzeyinde cinsiyetçiliği azaltmayı hedefleyen Kawakami ve arkadaşlarının (2007) müdahalesi ise ilginç bir öneri sunmaktadır. Araştırmacılar, kalıp yargıların aktivasyon ve uygulama olmak üzere iki farklı aşama içerdiğini vurgulayarak, kalıp yargıların her zaman davranışı belirlemeyeceğini, bir *düzeltilme aşamasının* olabileceğini göstermiştir. Araştırmada kalıp yargı karşıtı çağrışımlar sağlayan bir eğitimin ardından, katılımcılara iki aşamalı bir işe alım görevi verilmiştir. Bir aşama her bir adayın belirli özellikler çerçevesinde değerlendirilmesinden, diğer aşama ise adaylar arasında tek bir adayın seçilmesinden oluşmaktadır ve bu aşamaların sırası katılımcılar arasında ABBA yöntemi ile dengelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, verilen kalıp yargı karşıtı eğitimin olumlu etkilerinin görüldüğünü, ancak burada işe alım görevindeki aşamaların nasıl sıralandığının kritik bir rolü olduğunu göstermektedir. Tek bir aday seçme aşamasının ikinci görev olduğu koşulda, ilk görev olduğu koşula göre kadın aday seçme olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Yani, katılımcılar görevin üzerinde düşünme ve detaylı bilişsel işlem için gerekli zamana sahip olduğunda geleneksel toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının etkisi ortadan kalkmıştır.

Eğitim alanında, özellikle anaokulu ve ilkokul düzeyindeki eğitim ortamında cinsiyetçiliğe yönelik müdahale çalışmalarının önemi ve gerekliliği vurgulansa da bu konuda

yapılan çalışmalar henüz oldukça az sayıdadır (Liben ve Coyle, 2014; Meyer, 2008). Lundeberg'in (1997) öğretmen adaylarıyla yaptığı araştırmada, cinsiyetçilikle ilgili bilgiler içeren ve adayların fikirlerinin ve deneyimlerinin paylaşıldığı grup tartışmasının cinsiyetçiliğe ilişkin farkındalığı artırdığı görülmüştür. Bravo, Gilbert ve Kearney (2003) ise, teknoloji sınıfında cinsiyet eşitliğini sağlayabilmek adına skeçlerden faydalanmışlardır. Ergenlerin çeşitli roller aldıkları ve tartıştıkları aktiviteler düzenlemişler ve görüşmelerle elde ettikleri bilgiler sonucunda hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin teknolojiye ilişkin cinsiyet kalıp yargılarının gücünün azaldığını belirtmişlerdir. Hong, Lin ve Veach'in (2008), 12-14 yaş ergenlerde 13 hafta süren ve bilimsel performans, benlik değeri gibi konuları içeren ve her bir konu bağlamında cinsiyet eşitliğinin de vurgulandığı müdahale çalışmasının sonucunda, görüşmelerden elde edilen bilgiler cinsiyetçilik düzeyinin düştüğüne işaret etse de niceliksel analizlerde böyle bir bulguya ulaşılamamıştır.

Lamb, Bigler, Liben ve Green (2009), ilkökul öğrencileriyle gerçekleştirdiği müdahale çalışmasında ise pratik koşulu ve öykü koşulu olmak üzere iki koşul kullanmıştır. Pratik koşulunda, çocuklara akranlarının cinsiyetçi ifadelerine tepki vermeleri öğretilmiş ve pratik yaptırılmıştır (örn., "Bu oyunu sadece erkekler oynar." cümlesine karşılık "Hayır, cinsiyet insanları kısıtlayamaz!" yanıtı vermek). Öykü koşulunda ise, akranlarının cinsiyetçi ifadelerine tepki veren bir çocuğu anlatan öykü dinletilmiş, tekrar veya pratik yaptırılmamıştır. Araştırmacılar, bu koşulların, sözde bir durumda çocukların akranlarının cinsiyetçi tutumlarına karşı tepkileri, kendilerini ve diğerlerini ne kadar kadınsı/erkeksi tanımladıkları ve cinsiyet kimlikleri (örn., cinsiyet kalıp yargılarına uygun davranma yönünde baskı hissetme, hemcins lehine yanlılık gibi) üzerindeki etkilerini hem müdahaleden hemen sonra hem de altı ay sonra incelemişlerdir. Sonuçlar, pratik koşulunun öykü koşuluna göre daha başarılı bir müdahale sağladığını göstermiştir. Pratik koşulunda yer alan çocukların sözde bir durumda akranlarının cinsiyetçi tutumlarına karşı tepki verme düzeyleri daha yüksektir ve bu etki altı ay süresince devam etmiştir. Diğer bağımlı ölçümlerde ise müdahale etkileri görülmemiş veya çok zayıf düzeyde görülmüştür. Araştırmacılar, çocuklarda pek çok konuda olduğu gibi cinsiyet kalıp yargıları konusunda çalışırken de pratik ile öğrenmenin önemini vurgulamışlardır.

Hilliard ve Liben'in (2010) araştırmasında ise çocuklarda cinsiyetçilik düzeyinin artmasını tetikleyen nedenleri incelenmiştir. Cinsiyetin sınıf ortamında görünür kılınmasının (örn., cinsiyete göre farklı sıralar oluşturmak) 3-5 yaş aralığındaki çocuklarda

cinsiyet kalıp yargılarının gücünü artırdığı görülmüştür. Cinsiyet görünürlüğünün artması, çocukların diğer cinsiyetten akranlarına karşı daha az olumlu değerlendirmelerde bulunması ve diğer cinsiyetten akranlarıyla daha az birlikte oynamasına yol açmıştır. Araştırmacılar, çocuğun içinde en uzun süreler bulunduğu sosyal ortamlardan biri olan sınıftaki düzenlemelerin etkilerini göstererek özellikle eğitim ve meslek seçimi gibi konularda özelleştirilmiş müdahale çalışmalarının eksikliğini tartışmışlardır.

Cinsiyetçiliği azaltmayı hedefleyen araştırmalarda, müdahale programlarının işlevlerinin sosyal bağlamlara, gruplara göre farklılaşması doğal ve kaçınılmaz olmakla birlikte, müdahalelerin etkililiğinin anlaşılabilmesi için bu farklılaşmaların da ortaya konması, hangi yöntemlerin hangi cinsiyetçilik türlerinde etkili olabileceği hususunda bir uzlaşıya varılması önemlidir. Bu noktada, henüz çelişkili bulgular olduğu görülmektedir. Kanımızca, bu durum cinsiyet kalıp yargılarının çok karmaşık temelleri olması, çok erken yaşlarda oluşması ve diğerine ilişkin izlenim oluşturma aşamasında ilk algılanan fiziksel özelliklerden biri olması nedenlerinden kaynaklanıyor olabilir. Öte yandan, başarılı olmuş müdahale tiplerinin geliştirilmesi, kültürlerarası geçerliliğinin sınanması ve yaygınlaşması hem bireysel hem de toplumsal açıdan uygun düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için kritik önem taşımaktadır.

Farkındalığın Etkileri

Cinsiyetçiliği azaltmaya ilişkin müdahale çalışmalarında dikkat çeken unsurlardan biri farkındalıktır. Erkekler, başkalarının cinsiyetçilik düzeylerini olduğundan fazla ve kendi cinsiyetçilik düzeylerini ise olduğundan az gibi algılamaktadır. Sadece bu farkındalığı yaratmanın bile cinsiyetçiliği azaltmada etkili olduğu görülmüştür (Kilmartin ve ark., 2008). İnsanların örtük ve açık cinsiyetçilik düzeylerinin de ilişkili olmadığı veya düşük düzeyde ilişkili olduğu bilinmektedir (Bargh ve ark., 1996; Blair ve Banaji, 1996). Bir başka deyişle, insanlar sahip oldukları cinsiyetçi tutumların farkında olmayabilirler. Sadece farkındalık kazanmanın bile (özellikle korumacı) cinsiyetçilik üzerinde azaltıcı etkisi görülmüştür (Case ve ark., 2014; Good ve Woodzicka, 2010). Nitekim kalıp yargı tehdidini inceleyen araştırmalarda da farkındalığın düzenleyici rolü olduğu görülmüştür (Gupta ve ark., 2008; Kray ve ark., 2001).

Benzer şekilde, Parker, Monteith, Moss-Racusin ve Van Camp (2018), insanlara sahip oldukları cinsiyet yanlılıklarına dair kanıt sunmanın ve kanıtı dayanmadan yalnızca cinsiyet yanlılıklarına ilişkin bilgilendirmenin hangi duygulara neden olduğunu ve katı-

limcıların gelecekteki olası cinsiyet yanlılıklarını kontrol etme niyetleri üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlar, katılımcıların kendi cinsiyet yanlılıklarına dair kanıt (katılımcının sonuçlarının diğer katılımcılara göre daha fazla cinsiyet yanlılığı içerdiği yönünde sahte bir enformasyon) sunmanın, suçluluk gibi benliğe yönelik olumsuz duygulara neden olduğunu ve bu durumun gelecekte cinsiyet yanlılığını azaltmaya ilişkin davranışsal niyetlerin artmasına aracılık ettiğini göstermiştir. Kanıtı dayanmaksızın cinsiyet yanlılıklarına ilişkin bilgilendirmenin ise benliğe yönelik olumsuz duyguların ve gelecekte cinsiyet yanlılığını azaltmaya ilişkin davranışsal niyetin daha düşük düzeyde olmasına neden olduğu görülmüştür. Araştırmacılar, bu sonuçların farkındalığın rolünü vurguladığını, özellikle işe alım gibi görevleri olan insanların bu konuda eğitime tabi tutulması gerektiğini ve geliştirilecek müdahale çalışmalarında da farkındalık yaratmak için kanıtlardan faydalanmanın kritik düzeyde önemli olduğunu öne sürmüşlerdir.

Öte yandan cinsiyet kalıp yargılarının görünürlüğünü artırmanın örtük cinsiyet kalıp yargılarının gücünü de artırmak yönünde etkileri görülmektedir (Tinkler ve ark., 2007). Örtük kalıp yargıların ayrımcı davranışları yordadığı bilgisi de göz önüne alınarak (Bkz. Greenwald, Banaji ve Nosek, 2015), gelecek çalışmalarda geliştirilecek müdahalenin örtük yapı üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve olası bir olumsuz etkinin önlenmesi gerekmektedir. Bu noktada farkındalıkla birlikte toplumsal cinsiyet kalıp yargıları karşıtı aktivasyonun birlikte kullanılması faydalı olabilir.

Cinsiyetçiliğe Müdahale Çalışmalarında Yöntemsel Sorunlar

Müdahale çalışmalarında içerikle birlikte kullanılan yöntemin de oldukça önemli olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin video izleme, pratik yapma, mikro-saldırganlığı deneyimleme, kalıp yargı karşıtı imgeleme gibi yöntemlerin, sadece okuma veya dinlemeye göre cinsiyetçiliği azaltmada daha etkili olduğu görülmüştür (Blair ve ark. 2001, Case ve ark., 2014; Cundiff ve ark., 2014; Lamb ve ark., 2009). Bu yöntemler, katılımcıların müdahale sürecine daha çok dahil oldukları, süreçle daha fazla ilişkilendikleri yöntemler olarak değerlendirilebilir.

Müdahale çalışmalarında cinsiyetçiliğin hangi formunun veya formlarının azaltılmaya çalışıldığı da sonuçları değerlendirirken kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle pek çok araştırmacı cinsiyetçiliğin farklı formlarının bir arada kullanılması gerekliliğine dikkat çekmiştir (örn., Freedman ve ark., 2018; Tinkler ve ark., 2007).

Talep Özellikleri. Açık ve gizil formlarda cinsiyetçiliği değiştirmeyi hedefleyen

müdahale çalışmalarının büyük bir kısmında öntest-sontest ölçümlerinin uygulandığı görülmektedir (örn., Cundiff ve ark., 2014; de Lemus ve ark., 2014). Böyle bir desende kaçınılmaz olan talep özellikleri (demand characteristics) sorunu devreye girmekte ve sonuçların güvenilirliğini etkilemektedir. Elde edilen sonuçların katılımcıların araştırmanın amacını anlaması ile ilişkili olma ihtimali önemli bir alternatif hipotez olarak belirmektedir. Talep özellikleri sorununu aşmaya yönelik iyi bir örnek Good ve Woodzicka'nın (2010) araştırmasıdır. Araştırmacılar deney süresince aldıkları ölçümleri farklı araştırmaların parçaları olarak göstererek yarattıkları sahte hikaye ile elde ettikleri sonuçlarda talep özelliklerinin etkisini bertaraf etmişlerdir. Cinsiyetçiliğe ilişkin bir ölçeği bir kez doldurmanın bile cinsiyet kalıp yargılarının zihinde aktive olmasına, hazırlama etkisi yaratmasına olanak sağlayabileceği göz önünde bulundurulduğunda, gelecek çalışmaların araştırma desenlerinde talep özelliklerinin bertaraf edilmesi oldukça önemli görünmektedir.

Ekolojik Geçerlilik. Müdahale çalışmalarında ekolojik geçerlilik konusu daha da önem kazanmaktadır. Çünkü gerçek yaşamda temsil edilebilirlik müdahalenin esas hedeflerindedir. Tutumlar çoğu zaman davranışı güçlü şekilde yordasa da (Armitage ve Conner, 2001) düşmanca cinsiyetçilik gibi sosyal istenirliğin devreye girdiği konularda tutumun davranışı yordama gücü düşmektedir (de Oliveira Laux, Ksenofontov ve Becker, 2015; Duehr ve Bono, 2006). Ancak müdahale çalışmalarında davranışsal çıktılar hedefleyen çalışmaların sayısı oldukça azdır. Örneğin Kawakami ve arkadaşlarının (2007) araştırma sonuçları, uygulanan müdahalenin etkilerinin gözlenmesinin katılımcıların işe alım görevini tamamlamak üzere detaylı düşünmek için zamanının olmasına bağlı olduğunu göstermiştir. Yeterli zaman olması durumunda katılımcıların kararlarında geleneksel cinsiyet kalıp yargılarının etkisinin azaldığı görülmüştür. Bu husus cinsiyetçi tutumların davranışa dönüşmesi sürecinde kritik bir role sahip olabilir. Başka bir deyişle, açık, gizil veya örtük cinsiyetçiliğin davranışa dönüştüğü sürece ilişkin mekanizmanın henüz yeterince incelenmediği ve tam anlamıyla anlaşılmadığı görülmektedir. Oysa cinsiyet kalıp yargılarının çıktılarını cinsiyetçi davranışı önlemek açısından söz konusu aracı mekanizmalar büyük önem taşımaktadır.

Sürdürülebilirlik. Müdahale çalışmalarında önemszenmesi gereken bir başka mesele de müdahale etkilerinin ne kadar sürdürülebilir olduğudur. İlkokul ders kitaplarından kitle iletişim araçlarına dek pek çok uyarının toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını beslediği bir sistemde (Bkz. Kılıç, Beyazova, Akbaş, Zara ve Serhatlı, 2014; Mora, 2006)

müdahale etkisinin zaman içinde takip edilmesi oldukça önemlidir. Ancak çok az araştırmada müdahale etkileri uzun süreli olarak takip edilmiştir. Örneğin Lamb ve arkadaşlarının (2009) çalışmasında cinsiyet kalıp yargıları karşıtı davranışlar içeren bir öykü dinlemek ve cinsiyet ları karşıtı davranışları pratik etmek şeklinde iki tür müdahale uygulanmış ve gözlenen etkiler hem müdahale sonrasında hem de müdahaleden altı ay sonra izlenerek etkilerin sürdürülebilirliği onanmış ve gözlenen değişimler incelenmiştir. Bu gözlem önemli bilgiler sağlamıştır: öykü koşulunda bulunan çocuklarda altı ay sonra uygulanan teste müdahaleden hemen sonra uygulanan teste göre cinsiyetçi tutumlara karşı çıkmanın daha da arttığı şeklinde bir bulgu elde etmişlerdir. Öte yandan, pratik koşulunda yer alan çocukların cinsiyetçi tutumlara karşı çıkma oranı her iki ölçümde de daha yüksektir. Araştırmacılar bu bulguyu, akranların birbirleriyle etkileşimlerinin müdahale etkisinden daha güçlü olabileceği ihtimaliyle tartışmışlar, yeni ve oldukça kullanışlı bir araştırma sorusu öne sürmüşlerdir.

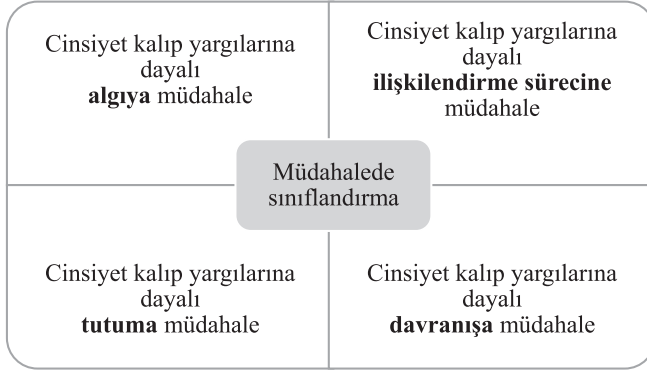
Müdahale Çalışmalarında Hangi Cinsiyetçilik Hedeflenmeli?

Müdahale çalışmalarında açık ölçümlerin (örn., Bem Cinsiyet Rolü Envanteri) kullanılmaması; yerine gizil (örn., Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği) veya örtük ölçümlerin (örn., Örtük Çağrışım Testi) kullanılması hem sosyal istenirlik hem de talep özellikleri gibi önemli karıştırıcılık potansiyeli olan unsurların bertaraf edilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak genel olarak, müdahale çalışmalarının açık veya gizil cinsiyetçiliği azaltmak konusunda uzlaşıya varamadığı, elde edilen sonuçların oldukça çelişkili olduğu görülmektedir. Özellikle, cinsiyetçilik karşıtı eğitim vermek veya metin okutmak gibi yöntemler çoğu zaman başarılı olamamış veya kısmen başarılı olmuştur (örn., Case ve ark., 2014; de Lemus ve ark., 2014). Öte yandan kalıp yargı karşıtı imgeleme/aktivasyon gerçekleştirmenin örtük cinsiyetçilikte nispeten tutarlı bir müdahale başarısı sağladığı görülmüştür (örn., Blair ve ark., 2001; Dasgupta ve Asgari, 2004). Bu bulgulardan hareketle, direkt açık veya gizil cinsiyetçilik formlarına müdahalenin, en azından bugünkü bildiklerimizle yeterince etkili sonuçlara ulaşamadığı; bunun yerine örtük cinsiyet kalıp yargıları, SKÖÇ gibi cinsiyetçiliğin tutum veya davranışa dönüşmesine aracılık eden yapıları hedefleyen müdahale çalışmaları daha gerçekçi ve işlevsel olabilir.

Cinsiyetçiliği Azaltmaya Yönelik Müdahale Programları İçin Bir Sınıflandırma Önerisi

Cinsiyetçiliğe ve toplumsal cinsiyet önyargılarına müdahale çalışmaları gözden geçirildiğinde göze çarpan en önemli olgunun müdahalenin etki gücünün zayıflığı (örn.,

Case ve ark., 2014) ya da etkisizliği (örn., Kilmartin ve ark., 2015), hatta istenmeyen yönde etki göstermesi (Freedman ve ark., 2018) noktasında bulguların tutarsızlığı dikkat çekmektedir. Toplumsal cinsiyete ilişkin kategorilerin çok erken yaşlarda oluşması (örn., Hill ve Flom, 2007), cinsiyetin tespitinin evrimsel açıdan önemli ve üreme başarısı üzerinde etkili oluşu (örn., Rosenthal, 2017), cinsiyet kategorizasyonunun diğer grup oluşumlarına göre (örn., ırk vb.) daha güçlü ve otomatik bir biçimde kodlanması (Kurzban, Tooby ve Cosmides, 2001) gibi unsurlar toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının değişime direncini açıklayabilir. Bununla birlikte, cinsiyetçi önyargıların hafifletilmesi açısından umut verici çalışmalar da mevcuttur (Dasgupta ve Asgari, 2004). Etkili müdahalenin mümkün olduğunu gösteren çalışmaların ortak noktalarından biri, müdahalenin odak noktasının cinsiyetçi tutumlardan ziyade aracı (mediator) bilişsel yapılara yönelmesidir (örn., Blair ve ark., 2001). Cinsiyete ya da toplumsal cinsiyete ilişkin bir bilgi taşıyan uyarının algılanmasıyla, bu uyarının cinsiyetçi bir tepkiye dönüştürülmesine aracılık eden bazı bilişsel yapıların olduğunu varsaymak akla yatkın görünmektedir. Bunlar toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, toplumsal cinsiyete bağlı kişilik özelliği çıkarımları yapma eğilimleri, toplumsal cinsiyet şemaları, toplumsal cinsiyete ilişkin örtük varsayımlar vb. zihinsel yapılar olarak düşünülebilir. Bu aracı yapılar tek tek veya bir arada çeşitli etkiler oluşturarak cinsiyetçi tutumlara ve nihayetinde cinsiyet ayrımcılığı içeren davranışlara aracılık ediyor olabilirler. Toplumsal cinsiyet önyargılarına müdahale etmeyi hedefleyen çalışmaların çoğu nihai ürünü, yani cinsiyetçi tutumları değiştirmeyi hedeflediği için başarısızlıkla sonuçlanıyor olabilir. Çünkü cinsiyetçi tutum ve davranışların değişmesi çoğu zaman onları hazırlayan diğer psikolojik yapıların değişmesine bağlıdır. Kişinin cinsiyet bilgisi taşıyan bir uyarıyı nasıl algılayacağı, bu uyarıyı hangi kişilik özellikleriyle ilişkilendireceği ve ne gibi çıkarımlar yapacağı değiştirilmeden cinsiyetçi tutumlara müdahale etmeye çalışmak gerçekçi gözükmemektedir. Bu çalışmada yapılacak kavramsallaştırmaya göre cinsiyetçilik olgusu, cinsiyet bilgisi taşıyan herhangi bir uyarının algılayıcı tarafından kaydedilmesi süreci ile tetiklenmektedir. Dolayısıyla sözü edilen aracı yapıları yeterince dikkate almayan müdahale programları da başarılı olamayacaktır. Bu nedenlerle, cinsiyetçiliğe yönelik müdahale programları için dört aşamadan oluşan bir sınıflandırma önerilerek, her bir aşamada gerçekleştirilen çalışmalardan örnekler verilecek ve gelecek araştırmalar için bazı önerilerde bulunulacaktır: (1) cinsiyet belirten bir uyarının algılanması sürecine müdahale, (2) cinsiyet bilgisinin (örtük veya açık bir şekilde) kişilik özellikleriyle (veya rollerle) ilişkilendirilmesi sürecine müdahale, (3) (açık, gizil veya örtük) cinsiyetçi tutumlara müdahale ve (4) cinsiyetçi davranışlara müdahale (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Cinsiyetçiliğe müdahale araştırmalarına yönelik sınıflandırma önerisi

Cinsiyet Belirten Bir Uyarının Algılanması Sürecine Müdahale. Bireyin diğerine ilişkin cinsiyet bilgisi içeren herhangi bir enformasyona maruz kalması ve algılaması esnasında cinsiyet kalıp yargılarının etkileri görülmektedir; cinsiyet kalıp yargıları ile uyumlu enformasyon daha sağlam şekilde kaydedilmektedir (Newall ve ark., 2018; Proverbio, Alberio ve De Benedetto, 2018). Edinilen yeni enformasyonun kodlandığı aşama olarak ifade edilen SKÖÇ'ün aktivasyon aşamasında da cinsiyet kalıp yargılarının benzer etkileri görülmektedir. Bir başka ifadeyle, cinsiyet kalıp yargılarıyla uyumlu enformasyon, uyumsuz enformasyona göre daha güçlü çıkarımlara neden olmaktadır (Yan ve ark., 2012). Sosyal algı alanyazınından, yukarıdan aşağıya bilgi işlemenin, yani zihindeki mevcut kategorilere dayanarak işleme yapmanın, yeni karşılaşılan bir uyarının algılanmasını etkilediğini hem davranışsal yöntemler hem de beyin görüntüleme ile elde edilen bulgular göstermiştir (örn., Hugenberg ve Bodenhausen, 2004; Proverbio ve ark., 2017). Ancak, cinsiyet bilgisi taşıyan bir uyarın özelinde, bu uyarının algılanma veya kodlanma aşamalarını göz önünde bulunduran ve bunun etkileri düzenleyebilecek olası etkilerini hedefleyen bir müdahale çalışmasına rastlanmamıştır. Bu durum söz konusu aşamalara müdahalenin nispeten zor olmasından kaynaklanıyor olabilir. Oysa bu aşamada cinsiyet kalıp yargılarına dayalı yanlılığın azaltılması verili sonuçlardan çok daha kalıcı ve güçlü müdahale etkilerine zemin hazırlama potansiyelinden dolayı oldukça önemlidir. Nitekim cinsiyetçi tutumlara yönelik farkındalık yaratılmasının müdahalede kısmen olumlu etkileri olduğundan daha önce bahsedilmiştir. Cinsiyetle ilgili bir uyarının kalıp yargısal bir işlemlemeye tutulduğunun farkına varılmasının, yani kişiye kalıp yargılara dayalı düşündüğünün fark ettirilmesinin de benzer bir etkiye yol açabileceğini

düşünmek mümkündür. Sürecin sosyal algıya dayalı bu erken basamağına müdahale etmenin özellikle genç yaşlardaki bireylerin katı cinsiyetçi tutumlar geliştirmesinin önüne geçmede etkili olabileceğini düşünmek akla yatkın gelmektedir. Nitekim göreceli olarak daha erken yaşlardaki bireylerin tutum değişimine daha açık olduğu, buna karşılık yaş ilerledikçe tutumların daha kararlı ve değişime dirençli hale geldiği bilinmektedir (Koenig, McGue ve Iacono, 2008; Krosnick ve Alwin, 1989).

Cinsiyet Bilgisinin Kişilik Özellikleriyle İlişkilendirilmesi Sürecine Müdahale. İnsanların zihinlerindeki kalıp yargılar ile uyumlu bilgilere daha fazla dikkat gösterdiği ve muhtemelen bunun sonucu olarak da kalıp yargılarına uygun örnekleri daha iyi hatırladıkları bilinmektedir (Berthold, Steffens ve Mummendey, 2019; Huang ve Sherman, 2018). Bu durum, kalıp yargıların gerçeği yansıtmayan ilişkiler kurma eğilimlerinin ürünü olsa bile (örn., sahte korelasyon) onların güçlenmesine ve kişiler tarafından daha inanılır görülmesine yol açan bir etki yaratmaktadır. Örneğin ‘kadınlar konuşkandır’ kalıp yargısı görgül olarak doğru olmamasına rağmen birçok insan tarafından kabul görmektedir (Mehl, Vazire, Ramirez-Esparza, Slatcher ve Pennebaker, 2007). Eğer her konuşkan kadın daha çok dikkat çekiyor ve daha sonra da daha iyi hatırlanıyorsa, öte yandan az konuşan kadın daha az dikkat çekiyor ve daha az hatırlanıyorsa konuşkanlık özelliğini kadın kategorisi ile ilişkilendirme eğilimi güçlenecektir. SKÖÇ’ün uzun süreli bellekteki yansımaları ifade eden ilişkilendirme aşamasında da çıkarılan kişilik özelliği kalıp yargısal olarak kadınsı bir özellikse (örn., gevezelik) gözlenen aktörün kadın olması durumunda gerçekleşen çıkarımlar güçlenmektedir (Soylu, 2017). Ekolojik geçerliliği Örtük Çağrışım Testi’ne kıyasla daha yüksek olan ve yine sosyal istenirlik ve talep özellikleri unsurlarından etkilenmeyen SKÖÇ’ün, cinsiyetçiliğin tutuma ve davranışa dönüşmesinde bir basamak olarak incelenmesi faydalı olacaktır. Özellikle ilişkilendirme aşaması cinsiyetçiliğe zemin hazırlayan bir sosyal bilişsel yapıya tekabül edebilir. Çünkü gerçek yaşamda meydana gelen davranışlar ve verilen kararlar SKÖÇ’ün (uzun süreli belleğin de devreye girdiği) ilişkilendirme aşamasından etkileniyor olabilir. Bu çıkarımlar tutumlara zemin hazırlayan yapılar olarak ele alındığında cinsiyetçiliğin azaltılmasındaki kritik rolü açıktır. Direkt olarak tutumlar üzerinde cinsiyetçiliğin etkilerini azaltma girişimlerinden, aracılık edebilecek mekanizmaların hedeflenmesi alan-yazındaki çelişkili bulguların netlik kazanmasını sağlayabilir.

Cinsiyetçi Tutumlara Müdahale. Yapılan müdahale çalışmalarının büyük bir çoğunluğu cinsiyetçi tutumları hedeflemektedir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi bul-

gular henüz net bir çözüm önerisi sunamamaktadır. Bu evreye müdahale etmeyi amaçlayan araştırmalarda iki temel sorun göze çarpmaktadır. Tutumların açık, gizil ve örtük şeklinde farklı formlarda bulunması ve aynı formdaki cinsiyetçi tutumların farklı biçimlerde ölçülmesi alanyazının uzlaşmaya varamamasının sebeplerinden bazıları olabilir. Cinsiyetçi tutumların ölçümünde hem açık ve gizil hem de örtük tutumların birlikte incelenmesi oldukça önemlidir; aksi takdirde gerçekleştirilen müdahalenin sonuçları tam anlamıyla gözlenemez. Nitekim Tinkler ve arkadaşlarının (2007) araştırmasında, müdahalenin açık tutumlarda etkisiz olduğu, örtük tutumlarda ise istenmedik yönde etki gösterdiği görülmüştür. Benzer örüntülerin pek çok müdahale sonucunda gözlenmesi muhtemeldir, ancak pek çok araştırmada tutumun çok boyutlu yapısı vurgulansa da çoklu ölçüm alınmamıştır (örn., Freedman ve ark. 2018). Göze çarpan ikinci sorun ile ilgili ise güncel yapıyı gözlemede en uygun olarak nitelendirilebilecek gizil cinsiyetçilik formu olarak çelişik duygulu cinsiyetçilik (Glick ve Fiske, 1996) ve modern cinsiyetçilik kuramlarından (Swim ve ark. 1995) hareketle müdahale geliştirmek ve önerilen ölçümleri dahil etmek alanyazının tutarlı bulgular sunması açısından yerinde olacaktır. Örtük cinsiyetçi tutumlarda ise düşük etki gücünde olmakla birlikte nispeten tutarlı bulgular mevcuttur ve pek çok araştırmada aynı yöntemin (Örtük Çağrışım testi) versiyonları kullanılmıştır (Bkz. Lenton ve ark., 2009). Kişilerin zihinlerindeki kalıp yargılar ile uyuşmayan örneklerle maruz bırakılması yani normalde dikkat etmeyecekleri ve hatırlamayacakları uyaranlara dikkat etmeye yönlendirilmeleri cinsiyetçiliğin bu evresine yönelik gerçekleştirilen uygun müdahale örneklerinden biri olabilir. Nitekim Dasgupta ve Asgari (2004), katılımcılara toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla uyuşmayan örnekler göstermek yoluyla örtük cinsiyet kalıp yargılarını değiştirmeyi başarmıştır.

Cinsiyetçi Davranışlara Müdahale. Tutumlar her ne kadar davranışın belirleyicisi olarak ele alınsa da tutum-davranış ilişkisindeki aracı değişkenler henüz tam anlamıyla saptanabilmiş değildir (Bkz. Armitage ve Christian, 2003; McConnell ve Leibold, 2001). Bu nedenle davranış evresi yukarıda bahsi geçen üç evrenin bir çıktısı olmakla birlikte, direkt bu evreyi hedefleyen müdahale çalışmaları da oldukça önemlidir. Ancak, alanyazında cinsiyetçiliğin davranışsal çıktılarını hedefleyen çok kısıtlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır (örn., Kawakami ve ark., 2007). Müdahale çalışmalarının çok büyük bir çoğunluğu tutum değişimini hedeflemektedir (örn., Carracosa ve ark., 2019 Tinkler ve ark., 2007) Elbette ki cinsiyetçi tutumların azaltılması cinsiyetçi davranışların azaltılması için gereklidir, ancak aralarındaki mekanizmanın tam anlamıyla anlaşılması ve

bu öğelerin her zaman birbirleriyle benzer yönde ve güçte ilişkili olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, sadece tutum değişimini hedefleyen müdahaleler eksik kalmaktadır.

TARTIŞMA

Üç büyük kalıp yargı olarak adlandırılan ırk, yaş ve cinsiyetin pek çok sosyal-bilişsel süreç üzerinde yüksek etki gücüne sahip olduğu bilinmektedir (Schneider, 2005). İnsanın diğerini algılaması ve izlenim oluşturması süreçlerinde cinsiyet hem çok hızlı hem de güçlü ve dirençli şekilde kaydedilir (Fiske, 1998; Kurzban ve ark., 2001). Bu çalışma, cinsiyet kalıp yargılarının yaşamın çeşitli alanlarındaki etkilerini konu alan araştırmaları ve cinsiyetçiliğe ilişkin geliştirilen müdahale çalışmalarını derlemeye ve araştırma sonuçları arasındaki tutarsızlıkları gidermeye yönelik bir sınıflandırma önerisi sunmayı amaçlamıştır.

Genel olarak cinsiyetçilik, gerek diğer sosyal psikolojik değişkenlerle ilişkileri açısından gerekse pek çok sosyal bilişsel mekanizmaya etkileri açısından sıklıkla incelenmiştir (Koepke, Eyssel ve Bohner, 2014; Sidanius, 1993). Cinsiyetçiliği azaltmaya yönelik müdahale araştırmalarının ise nispeten düşük oranda olduğu görülmektedir ve bu araştırmalarda hem kuramsal hem yöntemsel açıdan bir uzlaşmazlığın hakim olduğu ve adeta alanyazının aynı dili konuşmadığı görülmektedir. Bu durumun temel sebeplerinden biri müdahale çalışmalarında pek çok farklı kuramdan yalnızca birinin dikkate alınması olabilir. Örneğin, çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramını temel alan Good ve Woodzicka'nın (2010) araştırmasında korumacı cinsiyetçiliğin tanınması zor bir yapı olduğu vurgulanarak bu yönde bir müdahale gerçekleştirilmiş ve başarılı olmuştur. Ardından Case ve arkadaşlarının (2014) araştırmasında ise, bağımlı değişkenlerden biri olarak çelişik duygulu cinsiyetçilik ölçümü alınsa da gerçekleştirilen müdahalelerde kuramın öngörülleri yeterince dikkate alınmamıştır ve çelişik duygulu cinsiyetçiliğin azaltılması yönünde bir sonuç elde edilmemiştir. Açık, gizil ve örtük cinsiyetçi tutumlarla ilgili yapılan araştırmalarda da benzer bir örüntüden söz edilebilir. Davranışı yordama açısından birlikte çalıştığı varsayılan bu iki yapı (Perugini, 2005) cinsiyetçiliğin tutum evresine yönelik müdahale geliştirmeyi amaçlayan pek çok araştırmada tekil olarak incelenmiştir (örn., Blair ve ark., 2001; Moss-Racusin ve ark., 2016). Bu noktada cinsiyetçilik alanyazınında görülen bir başka önemli eksiklik göze çarpmaktadır. Tutum davranış ilişkileri üzerine bildiklerimizin çok büyük bir çoğunluğu ırkçılık alanyazının-

dan gelmektedir (örn., McConnell ve Leibold, 2001); özel olarak cinsiyetçi tutumlarda hangi yapının cinsiyetçi davranışı daha iyi yordadığı konusunda oldukça kısıtlı sayıda araştırma mevcuttur (örn., de Oliveira Laux ve ark., 2015). Oysa, bu ilişkinin belirlenmesi hem cinsiyetçiliğin mekanizmasının daha iyi anlaşılması açısından hem de geliştirilecek müdahalelerin başarı oranının ve etki gücünün artırılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Cinsiyetçiliği azaltmaya yönelik müdahale çalışmalarında göze çarpan diğer bir önemli eksiklik ise cinsiyetçiliğin tek boyutlu bütün bir yapı olarak ele alınması, içerdiği sosyal bilişsel mekanizmaların yeterince göz önünde bulundurulmamasıdır. Bu noktada burada önerilen sınıflandırma modeli, alanyazındaki çalışmaların ve gelecek çalışmaların organizasyonu için uygun bir temel oluşturabilir; cinsiyetçiliğin her bir boyutunun ayrı ayrı incelenmesi hem alanyazında ortak bir dil oluşması açısından hem de elde edilen sonuçların karşılaştırılabilir olması ve dolayısıyla kümülatif bir ilerleme sağlanması açısından fayda sağlayacaktır. Ayrıca, burada önerilen sınıflandırma modelinin öğelerinin birbiri üzerine inşa edilen, aşamalı evreler olarak ele alınması da mümkündür. Böylece cinsiyetçiliğe müdahale programlarının hiyerarşik bir model kapsamında ele alınmasına da olanak sağlayacaktır. Müdahalenin ardından her bir boyuta ilişkin çıktıların ayrı ayrı ölçülmesi müdahalenin etkilerine ilişkin daha detaylı bilgi sunacak, hangi boyutta müdahalenin etki gücünün daha yüksek olduğunun tespit edilmesini sağlayacaktır. Farklı boyutlar için farklı müdahale türlerinin farklılaşan etki güçleriyle başarılı olması şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak alanyazında henüz böyle bir bakış açısı mevcut olmadığından özel olarak müdahale türlerinin etki ettikleri boyutlar ve etki güçleri yeterince açık değildir. Nitekim, burada önerilen modelin sağlayabileceği ciddi katkılardan biri de bu belirsizliğin giderilmesi olacaktır. Özetle, söz konusu sınıflandırma yaklaşımı gelecek çalışmalarda özel boyutlara yönelik müdahaleler geliştirilmesini sağlamak ve belirli bir müdahalenin aşamalı olarak etkilerini incelemek suretiyle alanyazında yer alan bulguların tutarsızlığının giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Ülkemizde ise cinsiyetçiliğe yönelik müdahale çalışmalarında ciddi bir eksiklik olduğu göze çarpmaktadır. Her ne kadar konuya ilişkin hassasiyet düzeyi artma eğiliminde olsa da bu artışın büyük ölçüde sosyal bilimlerle ilgilenen kesimde gerçekleştiği ve toplumdaki diğer kurum ve yapılanmalara yeterince sirayet etmediği aşikardır. TÜİK'in yayımladığı 2019 verilerine göre, yaşadığı çevrede gece yalnız yürürken kadınların %34'ü kendini güvensiz/çok güvensiz hissederken, bu oran erkekler için %12 düzeyindedir. İstihdam oranları incelendiğinde ise çok daha çarpıcı veriler mevcuttur. Yine

TÜİK'in 2019 verilerine göre, çocuksuz evlerde kadının istihdam oranı %53, erkek için ise %75'tir. Evde çocuk olduğunda ise kadının istihdam oranı %27'ye düşmekte, erkek için ise %87'ye yükselmektedir (TÜİK, 2019). Ayrıca, ülkemizde cinsiyetçiliğin yansımalarından şiddet gibi trajik boyutlarının yaygınlığı da göz önünde bulundurulduğunda, sosyal bilimler içinde psikoloji alanının bu konuda en az duyarlılık gösteren alan olması da ciddi bir sorundur (Bolak-Boratav, 2011; Boyacıoğlu, 2016). Ülkemizde, flört şiddetine yönelik önleyici bir müdahale çalışması (Üstünel, 2020), cinsiyet kalıp yargılarının gücünün nasıl azaltılabileceği yönünde ipuçları sunan bir araştırma (Kılıç ve ark., 2014) ve ziraat alanındaki istatistiklerde cinsiyet yanlılığının azaltılması yönünde öneriler sunan bir araştırma (Ayhan, 2001) dışında Türkiye'de gerçekleştirilmiş cinsiyetçiliği azaltmayı amaçlayan bir müdahale çalışmasına rastlanamamıştır. Öte yandan, ülkemizde genç araştırmacıların toplumsal cinsiyet ve cinsiyetçilik konularında artan ilgisi umut verici bir tablo sunmaktadır (Bolak-Boratav, 2021).

Son olarak, burada önerilen sınıflandırma modelinin temel amacı, cinsiyetçiliğe yapılan müdahale çalışmalarında her bir aşamanın ayrı olarak incelenmesi ve bu aşamalar arasındaki aktarımların açıklığa kavuşması suretiyle cinsiyetçiliğin azaltılması yönünde daha somut ve gerçekçi bulguların elde edilmesine olanak sağlamaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- N.S.S., İ.M.T.; Veri Toplama- N.S.S., İ.M.T.; Veri Analizi/Yorumlama- N.S.S., İ.M.T.; Yazı Taslağı- N.S.S., İ.M.T.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- N.S.S., İ.M.T.; Son Onay ve Sorumluluk- N.S.S., İ.M.T.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- N.S.S., İ.M.T.; Data Acquisition- N.S.S., İ.M.T.; Data Analysis/ Interpretation- N.S.S., İ.M.T.; Drafting Manuscript- N.S.S., İ.M.T.; Critical Revision of Manuscript- N.S.S., İ.M.T.; Final Approval and Accountability- N.S.S., İ.M.T.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aberson, C. L. ve Haag, S. C. (2007). Contact, perspective taking, and anxiety as predictors of stereotype endorsement, explicit attitudes, and implicit attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(2), 179-201. <https://doi.org/10.1177/1368430207074726>.
- Agerström, J. ve Rooth, D. O. (2011). The role of automatic obesity stereotypes in real hiring discrimination. *Journal of Applied Psychology*, 96(4), 790-805. <https://doi.org/10.1037/a0021594>.
- Allport, G. W., Clark, K. ve Pettigrew, T. (1954). *The nature of prejudice*. Perseus Books.

- Armitage, C. J. ve Christian, J. (2003). From attitudes to behaviour: Basic and applied research on the theory of planned behaviour. *Current Psychology*, 22(3), 187-195.
- Armitage, C. J. ve Conner, M. (2001). Efficacy of the theory of planned behaviour: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*, 40(4), 471-499.
- Avcil, C. (2020). Kadın bedeni üzerinde denetim aracı olarak namus cinayetleri: Türkiye örneği. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 4(3), 137-150.
- Ayhan, H. Ö. (2001). Statistics by gender: Measures to reduce gender bias in agricultural surveys. *International Statistical Review*, 69(3), 447-460.
- Bargh, J. A., Chen, M. ve Burrows, L. (1996). Automaticity of social behavior: Direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 230-244.
- Basford, T. E., Offermann, L. R. ve Behrend, T. S. (2014). Do you see what I see? Perceptions of gender microaggressions in the workplace. *Psychology of Women Quarterly*, 38(3), 340-349. <https://doi.org/10.1177/0361684313511420>.
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354-364.
- Benokraitis, N. V. ve Feagin, J. R. (1995). *Modern sexism: Blatant, subtle, and covert discrimination*. Prentice Hall.
- Berryman, K. L. (2020). *Decreasing women's endorsement of benevolent sexism*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Chicago: Loyola University.
- Berthold, A., Steffens, M. C. ve Mummendey, A. (2019). What did they say? How subgroup stereotypes influence memory for superordinate groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 83, 23-36. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2019.02.007>.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal psikoloji* (5. Baskı). Ege Üniversitesi Yayınları.
- Blair, I. V. ve Banaji, M. R. (1996). Automatic and controlled processes in stereotype priming. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(6), 1142-1163.
- Blair, I. V., Ma, J. E. ve Lenton, A. P. (2001). Imagining stereotypes away: the moderation of implicit stereotypes through mental imagery. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5), 828-841. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.81.5.828>.
- Bodenhausen, G. V. (1990). Stereotypes as judgmental heuristics: Evidence of circadian variations in discrimination. *Psychological Science*, 1(5), 319-322.
- Bolak-Boratav, H. (2011). Searching for feminism in psychology in Turkey. R. Rutherford, R. Capdevila, U. Vindhya, ve I. Palmay, (Ed.), *Handbook of international feminisms: Perspectives on psychology, women, culture, and rights* içinde (s. 17-36). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-9869-9_2.
- Bolak-Boratav, H. (2021). Feminizm ve psikoloji: Sıkıntılı bir ilişki. *Reflektif*, 2 (1), 143-163. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2021.19>.
- Boyacıoğlu, İ. (2016). Dünden bugüne Türkiye'de kadına yönelik şiddet ve ulusal kadın çalışmaları: Psikolojik araştırmalara davet. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19, 126-145.
- Bravo, M. J., Gilbert, L. A. ve Kearney, L. K. (2003). Interventions for promoting gender equitable technology use in classrooms. *Teacher Education Quarterly*, 30(4), 95-109.
- Broverman, I. K., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., Rosenkrantz, P. S. ve Vogel, S. R. (1970). Sex-role stereotypes and clinical judgments of mental health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34, 1-7.
- Broverman, I. K., Vogel, S. R., Broverman, D. M., Clarkson, F. E. ve Rosenkrantz, P. S. (1972). Sex-role

- stereotypes: A current appraisal. *Journal of Social Issues*, 28, 59–78. doi:10.1111/j.1540-4560.1972.tb00018.x.
- Campbell, B., Schellenberg, E. G. ve Senn, C. Y. (1997). Evaluating measures of contemporary sexism. *Psychology of Women Quarterly*, 21(1), 89-102.
- Carnes, M., Devine, P. G., Isaac, C., Manwell, L. B., Ford, C. E., Byars-Winston, A., ... ve Sheridan, J. (2012). Promoting institutional change through bias literacy. *Journal of Diversity in Higher Education*, 5(2), 63-77. <https://doi.org/10.1037/a0028128>.
- Carrascosa, L., Cava Caballero, M. J., Buelga Vásquez, S. ve Jesus, S. N. D. (2019). Reduction of sexist attitudes, romantic myths, and aggressive behaviors in adolescents: Efficacy of the DARSI program. *Psicothema*, 2019, 31(2), 121-127. <https://doi.org/10.7334/psicothema2018.245>.
- Case, K. A., Hensley, R. ve Anderson, A. (2014). Reflecting on heterosexual and male privilege: Interventions to raise awareness. *Journal of Social Issues*, 70(4), 722-740. <https://doi.org/10.1111/josi.12088>.
- Charlesworth, T. E., Yang, V., Mann, T. C., Kurdi, B. ve Banaji, M. R. (2021). Gender stereotypes in natural language: Word embeddings show robust consistency across child and adult language corpora of more than 65 million words. *Psychological Science*, 32(2), 218-240. <https://doi.org/10.1177/0956797620963619>.
- Chen, M. ve Bargh, J. A. (1997). Non-conscious behavioral confirmation processes: The self-fulfilling consequences of automatic stereotype activation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33(5), 541-560.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989, 139–167.
- Cundiff, J. L., Zawadzki, M. J., Danube, C. L. ve Shields, S. A. (2014). Using experiential learning to increase the recognition of everyday sexism as harmful: The WAGES intervention. *Journal of Social Issues*, 70(4), 703-721. <https://doi.org/10.1111/josi.12087>.
- Dang, H. A. H. ve Nguyen, C. V. (2021). Gender inequality during the COVID-19 pandemic: Income, expenditure, savings, and job loss. *World Development*, 140, 105296. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105296>.
- Dasgupta, N. ve Asgari, S. (2004). Seeing is believing: Exposure to counterstereotypic women leaders and its effect on the malleability of automatic gender stereotyping. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(5), 642-658. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2004.02.003>.
- de Lemus, S., Navarro, L., J. Velásquez, M., Ryan, E. ve Megías, J. L. (2014). From sex to gender: A university intervention to reduce sexism in Argentina, Spain, and El Salvador. *Journal of Social Issues*, 70(4), 741-762. <https://doi.org/10.1111/josi.12089>.
- de Oliveira Laux, S. H., Ksenofontov, I. ve Becker, J. C. (2015). Explicit but not implicit sexist beliefs predict benevolent and hostile sexist behavior. *European Journal of Social Psychology*, 45(6), 702-715. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2128>.
- Diekmann, A. B., ve Eagly, A. H. (2000). Stereotypes as dynamic constructs: Women and men of the past, present, and future. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(10), 1171-1188. <https://doi.org/10.1177/0146167200262001>.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(1), 5-18.
- Drury, B. J. ve Kaiser, C. R. (2014). Allies against sexism: The role of men in confronting sexism. *Journal of Social Issues*, 70(4), 637-652. <https://doi.org/10.1111/josi.12083>.

- Duehr, E. E. ve Bono, J. E. (2006). Men, women, and managers: are stereotypes finally changing?. *Personnel Psychology*, 59(4), 815-846. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2006.00055.x>.
- Eagly, A. H. ve Mladinic, A. (1989). Gender stereotypes and attitudes toward women and men. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 15(4), 543-558.
- Eagly, A. H. ve Steffen, V. J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 735-754.
- ECOSOC U. (2019) Special edition: progress towards the sustainable development goals report of the secretary-general. Advanced unedited version. New York: United Nations.
- Fazio, R. H. ve Olson, M. A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology*, 54(1), 297-327. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145225>.
- Fiske, S. T. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. Gilbert, D. T., Fiske, S. T. ve Lindzey G., (Ed.), *The handbook of social psychology* içinde (s. 357-411). McGraw-Hill.
- Fredrickson, B. L. ve Roberts, T. A. (1997). Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21(2), 173-206.
- Freedman, G., Seidman, M., Flanagan, M., Kaufman, G. ve Green, M. C. (2018). The impact of an "aha" moment on gender biases: Limited evidence for the efficacy of a game intervention that challenges gender assumptions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 78, 162-167. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2018.03.014>.
- Gaertner, S. L. ve Dovidio, J. F. (1986). *The aversive form of racism*. Academic Press.
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.3.491>.
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109-118. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.2.109>.
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (2011). Ambivalent sexism revisited. *Psychology of Women Quarterly*, 35(3), 530-535. <https://doi.org/10.1177/0361684311414832>.
- Gocłowska, M. A., Crisp, R. J. ve Labuschagne, K. (2013). Can counter-stereotypes boost flexible thinking?. *Group Processes & Intergroup Relations*, 16(2), 217-231. <https://doi.org/10.1177/1368430212445076>.
- Good, J. J. ve Woodzicka, J. A. (2010). Reducing approval of benevolent sexism: An educational intervention. *The New School Psychology Bulletin*, 7(1), 16-30.
- Greenwald, A. G. ve Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological review*, 102(1), 4-27.
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R. ve Nosek, B. A. (2015). Statistically small effects of the Implicit Association Test can have societally large effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(4), 553-561. <https://doi.org/10.1037/pspa0000016>.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E. ve Schwartz, J. L. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1464-1480.
- Greenwald, A. G., Poehlman, T. A., Uhlmann, E. L., ve Banaji, M. R. (2009). Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 17-41. <https://doi.org/10.1037/a0015575>.
- Gupta, V. K., Turban, D. B. ve Bhawe, N. M. (2008). The effect of gender stereotype activation

- on entrepreneurial intentions. *Journal of Applied Psychology*, 93(5), 1053-1061. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.93.5.1053>.
- Hill, S. E. ve Flom, R. (2007). 18-and 24-month-olds' discrimination of gender consistent and inconsistent activities. *Infant Behavior and Development*, 30(1), 168-173. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2006.08.003>.
- Hilliard, L. J. ve Liben, L. S. (2010). Differing levels of gender salience in preschool classrooms: Effects on children's gender attitudes and intergroup bias. *Child Development*, 81(6), 1787-1798. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01510.x>.
- Hofmann, W., Gawronski, B., Gschwendner, T., Le, H. ve Schmitt, M. (2005). A meta-analysis on the correlation between the Implicit Association Test and explicit self-report measures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(10), 1369-1385. <https://doi.org/10.1177/0146167205275613>.
- Hong, Z. R., Lin, H. S. ve Veach, P. M. (2008). Effects of an extracurricular science intervention on science performance, self-worth, social skills, and sexist attitudes of Taiwanese adolescents from single-parent families. *Sex Roles*, 59(7-8), 555-567. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9453-z>.
- Huang, L. M. ve Sherman, J. W. (2018). Attentional processes in social perception. *Advances in Experimental Social Psychology*, 58, 199-241. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2018.03.002>.
- Hugenberg, K. ve Bodenhausen, G. V. (2004). Ambiguity in social categorization: The role of prejudice and facial affect in race categorization. *Psychological Science*, 15(5), 342-345. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2004.00680.x>.
- Isaac, C., Lee, B. ve Carnes, M. (2009). Interventions that affect gender bias in hiring: A systematic review. *Academic medicine: journal of the Association of American Medical Colleges*, 84(10), 1440-1446. <https://doi.org/10.1097/ACM.0b013e3181b6ba00>.
- Jackson, S. M. (2016). *The influence of implicit and explicit gender bias on grading and the effectiveness of rubrics for reducing bias* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ohio: Wright State University.
- Jost, J. T. ve Kay, A. C. (2005). Exposure to benevolent sexism and complementary gender stereotypes: Consequences for specific and diffuse forms of system justification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 498-509.
- Kandiyoti, D. (1982). Kadınlarda psiko-sosyal değişim: Kuşaklar arasında bir karşılaştırma. türk toplumunda kadın. *Sosyal Bilimler Araştırma Dizisi*, 1, 311-339.
- Kawakami, K., Dovidio, J. F. ve Kamp, S. (2007). The impact of counterstereotypic training and related correction processes on the application of stereotypes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(2), 139-156. <https://doi.org/10.1177/1368430207074725>.
- Kılıç, A. Z., Beyazova, A., Akbaş, H. M., Zara, A., ve Serhatlı, İ. (2014). Okul çağı çocuklarının toplumsal cinsiyet algıları: Gündelik yaşam örnekleriyle cinsiyetçiliğin benimsenme durumuna ve esneyebilme olasılığına dair bir araştırma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 121-151. <https://doi.org/10.18490/sosars.379175>.
- Kilmartin, C., Semelsberger, R., Dye, S., Boggs, E. ve Kolar, D. (2015). A behavior intervention to reduce sexism in college men. *Gender Issues*, 32(2), 97-110. <https://doi.org/10.1007/s12147-014-9130-1>.
- Kilmartin, C., Smith, T., Green, A., Heinzen, H., Kuchler, M. ve Kolar, D. (2008). A real time social norms intervention to reduce male sexism. *Sex Roles*, 59(4), 264-273. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9446-y>.
- Klonoff, E. A., Landrine, H. ve Campbell, R. (2000). Sexist discrimination may account for well-known gender differences in psychiatric symptoms. *Psychology of Women Quarterly*, 24(1), 93-99. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2000.tb01025.x>.

- Koepke, S., Eyssel, F. ve Bohner, G. (2014). “She Deserved It” effects of sexism norms, type of violence, and victim’s pre-assault behavior on blame attributions toward female victims and approval of the aggressor’s behavior. *Violence Against Women*, 20(4), 446-464. <https://doi.org/10.1177/1077801214528581>.
- Koenig, L. B., McGue, M. ve Iacono, W. G. (2008). Stability and change in religiousness during emerging adulthood. *Developmental Psychology*, 44, 531–543. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.2.532>.
- Kosterina, E., Horne, S. G. ve Lamb, S. (2019). The role of gender-based violence, health worries, and ambivalent sexism in the development of women’s gynecological symptoms. *Journal of Health Psychology*, 1359105318825292. <https://doi.org/10.1177/1359105318825292>.
- Kray, L. J., Thompson, L. ve Galinsky, A. (2001). Battle of the sexes: Gender stereotype confirmation and reactance in negotiations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(6), 942-958. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.6.942>.
- Krosnick, J. A. ve Alwin, D. F. (1989). Aging and susceptibility to attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 416–425. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.3.416>.
- Kurzban, R., Tooby, J. ve Cosmides, L. (2001). Can race be erased? Coalitional computation and social categorization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98(26), 15387-15392. <https://doi.org/10.1073/pnas.251541498>.
- Lamb, L. M., Bigler, R. S., Liben, L. S. ve Green, V. A. (2009). Teaching children to confront peers’ sexist remarks: Implications for theories of gender development and educational practice. *Sex Roles*, 61(6), 361-382. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9634-4>.
- Lamont, R. A., Swift, H. J. ve Abrams, D. (2015). A review and meta-analysis of age-based stereotype threat: Negative stereotypes, not facts, do the damage. *Psychology and Aging*, 30(1), 180-193. <https://doi.org/10.1037/a0038586>.
- Lenton, A. P., Bruder, M. ve Sedikides, C. (2009). A meta-analysis on the malleability of automatic gender stereotypes. *Psychology of Women Quarterly*, 33(2), 183-196. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2009.01488.x>.
- Liben, L. S. ve Coyle, E. F. (2014). Developmental interventions to address the STEM gender gap: Exploring intended and unintended consequences. *Advances in Child Development and Behavior*, 47, 77-115. <https://doi.org/10.1016/bs.acdb.2014.06.001>.
- Lundeberg, M. A. (1997). You guys are overreacting: Teaching prospective teachers about subtle gender bias. *Journal of Teacher Education*, 48(1), 55-61. <https://doi.org/10.1177/0022487197048001008>.
- Maccoby, E. E. ve Jacklin, C. N. (1974). Myth, reality and shades of gray-what we know and don’t know about sex differences. *Psychology Today*, 8(7), 109-112. doi:10. 1037/e400662009-008.
- McConahay, J. B. (1986). Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale. J. F. Dovidio ve S. L. Gaertner (Ed.), *Prejudice, discrimination, and racism* içinde (s. 91- 125). Academic Press.
- McConnell, A. R. ve Leibold, J. M. (2001). Relations among the Implicit Association Test, discriminatory behavior, and explicit measures of racial attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37(5), 435-442. <https://doi.org/10.1006/jesp.2000.1470>.
- McKimmie, B. M., Masters, J. M., Masser, B. M., Schuller, R. A. ve Terry, D. J. (2013). Stereotypical and counterstereotypical defendants: Who is he and what was the case against her?. *Psychology, Public Policy, and Law*, 19(3), 343-354. <https://doi.org/10.1037/a0030505>.
- Mehl, M. R., Vazire, S., Ramírez-Esparza, N., Slatcher, R. B. ve Pennebaker, J. W. (2007). Are women really more talkative than men?. *Science*, 317(5834), 82-82. <https://doi.org/10.1126/science.1139940>.
- Meyer, E. J. (2008). Gendered harassment in secondary schools: Understanding teachers’(non)

- interventions. *Gender and Education*, 20(6), 555-570. <https://doi.org/10.1080/09540250802213115>.
- Monteith, M. J. (1993). Self-regulation of prejudiced responses: Implications for progress in prejudice-reduction efforts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(3), 469-485.
- Mora, N. (2006). Kitle iletişim araçlarında yeniden üretilen cinsiyetçilik ve toplumda yansımaları. *Journal of Human Sciences*, 2(1), 1-7.
- Moss-Racusin, C. A., van der Toorn, J., Dovidio, J. F., Brescoll, V. L., Graham, M. J. ve Handelsman, J. (2016). A “scientific diversity” intervention to reduce gender bias in a sample of life scientists. *CBE—Life Sciences Education*, 15(3), 1-11. <https://doi.org/10.1187/cbe.15-09-0187>.
- Navarro-Pérez, J. J., Oliver, A., Carbonell, Á. ve Schneider, B. H. (2020). Effectiveness of a mobile app intervention to prevent dating violence in residential child care. *Psychosocial Intervention*, 29(2), 59-66. <https://doi.org/10.5093/pi2020a3>.
- Newall, C., Gonsalkorale, K., Walker, E., Forbes, G. A., Highfield, K. ve Sweller, N. (2018). Science education: Adult biases because of the child’s gender and gender stereotypicality. *Contemporary Educational Psychology*, 55, 30-41. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2018.08.003>.
- Nosek, B. A. (2005). Moderators of the relationship between implicit and explicit evaluation. *Journal of Experimental Psychology*, 134(4), 565-584. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.134.4.565>.
- Owen, J., Tao, K. ve Rodolfa, E. (2010). Microaggressions and women in short-term psychotherapy: Initial evidence. *The Counseling Psychologist*, 38(7), 923-946. <https://doi.org/10.1177/0011000010376093>.
- Parker, L. R., Monteith, M. J., Moss-Racusin, C. A. ve Van Camp, A. R. (2018). Promoting concern about gender bias with evidence-based confrontation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 74, 8-23. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2017.07.009>.
- Perugini, M. (2005). Predictive models of implicit and explicit attitudes. *British Journal of Social Psychology*, 44(1), 29-45. <https://doi.org/10.1348/014466604X23491>.
- Proverbio, A. M., Alberio, A. ve De Benedetto, F. (2018). Neural correlates of automatic beliefs about gender stereotypes: Males are more prejudicial. *Brain and Language*, 186, 8-16. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2018.08.006>.
- Proverbio, A. M., Orlandi, A. ve Bianchi, E. (2017). Electrophysiological markers of prejudice related to sexual gender. *Neuroscience*, 358, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2017.06.028>.
- Ramos, M. R., Barreto, M., Ellemers, N., Moya, M., Ferreira, L. ve Calanchini, J. (2016). Exposure to sexism can decrease implicit gender stereotype bias. *European Journal of Social Psychology*, 46(4), 455-466. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2165>.
- Rinehart, J. W. (1963). The meaning of stereotypes. *Theory into Practice*, 2(3), 136-143.
- Rosenthal, G. G. (2017). *Mate choice: The evolution of sexual decision making from microbes to humans*. Princeton University Press.
- Rudman, L. A. ve Glick, P. (2008). *The social psychology of gender: How power and intimacy shape gender relations*. Guilford Press.
- Sagone, E., De Caroli, M. E., Coco, R. F. M. ve Perciavalle, V. (2018). Flexibility of gender stereotypes: Italian study on comparative gender-consistent and gender-inconsistent information. *Educational Psychology*, 24(2), 93-98. <https://doi.org/10.5093/psed2018a14>.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2002). Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 47-58.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2003). Cinsiyetçilik: Kadınlara ve erkeklere ilişkin tutumlar ve çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 6(12), 1-20.
- Schneider, D. J. (2005). *The psychology of stereotyping*. New York: Guilford Press.

- Shields, S. A., Zawadzki, M. J. ve Johnson, R. N. (2011). The impact of the Workshop Activity for Gender Equity Simulation in the Academy (WAGES–Academic) in demonstrating cumulative effects of gender bias. *Journal of Diversity in Higher Education*, 4(2), 120-129. <https://doi.org/10.1037/a0022953>.
- Sidanius, J. (1993). The interface between racism and sexism. *The Journal of Psychology*, 127(3), 311-322. <https://doi.org/10.1080/00223980.1993.9915565>.
- Skowronski, J. J. ve Lawrence, M. A. (2001). A comparative study of the implicit and explicit gender attitudes of children and college students. *Psychology of Women Quarterly*, 25(2), 155-165. <https://doi.org/10.1111/1471-6402.00017>.
- Soylu, N. S. (2017). *Spontane kişilik özelliği çıkarımları ve cinsiyet stereotipleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi: İzmir.
- Spence, J. T. ve Hahn, E. D. (1997). The attitudes toward women scale and attitude change in college students. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 17-34. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00098.x>.
- Spence, J. T., Helmreich, R. L. ve Stapp, J. (1974). The Personal Attributes Questionnaire: A measure of sex role stereotypes and masculinity-femininity. *Catalog of Selected Documents in Psychology*, 4, 43-44.
- Spence, J. T., Helmreich, R. ve Stapp, J. (1975). Ratings of self and peers on sex role attributes and their relation to self-esteem and conceptions of masculinity and femininity. *Journal of personality and social psychology*, 32, 29-39. <https://doi.org/10.1037/h0076857>.
- Sue, D. W. (2010). *Microaggressions in everyday life: Race, gender, and sexual orientation*. John Wiley & Sons.
- Swim, J. K., Aikin, K. J., Hall, W. S. ve Hunter, B. A. (1995). Sexism and racism: Old-fashioned and modern prejudices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(2), 199-214. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.2.199>.
- Swim, J. K. ve Campbell, B. (2003). Sexism: Attitudes, beliefs, and behaviors. R. Brown ve S. Gaertner, (Ed.), *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes* içinde (ss. 218-237). Blackwell Publishing.
- Swim, J. K., Hyers, L.L., Cohen, L. L. ve Ferguson, M. J. (2001). Everyday sexism: Evidence for its incidence, nature, and psychological impact from three daily diary studies. *Journal of Social Issues*, 57, 31-53. <https://doi.org/10.1177/0095798402239228>.
- Taub, N. (1985). Dealing with employment discrimination and damaging stereotypes: A legal perspective. *Journal of Social Issues*, 41(4), 99-109. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb01144.x>.
- Tinkler, J. E., Li, Y. E., ve Mollborn, S. (2007). Can legal interventions change beliefs? The effect of exposure to sexual harassment policy on men's gender beliefs. *Social Psychology Quarterly*, 70(4), 480-494. <https://doi.org/10.1177/019027250707000413>.
- Todorov, A. ve Uleman, J. S. (2003). The efficiency of binding spontaneous trait inferences to actors' faces. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39(6), 549-562. [https://doi.org/10.1016/S0022-1031\(03\)00059-3](https://doi.org/10.1016/S0022-1031(03)00059-3).
- Tougas, F., Brown, R., Beaton, A. M. ve Joly, S. (1995). Neosexism: Plus ça change, plus c'est pareil. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(8), 842-849. <https://doi.org/10.1177/0146167295218007>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2019). *Toplumsal yapı ve cinsiyet istatistikleri*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>

- Twenge, J. M. (1997). Changes in masculine and feminine traits over time: A meta-analysis. *Sex Roles*, 36(5-6), 305-325. <https://doi.org/10.1007/BF02766650>.
- Uleman, J. S., Saribay, S. A. ve Gonzalez, C. M. (2008). Spontaneous inferences, implicit impressions, and implicit theories. *Annual Review of Psychology*, 59, 329-360. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093707>.
- Üstünel, A. O. (2020). A feminist approach to dating violence prevention: Creating change towards safety, equality and mutuality. *Feminism & Psychology*, 30(2), 143-164. <https://doi.org/10.1177/0959353519882462>.
- Wilson, T. D., Lindsey, S. ve Schooler, T. Y. (2000). A model of dual attitudes. *Psychological Review*, 107(1), 101-126. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.107.1.101>.
- Winter, L. ve Uleman, J. S. (1984). When are social judgments made? Evidence for the spontaneousness of trait inferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(2), 237-252. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.47.2.237>.
- Yan, X., Wang, M. ve Zhang, Q. (2012). Effects of gender stereotypes on spontaneous trait inferences and the moderating role of gender schematicity: Evidence from Chinese undergraduates. *Social Cognition*, 30(2), 220-231. <https://doi.org/10.1521/soco.2012.30.2.220>.
- Yüksel-Kaptanoğlu, İ., Arslan, H. ve Akyıldırım, O. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı veri ve göstergeler: Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği Yayınları*. Erişim adresi: <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/1415/E%C4%9Fitim%20Materyali%20-%20Veri%20ve%20G%C3%B6stergeler%20SON.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
- Zarate, M. A., Uleman, J. S. ve Voils, C. I. (2001). Effects of culture and processing goals on the activation and binding of trait concepts. *Social Cognition*, 19(3), 295-323. <https://doi.org/10.1521/soco.19.3.295.21469>.

Zaman Algısında Duygunun Rolünün İncelenmesi

An Investigation of the Role of Emotion on Time Perception

Aslan Karaaslan¹ , Sonia Amado²

¹Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi- Psikoloji Bölümü, İzmir-Türkiye
²Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi- Psikoloji Bölümü, İzmir-Türkiye

ORCID: A.K. 0000-0003-3325-4122;
S.A. 0000-0002-2289-336X

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Aslan Karaaslan,
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi –
Psikoloji Bölümü, Erzene Mah., İzmir-Türkiye
E-posta/E-mail:
aslankaraaslan@gmail.com

Başvuru/Submitted: 26.03.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.08.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
24.11.2021
Kabul/Accepted: 04.12.2021

Citation/Atf: Karaaslan, A. ve Amado, S. (2021). Zaman algısında duygunun rolünün incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(3), 855-897.
<https://doi.org/10.26650/SP2021-903828>

ÖZ

Bir olayın süresi çok sayıda içsel ve dışsal etkenlere bağlı olarak gerçekte olduğundan daha uzun ya da kısa algılanabilir. Güncel çalışmalar genel olarak duygunun, daha özelden ise duygusal uyarılmışlığın zaman algısının bozulması üzerindeki rolüne vurgu yapmaktadır. Çok sayıda çalışma negatif ve yüksek uyarıcı duyguların (örn., korku), bir olayın süresini daha uzun algılamaya yol açtığını göstermektedir. Ancak, diğer pek çok bilişsel süreçte olduğu gibi duygunun çeşitli boyutlarının da (motivasyon, belirsizlik, bilişsel değerlendirmeler...) zaman algısının bozulmasında rol oynayabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, zaman algısı çalışmalarında uyarılmışlığın tanımı, kullanılan uyarıların türü ve deneysel kontroller ile ilgili bazı kuramsal ve yöntemsel yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. Bu derleme çalışmasının amacı zaman algısının bozulmasının altında yatan mekanizmaları tanıtmak, duygu ve zaman algısına ilişkin güncel araştırma bulgularını ve boyutsal yaklaşım temelli açıklamaları ortaya koymak, çalışmalardaki yöntemsel sorunları ve sınırlılıkları ortaya çıkartmak ve mevcut araştırma bulgularına duyguyu çeşitli boyutlar açısından ele alan 'değerlendirme yaklaşımları' temelinde alternatif açıklamalar sunmaktır. Duygusal olayların içerdiği belirsizlik, kişinin amacına uygunluğu, uyarının yeni ya da tanıdık olması gibi özelliklerin farklı bilişsel değerlendirmelere yol açtığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Ancak zaman algısı alan yazınında, çoğunlukla bilişsel değerlendirmelerin etkisi göz ardı edilerek duygu iki boyutlu (değerlik ve uyarılmışlık) bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma, duyguların değerlik ve uyarılmışlık boyutlarının yanında, içsel bilişsel değerlendirmelerin de zaman algısında rol oynayabileceğini ve mevcut çelişkili bulguların açıklanmasında değerlendirme kuramlarının önerdiği amaçla uyumluluk, yenilik, belirsizlik-keskinlik, aktör gibi boyutların kapsamlı bir çerçeve sunabileceğini öne sürmektedir. Gelecek çalışmalarda, değerlendirme kuramlarının önerdiği boyutların doğrudan test edilmesi ve bu boyutlar özelinde deneysel kontrollerin sağlanmasıyla zamanın algılanmasında duygunun rolü daha iyi anlaşılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Zaman algısı, duygu, duygusal uyarılmışlık, değerlendirme kuramları, zamansal bozulma

ABSTRACT

Depending on many internal and external factors, the duration of an event may be perceived as longer or shorter than its actual duration. Current research emphasizes the impact of emotion in general, and emotional arousal in particular, on time perception distortion. Many studies have shown that unpleasant and highly aroused emotions (such as fear) cause people to perceive an event to last longer. However, as in many other cognitive processes, it is thought that various dimensions of emotion (motivation, uncertainty, cognitive evaluations, and so on) may play a role in the deterioration of time perception. Nonetheless, there are some theoretical and methodological differences in the time perception studies, such as the definition of arousal, the types of stimuli employed, and experimental controls. The aim of this review is fourfold: (1) introduce the mechanisms underlying the deterioration of time perception, (2) present the current research findings and dimensional approaches on emotion and time perception, (3) reveal the methodological issues and limitations of the studies, and (4) provide alternate interpretations for existing study findings based on appraisal theories that consider several dimensions of emotion. It is commonly agreed that some characteristics, such as the uncertainty of emotional events, the compatibility of the purpose of the perceiver, and the novelty or familiarity of stimulus lead to different cognitive appraisals. However, in the time perception literature, emotion is considered as a two-dimensional structure (valence and arousal), mostly ignoring the effect of cognitive appraisals. This review suggests that internal cognitive evaluations, in addition to the valence and arousal dimensions of emotions, may play a role in time perception and that appraisal theories' suggested dimensions, such as goal relevance, novelty, uncertainty-certainty, and agency, may provide a comprehensive framework for explaining the current contradictory findings. Future research will focus on explicitly evaluating the aspects indicated by appraisal theories and establishing experimental controls for these dimensions to better understand the function of emotion in time perception.

Keywords: Time perception, emotion, emotional arousal, appraisal theories, temporal distortion

EXTENDED ABSTRACT

Time passes in seconds, minutes, hours, days, and years, and people's thoughts often comprehend and accurately predict this passage of time. However, temporal distortions can arise in some circumstances due to the perception of an event's duration being longer or shorter than its actual duration, which is impacted by a variety of internal and external factors (Droit-Volet, Fayolle, Lamotte, & Gil, 2013). Although research emphasizes the role of the interaction between emotional valence and arousal (Angrilli, Cherubini, Pavese, & Manfredini, 1997), much less is known about the effects of cognitive appraisal on time perception. Therefore, this review aims to provide a more comprehensive view by examining the existing findings of the effect of emotions on time perception based on appraisal theories of emotion (Roseman & Smith, 2001; Scherer, 2001; Smith & Ellsworth, 1985).

Many researchers suggest that temporal distortions are driven by the valence and arousal dimensions of emotions (Angrilli et al., 1997; Gil & Droit-Volet, 2012; Grommet et al., 2011), and particularly emphasize the time-lengthening effect of negative high arousing emotions. However, the effects of category-specific characteristics of emotions, the inner contextual characteristics of the perceiver, and the low-level features of the emotional

stimulus¹ are not sufficiently addressed in these studies. Although negative high arousal has a time-lengthening effect, non-emotional factors such as the size of the stimulus (Ono & Kawahara, 2007; Xuan, Zhang, He, & Chen, 2007), approach-avoidance signals (Gable & Poole, 2012), perceptual complexity (Folta-Schoofs, Wolf, Treue, & Schoofs, 2014), novelty or familiarity of stimulus (Avni-Babad & Ritov, 2003; Boltz, Kupperman, & Dunne, 1998), and the required attentional capacity (Buhusi & Meck, 2006; Fortin, 2003) also affect time perception. The role of these factors must, therefore, be taken into consideration in addition to the valence-arousal dimensions on temporal distortions.

An important issue to be considered in the emotion and time perception literature is that the studies are based on different theoretical and methodological backgrounds. For example, the definition of arousal should be clearly stated in studies. Physiological arousal and emotional arousal may lead to different cognitive processes and temporal distortions (Posner, Russell & Peterson, 2005; Wearden & Penton-Voak, 1995). Besides, arousal is not a unitary construct, and the categorical characteristics of different emotions should be considered, even if they are at the same arousal level. For instance, anger and disgust differ in terms of temporal distortions, although both were negative high arousing emotions (Posner et al., 2005; Russell, 1980). Furthermore, different temporal distortions might be caused by the type of stimuli (facial expressions, images, noises, and so on) or the experimental methods used. It's also worth considering whether the experimental and control settings are similar in terms of categorization or motivation.

Appraisal theories generally provide a comprehensive framework for explaining the variety of emotional experiences that will arise in different people and various contexts, depending on the automatic evaluation of the stimuli (Roseman & Smith, 2001; Scherer, 2001; Smith & Ellsworth, 1985). Although many other aspects of emotion have been proposed in appraisal theories, the primary elements that have been agreed upon are novelty, intrinsic pleasure, certainty, goal significance/relevance, agency, coping potential, and compatibility (Ellsworth & Scherer, 2003). The appraisal theories of emotion may provide alternative explanations to understand the role of emotion on time perception.

The goal relevance dimension of appraisal theories implies that individuals prioritize information compatible with their goals in cognitive processes (Buhusi & Meck, 2009). In terms of time perception, temporal distortion did not occur when people were asked to focus

1 This statement implies that low-level features are ignored in studies examining the interaction of emotion and time perception. However, there are many studies in the literature on low-level features of temporal organization on motion perception (Kline, Holcombe, & Eagleman, 2004; VanRullen, Reddy, & Koch, 2006) and emotion perception (Bocanegra & Zeelenberg, 2009; Phelps, Ling, & Carrasco, 2006).

clearly on-time processing (Droit-Volet, Lamotte & Izaute, 2015). Therefore, time is perceived correctly when the person's purpose is to process temporal information. According to the novelty dimension of appraisal theories, a more intense emotional experience emerges when encountering an unfamiliar stimulus. In terms of time perception, the shorter perception of time in routine events (Avni-Babad & Ritov, 2003; Boltz et al., 1998) may be explained by the novelty dimension of appraisal theories.

The certainty or agency dimension of appraisal theories may explain why people see time as being longer in fear and shorter in sadness. Fear is characterized by uncertainty, while sadness is characterized by certainty. Furthermore, anger is an emotion aimed toward a person, whereas sadness is focused on a situation. Therefore, the modulatory effect of uncertainty and agency dimensions should be considered in explaining temporal distortions (Keltner, Ellsworth, & Edwards, 1993; Roseman, 1984).

Discussion

To conclude, some important factors are neglected in studies related to the role of emotion in time perception. This review suggests that appraisal theories may provide comprehensive explanations to understand the role of underlying factors on time perception. Some dimensions of appraisal theories (certainty, agency, coping potential, and so on) may clarify the contradictory findings in the literature. Future studies may provide a more in-depth understanding of the temporal processing mechanism by directly testing or controlling the dimensions of appraisal theories.

Bir olayın ne kadar sürdüğünü her durumda doğru bir şekilde tahmin etmek mümkün müdür? Örneğin, şiddetli bir depremin ardından depremden kurtulanlar yaşadıkları korkuyu ifade ederken gerçekte saniyeler süren depremin dakikalarca sürdüğünü ve bitmek bilmediğini ifade etme eğilimindedir. Peki, bu kişiler zaman tahminlemesinde neden hata yapmaktadırlar? Benzer şekilde, bir öğrenci için bir saatlik matematik dersi bir türlü bitmek bilmezken, arkadaşlarıyla geçirdiği keyifli bir partide saat nasıl ‘aniden’ gece yarısını bulmuştur? Zaman algısının öznelliğine yönelik bu sorular pek çok disiplininde uzun yıllardır yanıtlanmaya çalışılmaktadır. Zamanın ne olduğu ve öznel zaman algısının nasıl ortaya çıktığı sorusuna çok eski tarihlerden itibaren yanıt aranmaya çalışıldığı ve bir tanım yapmanın zorluğu ünlü felsefeci Augustine’in şu sözlerinden de anlaşılmaktadır:

“...O halde zaman nedir? Eğer bana kimse ne olduğunu sormuyorsa zamanın ne olduğunu bilirim. Ama birine anlatmak istersem de zamanın ne olduğunu artık bilmem.” (Augustine, M.S. 354-430; akt., Hernandez, 2016)

Pek çok kavramda olduğu gibi zaman kavramının da bilimsel bir düzlemde anlaşılması açısından ölçülebilirliğin önemini ünlü fizikçi Richard Feynman şöyle ifade etmiştir:

“...Belki de yapmamız gereken tek şey zamanın asla tanımlayamayacağımız şeylerden biri olduğunu kabul etmektir. Ne de olsa önemli olan zamanı nasıl tanımladığımız değil onu nasıl ölçtüğümüzdür.” (Feynman, 1964/1966)

Zaman kavramı psikolojinin çeşitli alt alanlarının da merak konusu olmuş ve özellikle deneysel düzeyde çalışılabilir olmasıyla son yıllarda bilişsel psikolojinin konusu haline gelmiştir. Güncel çalışmalarda zamanın uzun ya da kısa algılanmasının olayın duygusal içeriğiyle olan etkileşimine yönelik sorular ortaya çıkmıştır. Böylece, deprem mağdurlarının yaşadığı ‘korku’, dersteki öğrencinin ‘negatif duygu durumu’, partide hissedilen ‘coşku ve mutluluk’ gibi duygusal deneyimler zaman algısının bozulmasına yol açan temel etkenler olarak düşünülebilir. Bununla birlikte, depremin ‘yaşamı tehdit edici olması’, dersin ‘sıkıcı ve rutin özellikleri’, partide ‘yakın arkadaşlarla’ eğleniyor olmak gibi duygusal ve bağlamsal etkenler de zaman algısının bozulmasında rol oynayan etmenler olarak çalışmalarda ele alınmaktadır. Bu derleme, bu türden duygusal ve bağlamsal etkenlerin etkileşiminin zaman algısının bozulmasındaki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır.

Zaman deneyimi diğer algısal ve bilişsel süreçlerden farklı olarak belirli bir duyu organına bağlı olmadan gerçekleşir (Ivry ve Spencer, 2004). Her ne kadar bilinçli bir şekilde zamanı ölçme amacımız olmasa bile pek çok durumda zamanın akışını biliriz ve bir olayın başlangıcı ile bitişi arasında geçen süreye ilişkin yordamalarda bulunuruz. Bununla birlikte zamansal bilgiyi işlemek her durumda ya da bütün bireylerde aynı şekilde gerçekleşmez, içsel ve dışsal çok sayıda etken tarafından şekillendirilerek öznel zaman algısı ortaya çıkar (Droit-Volet, Fayolle, Lamotte ve Gil, 2013). Zamanı doğru bir biçimde algılamak işlevsel bir mekanizma olmakla birlikte, her koşulda olayların süresini doğru bir şekilde algılamak olanaklı değildir ve zaman bazı durumlarda olduğundan daha uzun ya da daha kısa algılanır. Zaman algısına yönelik yapılan çalışmalar zamanın bu esnek yapısını etkileyen faktörleri, hangi koşullarda zamanın daha uzun ya da kısa algılandığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Zaman algısının bozulmasında önemli faktörlerden birisi olayın duygusal içeriğidir (Droit-Volet ve Meck, 2007; Geoffard ve Luchini, 2010; Lake, LaBar ve Meck, 2016). Bir olayın duygusal içeriği pozitif veya negatif olması, kişide yüksek veya düşük aktivasyon (uyarılmışlığa) yaratması (Posner, Russell ve Peterson, 2005) ya da yaklaşma-kaçınma eğilimlerine yol açması (Gable ve Harmon-Jones, 2010) gibi farklı karakteristikler açısından sınıflandırılabilir. Son yıllarda zaman algısının bozulmasına yönelik çalışmalar duygunun negatif ve yüksek uyarılmışlık boyutuna odaklanmıştır (Bkz. Droit-Volet ve Gil, 2009; Storbeck ve Clore, 2008). Alan yazın incelendiğinde duygusal uyarılmışlığın zamansal bozulmada temel etken olduğuna yönelik önemli sayıda görgül araştırma olsa da çalışmaların bir takım yöntemsel farklılıklar ve sorunlar içerdiği, duygunun ve duygusal uyarılmışlığın tanımına ilişkin farklı kuramsal yaklaşımların benimsendiği görülmektedir. Bu derleme çalışması alandaki mevcut çalışma bulgularını ve kuramsal arkaplanlarını incelemeyi, söz konusu çalışmalardaki yöntemsel ve kuramsal farklılıklara dikkat çekmeyi ve daha kapsamlı bir duygu kuramı olan değerlendirme yaklaşımıyla (Roseman ve Smith, 2001; Scherer, 2001; Smith ve Ellsworth, 1985) değerlik ve uyarılmışlık dışındaki etkenlerin zamansal bozulma üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Özetle, bu çalışmanın duygunun zamansal bozulmadaki rolünü ele alan çalışmalardaki kuramsal ve yöntemsel yaklaşımları ve sorunları ortaya çıkarmak ve mevcut bulguları duygunun ‘değerlendirme kuramları’ çerçevesinde yeniden incelemek şeklinde iki temel amacı vardır. Bu amaçlar doğrultusunda öncelikle ilk bölümde zamansal bilginin

işlenmesine yönelik içsel saat modeli ve zaman bozulmasına ilişkin kuramsal açıklamalar özetlenecektir. İkinci bölümde, zamansal bozulmayı etkileyen duygusal olmayan faktörler ele alınacaktır. Üçüncü bölümde, duygu kuramları ve duygunun farklı boyutları açısından zaman algısını inceleyen araştırma bulguları ele alınacaktır. Dördüncü bölümde, bu çalışmanın temel amaçlarından birisi olan duygunun zaman bozulmasındaki etkisini ele alan çalışmalardaki yönetsel ve kuramsal sorunlara değinilecektir. Beşinci ve son bölümde ise, duygu ve zaman bozulması arasındaki etkileşime yönelik mevcut araştırma bulguları, duygunun değerlendirme (appraisal) kuramları çerçevesinde incelenecektir.

Zaman Algısının Temelleri

Biyolojik döngü basitten karmaşığa bütün canlılarda bulunan, günün karanlık ve aydınlık (gece ve gündüz) döngüsüne adapte olma sonucu ortaya çıkan temel bir özelliktir (Dunlap, 1999). Biyolojik saat, değişen çevresel faktörlere karşı davranışsal ve fizyolojik süreçleri düzenleyerek çevre ile organizmayı senkronize eder ve böylece içsel metabolik süreçlerin koordinasyonunu sağlayarak adaptif bir işlev görür (Buhusi ve Meck, 2005; Sharma, 2003). Bu anlamda biyolojik saatin doğru bir şekilde çalışması ilkel bir düzenleme mekanizması olarak yaşamı sürdürmede temel önemdedir. Bununla birlikte, günlük yaşamda önemli olaylardan bazılarının ne zaman ortaya çıkacağı öngörülebilir değildir. Bu olaylarla ilgili içsel zamanlama mekanizması adaptif şekilde esneyebilmelidir. İçsel zamanlama mekanizması bir olayın ne zaman ortaya çıkacağı, ne kadar sürdüğü ve üzerinden ne kadar zaman geçtiği bilgisi için olaya özgü olarak genişleyip daralabilir (Gibbon, Malapani, Dale ve Galliste; 1997; Hinton ve Meck, 1997). Dolayısıyla, zamanın doğru tahminlenmesi kadar bu türden zamansal bozulmalar da esneklik sağlayarak işlevsel bir rol oynamaktadır (Harrington, Castillo, Fong ve Reed, 2011).

Zamanın bu esnek yapısı araştırmacıları, zamanın uzaması ya da kısılmasını etkileyen faktörleri ortaya çıkartmaya sevk etmiştir. Günümüzde zamanın algılanmasına yönelik en yaygın kabul edilen açıklamalardan birisi içsel-saat modelidir (internal-clock model).

İçsel Saat Modeli. İçsel-saat modeli, zaman algısının gerçekleşmesini açıklarken bir analogi yaparak saat benzeri bir mekanizma aracılığıyla zamansal bilgiyi işlediğimizi ifade eder (Allan, 1992; Allan ve Gibbon, 1991; Treisman, Faulkner, Naish ve Brogan, 1990). Bu modele göre içsel saat mekanizması, zaman algısını üretmek için zaman biri-

mi olarak tanımlanan sinyalleri (pulse) gönderen bir pil (pacemaker) ve bu sinyallerin toplandığı bir depodan (accumulator) oluşur. Bir olayın zamansal bilgisinin işlenmesi sırasında pilden çıkan sinyaller depoya ulaşır ve olayın algılanan süresi depoda biriken sinyal miktarıyla ifade edilir. Depoda biriken sinyallerin miktarı arttıkça zaman daha uzun, azaldıkça ise daha kısa algılanacaktır (Gibbon, Church ve Meck, 1984; Treisman ve ark., 1990; Zakay ve Block, 1997). Zamanın bozulmasına yönelik açıklamalar içsel saat mekanizmasındaki zaman birimleri olan sinyallerin kesintiye uğramasına, sıklığının/hızının artmasına ya da azalmasına dayanır.

Zaman bozulmasının gerçekleşmesine yönelik yaygın olarak kabul edilen açıklamalardan birisi anahtar (switch) modelleridir (Gibbon ve ark., 1984). Bu modele göre, içsel saat mekanizmasında pil ile depo arasında bir anahtar bulunmaktadır ve zamanın olağan şekilde işlendiği durumda bu anahtar kapalı durumdadır. Ancak dışsal ve içsel faktörlere bağlı olarak bu anahtarın açılması pilden salınan sinyallerin depoya ulaşmasını engellemektedir (Gibbon ve ark., 1984). Zamansal bozulmada, içsel saat mekanizmasındaki anahtarın açık ya da kapalı olmasını belirleyen faktöre yönelik iki temel mekanizma önerilmektedir: Dikkat modelleri ve uyarılmışlık modelleri.

Dikkat modelleri. Dikkat modelleri, bir olayın işlenmesi sırasında bilişsel kaynakların sınırlı kapasitesi nedeniyle olayın zamansal bilgisinin ve zamansal olmayan diğer özelliklerinin işlenme öncelikleri arasındaki bir rekabetten söz eder (Buhusi ve Meck, 2009; Zakay, 1993; Zakay ve Block, 1997). Bu yaklaşıma göre dikkat kapasitesi başka bilgi kaynaklarına ayrıldığında, zamansal bilgiyi işlemek için yeterli dikkat kaynağı bulunmaz. Bunun sonucunda, içsel saat mekanizmasındaki anahtar açılır, pilden çıkan sinyaller kesintiye uğrar ve depoya ulaşamaz. Böylece dikkat, zamansal bilgiyi işlemekten uzaklaştığında depoda az sayıda biriken sinyal sonucu olayın zamanı daha kısa algılanır (Buhusi ve Meck, 2006; Fortin, 2003; Lustig ve Meck, 2001). Benzer şekilde, zamansal bilgiyi işlemenin önemli olduğu durumlarda, olayın süresini işlemeye daha fazla dikkat kaynağı ayrılması nedeniyle depoda daha fazla sinyal birikecektir ve zaman gerçekte olduğundan daha uzun algılanacaktır (Zakay, 1993).

Uyarılmışlık modelleri. Zaman algısına yönelik uyarılmışlık modelleri içsel saatteki anahtarın açılıp kapanması yerine uyarılmışlığın pilin sinyal gönderme hızına olan etkisi sonucu zaman algısının bozulduğunu öne sürer. Buna göre, uyarılmışlık yüksek olduğunda pilin sinyal gönderme hızı/sıklığı artacaktır ve böylece salınan sinyal sayısının

artması sonucunda depoda daha fazla sinyal birikmesi zamanın daha uzun algılanmasına yol açacaktır. Düşük uyarılmışlık düzeyindeki olaylarda ise pilden gelen sinyallerin sıklığının azalmasına bağlı olarak depoya daha az sinyal ulaşacak ve zaman daha kısa algılanacaktır (Droit-Volet ve Wearden, 2002; Wearden ve Penton-Voak, 1995).

Zamansal bozulmaya yol açan sürecin dikkat kapasitesinden mi yoksa uyarılmışlık düzeyinden mi kaynaklandığı sorusu güncelliğini korumakla birlikte duygu ve bilişsel sinirbilim alanında dikkat, uyarılmışlık ve duygu süreçlerinin birbirlerinden bağımsız yapılar olmadığı, aksine iç içe geçmiş ve bütüncül bir mekanizma olduğu yönünde açıklamalar bulunmaktadır (Barrett, 2014; Pessoa, 2008). Zaman algısının bozulmasını ele alan çalışmalarda da benzer şekilde bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi duygu ve zaman arasındaki ilişkiyi anlamak için kapsayıcı bir çerçeve sağlayabilir. Ancak, zaman algısının bozulmasının altında yatan mekanizmaya yönelik dikkat ve uyarılmışlık tartışması bu derlemenin kapsamı dışında tutulmuştur.

Olayın Süresi ve Zamansal Bozulma Arasındaki İlişki. İçsel saat mekanizmasına yönelik tartışmaların diğer bir yönü, dikkat ve uyarılmışlık tartışmasıyla paralel bir biçimde bir olayın/uyaranın süresi ile zamansal bozulma miktarı arasındaki ilişkiye yöneliktir. Grondin (2001), olayın süresi ile zamansal bozulma arasında orantısal (proportional) bir ilişki olduğunu öne sürer. Bir olayın gerçek süresi arttıkça zamansal bozulmada sabit bir bozulma yerine oransal bir artış gerçekleşecektir. Diğer taraftan, algılanan zamanın uyarının süresinden bağımsız olarak sabit bir miktarda bozulduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Bkz. Bizo, Chu, Sanabria ve Killeen, 2005). Uyarının süresi ve zamansal bozulmanın oransal mı yoksa sabit bir miktarda mı ortaya çıktığı dikkat ve uyarılmışlık mekanizmaları açısından önemlidir. Uyarılmışlık modellerinin zamansal bozulmadaki açıklamalarına göre içsel saatin hızı zaman bozulmasına neden oluyorsa ortaya çıkan bozulma etkisi uyarının gerçek süresiyle paralel bir şekilde (oransal olarak) artmalıdır. Başka bir ifadeyle olayın uyarılmışlık düzeyi arttıkça, içsel saatin hızı da o oranda artacak ve depoda biriken sinyal miktarı uyarılmışlığın şiddetine göre daha fazla olacaktır ve böylece zaman daha uzun algılanacaktır (Burle ve Casini, 2001). Bunun yanında, dikkat modellerine göre bir olayın işlenmesi sırasında sınırlı dikkat kapasitesi zamansal olmayan bilgiyi işlerken zamansal bilgiden ödün verecektir. Ancak, dikkat modellerinde dikkatin zamansal olan ve olmayan bilgiye odaklanması olayın gerçek süresinden bağımsız olmalıdır. Bir olayın süresi ne olursa olsun, sabit bir miktarda (dikkatin zamansal bilgiyi işlemeden uzaklaştığı miktar kadar) zamansal bozulma

gerçekleşmelidir (Droit-Volet ve Meck, 2007). Böylece dikkat ile uyarılmışlık temelli modellerin, zamansal bozulmanın miktarına ilişkin iki farklı iddiası ortaya çıkmaktadır. Araştırmalarda ortaya çıkan zamansal bozulma miktarına göre bu modellere kanıt sunulmaktadır. Alanda her iki mekanizmaya ilişkin çok sayıda kanıt sunulsa da Lake ve arkadaşları (2016), ortak fizyolojik, davranışsal ve bilişsel mekanizmaları içeren dikkat ve uyarılmışlık süreçlerinin birbirinden bağımsız düşünülmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Uyarılmışlığa dayalı rekabet kuramı (arousal-biased competition theory; Mather ve Sutherland, 2011), uyarılmışlığın seçici dikkati ve kodlamada öncelikli işlemeyi artırdığını dolayısıyla dikkat ve bellek süreçlerini etkilediğini öne sürer. Buna göre bilişsel kapasitede önceliklenen uyarılar uyarılmışlığı artırırken, uyarılmışlığın yüksek olması da dikkatte öncelik verilen uyarının işlenmesine katkı sağlar. Dolayısıyla zaman algısının bozulmasında da uyarılmışlık boyutu ve dikkatin ortak bir rolü olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıklamayla tutarlı olarak bir çalışmada Tamm, Uusberg, Allik ve Kreegipuu (2014), hem pozitif hem negatif uyarılar için duygusal süreçlere bağlı olarak ortaya çıkan zaman algısı bozulmasının dikkat mekanizmaları ve uyarılmışlığın katkısı ile birlikte ortaya çıktığını göstermiştir.

Zaman Algısının Bozulmasının Nörofizyolojisi. Davranışsal açıklamaların yanında, zamanın algılanmasına ve bozulmasına ilişkin nörofizyolojik açıklamalar özellikle dopamin salınımdan sorumlu olan basal ganglia (Meck, 1996), serebellum (Gooch, Wiener, Wencil ve Cosletti, 2010) ve üst beyin bölgelerinden prefrontal korteksin (Casini ve Ivry, 1999; Matthews ve Meck, 2016) rolüne vurgu yapmaktadır. Çalışmalar zamanın olağan işlenmesi sırasında dopamin seviyesinin ideal düzeyde bulunduğunu, dopamin salınımının artması ile zamanın daha uzun ve azalmasıyla ise daha kısa algılanması arasında ilişki olduğunu göstermiştir (Balcı, 2014; Coull, Cheng ve Meck, 2011; MacDonald ve Meck, 2005; Meck, 2005; Miller, McAuley, Pang, 2006). Bununla birlikte, Parkinson hastalığı ile dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunda (DEHB) da zamansal tahminleme becerilerinin bozulduğu bilinmektedir (Allman ve Meck, 2012; Meck, 2005; Teicher ve ark., 2000). Hem Parkinson hastalığı hem de DEHB'in dopaminerjik sistem, frontal korteks ve basal ganglia'daki yapısal ve işlevsel bozukluklarla karakterize olması zaman algısında bu bölgelerin işlevsel rolüne işaret eden ek kanıtlar sağlamaktadır. Dopamin düzeyine aracılık eden bir etken olarak östrojen düzeyinin de zaman algısında rol oynadığı, yüksek östrojen düzeyinin zamanı uzun algılamayla ilişkili olduğu görülmüştür (Pleil, Cordes, Meck ve Williams, 2011).

Zaman algısı çalışmaları genellikle dopamin ile ilişkili nörofizyolojik süreçlerin önemine işaret etse de diğer beyin bölgeleri ve hormonal süreçlerin rolü konusunda yeni çalışmalara gereksinim olduğu görülmektedir. Özellikle, duygusal uyarılmışlık ile ilişkili beyin bölgelerinden locus coeruleustan salınan nörepinefrin ile glutamate etkileşiminin dikkat ve bellekte bilişsel önceliklemeye yol açan etkisinin (Mather, Clewett, Sakaki ve Harley, 2016) zaman algısının bozulmasındaki görevinin test edilmesi alan yazına katkı sağlayacak yeni açıklamalar sunabilir.

Zamansal Bozulmaya Yol Açan Etkenler

Bu çalışmanın temel amaçlarından birisi zamansal bozulmadaki duygu etkisini incelemek ve bu çalışmalardaki yöntemsel ve kuramsal sorunları ortaya çıkartmaktır. Ancak zamansal bozulmada duygunun tek yönlü bir etkisi yerine, duygusal olan ve olmayan faktörlerin etkileşimi sonucu zamansal bozulmanın gerçekleştiğini düşünmek daha uygun olacaktır. Bu nedenle öncelikle duygusal olmayan etkenlerin zamansal bozulmadaki rolünü ele alan çalışma bulguları özetlenecektir. Ardından, zamansal bozulma üzerinde duygunun genel etkisini ve çeşitli duygu boyutlarını temel alan çalışmalar incelenecektir.

Duygusal Olmayan Etkenler.

Zaman algısı ve dikkat kapasitesinin rolü. Zaman algısı; dikkat (Buhusi ve Meck, 2009), çalışma belleği kapasitesi (Üstün, Kale ve Çiçek, 2017) ve uyarının ve algılayıcının dikkat kapasitesi özellikleri (Hayashi, Kantele, Walsh, Carlson ve Kanai, 2014) başta olmak üzere çok sayıda etkene bağlı olarak genişleyen ya da daralan yapıdadır. Dikkat kapasitesinin zamansal bozulmadaki etkisine yönelik ilk sistematik çalışma ile birlikte Zakay ve Block (1995), dikkatsel kapı modelini (attentional gate model) önermiştir. Dikkatsel kapı modeli, bilgi işleme sürecindeki sınırlı kapasite nedeniyle zamansal bilgiye ayrılan dikkat kaynağının miktarını zamansal bozulmada belirleyici faktör olarak ele alır. İçsel saat mekanizmasındaki anahtar ‘ya hep ya hiç’ süreciyle çalışırken, Zakay ve Block (1995) içsel saat mekanizmasında pil ve depo arasında bulunan bir kapının zamana ayrılan dikkat oranında açıldığı ya da kapandığı yaklaşımını ortaya atmıştır. Dikkatsel kapı modeliyle birlikte ilk kez bilişsel bir süreç içsel saat mekanizmasına entegre edilmiştir. Dikkatsel kapı modeli, içsel saat mekanizmasındaki anahtarın rolünü reddetmemekle birlikte, depoya ulaşmakta olan sinyallerin miktarını ayarlayan ve belirli oranlarda açılıp kapanan bir mekanizma önermiştir. Bu modelin açıklamalarıyla tutarlı olarak sonraki çok sayıda çalışmada dikkatin zamansal bilgidan uzaklaştığı oranda

zamanın genişlediği (uzun algılandığı) gösterilmiştir (örn., Droit-Volet, 2003; Folta-Schoofs, Wolf, Treue ve Schoofs, 2014; Fortin, Bédard ve Champagne, 2005; Toplak ve Tannock, 2005).

Zaman algısı ve çalışma belleğinin rolü. Dikkat modelleriyle paralel olarak, çalışma belleği kapasitesinin zaman algısındaki rolünü ele alan yakın zamanlı çalışmalarda, bilişsel kapasite ile zamanın doğru şekilde algılanması arasında doğrusal bir ilişki gösterilmiştir. Buna göre, yüksek çalışma belleği kapasitesiyle zamanı doğru algılama arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Roy, Grondin ve Roy, 2012; Ulbrich, Churan, Fink ve Wittmann, 2009). Benzer şekilde Block, Hancock ve Zakay (2010), bilişsel yükün zamanın algılanması üzerindeki etkisini inceleyen meta-analiz çalışmalarında kullanılan deneysel paradigmanın gerektirdiği bilişsel yükün zaman tahminleme performansı üzerinde düzenleyici rol oynadığını göstermişlerdir. Bu meta-analiz çalışması sonucunda bilişsel yükün düşük olduğu görevlerde zamansal bilgiye daha fazla kaynak ayrılmasından dolayı zamanın daha doğru tahminlendiği, buna karşı görevin gerektirdiği bilişsel yük arttıkça zamansal bilgiye ayrılan bilişsel kaynağın azalması sonucu zamanın daha uzun algılandığı gösterilmiştir.

Zaman algısı ve uyarana ilişkin özellikler. Zamanın algılanmasında uyarana ilişkin alt düzey özellikler de zamansal bozulmalara yol açabilir. Bir olayın süresine ilişkin tahminler uyarının fiziksel özellikleri tarafından şekillenebilir. Örneğin; Ono ve Kawahara (2007), standart bir Ebbinghaus illüzyonu kullanarak yaptıkları çalışmada, çevresinde küçük daireler sunulan merkezdeki bir dairenin boyutunun büyük algılanmasına ek olarak uyarının ekranda sunulma süresinin de uzun tahminlendiğini göstermiştir. Uyarının çeşitli alt düzey özelliklerinin değişimlendiği ve Stroop benzeri paradigmanın kullanıldığı başka bir çalışmada çok elemanlı uyarıların az elemanlılara, büyük uyarıların küçük uyarılara, parlak uyarıların soluk uyarılara ve büyük sayıların küçük sayılara göre ekranda kalma süresinin daha uzun algılandığı ortaya çıkmıştır (Xuan, Zhang, He ve Chen, 2007). Öte yandan fotoğraf kullanılarak yapılan çalışmalarda, uyarıların görsel karmaşıklığı arttıkça zamanın daha kısa algılandığı gösterilmiştir (Cardaci, Di Gesù, Petrou ve Tabacchi, 2009; Macar, 1996). Yüksek karmaşıklıkta zamanın kısa algılanmasının nedeninin, karmaşıklık arttıkça bilişsel yükün artması ve böylece algılayıcının detayları işleme için daha fazla zamana gereksinim duyması olduğu düşünülmektedir (Cardaci ve ark., 2009). Zaman algısının bozulmasında etkili olduğu ortaya koyulan bir diğer uyarın özelliği uyarının hareketlerinin öngörülebilir olmasıyla

ilgilidir. Aubry, Guillaume, Morigato, Bergeret ve Celsis (2008), statik geometrik şekillerle hareketli geometrik şekilleri karşılaştırdıkları çalışmada uyarının hareketleri karmaşıklıkça (öngörülemez hale geldikçe), uyarının ekranda kalma süresinin daha uzun algılandığını göstermiştir.

Zaman algısı ve algılayıcıya ilişkin özellikler. Zaman bozulmasında etkili olan faktörlerden bir diğeri algılayıcıya ait özelliklerdir. Örneğin; yaş, zaman algılamada belirleyicidir ve bazı çalışmalarda artan yaş ile birlikte zamanın hızla geçtiği ortaya çıkmıştır (Block, Zakay ve Hancock, 1998; Craik ve Hay, 1999; Winkler ve ark., 2017). Ancak bir çalışmada, gençler ve yaşlılardan zamanın ne kadar hızlı geçtiğini farklı zaman dilimleri açısından değerlendirmeleri istemiştir; yakın geçmiş ile ilgili sorularda (geçen hafta, geçen ay) ve genel olarak zamanın nasıl geçtiği sorusunda gençler ile yaşlılar arasında zamansal bozulma açısından bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Ancak katılımcılara son 10 yıldaki geçmişin ne kadar hızlı ya da yavaş geçtiği sorulduğunda yaşlılar son on yılın hızlı geçtiğini ifade etmiştir (Friedman ve Janssen, 2010). Araştırmacılar bu bulgunun bir olası nedenini gençlerin son 10 yılda çok sayıda önemli yaşam olayına bağlı olarak zamanı daha yavaş, yaşlıların ise az sayıda önemli yaşamsal olaya bağlı olarak zamanı daha hızlı algılamış olmalarıyla açıklamıştır. Bunun yanında, Lamotte ve Droit-Volet'in (2017) çalışması yaşlılıkta zaman bozulmasının zamanın uzun ya da kısa algılanması yerine doğru bir şekilde tahminlenmesini ifade eden 'duyarlılığın bozulması' şeklinde ortaya çıktığını göstermiştir. Yaşla birlikte zaman tahminlemedeki duyarlılığın bozulmasının görevin zorluğu, ikincil görevlerin bulunup bulunmaması, geribildirim verilip verilmemesi gibi etkenlere bağlı olabileceği belirtilmektedir (Balcı, Meck, Moore, ve Brunner, 2009).

Zaman algısının bozulmasını algılayıcının cinsiyeti açısından inceleyen bir çalışmada Mioni, Laflamme, Grassi ve Grondin (2018), erkeklerin kadınlara göre negatif uyarıların süresini daha uzun algıladığını göstermiştir. Aynı çalışmada, uyarının cinsiyeti açısından bakıldığında, uyarın olarak bir erkeğe ait sese maruz kalındığında zaman gerçekte olduğundan daha uzun algılanmıştır.

Yaş ve cinsiyet değişkenlerinin yanında zeka ile zamanın gerçek süresinin algılanması arasında da bir ilişki olduğu, algılayıcının genel bilişsel kapasitesi (zeka düzeyi) ile zamanı doğru tahminleme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu gösterilmiştir (Bartholomew, Meck ve Cirulli, 2015).

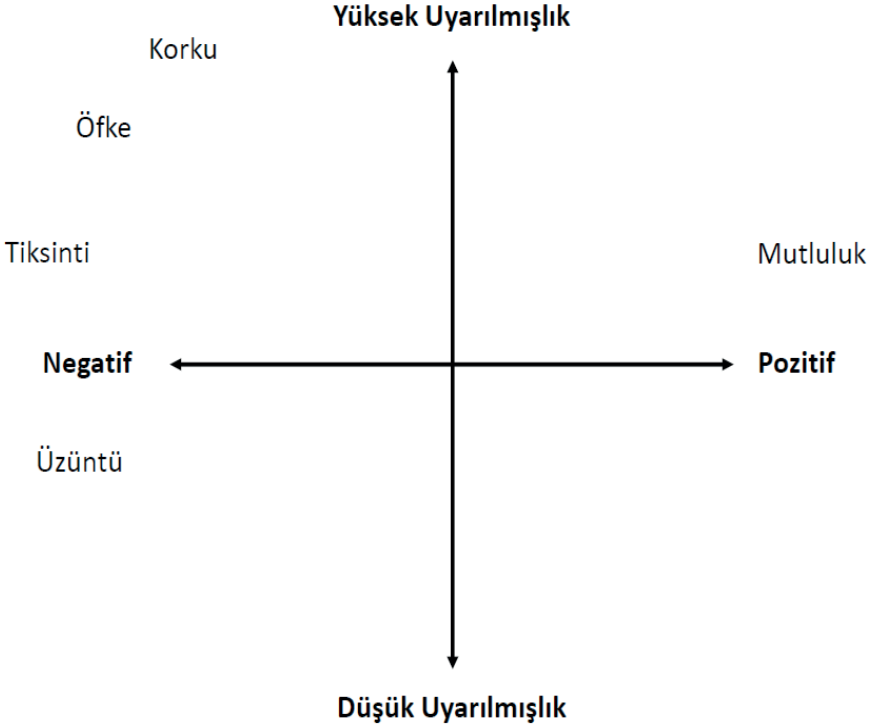
Algılayıcıya ait fizyolojik özellikler açısından bakıldığında, vücut sıcaklığının artması zamanı daha hızlı algılama ile ilişkili bulunmuştur (Wearden ve Penton-Voak, 1995). Benzer şekilde, yüksek fiziksel aktivite sonrası yapılan görevlerde zaman daha uzun algılanmaktadır (Sayalı, Uslu, Menciloğlu, Canbeyli ve Balcı, 2018). Her iki çalışma da, fiziksel aktivite sonrası bozulan zaman algısının artan uyarılmışlık düzeyi ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Ancak başka bir çalışmada Pillai ve McLoughlin (2016) fiziksel aktivitenin zaman algısını uzatmadığını, uzun ve kısa süreleri ayırt edebilme performansındaki çeşitliliği ifade eden zamansal duyarlılığı arttırdığını göstermiştir. Araştırmacılar, katılımcıların fiziksel aktivite sonrasında uzun ve kısa süreleri daha iyi ayırt edebilmesinin zamansal bilgiye daha fazla dikkatsel kaynak ayrılması sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Dolayısıyla fiziksel aktiviteye bağlı zamansal bozulmanın dikkat ya da uyarılmışlık modellerinden hangisi ile açıklanabileceği tartışmalıdır.

Uyaranın fiziksel özellikleri ile birlikte algılayıcının uyaranla ilişkisi de zaman algısının bozulmasında rol oynar. Uyaranın ‘yeni/alışılmadık’ olmasının zaman algısını şekillendirdiğini gösteren bir çalışmada kişiler rutin bir görevin süresini yeni bir göreve göre daha kısa tahminlemiştir (Avni-Babad ve Ritov, 2003; Boltz, Kupperman ve Dunne, 1998). Araştırmacılar bu etkiyi, aynı görevi uzun süreli yapmanın, zamanla daha az bilgi işlemeyi gerektirmesiyle ve rutin görevlerde uyaranlara ilişkin öngörülebilirliğin artması nedeniyle daha az bilişsel kaynağa gereksinim duymayla açıklamışlardır. Ancak bu sonuçların bir nedeni olarak, uyaranın yeni olmasının aynı zamanda yüksek uyarılmışlık düzeyi (Weierich, Wright, Negreira, Dickerson ve Barrett, 2010) ve dikkatte önceliklenme (Horstmann ve Herwig, 2016; Retell, Venini ve Becker, 2015) ile ilişkili olması öne sürülebilir. Yeni uyaranların daha fazla dikkat yükü ve yüksek uyarılmışlık düzeyi ile ilişkili olması nedeniyle, bu süreçlerin birlikte ve bağlantılı bir şekilde zaman algısının bozulmasına yol açıp açmadığı yeni çalışmalar ile desteklenmelidir.

Duygunun Zaman Bozulması Üzerindeki Etkisi. Duyguya ilişkin ortak bir tanım olmamasına karşın pek çok kuramcı duyguların belirli uyaranlara karşı bir tepki olarak ortaya çıktığına ve/veya pek çok davranışsal ve bilişsel süreci etkileyen bir etken olduğuna vurgu yapmaktadır. İşlevsel açıdan duyguların evrimsel süreçte gelişen bir mekanizma olarak yaşam-kalım için önemli ve organizmanın yaşamında temel bir düzenleyici rolü olduğu bilinmektedir (Damasio, 1998; Darwin, 1872; Matthews ve Wells, 1999). Duygulara ilişkin sinirbilimsel bir yaklaşım geliştirerek Panksepp (2005), duygulara özgü beyin bölgeleri ve devrelerin (*circuit*) olduğunu ve bu devrelerin özgün

duygusal davranışlara yol açtığını (örn., korku duygusunda savunma/kaçma) ortaya koymuştur. Ekman ve arkadaşları ise duyguları ayrık fizyolojik, nöral, bilişsel, davranışsal ve ifade özelliği göstermelerine dayanarak bağımsız ve kategorik yapılar olarak tanımlar ve sınıflandırır (Ekman, 1999; Ekman ve Cordaro, 2011; Ekman ve Freisen, 1971). Scherer (2005) duyguyu, çok sayıda süreci kapsayacak şekilde organizmayla ilişkili içsel ve dışsal uyarılara karşı, değerlendirmelere bağlı olarak birbirleriyle ilişkili ve senkronize biçimde işlev gören; bilişsel, nörofizyolojik motivasyonel, motor çıktı, öznel his olmak üzere beş alt bileşenin tamamında ya da çoğunda ortaya çıkan değişiklikler olarak tanımlar.

Duyguların farklı kategorik yapılar olarak ele alınmasına karşı duygular arası farklılıkları sınıflamayı amaçlayan boyutsal yaklaşım modelleri duyguları değerlik, uyarılmışlık (Barrett ve ark., 2007; Russell, 1980) ve motivasyonel açıdan (Lang, Bradley ve Cuthbert, 1992) bir düzlem üstünde yer alan yapılar olarak değerlendirir. Duyguların yapılanmasına ilişkin yaygın kabul edilen boyutsal modellerden birisi olarak döngüsel (circumplex) modelde duygular, algılayıcı açısından pozitif (hoşa giden) ve negatif (hoşa gitmeyen) olmayı ifade eden ‘değerlik’ boyutu ve yüksek ya da düşük aktivasyona neden olan ‘uyarılmışlık’ boyutu temelinde konumlandırılır (Posner ve ark., 2005; Russell, 1980; Russell ve Barrett, 1999). Örneğin, öfke duygusu yüksek aktivasyona ve algılayıcıda olumsuz hislere yol açan yapıyla negatif ve yüksek uyarılmışlık boyutundayken; üzüntü duygusu düşük aktivasyona ve olumsuz hislere yol açan yapıyla negatif ve düşük uyarılmışlık boyutundadır (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Döngüsel modelde temel duyguların değerlik ve uyarılmışlık boyutları açısından gösterimi. Döngüsel modele ait bu görsel J. A. Russell ve L. F Barrett'in (1999), "Core affect, prototypical emotional episodes, and other things called emotion: Dissecting the elephant." *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 805–819 makalesinden uyarlanmıştır. Telif hakları, 1999, the American Psychological Association, Inc'e aittir.

Son zamanlarda duygunun dikkat ve bellek ile olan ilişkisinin yanı sıra duygu ve zaman algısı arasındaki etkileşime yönelik çalışmaların sayısı artmıştır. Alandaki bazı çalışmalarla farklı boyutsal ve kategorik özelliklerden bağımsız olarak duygusal uyarıların süresinin nötr uyarılara göre daha uzun algılandığı ortaya koyulmuştur. Örneğin Droit-Volet, Brunot ve Niedenthal (2004) kızgın, mutlu ve üzgün yüzlerin nötr yüzlerden daha uzun süre algılandığını göstermiştir. Kliegl, Watrin ve Huckauf (2015) ise duygusal sahneler ile eşleştirilen koşullu uyarıların süresinin tahminlenmesini gerektiren bir görevde, hem pozitif hem de negatif duygu koşullarında zamanın olduğundan uzun algılandığını göstermiş ve bu sonuçların olayın duygusal içerikli olmasıyla ilişkili olduğunu önermiştir. Benzer bir etki duygusal film parçalarının değerlendirilme-

sini gerektiren bir görevde de ortaya çıkmış ve katılımcılar negatif ve pozitif videoların süresini nötr videolara göre daha uzun olarak tahminlemiştir (Özgör, Özgör, Duru ve Işoğlu-Alkaç, 2018). Ancak duygunun tek bir boyutta yapılanmadığı göz önüne alındığında duygu ve zaman algısı arasındaki etkileşime yönelik çalışmalar büyük ölçüde duygunun hangi boyutları açısından (değerlik, uyarılmışlık, motivasyon vs.) zamanın uzun ya da kısa algılandığı sorusuna yanıt aramaktadır.

Değerlik yaklaşımı açısından zaman algısı. Droit-Volet ve Meck (2007), zamanın kısa algılanmasının ‘eğlenme’ durumunda, uzun algılanmasının ise ‘sıkılma’ durumunda ortaya çıktığını ifade eder. Eğlence ve sıkılma durumları temelde duygunun değerliğiyle ilgilidir. Duygunun değerlik boyutuna odaklanan araştırmalar negatif duygusal uyaranların pozitiflere göre daha uzun süreli olarak algılandığını göstermiştir (Loftus, Schooler, Boone ve Kline, 1987; Tipples, 2008; Yamada ve Kawabe, 2011). Öte yandan Mereu ve Lleras (2013), negatif olayların zaman algısının uzamasına yol açan etkisinin, kişilerin duygusal olayların üzerinde kendi kontrolleri olduğunu düşündüklerinde ortadan kalktığını göstermiştir. Bununla birlikte, daha az sayıda olmakla birlikte negatif duygunun zamanın ‘kısa’ algılanmasına yol açtığını gösteren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Schirmer, Ng, Escoffier ve Penney (2016), duygusal seslerin kullanıldığı ve tiksinti, pozitif-şaşkınlık ve nötr duyguların karşılaştırıldığı bir çalışmada, tiksinti duygusu ifade eden seslerin süresinin, pozitif-şaşkınlık ifade eden seslerden daha kısa algılandığını göstermiştir. Böylece, negatif bir duygu olarak tiksinti ifade eden seslerin süresinin kısa algılanması, değerlik temelli yaklaşımların tek başına zamansal bozulmaları açıklamak için yeterli olmadığına işaret etmektedir.

Değerlik ve uyarılmışlık boyutlarının etkileşimi açısından zaman algısı. Duyguyu değerlik boyutu açısından ele alan çalışmalarda, duygunun uyarılmışlık boyutu yeterince dikkate alınmamış ve değerlik-uyarılmışlık etkileşimine yönelik etkiler belirli açılardan göz ardı edilmiştir. Zaman algısının bozulması üzerinde duygunun rolünü ele alan yeni çalışmalar değerlik ve uyarılmışlık etkileşiminin rolüne vurgu yapmaktadır.

Zaman bozulmasına ilişkin duygunun değerlik ve uyarılmışlık boyutunun etkileşimini sistematik olarak ele alan ilk çalışmada Angrilli, Cherubini, Pavese ve Manfredini (1997), düşük uyarılmışlık düzeyindeki negatif uyaranların süresinin kısa, pozitif uyaranların süresinin ise uzun algılandığını göstermiştir. Buna karşı aynı çalışmada yüksek uyarılmışlık düzeyindeki negatif uyaranlarda zaman uzun, pozitif uyaranlarda ise kısa

algılanmıştır. Bu çalışmayla duygunun değerlik boyutunun tek başına zaman bozulmasında etkili olmadığı, uyarılmışlığın düzenleyici bir rol oynadığı görülmüştür. Angrilli ve arkadaşlarının (1997) ortaya koyduğu değerlik ve uyarılmışlık arasındaki etkileşim etkisi sonraki birçok çalışmaya ön ayak olmuş (Bkz., Droit-Volet ve Meck, 2007; Gil ve Droit-Volet, 2012; Lake ve ark., 2016), özellikle negatif yüksek uyarılmışlığın zamanı uzatıcı etkisi farklı uyaran türleri ve deneysel paradigmlar ile test edilmiştir.

Negatif yüksek uyarılmışlığın zaman uzamasına yol açan etkisi. Negatif ve yüksek uyarılmışlığın zamanı uzatan etkisine yönelik yapılan çalışmalarda, yüksek uyarılmışlık boyutundaki öfkeli yüz ifadelerinin süresi, düşük uyarılmışlık düzeyindeki üzüntü duygusundan ve nötr ifadelerden daha uzun olarak tahminlenmiştir (Droit-Volet ve ark., 2004; Fayolle ve Droit-Volet, 2014; Gil ve Droit-Volet, 2011a). Örneğin Droit-Volet ve arkadaşları (2004), alanda sıklıkla kullanılan zamansal ikiye bölme görevi (temporal bisection task) ile yaptıkları çalışmada duygusal uyarılmışlığın zaman bozulmasındaki etkisini farklı uyaran sürelerinde test etmiştir. Katılımcılar bir alıştırma aşamasında, öncelikle ekranda iki farklı süre boyunca (400ms ve 1600ms) görünen uyarının (renkli daire) süresini ‘uzun’ ve ‘kısa’ olarak kategorize etmişlerdir. Böylece kişiler uzun ve kısa sürelerle ilişkin bir referans süreye alışmışlardır. Ardından test aşamasında ‘400, 600, 800, 1000, 1200, 1400 ve 1600ms’ boyunca sunulan yüz ifadelerinin süresini ‘uzun’ ya da ‘kısa’ olarak puanlamışlardır. Sonuçlarda öfkeli yüz ifadelerinin süresinin, mutlu, üzgün ve nötr yüz ifadelerine göre daha uzun algılandığı ve uyarının sunum süresi arttıkça zamanı uzun algılama etkisinin de paralel şekilde arttığı görülmüştür. Araştırmacılar bu sonucu öfke duygusunun algılayıcı için negatif ve yüksek uyarılmışlık ifade etmesiyle açıklamıştır. Sonraki bir çalışmada, negatif ve yüksek uyarılmışlığa bağlı zamanın uzaması etkisinin aynı zamanda bilinçsiz-örtük bir şekilde gerçekleştiği gösterilmiştir (Droit-Volet, 2016).

Uyarılmışlığın döngüsel modeldeki tanımı yaygın kabul görse de uyarılmışlığa ilişkin seçilen duyguların kategorik özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Gil ve Droit-Volet (2012), duygunun kategorik özelliklerini araştırma desenine dahil ederek zaman algısının bozulmasında bu özelliklerin etkili olup olmadığını test etmiştir. Araştırmacılar bu çalışmada, uyarılmışlığın hem aynı duygu kategorisi içindeki farklı düzeylerini (yüksek uyarılmışlık ifade eden tiksinti ile düşük uyarılmışlık ifade eden tiksinti), hem de iki farklı düzeyde uyarılmışlık ifade eden farklı duygu kategorilerini (tikinti ve üzüntü) karşılaştırmıştır. Sonuçlarda hem farklı kategorideki duygular

arasında hem de aynı kategorideki farklı uyarılmışlık düzeyini ifade eden duygular arasında zaman algısının bozulması ortaya çıkmıştır. Buna göre, tiksinti duygusunda üzüntü duygusuna göre ortaya çıkan zamanın uzun algılanma etkisi, yüksek uyarılmışlık ifade eden tiksinti ile düşük uyarılmışlık ifade eden tiksinti koşulları arasında da gözlenmiştir. Bu sonuçlar kategorik özelliklerin etkisi kontrol edildiğinde de uyarılmışlığın zaman algısının bozulmasında rol oynadığını ortaya koyması açısından önemlidir.

Negatif ve yüksek uyarılmışlığın zamansal bozulmadaki etkisi çeşitli uyaran türleri açısından da test edilmiştir. Korku duygusu uyandıran duygusal sahnelerin (Grommet ve ark., 2011) ve korku ifade eden vücut duruşlarının (Droit-Volet ve Gil, 2016) süresinin nötr uyaranlara göre daha uzun algılandığı ve bu uzama etkisinin uyarının sunum süresiyle paralel olarak artış gösterdiği bulunmuştur. Yüz ifadesi ve duygusal sahnenin karşılaştırıldığı bir çalışmada Grondin, Laflamme ve Gontier (2014), tiksinti duygusunu ele almış ve tiksinti ifade eden bir sahnenin süresinin, tiksiniş yüz ifadesine göre daha uzun algılandığını ortaya koymuştur. Araştırmacılar bu sonuçların tiksinti ifade eden sahne fotoğraflarının daha yüksek uyarılmışlık ifade etmesi nedeniyle ortaya çıktığını öne sürmüştür. Bu çalışma, kullanılan uyarının türüne göre zamansal bozulma düzeyinin farklılaştığını göstermesinin yanında uyarılmışlığın rolünü öne çıkarması açısından önemlidir. Öte yandan, tiksinti ile ilişkili sahnelerin yüksek duygu ifade ediciliğinin yanında detaylı algısal işlemeye yol açtığı bilinmektedir (Schienle, Übel, Gremsl, Schöngassner ve Körne, 2016) ve zaman algısının bozulmasında bu etkenlerin rol oyanayabileceği düşünülebilir. Ancak, sahne uyaranları için ortaya çıkan zamansal bozulma etkisinin tiksinti duygusuna özgü olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Zaman algısının bozulmasında uyarılmışlık dışı etkenler. Negatif ve yüksek duygusal uyarılmışlığın zaman algısının uzamasına neden olduğu çok sayıda araştırmayla gösterilmiş olsa da, uyarılmışlık dışı etkenlere bağlı olarak zamansal bozulmanın ortadan kalktığı bazı durumlar vardır. Örneğin, Droit-Volet, Lamotte ve Izaute (2015), katılımcıların deneyin başında zaman bozulmasına ilişkin açıkça bilgilendirildikleri durumda zaman bozulmasının ortaya çıkmadığını göstermiştir. Bu bulgu, zamansal bilgiyi işlemeye yönelik farkındalığın zaman bozulmasındaki aracı rolünü göstermiştir. İşitsel modalitede zamansal bozulmayı ele alan bir çalışmada Noulhiane, Mella, Samson, Ragot ve Pouthas (2007), görsel uyaranlarda ortaya çıkan zaman bozulması etkisinin aksine, yüksek duygusal uyarılmışlık ifade eden seslerin süresinin düşük uyarılmışlık koşuluna göre daha ‘kısa’ algılandığını göstermişlerdir.

Uyarının duygusal uyarılmışlığı yerine fiziksel karakteristiklerinin zamansal bozulmadaki rolünü ortaya koyan bir çalışmada Folta-Schoofs ve arkadaşları (2014), zamansal yeniden-üretme (temporal reproduction) görevi ile zamansal bozulmayı test etmişlerdir. Sonuçlar uyarılmışlık etkisi kontrol edildiğinde uyarının yüksek algısal karmaşıklığının zaman genişlemesine yol açtığını, buna karşılık görsel karmaşıklığın kontrol edildiği durumda uyarılmışlığın tek başına zamansal bozulmaya yol açmadığını ortaya koymuştur. Araştırmacılar bu sonuçları zaman bozulmasında uyarılmışlık-temelli mekanizma yerine dikkat-temelli mekanizmanın açıklamalarıyla tutarlı bir bulgu olarak değerlendirmiştir.

Motivasyonel yaklaşım açısından zaman algısı. Zamansal bozulmada değerlik ve uyarılmışlık temelli yaklaşımları ele alan çalışmalara karşı, zamansal uzama ve kısılmada temel boyutun yaklaşma-kaçınma motivasyonu olduğunu öne süren bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Gable ve Poole (2012), yüksek uyarılmışlığa sahip pozitif duyguda, yüksek uyarılmışlığa sahip negatif duyguya göre zamanın daha kısa algılandığını göstermiştir. Araştırmacılar, yüksek uyarılmışlık boyutunda bulunan pozitif duygunun zamanı kısaltıcı etkisinin uyarının ‘yüksek yaklaşma motivasyonu’ sinyallesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Ancak bu sonuçlar, negatif duyguları açıklamada yetersiz görünmektedir. Yaklaşma-kaçınma motivasyonlarını temel alan bir çalışmada Campbell ve Bryant (2007), korku ve heyecan (excitement) duygularını karşılaştırmışlardır. Sonuçlar, korku duygusunda zaman algısının yavaşladığını (uzun algılama) ve heyecan duygusunda hızlandığını (kısa algılama) göstermiştir. Araştırmacılar bu sonuçların, duyguların değerlik boyutu ile değil, uyarıların yaklaşma (heyecan) ve kaçınma (korku) sinyalleleriyle açıklanabileceğini belirtmektedir. Motivasyonel boyutun rolünü test eden başka bir çalışmada Doi ve Shinohara (2009), öfkeli yüz ifadelerindeki bakışların doğrudan algılayıcıya yöneldiği durumda, başka tarafa yöneldiği duruma göre algılanan zamanın uzadığını göstermiştir. Araştırmacılar, bakışların algılayıcıya yöneldiği öfkeli yüz ifadelerinin tehdit edici sinyallerine bağlı olarak sürenin uzun algılanmasının algılayıcıda yaklaşma-kaçınma eğilimlerini aktive etmesi sonucu ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Duygu Durumun Zaman Algısı Üzerindeki Etkisi. Duygunun zaman bozulması üzerindeki etkisi algılayıcının duygusal film parçalarını izlemesiyle duygu durumunun değiştiği çalışmalarda da ortaya çıkmıştır. Korku uyandıran filmleri izleyen katılımcılar bu videoların süresini nötr filmlerin süresine göre daha uzun olarak değerlendir-

dirmiştir (Droit-Volet, Fayolle ve Gil, 2011; Pollatos, Laubrock ve Wittmann, 2014). Pollatos ve arkadaşları (2014), duygusal uyarılmışlığın zamansal bozulmaya neden olan etkisini ortaya koymanın yanında, kişilerin duygusal bir durumdayken bedensel işaretlerine odaklandıklarında (introspective focus) zamansal bozulma etkisinin ortadan kalktığını göstermiştir. Eberhardt, Huckauf ve Kliegl (2016) ise kişilerin duygu durumu ve uyarının ifade ettiği duygunun aynı olması durumunda, mevcut zamansal bozulmanın artış gösterip göstermediğini test etmişlerdir. Çalışma sonucunda, kişiler korku duygu durumundayken uyarının duygusundan bağımsız olarak uyarının süresini daha uzun olarak tahminlemişlerdir. Böylece zamansal bozulmada kişilerin duygu durumunun uyarının duygusuna göre öncelikli bir etkide bulunduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, hem duygu durumun hem de uyarının (yüz ifadesi) korkulu olduğu durumda mevcut zamansal uzama etkisinin artış göstermediği bulunmuştur. Bu sonuçlar dikkat (Becker ve Leinenger, 2011; Valcheff, 2014) ve bellekte (Knott ve Thorley, 2014; Ruci, Tomes ve Zelenski, 2009) ortaya çıkan duygu durum uyumluluk (*mood-congruency*) etkisinin zaman algısının bozulmasında görülmediğine ve duygu durum ile uyumlu uyarılara yönelik bir yanlılık ortaya çıkmadığına işaret etmektedir. Ancak zaman algısında duygu durum uyumluluğu etkisinin yeni çalışmalarda ele alınması gerekli görünmektedir.

Duygusal Kişilik Özelliklerinin Zaman Algısı Üzerindeki Etkisi. Duygu durum çalışmalarında ortaya çıkan zamansal bozulma etkisi üzerinde duygusal kişilik faktörlerinin de etkili olabileceği bilinmektedir. Duygusal kişilik örüntüsü ve zaman algısının test edildiği çalışmalarda, korkmuş ve öfkeli yüz ifadelerine karşı ortaya çıkan zamanın uzaması etkisinin, bireylerin negatif kişilik özellikleriyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Tipples, 2008; 2011). Korkulu kişilik özelliğine sahip olma ile hem öfke hem de korku ifade eden yüz ifadelerinin zamanını uzun algılama arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Tipples, 2011). Araştırmacı, öfkeli yüz ifadelerine karşı ortaya çıkan zaman uzaması etkisini, korkulu kişilik özelliğindeki ‘tehlike sinyallerine karşı aşırı duyarlı olma’ sonucu hissedilen uyarılmışlığın artmasıyla açıklamıştır. Buna karşı, korku ifade eden yüzlere karşı ortaya çıkan zaman uzama etkisinin, korkulu kişilerin gördükleri korkulu yüz ifadelerini taklit etmesi (mimicking) sonucu uyarandaki kişiyle aynı duyguyu hissetmelerine bağlı olabileceğini ifade etmiştir. Ancak, kişilik özellikleri ile duygusal uyarıların zamanını algılama arasındaki ilişkinin altında yatan nedenlere yönelik yeni çalışmalara gereksinim olduğu görülmektedir.

Klinik Örneklemede Zaman Algısı Çalışmaları. Zaman algısının doğasını anlamak için klinik örneklem çalışmaları zamansal bozulmanın gerçek hayattaki karşılığına ilişkin bilgi vermesi açısından önemlidir. Laboratuvar çalışmalarının aksine, klinik örneklem çalışmaları uzun süreli duygu durumun etkisini test etme olanağı sağlamaktadır. Duygunun zaman algısı üzerindeki bozucu etkisine yönelik olarak yapılan duygu durum bozukluğu çalışmalarında, depresyon hastalarının zamanı daha uzun algıladığı gösterilmiş (Gallagher, 2012; Gil ve Droit-Volet, 2009; Ratcliffe, 2012) ve araştırmacılar depresif bozukluklarda görülen negatif duygu durumun bu etkiye yol açıyor olabileceğini önermiştir. Gil ve Droit-Volet (2009) depresyon durumunda ortaya çıkan zamansal bozulmanın, üzüntü duygusunun içsel saat mekanizmasındaki pilden salınan sinyallerin hızını değiştirmesi sonucu ortaya çıktığını ifade etmiştir. Sevigny, Everett ve Grondin (2003), depresyondaki zaman bozulmasının uzun süreli aralıkların tahminlenmesinde ortaya çıktığını ancak duygusal uyarının kısa süreli olduğu durumlarda ortaya çıkmadığını göstermiştir. Araştırmacılar bu sonucun uzun süreli aralık tahminlemede daha fazla dikkatsel kaynağa ihtiyaç duyulmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.

Bar-Haim, Kerem, Lamy ve Zakay (2010) anksiyete bozukluğu olan hastalarda korkulu yüz ifadelerinin süresinin daha uzun tahminlendiğini göstermiştir. Bunun yanında, depresif bozukluk ve anksiyete bozukluğunun karşılaştırıldığı bir çalışmada Mioni, Stablum, Prunetti ve Grondin (2016), anksiyöz kişilerin zamanı kısa, depresif kişilerin ise uzun algıladığını göstermiştir. Araştırmacılar bu sonuçları, anksiyetenin dikkat sorunlarıyla karakterize bir bozukluk olmasıyla, depresyonun ise içsel saatin hızında değişikliklere yol açmasıyla açıklamıştır.

Özetle, zaman algısına yönelik duygusal uyarılmışlığın etkisini inceleyen çalışmalarda duygusal olmayan faktörlerin, duygunun farklı boyutlarının, uyarana ve algılayıcıya ait özelliklerin göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu derleme çalışmasının amaçlarından birisi, duygunun zaman bozulması üzerindeki etkisini ele alan çalışmalardaki kuramsal yaklaşım farklılıklarını ve yöntemsel sorunları incelemektir. Bu amaç doğrultusunda bir sonraki bölümde duygu ve zaman algısını ele alan araştırmalardaki bazı kuramsal ve yöntemsel sorunlara değinilmiştir.

Duygu ve Zaman Çalışmalarındaki Bazı Kuramsal ve Yöntemsel Sorunlar

Zaman algısının bozulmasında duygunun rolünü inceleyen çalışmalarda tutarlı bir negatif duygusal uyarılmışlık etkisinden söz edilse de alan yazın incelendiğinde çalış-

maların duyguyu tanımlama biçimi, kullanılan uyaranların türü, deneysel kontrollere ilişkin yaklaşımlar ve kullanılan deneysel görevler açısından farklılıklar bulguların bir arada değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu bölümde, bu türden sorunları barındıran çalışma örnekleri incelenerek mevcut sorunlara yönelik olası alternatif yaklaşımlar incelenecektir.

Uyarılmışlığın Tanımına İlişkin Farklılıklar. Zaman bozulmasında uyarılmışlığın etkisini çalışırken hangi tür uyarılmışlıktan söz edildiğini bilmek ve ayırt etmek önemlidir. Fizyolojik uyarılmışlık otonom sinir sisteminde ortaya çıkan ve harekete hazırlanmayla ilişkili olan vücut aktivasyonunu ifade ederken, duygusal uyarılmışlık duygusal bir uyaran tarafından harekete geçirilen psikolojik durumu ifade eder (Posner ve ark., 2005; Wearden ve Penton-Voak, 1995). Dolayısıyla uyarılmışlıkla ilgili çalışma bulgularını ele alırken fizyolojik ve duygusal uyarılmışlığın iki ayrı süreç olup olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Alanda hem fizyolojik uyarılmışlığın zamansal bozulmaya yol açtığı (Meissner ve Wittmann, 2011; Mella, Conty ve Pouthas, 2011; Nagaike ve ark., 2016), hem de duygusal uyarılmışlığın etkisi (Angrilli ve ark., 1997; Droit-Volet ve ark., 2004; 2015; Tipples, Brattan ve Johnston, 2015) gösterilmiştir. Ancak bu iki uyarılmışlık türünün hangisinin temelde zamansal bozulmada etkili olduğuna yönelik çalışmaların sayısı yetersizdir. Bir çalışmada Dormal, Heeren, Pesenti ve Maurage (2018), fizyolojik uyarılmışlığın tek başına zamansal bozulmaya yol açıp açmadığını test etmiş ve uyarılmışlığın düzeyini kalp ritmini (heart rate) değişimleyerek (yüksek, düşük ve normal) karşılaştırmıştır. Bulgular, uyarılmışlık düzeyleri arasında farklılaşma ortaya çıkmadığını ve bütün koşullarda zamanın uzun algılandığını ortaya koymuştur (Deney 1’de). Ortaya çıkan etkinin fizyolojik uyarılmışlıktan bağımsız olarak zaman algısı için alınan ön ve son ölçümler arasındaki süre farkından kaynaklandığı (Deney 2’de) görülmüştür. Dormal ve arkadaşları (2018) ortaya koydukları bu sonuçlar ile fizyolojik uyarılmışlığın tek başına değil de duygusal etkenler ile etkileşimi sonucunda zaman algısının bozulmasına yol açmış olabileceğini ifade etmiştir. Ancak bu çalışma fizyolojik uyarılmışlığın etkisini duygusal süreçlerden bağımsız olarak çalışan az sayıdaki çalışmalardan biridir. Gelecek çalışmalarda, zaman algısının bozulmasında fizyolojik ve duygusal uyarılmışlığın doğrudan karşılaştırıldığı araştırmalara gereksinim vardır.

Uyarılmışlığın tanımına yönelik bir diğer sorun, çalışmalarda karşılaştırılan duygu kategorilerine ilişkindir. Zaman algısı çalışmaları, diğer bilişsel süreçleri konu edinen çalışmalarda olduğu gibi duygusal uyarılmışlığı çalışırken döngüsel modeli (Posner ve

ark., 2005; Russell, 1980) temel olarak yüksek ve düşük uyarılmışlık düzeylerini tanımlamaktadır. Ancak döngüsel modelde yüksek ve düşük uyarılmışlık ifade eden duygular, kategorik olarak farklı duygulardır. Örneğin, çok sayıda çalışmada yüksek uyarılmışlık ifade eden korku duygusu, düşük uyarılmışlık ifade eden üzüntü duygusu ile karşılaştırılmaktadır. Bu noktada, karşılaştırılan bu duyguların ait olduğu kategoriye özgü karakteristikleri göz ardı edilmektedir. Ekman (1999), temel duygular görüşünü ortaya atarken bu kategorik farklılıkları temel almıştır. Bu yaklaşıma göre her bir duygu kategorisinin özgün nöral, davranışsal, ifadesel (expressive) ve fizyolojik bileşenleri bulunmaktadır (Mauss ve Robinson, 2009). Zaman bozulmasında uyarılmışlığın etkisini araştıran çalışmaların bu kategorik farklılıkları göz ardı ettiği görülmektedir. Yalnızca bir çalışmada, Gil ve Droit-Volet (2012) duygusal uyarılmışlığın aynı kategori içindeki farklı düzeylerini (tiksinin yüksek uyarılmışlık düzeyi ile tiksinin düşük uyarılmışlık düzeyini) karşılaştırmış ve sonuçlarda yüksek uyarılmışlık koşulunda zamanın daha uzun algılandığını göstermiştir. Ancak yeni çalışmalarda diğer duygu kategorileri için de uyarılmışlığın farklı düzeyleri açısından benzer bir etkinin ortaya koyulması önemli görünmektedir. Özetle, gelecek çalışmalarda duygunun uyarılmışlık düzeyinin ve kategorik özelliklerinin bir arada çalışılması ya da bu değişkenlerin kontrol edilmesi duygu ve zaman algısı etkileşimine yönelik açıklamaları zenginleştirecektir.

Uyarının Türüne İlişkin Farklılıklar. Duygusal uyarılmışlığın zamanın algılanması üzerindeki etkisini ele alan araştırmalarda genellikle yüz ifadeleri (Droit-Volet ve ark., 2004; 2015; Erdoğan ve Baran, 2019) kullanılmaktadır. Ancak duygusal sahneler (Angrilli ve ark., 1997; Gil ve Droit-Volet, 2012; Grommet ve ark., 2011), sesler (Noulhiane ve ark., 2007) ve videolar (Droit-Volet ve ark., 2011; Pollatos ve ark., 2014) gibi çeşitli uyarlarda da duygusal uyarılmışlığın zamansal bozulmaya yol açtığı gösterilmiştir. Her ne kadar duygusal uyarılmışlığın zamansal bozulmadaki rolü farklı uyaran türleri için ortak bir sonuca işaret ediyor görünse de her bir uyaran farklı bilişsel ve nöral mekanizmaları aktive eder. Örneğin, yüz ifadelerinin işlenmesi özgün olarak beyinde *fusiform face area- FFA*, *inferior occipital gyrus* ve *superior temporal sulcus* bölgeleri (Haxby, Hoffman ve Gobbini, 2002) ile ilişkiliyken, sahne ve objelerin işlenmesi *intraparietal sulcus* (Astafiev et al., 2003) ve *parahippocampal place area-PPA* (Walther, Caddigan, Fei-Fei ve Beck, 2009) ile ilişkilidir. Sahne işlemenin yüz işlemeye göre daha uzun sürdüğü (Sato ve ark., 1999), yüz ifadelerinin sahnelere göre erken bilişsel işleme evresinde gerçekleştiği bilinmektedir (Rutman, Clapp, Chadick ve Gazzaley, 2010). Do-

layısıyla, yüz ve sahne gibi iki farklı uyaran sunumunda, ortaya çıkan etkinin duygusal süreçlerden bağımsız olarak, uyarıların farklı bilişsel süreçler ile ilişkili olmasından kaynaklanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında, her bir uyaran türünde farklı bir duygunun daha yüksek ifade ediciliğe sahip olabileceği düşünülmelidir. Örneğin, öfke duygusu yüz ifadesinde ortaya çıktığında en iyi tanınan duyguyken (Hansen ve Hansen, 1988; Horstmann ve Bauland, 2006), duygusal sahnelerde tiksinti duygusu, öfke duygusundan daha iyi tanınmaktadır (Mikels ve ark., 2005). Dolayısıyla zaman bozulmasını inceleyen çalışmaların duyguların ilgili uyaranda ne derece ifade edici olduğunu test etmesi ve ortaya çıkan etkinin uyarının türüne özgü bir etki olduğunu belirtmesi önemli görünmektedir.

Uyarıların içeriğine ilişkin bir diğer sorun, bir duygu kategorisindeki uyarıların içeriğindeki anlamsal ve algısal çeşitliliğin göz ardı edilmesidir. Örneğin, duygusal bir sahnenin tanınmasında yalnızca uyarının değerlik ve uyarılmışlık boyutlarının değil; uyarının anlamlılığı, algılayıcının uyarana aşına olma düzeyi, uyarının dikkat çekiciliği (saliency) ve kültürel anlamı gibi farklı boyutların duygu tanımayı etkilediği bilinmektedir (Libkuman, Otani, Kern, Viger ve Novak, 2007). Duygusal süreçleri etkileyen bu etkenlerin zaman algısının bozulmasında da önemli rol oynayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Zaman algısı araştırmalarında bulguları yorumlarken bu bölümde özetlenen farklılıkları, karıştırıcı olabilecek değişkenleri ve uyarıların seçiminde duygunun çok boyutlu yapısını dikkate almak önemli görünmektedir. Öte yandan, karmaşık insan zihnini izole laboratuvar koşullarında çalışmanın pek çok durumda gerçek dünyayı temsil edememe riski olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Kişilerin niyetlerinin ve deneyimlerin de algısal süreçleri şekillendirdiği bilinmektedir (Theeuwes, 2018; 2019). Gelecek çalışmaların bu etkenleri dikkate alması araştırmaların ekolojik geçerliğini ve gerçek dünyayı temsil yeti gücünü artırabilecektir.

Deneysel Kontrolle İlişkin Sorunlar. Uyarılmışlığın tanımında ortaya çıkan farklılıklara bağlı olarak zaman bozulması araştırmalarındaki bir diğer sorun yüksek uyarılmışlığın etkisini test etmek için seçilen kontrol koşuluna ilişkindir. Bazı araştırmalarda yüksek duygusal uyarılmışlık düzeyindeki bir duygu (öfke ya da korku), düşük uyarılmışlık düzeyindeki bir duygu koşulu yerine, nötr duygu kategorisi ile karşılaştırılarak ortaya çıkan etkinin duygusal uyarılmışlığa bağlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Bkz.,

Droit-Volet, 2016; Droit-Volet ve ark., 2004; Gil ve Droit-Volet, 2011a; Grommet ve ark., 2011; Lee, Seelam ve O'Brien, 2011). Bu noktada ortaya çıkan etkinin uyarının duygusal uyarılmışlığından mı, değerliğinden mi, kategorik özelliklerinden mi ya da yalnızca duygusal bir içeriğe sahip olmasından mı kaynaklandığı tartışmalı hale gelmektedir (Bkz. Uyarılmışlığa Dayalı Rekabet Kuramı; Mather ve Sutherland, 2011). Dolayısıyla, araştırmalarda duygusal uyarılmışlığın etkisinden söz edebilmek için yüksek uyarılmışlık koşuluna karşı kontrol koşulu olarak düşük uyarılmışlık düzeyinin de ele alınması yararlı olacaktır.

Araştırmalardaki deneysel kontrole ilişkin diğer bir sorun, daha önceki bölümde uyarılmışlığın tanımına ilişkin sorunlarda ele alındığı üzere farklı duygu kategorilerinden duyguların birbirleriyle karşılaştırılmaları ve kategoriler arası farklılıkların göz ardı edilmesidir. Öte yandan, bazı çalışmalarda zamansal bozulmaya yol açan etkenin, ilgili duygunun yaklaşma ya da kaçınma sinyalleme olduğu gösterilmiştir (Gable ve Poole, 2012; Shi ve Huang, 2017). Gelecek çalışmalarda, ele alınan uyarıların değerlik düzeylerinin, kategoriye özgü ve motivasyonel özelliklerinin dikkate alınması ya da araştırma desenine değişken olarak dahil edilmesi önemli görünmektedir.

Kullanılan Deneysel Görevler Arasındaki Farklılıklar. Zaman algısını ele alan çalışmalarda genellikle zamansal ikiye bölme görevi (temporal bisection task) kullanılmakla birlikte zamansal genelleştirme (temporal generalization), sözel tahminleme (verbal estimation), zamansal üretim (temporal production) ve zamansal yeniden üretim (temporal reproduction) görevleri kullanılmaktadır. *Zamansal ikiye bölme görevi*, katılımcıların kısa ve uzun olmak üzere uyarıların ekranda kalma süresine alışmaları ve böylece referans sağlamalarını amaçlayan bir pratik aşamasından ve bu referans sürelerle dayanarak çeşitli sürelerde sunulan uyarıların sunum sürelerini ikili tahminlemeye (kısa ve uzun) dayanan test aşamasından oluşur. Bu görev, kolay uygulanabilir olması ve çok sayıda bağımlı değişken parametresi (uzun tepki oranları, bisection point, weber ratio vs.) sağlaması açısından yaygın olarak kullanılan bir görevdir (Bkz. Allan ve Gibbon, 1991; Droit-Volet ve ark., 2004; 2011). *Zamansal genelleştirme görevi* ise büyük ölçüde zamansal ikiye bölme görevi ile benzerdir. Ancak bu görevde katılımcılar pratik aşamasında tek bir referans süreye alıştırmayı yaptıktan sonra test aşamasında çeşitli sürelerdeki uyarıların referans süreye benzer ya da benzer olmaması açısından değerlendirir (Bkz. Church ve Gibbon, 1982; Droit-Volet, Clément ve Wearden, 2001). *Sözel tahminleme görevinde* ise katılımcıların uyarının ekranda kalma süresini sayısal olarak tah-

minlemesi beklenmektedir. Bağımlı değişken ölçümü olarak ise uyarının gerçek süresi ile tahminlenen süre arasındaki farka dayanan parametreler kullanılmaktadır (Bkz. Noulhiane ve ark., 2007). *Zamansal üretim görevi* (bkz. Ballotta, Lui, Porro, Nichelli ve Benuzzi, 2018; Brown, 1997) ve *zamansal yeniden üretim görevi* (bkz. Ulbrich, Churan, Fink ve Wittmann, 2007; Martin, Poirier ve Bowler, 2010) ise büyük ölçüde benzer yonteme sahiptir ve katılımcıların zaman tahminlemesi için belirli bir süre boyunca bir tuşa basmaları gerekmektedir. Bu görevlerde de bağımlı değişken ölçümü uyarının gerçek süresi ile tahminlenen süre arasındaki farkın hesaplanmasına dayanmaktadır.

Bütün görevlerin amacı zamansal bozulmanın doğasını ortaya çıkartmak olsa da her bir görev algılayıcıdan talep ettiği dikkat kaynağı, içerdiği bilişsel yük, gerektirdiği bellek kapasitesi gibi karakteristikler açısından farklılıklar gösterecektir. Kullanılan deneysel görevlerin zaman bozulması üzerindeki rolünü test ettikleri çalışmada Gil ve Droit-Volet (2011b), beş farklı zaman algısı paradigmasını karşılaştırmıştır. Sonuçlarda zamansal genelleştirme ve zamansal yeniden üretim paradigmalarında, yüksek uyarılmışlık ve nötr uyarılar arasında zaman tahminlemesi açısından bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Araştırmacılar ortaya çıkan sonucu, bu iki görevin bellek ve karar verme süreçlerini içermesi bakımından daha karmaşık ve çalışma belleği yükünün fazla olmasıyla açıklamışlardır. Buradan anlaşılacağı üzere görevin türü zamansal bozulmada aracı rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla, deneysel görevler arasındaki farklılıkların bilinmesi ve elde edilen bulguların o göreve özgü bir sonuç ortaya koyduğunun anlaşılması önemli görünmektedir.

Bütün bu sorunlar birlikte değerlendirildiğinde, duygunun değerlik ve uyarılmışlık etkisinin yanında çok sayıda faktörün bir etkileşim içinde zaman algısının bozulmasında rolü olduğu görülmektedir. Bu anlamda duygunun zaman algısı üzerindeki rolünü ele alırken hem duygusal olmayan faktörlerin hem de alternatif duygu yaklaşımlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Alandaki mevcut araştırma bulguları incelendiğinde, zaman bozulmasında ortaya çıkan etkileri anlamak için duygunun değerlendirme yaklaşımlarının kapsamlı bir çerçeve sunabileceği düşünülmektedir.

Zamansal Bozulmanın Değerlendirme Yaklaşımları Çerçevesinde İncelenmesi

Zamansal bozulmayı duygu boyutları açısından inceleyen araştırmalar genellikle duygunun değerlik ve uyarılmışlık boyutlarının etkisine vurgu yapmaktadır. Ancak, önceki bölümde ele alındığı üzere, zamansal bozulmalar ve duygusal uyarılmışlık arasın-

daki ilişkiyi temel alan çalışmalar yöntemsel ve kuramsal yaklaşım farklılıkları içermektedir. Bu bölümde zaman bozulması üstünde duygunun rolü, değerlendirme kuramları (appraisal theories) çerçevesinde yeniden değerlendirilerek, mevcut araştırma bulgularına yönelik alternatif açıklamalar önerilmiştir.

Değerlendirme kuramları genel anlamda, uyarının bilinçdışı-otomatik bir süreçle değerlendirilmesine bağlı olarak farklı kişilerde ve durumlarda ortaya çıkacak olan duygusal deneyimlerin çeşitliliğini açıklamada kapsamlı bir çerçeve sunar (Roseman ve Smith, 2001; Scherer, 2001; Smith ve Ellsworth, 1985). Aynı uyarın farklı duygusal deneyimlere yol açabilir ya da aynı duygu farklı duygusal uyarınlar tarafından ortaya çıkartılabilir. Örneğin, bir yabancı ya da düşmanın yüz ifadesinde ortaya çıkan öfke duygusuna karşı ortaya çıkan bilişsel değerlendirmeler, hisler ve davranışlar ile yakın bir arkadaşın yüz ifadesindeki öfkeye karşı ortaya çıkan değerlendirmeler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hisler ve davranışlar farklı olacaktır. Bu yönüyle değerlendirme yaklaşımı kategorik ve boyutsal yaklaşımın önerdiği açıklamaları genişleterek algılayıcıya bağlı etkenleri (algılayıcın amacı, deneyimleri vb.), kişi ve çevre etkileşimini ve bağlamsal pek çok etkeni dikkate alarak laboratuvar çalışmalarını gerçek hayattaki deneyimlere yaklaştıran bir arka plan sağlamaktadır (örn., Tong ve ark., 2007).

Değerlendirme kuramına göre, duygu deneyimi beş bileşenin etkileşimiyle ortaya çıkar. Uyarına maruz kalma ilk olarak bilinçdışı/farkındalısız bir değerlendirmeye yol açar (*bilişsel bileşen*), bu değerlendirmeye bağlı olarak hareket eğilimi-yaklaşma/kaçınma gerçekleşir (*motivasyonel bileşen*), fizyolojik tepkiler (*somatik bileşen*) ve davranış ortaya çıkar (*motor bileşen*). Bu dört bileşen ise bütün bir şekilde *duygusal deneyim bileşenini* (his – feeling) oluşturur (Scherer, 2001). Değerlendirme kuramcılarını ilk olarak duyguya neden olan ve herhangi bir duyguya yol açmayan uyarınlar arasındaki ortak özellikleri bulmaya çalışır ve bunun sonucunda her spesifik duyguya özgü bir değerlendirme örüntüsü ortaya çıkar (Moors, 2009). Değerlendirme kuramında duyguya yol açan çok sayıda boyut/değişken önerilse de üzerinde uzlaşılan temel değişkenler yenilik (novelty), içsel arzulama (intrinsic pleasantness), kesinlik ya da belirsizlik (certainty), amaçsal önem/ilgililik (goal significance/relevance), aktör (agency), baş etme potansiyeli (coping potential), sosyal ve kişisel standartlara uygunluk (compatibility) olarak sıralanabilir (Ellsworth ve Scherer, 2003). Bu bileşenler yaygın kabul edilen değişkenler olmakla birlikte, farklı araştırmacılar tarafından önerilen çok sayıda alternatif değişkenler de bulunmaktadır. Değerlendirme yaklaşımına göre kategorik duygular, içerdiği de-

ğişkenler ve bu değişkenler arası ilişkilerin özgünlüğüne göre tanımlanır (Lerner ve Keltner, 2000).

Değerlendirme kuramlarının en çok uzlaştığı değişkenlerden biri kişinin amacı ile uyarının ilişkililiğidir (goal relevance). Uyarın, kişinin amacıyla ilişkili bilgiyi sağlıyorsa duygu ortaya çıkar (Buhusi ve Meck, 2009). Zaman algısı açısından ele aldığımızda, algılayıcının amacı bir uyarının duygusal bilgisinin işlenmesi olduğunda zamansal bilginin işlenmesi göz ardı edilebilir ya da tam tersi biçimde zamansal bilginin işlenmesi kişinin o anki amaçlarına uygunsa duygusal ipucu ne olursa olsun zaman doğru bir şekilde işlenebilir. Bu açıklama aynı zamanda zamanın işlenmesine yönelik dikkat modellerinin sınırlı dikkat kapasitesi yaklaşımlarıyla örtüşmektedir. Duygusal uyarılmışlığın zamansal bozulmadaki etkisine yönelik bir çalışmada katılımcılardan açıkça zamansal bilgiye odaklanması istendiğinde, duygusal uyarılmışlığın zamansal bozulmaya yol açan etkisinin ortadan kalktığı gösterilmiştir (Droit-Volet ve ark., 2015). Bu sonucu değerlendirme yaklaşımları açısından incelediğimizde, katılımcıların amacı zamansal bilgiyi işlemek olduğunda uyarının duygusal bilgisi kişinin amacıyla ilişkisiz olduğundan duygusal bilginin işlenmesi algılayıcı açısından temel önemini kaybetmiş görünmektedir.

Değerlendirme kuramlarının yenilik (novelty) değişkeni, sürekli değişen çevreye karşı organizmanın tetikte ve harekete hazır bulunmasını, yeni uyarılara karşı artan dikkatini ifade eder (Ellsworth ve Scherer, 2003). Dolayısıyla ilk kez karşılaşılan bir uyarana yönelik daha yoğun duygu deneyiminin ortaya çıkması bu yenilik etkisine bağlı olabilir. Zamansal bozulma açısından incelendiğinde yüksek duygusal uyarılmışlığın zamansal uzamaya yol açan etkisine karşın rutin olaylarda zamanın kısa algılanması (Avni-Babad, Ritov, 2003; Boltz ve ark., 1998), o uyarının algılayıcı açısından yenilik ve tuhaflık bilgisi sunmaması ile açıklanabilir. Böylece duygunun uyarılmışlık etkisi yerine kişiye yeni bir bilgi sunması ya da sunmaması zamansal bozulmada temel bir rol oynamış olabilir.

Değerlendirme yaklaşımlarının kesinlik/belirsizlik (certainty/uncertainty) değişkeni, bir olayın öngörülebilir ve anlaşılabilir olması ile öngörülemeyen ve anlaşılmayan düzenimini ifade eder. Kesinlik boyutu açısından bakıldığında öfke kesinlik, üzüntü ise belirsizlik ile ilişkili duygulardır (Smith ve Ellsworth, 1985). Zaman algısı çalışmalarında sıklıkla yüksek uyarılmışlık ifade eden öfke duygusunun etkisi test edilirken, üzüntü

duygusuna ait uyarılar kontrol koşulu olarak ele alınmaktadır (örn., Droit-Volet ve ark., 2004; Fayolle ve Droit-Volet, 2014). Dolayısıyla ortaya çıkan zamansal bozulma etkisinin uyarının uyarılmışlık boyutundan mı yoksa öfke duygusu ile üzüntü duygusu arasındaki kesinlik/belirsizlik farkından mı kaynaklandığı kuşku hale gelmektedir.

Değerlendirme yaklaşımında aktör (agency) boyutu, bir olayın ortaya çıkışından sorumlu olan kaynağın öznesi ya da nesnesini ifade eder. Örneğin, öfke negatif bir olaya karşı ‘başka birisine yönelik’ suçlama boyutundayken, üzgün hisseden birisi ‘durumsal’ atıflar yapacaktır (Keltner, Ellsworth ve Edwards, 1993). Zamansal bozulmada ortaya çıkan öfke duygusunun üzüntü duygusuna göre zamanı uzatıcı etkisinde, algılayıcının kaynağa ilişkin bu türden atıfları zamansal bozulmada belirleyici faktör olarak rol oynuyor olabilir.

Zamansal bozulmada duygusal uyarılmışlık etkisi çalışılırken öfke duygusunun zamanı uzun algılamaya neden olan etkisine karşı, tiksinti duygusu da tıpkı öfke gibi negatif ve yüksek uyarılmışlık düzeyindedir (Posner ve ark., 2005; Russell, 1980). Ancak, tiksinti duygusuna ilişkin zamansal bozulma çalışmalarının sayısı yetersizdir ve bulgular tutarsızdır. Bazı çalışmalarda, öfke uyarılarının zamanı uzun algılamaya neden olduğu gösterilmişken, tiksinti duygusunda bu etkinin ortaya çıkmadığı görülmektedir (Droit-Volet ve Meck, 2007; Gil ve Droit-Volet, 2012). Bu sonuçları değerlendirme kuramının baş etme potansiyeli (coping potential) boyutu açıklayabilir. Baş etme potansiyeli, kişilerin bir durumun ve sonuçlarının üstesinden gelme yeteneğine işaret eden bilişsel değerlendirme sürecidir ve öfke duygusu yüksek baş etme potansiyeliyle ilişki-liyken tiksinti duygusu baş etme potansiyeli temasıyla ilişkisizdir (Scherer, Schorr ve Johnstone, 2001). Dolayısıyla her iki duygu da yüksek uyarılmışlık boyutunda olmasına karşın, zamansal bozulma açısından farklı sonuçlar ortaya çıkması baş etme potansiyelleri arasındaki farklılıktan kaynaklanıyor olabilir.

Değerlendirme yaklaşımları, bir uyarana karşı ortaya çıkan duygusal deneyimin, uyarının özelliklerinden ve kişisel etkenlerden olduğu kadar sosyal çevreden etkilenen bir süreç ile de şekillendiğini ifade eder (Scherer ve ark., 2001). Zamansal bozulmanın bağlamsal faktörlere göre de şekillendiği bilinmektedir. Hem algısal hem de sosyal bağ-lamda zaman algısının bağlamsal süreçlere göre şekillendiğini gösteren bir çalışmada Shi ve Huang (2017), kırmızı rengin mavi renge göre daha kısa zaman algısına yol açtığını ortaya koymuştur. Aynı çalışmada, mavi ve kırmızı giysilerin zamansal bozulma

etkisi iki farklı sosyal bağlamda (iş görüşmesi ve flört) test edilmiştir. Sonuçlarda, her iki portrenin de kırmızı giysiler giydiği koşulda katılımcılar flört bağlamında iş görüşmesi bağlamına göre uyarının ekranda kalma süresini daha kısa algılamıştır. Araştırmacılar bu sonuçların, flört bağlamının yaklaşma motivasyonunu aktive etmesi sonucu ortaya çıktığını savunmuşlardır. Sosyal bağlamın etkisini test eden diğer bir çalışmada Srinivasan, Tewari, Makwana ve Hopkins (2015), Hindu inancına sahip kişilere muğlak sesler sunmuştur ve sosyal bağlamın zamansal bozulmadaki etkisini test etmiştir. Bir grup katılımcı bu muğlak seslerin şehir-sokak gürültüsü olduğu, diğer grup ise bir festival olan Mela'ya ait sesler olduğu yönergesini almıştır. Sonuçlarda, seslerin Mela'ya ait olduğu söylenen katılımcılar süreyi daha uzun algılamışlardır. Sosyal bağlamın zamansal bozulma üzerindeki bu türden aracı etkisi değerlendirme yaklaşımlarındaki sosyal bağlamın duygu ve karar verme üzerindeki şekillendirici rolü açıklamasıyla tutarlı görünmektedir.

Özetle, zamansal bozulmada duygusal uyarılmışlığı temel alan çok sayıda çalışma negatif ve yüksek uyarılmışlığın zamanın uzun algılanmasına neden olduğunu göstermektedir. Ancak, alandaki mevcut bulguların duygusal uyarılmışlıkla açıklanamadığı noktalarda değerlendirme kuramlarının dikkate alınmasının zaman bozulmasının doğasını anlamada kapsayıcı bir çerçeve sunacağı düşünülmektedir. Bu sebeple bu derleme çalışmasındaki araştırma bulgularından yola çıkarak gelecekteki çalışmalarda zamansal bozulmada değerlendirme kuramının açıklamalarının doğrudan test edilmeye gereksinimi vardır.

TARTIŞMA

Duygunun zaman algısının bozulmasında rol oynadığı bilinmektedir. Ancak bu etkinin duygunun hangi boyutundan kaynaklandığı tartışmalıdır. Alanda yapılan çalışmalar duygunun uyarılmışlık boyutuna vurgu yaparken, negatif ve yüksek uyarılmışlığın, düşük uyarılmışlık ve nötr uyarılara göre uyarının sunum süresini daha uzun tahminlemeye yol açtığını göstermektedir (Droit-Volet ve ark., 2004; Fayolle ve Droit-Volet, 2014; Gil ve Droit-Volet, 2011a; Gil ve Droit-Volet, 2012). Bununla birlikte, duygusal uyarılmışlığın etkisini ortaya koyan araştırmalarda duygusal olmayan etkenler, duygunun diğer boyutları, uyarana ait algısal özellikler, algılayıcıya ait özellikler gibi uyarılmışlık dışı faktörlerin zamansal bozulmadaki aracı ve düzenleyici rolü göz ardı edilmektedir (Droit-Volet ve ark., 2015; Folta-Schoofs ve ark., 2014; Gable ve Poole,

2012; Noulhiane ve ark., 2007). Çalışmalardaki bazı yöntemsel sorunlar ve insan zihninin karmaşık doğasının güvenilir biçimde ölçümüne ilişkin zorluklar zaman algısının bozulmasında duygunun etkisine yönelik açıklamaları tartışmalı hale getirmektedir. Örneğin, uyarılmışlığın doğru şekilde tanımlanması ve fizyolojik süreçlerden mi yoksa duygusal süreçlerden mi söz edildiğinin belirgin hale getirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, uyarılmışlığın doğrudan değişimlenmesi ve araştırma desenlerinin farklı uyarılmışlık ve değerlik düzeylerini içerecek şekilde oluşturulması daha kontrollü sonuçların ortaya çıkması açısından önemli görünmektedir. Öte yandan, çalışmalarda kullanılan deneysel görevlerin ve uyarıların da bilişsel süreçlerde o göreve ve uyarana özgü olarak farklı etkilere yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu türden yöntemsel farklılıkları göz önünde bulundurmamak hem çalışma bulgularına yönelik daha güvenilir açıklamalar sunmayı hem de yeni araştırma sorularını ortaya koymayı sağlayacaktır.

Bu derleme çalışmasında, uyarılmışlık ve zaman algısına yönelik bulgular duyuguya ilişkin değerlendirme yaklaşımları çerçevesinde yeniden değerlendirilmiştir. Duygusal uyarılmışlıkla ilgili tutarsız bulguların ve araştırmalardaki kuramsal ve yöntemsel sorunların çözümü için değerlendirme yaklaşımlarının açıklamalarının göz önünde bulundurulması önemli görünmektedir. Değerlendirme yaklaşımlarını dikkate almak zaman bozulmasında algılayıcının motivasyonları, uyarının özellikleri, içinde bulunulan sosyal bağlam gibi çok sayıda değişkenin etkisini açıklamada geniş bir çerçeve sağlayacaktır. Gelecek çalışmalarda, zamansal bozulmada duygunun etkisinin doğrudan değerlendirme yaklaşımının önerdiği değişkenler açısından test edilmesi, zamansal bozulmada temel rolü olan değerlendirme yaklaşımlarına yönelik değişkenlerin belirlenmesi ya da bu değişkenlerin olası karıştırıcı etkisinin kontrol edilerek çalışmaların planlanması zamansal bozulmanın altında yatan mekanizmaları daha doğru şekilde anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Zaman bozulmasına yönelik gelecek çalışmalarda algılanan zamanın bağımlı değişken olarak ele alınması, uyarıların sunumu ve uyarılar arasında geçen sürenin algılanan zaman temelinde düzenlenmesi gibi yöntemsel alternatiflerin ele alınması önerilmektedir. Bununla birlikte, alan yazında ortaya çıkan davranışsal ve sinirbilimsel kanıtların elektrofizyolojik ölçümler ile desteklenmesi zaman algısının bozulmasına yönelik bütüncül bir anlayış sağlayacaktır.

Sonuç olarak, bu derleme çalışması alan yazındaki yöntemsel ve kuramsal sorunlara işaret ederek mevcut araştırma bulgularına alternatif açıklamalar getirmeyi ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunarak kapsamlı bir çerçeveye çizmeyi hedeflemiştir. Bu çalışmada duygu ve zaman algısı arasındaki ilişkinin çok boyutlu bir süreçle ele alınması gerektiği öne sürülmektedir. Alan yazındaki yöntemsel sorunlara yönelik olarak bu çalışmada sunulan öneriler daha kontrollü ve dolayısıyla daha güvenilir bulguların ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Aynı zamanda, mevcut zaman algısı ve duygu çalışmalarının dayandığı değerlik ve uyarılmışlık boyutunu temel alan sınırlı kuramsal çerçeveye yerine, duygunun karmaşık doğasını anlamak için kapsamlı bir arka plan sağlayan değerlendirme yaklaşımlarının temel alınması önerilmektedir. Bu çalışmada işaret edilen yöntemsel ve kuramsal sorunların ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin dikkate alınması alan yazındaki bulguların yeniden gözden geçirilmesine ve yeni araştırma sorularının ortaya çıkmasına olanak sağlayabilecektir. Bu çalışmada ortaya konulan önerilerin, yalnızca duygu ve zaman algısı alan yazına değil, bu süreçler ile doğrudan ya da dolaylı ilişki içinde olan diğer pek çok bilişsel sürecin (dikkat, bellek, karar verme gibi) anlaşılmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- A.K., S.A.; Yazı Taslağı- A.K.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- S.A.; Son Onay ve Sorumluluk- A.K., S.A.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- A.K., S.A.; Drafting Manuscript- A.K.; Critical Revision of Manuscript- S.A.; Final Approval and Accountability- A.K., S.A.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Allan, L. G. (1992). The internal clock revisited. F. Macar, V. Pouthas ve W J. Friedman (Ed), *Time, action and cognition: Towards bridging the gap* içinde (s. 191-202). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-017-3536-0_22
- Allan, L. G. ve Gibbon, J. (1991). Human bisection at the geometric mean. *Learning and Motivation*, 22(1-2), 39-58. [https://doi.org/10.1016/0023-9690\(91\)90016-2](https://doi.org/10.1016/0023-9690(91)90016-2)
- Allman, M. J. ve Meck, W. H. (2012). Pathophysiological distortions in time perception and timed performance. *Brain*, 135(3), 656-677. <https://doi.org/10.1093/brain/awr210>
- Angrilli, A., Cherubini, P., Pavese, A. ve Manfredini, S. (1997). The influence of affective factors on time perception. *Perception & Psychophysics*, 59(6), 972-982. <https://doi.org/10.3758/BF03205512>
- Astafiev, S. V., Shulman, G. L., Stanley, C. M., Snyder, A. Z., Van Essen, D. C. ve Corbetta,

- M. (2003). Functional organization of human intraparietal and frontal cortex for attending, looking, and pointing. *Journal of Neuroscience*, 23(11), 4689-4699. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.23-11-04689.2003>
- Aubry, F., Guillaume, N., Morigato, G., Bergeret, L. ve Celsis, P. (2008). Stimulus complexity and prospective timing: Clues for a parallel process model of time perception. *Acta Psychologica*, 128(1), 63-74. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2007.09.011>
- Avni-Babad, D. ve Ritov, I. (2003). Routine and the perception of time. *Journal of Experimental Psychology: General*, 132(4), 543-550. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.132.4.543>
- Balcı, F. (2014). Interval timing, dopamine, and motivation. *Timing & Time Perception*, 2(3), 379-410. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002035>
- Balcı, F., Meck, W. H., Moore, H. ve Brunner, D. (2009). Timing deficits in aging and neuropathology. J. L. Bizon ve A. G. Woods (Ed.), *Animal models of human cognitive aging* içinde (s. 1-41). Humana Press. https://doi.org/10.1007/978-1-59745-422-3_8
- Ballotta, D., Lui, F., Porro, C. A., Nichelli, P. F. ve Benuzzi, F. (2018). Modulation of neural circuits underlying temporal production by facial expressions of pain. *PLoS One*, 13(2), e0193100. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193100>
- Bar-Haim, Y., Kerem, A., Lamy, D. ve Zakay, D. (2010). When time slows down: The influence of threat on time perception in anxiety. *Cognition and Emotion*, 24(2), 255-263. <https://doi.org/10.1080/02699930903387603>
- Barrett, L. F. (2014). Construction as an integrative framework for the science of the emotion. L. F. Barrett ve J. A. Russell (Ed), *The psychological construction of emotion* içinde (s. 448-455). The Guilford Press.
- Barrett, L. F., Lindquist, K. A., Bliss-Moreau, E., Duncan, S., Gendron, M., Mize, J. ve Brennan, L. (2007). Of mice and men: Natural kinds of emotions in the mammalian brain? A response to Panksepp and Izard. *Perspectives on Psychological Science*, 2(3), 297-312. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2007.00046.x>
- Bartholomew, A. J., Meck, W. H. ve Cirulli, E. T. (2015). Analysis of genetic and non-genetic factors influencing timing and time perception. *PLoS One*, 10(12), e0143873. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0143873>
- Becker, M. W. ve Leininger, M. (2011). Attentional selection is biased toward mood-congruent stimuli. *Emotion*, 11(5), 1248. <https://doi.org/10.1037/a0023524>
- Bizo, L. A., Chu, J. Y., Sanabria, F. ve Killeen, P. R. (2006). The failure of Weber's law in time perception and production. *Behavioural Processes*, 71(2-3), 201-210. <https://doi.org/10.1016/j.beproc.2005.11.006>
- Block, R. A., Hancock, P. A. ve Zakay, D. (2010). How cognitive load affects duration judgments: A meta-analytic review. *Acta Psychologica*, 134(3), 330-343. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2010.03.006>
- Block, R. A., Zakay, D. ve Hancock, P. A. (1998). Human aging and duration judgments: A meta-analytic review. *Psychology and Aging*, 13(4), 584-596. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.13.4.584>
- Bocanegra, B. R. ve Zeelenberg, R. (2009). Emotion improves and impairs early vision. *Psychological Science*, 20(6), 707-713. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02354.x>
- Boltz, M. G., Kupperman, C. ve Dunne, J. (1998). The role of learning in remembered duration. *Memory & Cognition*, 26(5), 903-921. <https://doi.org/10.3758/BF03201172>
- Brown, S. W. (1997). Attentional resources in timing: Interference effects in concurrent temporal and nontemporal working memory tasks. *Perception & Psychophysics*, 59(7), 1118-1140. <https://doi.org/10.3758/BF03205526>

- Buhusi, C. V. ve Meck, W. H. (2005). What makes us tick? Functional and neural mechanisms of interval timing. *Nature Reviews Neuroscience*, 6(10), 755-765. <https://doi.org/10.1038/nrn1764>
- Buhusi, C. V. ve Meck, W. H. (2006). Interval timing with gaps and distracters: Evaluation of the ambiguity, switch, and time-sharing hypotheses. *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, 32(3), 329-338. <https://doi.org/10.1037/0097-7403.32.3.329>
- Buhusi, C. V. ve Meck, W. H. (2009). Relative time sharing: new findings and an extension of the resource allocation model of temporal processing. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B: Biological Sciences*, 364(1525), 1875-1885. <https://doi.org/10.1098/rstb.2009.0022>
- Burle, B. ve Casini, L. (2001). Dissociation between activation and attention effects in time estimation: Implications for internal clock models. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 27(1), 195. <https://doi.org/10.1037/0096-1523.27.1.195>
- Campbell, L. A. ve Bryant, R. A. (2007). How time flies: A study of novice skydivers. *Behaviour Research and Therapy*, 45(6), 1389-1392. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2006.05.011>
- Cardaci, M., Di Gesù, V., Petrou, M. ve Tabacchi, M. E. (2009). A fuzzy approach to the evaluation of image complexity. *Fuzzy Sets and Systems*, 160(10), 1474-1484. <https://doi.org/10.1016/j.fss.2008.11.017>
- Casini, L. ve Ivry, R. B. (1999). Effects of divided attention on temporal processing in patients with lesions of the cerebellum or frontal lobe. *Neuropsychology*, 13(1), 10-21. <https://doi.org/10.1037/0894-4105.13.1.10>
- Church, R. M. ve Gibbon, J. (1982). Temporal generalization. *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, 8(2), 165. <https://doi.org/10.1037/0097-7403.8.2.165>
- Coull, J. T., Cheng, R. K. ve Meck, W. H. (2011). Neuroanatomical and neurochemical substrates of timing. *Neuropsychopharmacology*, 36(1), 3-25. <https://doi.org/10.1038/npp.2010.113>
- Craik, F. I. ve Hay, J. F. (1999). Aging and judgments of duration: Effects of task complexity and method of estimation. *Perception & Psychophysics*, 61(3), 549- 560. <https://doi.org/10.3758/BF03211972>
- Damasio, A. (1998). Emotion in the perspective of an integrated nervous system. *Brain Research Reviews*, 26(2-3), 83-86. [https://doi.org/10.1016/S0165-0173\(97\)00064-7](https://doi.org/10.1016/S0165-0173(97)00064-7)
- Darwin, C. R. (1872). *The expression of the emotions in man and animals* (1. basım). London: John Murray.
- Doi, H. ve Shinohara, K. (2009). The perceived duration of emotional face is influenced by the gaze direction. *Neuroscience Letters*, 457(2), 97-100. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2009.04.004>
- Dormal, V., Heeren, A., Pesenti, M. ve Maurage, P. (2018). Time perception is not for the faint-hearted? Physiological arousal does not influence duration categorisation. *Cognitive Processing*, 19(3), 399-409. <https://doi.org/10.1007/s10339-017-0852-3>
- Droit-Volet, S. (2003). Alerting attention and time perception in children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 85(4), 372-384. [https://doi.org/10.1016/S0022-0965\(03\)00103-6](https://doi.org/10.1016/S0022-0965(03)00103-6)
- Droit-Volet, S. (2016). Emotion and implicit timing. *Plos One*, 11(7), e0158474. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0158474>
- Droit-Volet, S., Brunot, S. ve Niedenthal, P. (2004). Perception of the duration of emotional events. *Cognition and Emotion*, 18(6), 849-858. <https://doi.org/10.1080/02699930341000194>
- Droit-Volet, S., Clément, A. ve Wearden, J. (2001). Temporal generalization in 3- to 8-year-old children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 80(3), 271-288. <https://doi.org/10.1006/jecp.2001.2629>
- Droit-Volet, S., Fayolle, S. L. ve Gil, S. (2011). Emotion and time perception: Effects of film-induced mood. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 5(33), 1-9. <https://doi.org/10.3389/fnint.2011.00033>

- Droit-Volet, S., Fayolle, S., Lamotte, M. ve Gil, S. (2013). Time, emotion and the embodiment of timing. *Timing & Time Perception*, 1(1), 99-126. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002004>
- Droit-Volet, S. ve Gil, S. (2009). The time-emotion paradox. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 364(1525), 1943-1953. <https://doi.org/10.1098/rstb.2009.0013>
- Droit-Volet, S. ve Gil, S. (2016). The emotional body and time perception. *Cognition and Emotion*, 30(4), 687-699. <https://doi.org/10.1080/02699931.2015.1023180>
- Droit-Volet, S., Lamotte, M. ve Izaute, M. (2015). The conscious awareness of time distortions regulates the effect of emotion on the perception of time. *Consciousness and Cognition*, 38, 155-164. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2015.02.021>
- Droit-Volet, S. ve Meck, W. (2007). How emotions colour our perception of time. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(12), 504-513. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2007.09.008>
- Droit-Volet, S. ve Wearden, J. (2002). Speeding up an internal clock in children? Effects of visual flicker on subjective duration. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology Section B*, 55(3b), 193-211. <https://doi.org/10.1080/02724990143000252>
- Dunlap, J. C. (1999). Molecular bases for circadian clocks. *Cell*, 96(2), 271-290. [https://doi.org/10.1016/S0092-8674\(00\)80566-8](https://doi.org/10.1016/S0092-8674(00)80566-8)
- Eberhardt, L. V., Huckauf, A. ve Kliegl, K. M. (2016). Effects of neutral and fearful mood on duration estimation of neutral and fearful face stimuli. *Timing & Time Perception*, 4(1), 30-47. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002060>
- Erdoğan, Ş. ve Baran, Z. (2019). Temel duygusal yüz ifadelerinin zaman algısı üzerindeki etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11, 176-191. <https://doi.org/10.18863/pgy.589233>
- Ekman, P. (1999). Basic emotions. T. Dalgleish ve T. Power (Ed.), *The handbook of cognition and emotion* içinde (s. 45-60). Sussex: John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/0470013494>
- Ekman, P. ve Cordaro, D. (2011). What is meant by calling emotions basic. *Emotion Review*, 3(4), 364-370. <https://doi.org/10.1177/1754073911410740>
- Ekman, P. ve Friesen, W. V. (1971). Constants across cultures in the face and emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17(2), 124. <https://doi.org/10.1037/h0030377>
- Ellsworth, P. C. ve Scherer, K. R. (2003). Appraisal processes in emotion. R. J. Davidson, H. Goldsmith ve K.R. Scherer (Ed.), *Handbook of affective sciences* içinde (s. 572-595). New York: Oxford University Press.
- Fayolle, S. ve Droit-Volet, S. (2014). Time perception and dynamics of facial expressions of emotions. *PLoS ONE*, 9(5), e97944. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0097944>
- Feynman, R., (1964/1966). *Time and distance*. Feynmanlectures. https://www.feynmanlectures.caltech.edu/I_05.html
- Friedman, W. J. ve Janssen, S. M. (2010). Aging and the speed of time. *Acta Psychologica*, 134(2), 130-141. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2010.01.004>
- Folta-Schoofs, K., Wolf, O. T., Treue, S. ve Schoofs, D. (2014). Perceptual complexity, rather than valence or arousal accounts for distracter-induced overproductions of temporal durations. *Acta Psychologica*, 147, 51-59. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2013.10.001>
- Fortin, C. (2003). Attentional time-sharing in interval timing. *Functional and Neural Mechanisms of Interval Timing*, 235-260. <https://doi.org/10.1201/9780203009574.ch9>
- Fortin, C., Bédard, M. C. ve Champagne, J. (2005). Timing during interruptions in timing. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 31(2), 276-288. <https://doi.org/10.1037/0096-1523.31.2.276>

- Gable, P. ve Harmon-Jones, E. (2010). The motivational dimensional model of affect: Implications for breadth of attention, memory, and cognitive categorisation. *Cognition and Emotion*, 24(2), 322-337. <https://doi.org/10.1080/02699930903378305>
- Gable, P. ve Poole, B. (2012). Time flies when you're having approach-motivated fun: Effects of motivational intensity on time perception. *Psychological Science*, 23(8), 879-886. <https://doi.org/10.1177/0956797611435817>
- Gallagher, S. (2012). Time, emotion, and depression. *Emotion Review*, 4(2), 127-132. <https://doi.org/10.1177/1754073911430142>
- Geoffard, P. ve Luchini, S. (2010). Changing time and emotions. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 365(1538), 271-280. <https://doi.org/10.1098/rstb.2009.0178>
- Gibbon, J., Church, R. M. ve Meck, W. H. (1984). Scalar timing in memory. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 423(1), 52-77. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1984.tb23417.x>
- Gibbon, J., Malapani, C., Dale, C. L. ve Gallistel, C. R. (1997). Toward a neurobiology of temporal cognition: Advances and challenges. *Current Opinion in Neurobiology*, 7(2), 170-184. [https://doi.org/10.1016/S0959-4388\(97\)80005-0](https://doi.org/10.1016/S0959-4388(97)80005-0)
- Gil, S. ve Droit-Volet, S. (2009). Time perception, depression and sadness. *Behavioural Processes*, 80(2), 169-176. <https://doi.org/10.1016/j.beproc.2008.11.012>
- Gil, S. ve Droit-Volet, S. (2011a). How do emotional facial expressions influence our perception of time. S. Masmoudi, D. Yan Dai ve A. Naceur (Ed.), *Attention, representation and human performance: Integration of cognition, emotion and motivation* içinde (s. 1-12). London, UK: Psychology Press, Taylor & Francis
- Gil, S. ve Droit-Volet, S. (2011b). "Time flies in the presence of angry faces"... depending on the temporal task used! *Acta Psychologica*, 136(3), 354-362. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2010.12.010>
- Gil, S. ve Droit-Volet, S. (2012). Emotional time distortions: The fundamental role of arousal. *Cognition & Emotion*, 26(5), 847-862. <https://doi.org/10.1080/02699931.2011.625401>
- Gooch, C. M., Wiener, M., Wencil, E. B. ve Coslett, H. B. (2010). Interval timing disruptions in subjects with cerebellar lesions. *Neuropsychologia*, 48(4), 1022- 1031. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2009.11.028>
- Grommet, E. K., Droit-Volet, S., Gil, S., Hemmes, N. S., Baker, A. H. ve Brown, B. L. (2011). Time estimation of fear cues in human observers. *Behavioural Processes*, 86(1), 88-93. <https://doi.org/10.1016/j.beproc.2010.10.003>
- Grondin, S. (2001). From physical time to the first and second moments of psychological time. *Psychological Bulletin*, 127(1), 22-44. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.1.22>
- Grondin, S., Laflamme, V. ve Gontier, É. (2014). Effect on perceived duration and sensitivity to time when observing disgusted faces and disgusting mutilation pictures. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 76(6), 1522-1534. <https://doi.org/10.3758/s13414-014-0682-7>
- Hansen, C. H. ve Hansen, R. D. (1988). Finding the face in the crowd: An anger superiority effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 917-924. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.917>
- Harrington, D. L., Castillo, G. N., Fong, C. H. ve Reed, J. D. (2011). Neural underpinnings of distortions in the experience of time across senses. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 5(32), 1-14. <https://doi.org/10.3389/fnint.2011.00032>
- Haxby, J. V., Hoffman, E. A. ve Gobbini, M. I. (2002). Human neural systems for face recognition and social communication. *Biological Psychiatry*, 51(1), 59-67. [https://doi.org/10.1016/S0006-3223\(01\)01330-0](https://doi.org/10.1016/S0006-3223(01)01330-0)
- Hayashi, M. J., Kantele, M., Walsh, V., Carlson, S. ve Kanai, R. (2014). Dissociable neuroanatomical

- correlates of subsecond and suprasedond time perception. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 26(8), 1685-1693. https://doi.org/10.1162/jocn_a_00580
- Hernandez, W. A. (2016). St. Augustine on time. *International Journal of Humanities and Social Science*, 6(6), 37-40.
- Hinton, S. C. ve Meck, W. H. (1997). The 'internal clocks' of circadian and interval timing. *Endeavour*, 21(1), 3-8. [https://doi.org/10.1016/S0160-9327\(97\)01043-0](https://doi.org/10.1016/S0160-9327(97)01043-0)
- Horstmann, G. ve Bauland, A. (2006). Search asymmetries with real faces: Testing the anger-superiority effect. *Emotion*, 6(2), 193-207. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.6.2.193>
- Horstmann, G. ve Herwig, A. (2016). Novelty biases attention and gaze in a surprise trial. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 78(1), 69-77. <https://doi.org/10.3758/s13414-015-0995-1>
- Ivry, R. B. ve Spencer, R. M. (2004). The neural representation of time. *Current Opinion in Neurobiology*, 14(2), 225-232. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2004.03.013>
- Keltner, D., Ellsworth, P. C. ve Edwards, K. (1993). Beyond simple pessimism: Effects of sadness and anger on social perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(5), 740-752. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.5.740>
- Kliegl, K., Watrin, L. ve Huckauf, A. (2015). Duration perception of emotional stimuli: Using evaluative conditioning to avoid sensory confounds. *Cognition and Emotion*, 29(8), 1350-1367. <https://doi.org/10.1080/02699931.2014.978841>
- Kline, K., Holcombe, A. O. ve Eagleman, D. M. (2004). Illusory motion reversal is caused by rivalry, not by perceptual snapshots of the visual field. *Vision Research*, 44(23), 2653-2658. <https://doi.org/10.1016/j.visres.2004.05.030>
- Knott, L. M. ve Thorley, C. (2014). Mood-congruent false memories persist over time. *Cognition & Emotion*, 28(5), 903-912. <https://doi.org/10.1080/02699931.2013.860016>
- Lake, J. I., LaBar, K. S. ve Meck, W. H. (2016). Emotional modulation of interval timing and time perception. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 64, 403-420. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2016.03.003>
- Lamotte, M. ve Droit-Volet, S. (2017). Aging and time perception for short and long durations: A question of attention? *Timing & Time Perception*, 5(2), 149-167. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002086>
- Lang, P. J., Bradley, M. M. ve Cuthbert, B. N. (1992). A motivational analysis of emotion: Reflex-cortex connections. *Psychological Science*, 3(1), 44-49. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1992.tb00255.x>
- Lee, K., Seelam, K. ve O'Brien, T. (2011). The relativity of time perception produced by facial emotion stimuli. *Cognition and Emotion*, 25(8), 1471-1480. <https://doi.org/10.1080/02699931.2010.544455>
- Lerner, J. S. ve Keltner, D. (2000). Beyond valence: Toward a model of emotion-specific influences on judgement and choice. *Cognition & Emotion*, 14(4), 473-493. <https://doi.org/10.1080/026999300402763>
- Libkuman, T. M., Otani, H., Kern, R., Viger, S. G. ve Novak, N. (2007). Multidimensional normative ratings for the international affective picture system. *Behavior Research Methods*, 39(2), 326-334. <https://doi.org/10.3758/BF03193164>
- Loftus, E. F., Schooler, J. W., Boone, S. M. ve Kline, D. (1987). Time went by so slowly: Overestimation of event duration by males and females. *Applied Cognitive Psychology*, 1(1), 3-13. <https://doi.org/10.1002/acp.2350010103>
- Lustig, C. ve Meck, W. H. (2001). Paying attention to time as one gets older. *Psychological Science*, 12(6), 478-484. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00389>

- Macar, F. (1996). Temporal judgments on intervals containing stimuli of varying quantity, complexity and periodicity. *Acta Psychologica*, 92(3), 297-308.
- MacDonald, C. J. ve Meck, W. H. (2005). Differential effects of clozapine and haloperidol on interval timing in the supraseconds range. *Psychopharmacology*, 182(2), 232-244. <https://doi.org/10.1007/s00213-005-0074-8>
- Martin, J. S., Poirier, M. ve Bowler, D. M. (2010). Brief report: Impaired temporal reproduction performance in adults with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(5), 640-646. <https://doi.org/10.1007/s10803-009-0904-3>
- Mather, M., Clewett, D., Sakaki, M. ve Harley, C. W. (2016). Norepinephrine ignites local hotspots of neuronal excitation: How arousal amplifies selectivity in perception and memory. *Behavioral and Brain Sciences*, 1-75. doi:10.1017/S0140525X15000667.
- Mather, M. ve Sutherland, M. R. (2011). Arousal-biased competition in perception and memory. *Perspectives on Psychological Science*, 6(2), 114-133. <https://doi.org/10.1177/1745691611400234>
- Matthews, G. ve Wells, A. (1999). The cognitive science of attention and emotion. T. Dalgleish ve M. Power (Ed.), *Handbook of cognition and emotion* içinde (s. 171- 192). New York, NY: Wiley.
- Matthews, W. J. ve Meck, W. H. (2016). Temporal cognition: Connecting subjective time to perception, attention, and memory. *Psychological Bulletin*, 142(8), 865-907. <http://dx.doi.org/10.1037/bul0000045>
- Mauss, I. ve Robinson, M. (2009). Measures of emotion: A review. *Cognition & Emotion*, 23(2), 209-237. <https://doi.org/10.1080/02699930802204677>
- Meck, W. H. (1996). Neuropharmacology of timing and time perception. *Cognitive Brain Research*, 3(3-4), 227-242. [https://doi.org/10.1016/0926-6410\(96\)00009-2](https://doi.org/10.1016/0926-6410(96)00009-2)
- Meck, W. H. (2005). Neuropsychology of timing and time perception. *Brain and Cognition*, 58(1), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2004.09.004>
- Meissner, K. ve Wittmann, M. (2011). Body signals, cardiac awareness, and the perception of time. *Biological Psychology*, 86(3), 289-297. <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2011.01.001>
- Mella, N., Conty, L. ve Pouthas, V. (2011). The role of physiological arousal in time perception: Psychophysiological evidence from an emotion regulation paradigm. *Brain and Cognition*, 75(2), 182-187. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2010.11.012>
- Mereu, S. ve Lleras, A. (2013). Feelings of control restore distorted time perception of emotionally charged events. *Consciousness and Cognition*, 22(1), 306-314. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2012.08.004>
- Mikels, J. A., Fredrickson, B. L., Larkin, G. R., Lindberg, C. M., Maglio, S. J. ve Reuter-Lorenz, P. A. (2005). Emotional category data on images from the International Affective Picture System. *Behavior Research Methods*, 37(4), 626-630. <https://doi.org/10.3758/BF03192732>
- Miller, J. P., McAuley, J. D. ve Pang, K. C. (2006). Effects of the NMDA receptor antagonist MK-801 on short-interval timing in rats. *Behavioral Neuroscience*, 120(1), 162-172. <https://doi.org/10.1037/0735-7044.120.1.162>
- Mioni, G., Laffamme, V., Grassi, M. ve Grondin, S. (2018). The effect of emotional spoken words on time perception depends on the gender of the speaker. *Timing & Time Perception*, 6(1), 1-13. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002096>
- Mioni, G., Stablum, F., Prunetti, E. ve Grondin, S. (2016). Time perception in anxious and depressed patients: A comparison between time reproduction and time production tasks. *Journal of Affective Disorders*, 196, 154-163.
- Moors, A. (2009). Theories of emotion causation: A review. *Cognition and Emotion*, 23(4), 625-662. <https://doi.org/10.1080/02699930802645739>

- Nagaike, A., Mitsudo, T., Nakajima, Y., Ogata, K., Yamasaki, T., Goto, Y. ve Tobimatsu, S. (2016). 'Time-shrinking perception' in the visual system: A psychophysical and high-density ERP study. *Experimental Brain Research*, 234(11), 3279-3290. <https://doi.org/10.1007/s00221-016-4726-1>
- Noulhiane, M., Mella, N., Samson, S., Ragot, R. ve Pouthas, V. (2007). How emotional auditory stimuli modulate time perception. *Emotion*, 7(4), 697-704. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.7.4.697>
- Ono, F. ve Kawahara, J. I. (2007). The subjective size of visual stimuli affects the perceived duration of their presentation. *Perception & Psychophysics*, 69(6), 952-957. <https://doi.org/10.3758/BF03193932>
- Özgör, C., Özgör, S. Ş., Duru, A. D. ve Işoğlu-Alkaç, Ü. (2018). How visual stimulus effects the time perception? The evidence from time perception of emotional videos. *Cognitive Neurodynamics*, 12(4), 357-363. <https://doi.org/10.1007/s11571-018-9480-6>
- Panksepp, J. (2005). Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans. *Consciousness and cognition*, 14(1), 30-80. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2004.10.004>
- Pessoa, L. (2008). On the relationship between emotion and cognition. *Nature Reviews Neuroscience*, 9(2), 148-158. <https://doi.org/10.1038/nrn2317>
- Phelps, E. A., Ling, S. ve Carrasco, M. (2006). Emotion facilitates perception and potentiates the perceptual benefits of attention. *Psychological Science*, 17(4), 292-299. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01701.x>
- Pillai, J. S. ve McLoughlin, A. (2016). Exercise and time perception: An exploration of the impact of high intensity cardio exercise (zumba) on human timing. *Timing & Time Perception*, 4(4), 343-353. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002073>
- Pleil, K., Cordes, S., Meck, W. H. ve Williams, C. L. (2011). Rapid and acute effects of estrogen on time perception in male and female rats. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 5, 63. <https://doi.org/10.3389/fnint.2011.00063>
- Pollatos, O., Laubrock, J. ve Wittmann, M. (2014). Interoceptive focus shapes the experience of time. *PLoS ONE*, 9(1), e86934. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0086934>
- Posner, J., Russell, J. A. ve Peterson, B. S. (2005). The circumplex model of affect: An integrative approach to affective neuroscience, cognitive development, and psychopathology. *Development and Psychopathology*, 17(3), 715-734. <https://doi.org/10.1017/S0954579405050340>
- Ratcliffe, M. (2012). Varieties of temporal experience in depression. *Journal of Medicine and Philosophy*, 37(2), 114-138. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhs010>
- Retell, J. D., Venini, D. ve Becker, S. I. (2015). Oculomotor capture by new and unannounced color singletons during visual search. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 77(5), 1529-1543. <https://doi.org/10.3758/s13414-015-0888-3>
- Roseman, I. J. (1984). Cognitive determinants of emotion: A structural theory. *Review of Personality & Social Psychology*, 5, 11-36.
- Roseman, I. J. ve Smith, C. A. (2001). Appraisal theory: Overview, assumptions, varieties, controversies. K. R. Scherer, A. Schorr ve T. Johnstone (Ed.), *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research* içinde (s. 3-19). Oxford University Press.
- Roy, M., Grondin, S. ve Roy, M. A. (2012). Time perception disorders are related to working memory impairment in schizophrenia. *Psychiatry Research*, 200(2-3), 159-166. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2012.06.008>
- Ruci, L., Tomes, J. L. ve Zelenski, J. M. (2009). Mood-congruent false memories in the DRM paradigm. *Cognition & Emotion*, 23, 1153-1165. <https://doi.org/10.1080/02699930802355420>

- Russell, J. A. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6), 1161-1178. <https://doi.org/10.1037/h0077714>
- Russell, J. A. ve Barrett, L. F. (1999). Core affect, prototypical emotional episodes, and other things called emotion: Dissecting the elephant. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 805. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.5.805>
- Rutman, A. M., Clapp, W. C., Chadick, J. Z. ve Gazzaley, A. (2010). Early top-down control of visual processing predicts working memory performance. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22(6), 1224-1234. <https://doi.org/10.1162/jocn.2009.21257>
- Sato, N., Nakamura, K., Nakamura, A., Sugiura, M., Ito, K., Fukuda, H. ve Kawashima, R. (1999). Different time course between scene processing and face processing: A MEG study. *Neuroreport*, 10(17), 3633-3637. <https://doi.org/10.1097/00001756-199911260-00031>
- Sayalı, C., Uslu, E., Menciloğlu, M., Canbeyli, R. ve Balcı, F. (2018). Effect of acute physical activity on interval timing. *Timing & Time Perception*, 6(1), 14-31. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002098>
- Scherer, K. R. (2001). Appraisal considered as a process of multilevel sequential checking. K. R. Scherer, A. Schorr ve T. Johnstone (Ed.), *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research* içinde (s. 92-120). Oxford University Press.
- Scherer, K. R. (2005). What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*, 44(4), 695-729. <https://doi.org/10.1177/0539018405058216>
- Scherer, K. R., Schorr, A. ve Johnstone, T. (2001). *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research*. Oxford University Press.
- Schienze, A., Übel, S., Gremsl, A., Schöngassner, F. ve Körner, C. (2016). Disgust Proneness and the Perception of Disgust-Evoking Pictures: An Eye-Tracking Experiment. *Journal of Psychophysiology*, 30(3), 124-129. <https://doi.org/10.1027/0269-8803/a000162>
- Schirmer, A., Ng, T., Escoffier, N. ve Penney, T. B. (2016). Emotional voices distort time: behavioral and neural correlates. *Timing & Time Perception*, 4(1), 79-98. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002058>
- Sevigny, M. C., Everett, J. ve Grondin, S. (2003). Depression, attention, and time estimation. *Brain and Cognition*, 53(2), 351-353. [https://doi.org/10.1016/S0278-2626\(03\)00141-6](https://doi.org/10.1016/S0278-2626(03)00141-6)
- Sharma, V. K. (2003). Adaptive significance of circadian clocks. *Chronobiology International*, 20(6), 901-919. <https://doi.org/10.1081/CBI-120026099>
- Shi, J. ve Huang, X. (2017). The colour red affects time perception differently in different contexts. *International Journal of Psychology*, 52(1), 77-80. <https://doi.org/10.1002/ijop.12384>
- Smith, C. A. ve Ellsworth, P. C. (1985). Patterns of cognitive appraisal in emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(4), 813-838. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.48.4.813>
- Srinivasan, N., Tewari, S., Makwana, M. ve Hopkins, N. P. (2015). Attention mediates the effect of context-relevant social: Meaning on prospective duration judgments. *Timing & Time Perception*, 3(3-4), 189-200. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002032>
- Storbeck, J. ve Clore, G. L. (2008). Affective arousal as information: How affective arousal influences judgments, learning, and memory. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(5), 1824-1843. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00138.x>
- Tamm, M., Uusberg, A., Allik, J. ve Kreegipuu, K. (2014). Emotional modulation of attention affects time perception: Evidence from event-related potentials. *Acta Psychologica*, 149, 148-156. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2014.02.008>
- Teicher, M. H., Anderson, C. M., Polcari, A., Glod, C. A., Maas, L. C. ve Renshaw, P. F. (2000).

- Functional deficits in basal ganglia of children with attention-deficit/hyperactivity disorder shown with functional magnetic resonance imaging relaxometry. *Nature Medicine*, 6(4), 470-473. <https://doi.org/10.1038/74737>
- Theeuwes, J. (2018). Visual selection: Usually fast and automatic; seldom slow and volitional. *Journal of Cognition*, 1, 1–15. <http://doi.org/10.5334/joc.13>
- Theeuwes, J. (2019). Goal-driven, stimulus-driven, and history-driven selection. *Current Opinion in Psychology*, 29, 97-101. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.12.024>
- Tipples, J. (2008). Negative emotionality influences the effects of emotion on time perception. *Emotion*, 8(1), 127-131. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.8.1.127>
- Tipples, J. (2011). When time stands still: Fear-specific modulation of temporal bias due to threat. *Emotion*, 11(1), 74-80. <https://doi.org/10.1037/a0022015>
- Tipples, J., Brattan, V. ve Johnston, P. (2015). Facial emotion modulates the neural mechanisms responsible for short interval time perception. *Brain Topography*, 28(1), 104-112. <https://doi.org/10.1007/s10548-013-0350-6>
- Tong, E. M., Bishop, G. D., Enkelmann, H. C., Why, Y. P., Diong, S. M., Khader, M. ve Ang, J. (2007). Emotion and appraisal: A study using ecological momentary assessment. *Cognition and Emotion*, 21(7), 1361-1381. <https://doi.org/10.1080/02699930701202012>
- Toplak, M. E. ve Tannock, R. (2005). Time perception: Modality and duration effects in attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD). *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(5), 639-654. <https://doi.org/10.1080/02699930701202012>
- Treisman, M., Faulkner, A., Naish, P. L. ve Brogan, D. (1990). The internal clock: Evidence for a temporal oscillator underlying time perception with some estimates of its characteristic frequency. *Perception*, 19(6), 705-742. <https://doi.org/10.1068/p190705>
- Ulbrich, P., Churan, J., Fink, M. ve Wittmann, M. (2007). Temporal reproduction: Further evidence for two processes. *Acta Psychologica*, 125(1), 51-65. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2006.06.004>
- Ulbrich, P., Churan, J., Fink, M. ve Wittmann, M. (2009). Perception of temporal order: The effects of age, sex, and cognitive factors. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, 16(2), 183-202. <https://doi.org/10.1080/13825580802411758>
- Üstün, S., Kale, E. H. ve Çiçek, M. (2017). Neural networks for time perception and working memory. *Frontiers in Human Neuroscience*, 11, 83. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2017.00083>
- Valcheff, D. (2014). Resilience and attentional biases: What you see may be what you get. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Laurentian University of Sudbury, Greater Sudbury.
- VanRullen, R., Reddy, L. ve Koch, C. (2006). The continuous wagon wheel illusion is associated with changes in electroencephalogram power at ~ 13 Hz. *Journal of Neuroscience*, 26(2), 502-507. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.4654-05.2006>
- Walther, D. B., Caddigan, E., Fei-Fei, L. ve Beck, D. M. (2009). Natural scene categories revealed in distributed patterns of activity in the human brain. *Journal of Neuroscience*, 29(34), 10573-10581. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0559-09.2009>
- Wearden, J. H. ve Penton-Voak, I. S. (1995). Feeling the heat: Body temperature and the rate of subjective time, revisited. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology Section B*, 48(2b), 129-141. <https://doi.org/10.1080/14640749508401443>
- Weierich, M. R., Wright, C. I., Negreira, A., Dickerson, B. C. ve Barrett, L. F. (2010). Novelty as a dimension in the affective brain. *Neuroimage*, 49(3), 2871-2878. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2009.09.047>
- Winkler, I., Fischer, K., Kliesow, K., Rudolph, T., Thiel, C. ve Sedlmeier, P. (2017). Has it really been

- that long? Why time seems to speed up with age. *Timing & Time Perception*, 5(2), 168-189. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002088>
- Xuan, B., Zhang, D., He, S. ve Chen, X. (2007). Larger stimuli are judged to last longer. *Journal of Vision*, 7(10), 1-5. <https://doi.org/10.1167/7.10.2>
- Yamada, Y. ve Kawabe, T. (2011). Emotion colors time perception unconsciously. *Consciousness and Cognition*, 20(4), 1835-1841. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2011.06.016>
- Zakay, D. (1993). Time estimation methods—do they influence prospective duration estimates? *Perception*, 22(1), 91-101. <https://doi.org/10.1068/p220091>
- Zakay, D. ve Block, R. (1995). An attentional-gate model of prospective time estimation. M. Richelle, V. De Keyser, G. d'Ydewalle ve A. Vandierendonck (Ed.), *Time and the dynamic control of behavior* içinde (s. 167-178). Liege: Presses de l'Universite.
- Zakay, D. ve Block, R. A. (1997). Temporal cognition. *Current Directions in Psychological Science*, 6(1), 12-16. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep11512604>

Algılanan Sosyal Kaytarma Ölçeği - Türkçe Formu: Genç ve Yetişkin Sporcu Örnekleminde Geçerlik ve Güvenirliğin İncelenmesi

Perceived Social Loafing Questionnaire - Turkish Form: A Validity and Reliability Study in a Sample of Youth and Adult Athletes

Umut Sezer¹, Serdar Kocaekşi², Arıkan Ektirici³, Cihan Aygün⁴, Tuğba Özcan⁵

Yazar notu: Bu çalışmanın yetişkin örneklem bulguları 2018 yılında gerçekleştirilen IV. Uluslararası Egzersiz ve Spor Psikolojisi Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuştur.

¹Araştırma Görevlisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Eskişehir - Türkiye

²Doçent Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Eskişehir - Türkiye

³Araştırma Görevlisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Eskişehir - Türkiye

⁴Araştırma Görevlisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Eskişehir - Türkiye

⁵Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

ORCID: U.S. 0000-0001-9764-0028;
S.K. 0000-0001-7176-7012;
A.E. 0000-0002-1590-6687;
C.A. 0000-0001-8773-8777;
T.Ö. 0000-0002-5639-9853

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Umut Sezer,
Eskişehir Teknik Üniversitesi İki Eylül
Kampüsü Gazipaşa Mh. Spor Bilimleri
Fakültesi 26555, Eskişehir, Türkiye
E-posta/E-mail: umutsezer@eskisehir.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

16.03.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

31.03.2021

Kabul/Accepted: 09.04.2021

Online Yayın/Published Online: 16.11.2021

Citation/Atrf: Sezer, U., Kocaekşi, S., Ektirici, A., Aygün, C. ve Özcan, T. (2021). Algılanan sosyal kaytarma ölçeği - Türkçe formu: Genç ve yetişkin sporcu örnekleminde geçerlik ve güvenirliğin incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(3), 899-926 <https://doi.org/10.26650/SP2020-805306>

ÖZ

Sosyal kaytarma olgusu toplumdaki bireyler, sosyal kurumlar ve örgütler üzerindeki olumsuz etkilerinden ötürü “toplumsal bir hastalık” olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmada, Algılanan Sosyal Kaytarma Ölçeği (ASKÖ) Türkçe formunun genç ve yetişkin sporculardan oluşan örneklemde geçerlik ve güvenirlilik bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklemi, kolayda örnekleme yoluyla seçilen takım sporlarından (futbol, basketbol, voleybol, hentbol, rugby ve yüzme) genç ve yetişkin sporculardan oluşmaktadır. Örneklemin yetişkin grubu 201 (73 kadın ve 128 erkek; yaş *Ort.* = 21.59, *SS* = 3.84), genç grubu ise 226 (107 kadın ve 119 erkek; yaş *Ort.* = 14.43, *SS* = 1.31) sporcuu içermektedir. Ölçüm aracının yapı geçerliğini sınamak üzere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, ortalama açıklanan varyans ve birleşik güvenirlilik katsayılarıyla yakınsak geçerlik incelenmiş ve alanyazında belirtilen ilişkiler test edilmiştir. Ölçüm aracına ilişkin güvenirlilik ise iç tutarlılık katsayısı, birleşik güvenirlilik katsayısı ve madde-toplam korelasyonlarından faydalanılarak değerlendirilmiştir. Yapı geçerliği çerçevesinde gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinin bulguları orijinal ölçekteki tek boyutlu yapının her iki örnekleme de doğrulandığını göstermektedir. Ölçeğin yapı geçerliliğini desteklemek üzere alanyazında belirtilen ilişkiler (kolektif yeterlik ve algılanan sosyal kaytarma ilişkisi; takım sargınlığı ve algılanan sosyal kaytarma ilişkisi) test edilmiş ve ilişkilerin negatif yönde ve anlamlı olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Yakınsak geçerliğe ilişkin değerlerin (AVE: ortalama açıklanan varyans ve CR: birleşik güvenirlilik) istenilen düzeyde çıkması nedeniyle yakınsak geçerliğin sağlandığı değerlendirilmiştir. Ölçüm aracının her iki örnekleme de (Cronbach alfa yetişkin = .79; Cronbach alfa genç = .77) iyi derecede güvenirlilik değerlerine sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları, takımlarda sosyal kaytarma algısını ölçmek için kullanılan Algılanan Sosyal Kaytarma Ölçeği Türkçe formunun, genç ve yetişkin sporcularla gerçekleştirilecek çalışmalarda kullanılabilir ölçüde güvenirlilik ve geçerliğe sahip olduğunu göstermektedir. **Anahtar Kelimeler:** Algılanan Sosyal Kaytarma Ölçeği, sosyal kaytarma, algı, sporcu, motivasyon

ABSTRACT

The phenomenon of social loafing can be described as a “social disease” due to its negative effects on individuals, social institutions, and organizations in society. This study aimed to examine the validity and reliability of the Turkish version of the Perceived Social Loafing Questionnaire (PSLQ) in the context of young and adult athletes. The participants of the study are composed of young and adult athletes from team sports (football, basketball, volleyball, handball, rugby, and swimming), who were recruited through convenience sampling. The adult participants consisted of 201 athletes (73 female and 128 male; $M_{age} = 21.59$ years, $SD = 3.84$), whereas the young participants consisted of 226 athletes (107 female and 119 male; $M_{age} = 14.43$ years, $SD = 1.31$). The Confirmatory Factor Analysis (CFA) was applied to test the construct validity of the measure, the composite reliability (CR) and average variance extracted (AVE) were calculated to assess the convergence validity, and the correlations with other theoretically-related measures were calculated. Reliability tests included internal consistency coefficient (coefficient alpha), CR, and item-total correlations. The CFA results indicated that the model fits the data well in both participants. Construct validity was also evidenced through correlations with other theoretically-related variables (collective efficacy and perceived social loafing; team cohesion and perceived social loafing) with relationships being negative and significant. Satisfactory convergent validity was achieved through AVE and CR, with values exceeding the acceptable levels of convergence. The reliability coefficients of the measure were suitable for both participants (Cronbach’s alpha adult = 0.79; Cronbach’s alpha young = 0.77). This study demonstrates that the Turkish version of the PSLQ, which is used to measure the perception of social loafing in teams, has adequate evidence of reliability and validity to support its use in studies with young and adult athletes.

Keywords: Perceived Social Loafing Questionnaire, social loafing, perception, athletes, motivation

EXTENDED ABSTRACT

Social psychologists try to understand how social context impacts human behavior. Most studies within this framework reflect motivation gains when a person works as a group member (e.g., Köhler effect, social facilitation effect). Contrarily, social loafing, which was earlier termed the Ringelmann effect, is a social psychological phenomenon that is characterized by a reduction in effort and motivation due to the presence of other group members (Latane, Williams, & Harkins, 1979). Research on social loafing has revealed that people expend less effort when working in groups than alone (Latané et al., 1979; Williams, Harkins, & Latané, 1981). Perceived social loafing among group members can be detrimental to team performance, as individual motivation and performance strongly affect group effort (Mulvey & Klein, 1998; Shepperd, 1993). Likewise, in sport, coordinated group effort leads to performance goals. Høigaard and his colleagues made a frequent contribution to the social loafing studies in team sports. Their work results supported the negative association between the social loafing tendency and some group concepts (i.e., team, cohesion, team identification, and collective efficacy) in team sports context (Høigaard, Boen, De Cuyper, & Peters, 2013; Høigaard & Peters, 2009; Høigaard, Säfvenbom, & Tønnessen, 2006). Research shows that cultural orientations moderate the effects of social loafing, which means that the effect would be more significant for individualistic than collectivist societies (Earley, 1989, 1993; Erez & Somech, 1996; Karau & Williams, 1993). The Turkish culture has been described as collectivist, but individualistic orientations are rapidly increasing (Çileli, 2000; Hofstede,

1980). Thus, social loafing is believed to have implications for Turkish athletes and coaches. This study aimed to explore the construct validity and reliability of the Perceived Social Loafing questionnaire (Høigaard, 2002; as cited in Høigaard et al., 2006) in young and adult athletes.

Methods

This study was carried out with two different participants; adult athletes ($N = 201$, 73 female, = 21.39 years, $SD = 2.70$; 128 male, = 21.70 years, $SD = 4.36$) and young athletes ($N = 226$, 107 female, = 14.03 years, $SD = 1.11$; 119 male, = 14.79 years, $SD = 1.38$) from team sports (football, basketball, volleyball, handball, rugby, and swimming). Athletes were recruited using convenience sampling with volunteer participants.

PSLQ (Høigaard, 2002; as cited in Høigaard et al., 2006) consists of 5-items rated on a 5-point Likert-type scale that measures social loafing perceptions in a team context. PSLQ was translated from English into Turkish with the back-translation method of Brislin (1986) and guidelines provided by Hambleton and Patsula (1999) to ensure cross-language validity of the scale. Descriptive statistics, Pearson correlation coefficient, confirmatory factor analyses, corrected item-total correlations, average variance extracted (AVE), composite reliability (CR), and internal consistency coefficient were used to determine the validity and reliability of the scale. Convergent validity was assessed using correlations with collective efficacy in the adult participants (Observational Collective Efficacy Scale for Sports; by Fransen, Kleinert, Dithurbide, Vanbeselaere, & Boen, 2014) and team cohesion in the young participants (Youth Sport Environment Questionnaire; by Eys, Lougheed, Bray, & Carron, 2009). The goodness-of-fit indexes (χ^2/df , TLI, GFI, CFI, RMSEA, SRMR) were examined.

Results

Confirmatory factor analyses indicated an excellent and good model fit to the data, respectively (Adult participants $\chi^2/df = 1.34$, $p > 0.05$, Tucker–Lewis index (TLI) = 0.98, Goodness-of-fit (GFI) = 0.98, comparative fit index (CFI) = 0.99, root mean square error of approximation (RMSEA) = 0.04, standardized root mean square residual (SRMR) = 0.02; Young participants $\chi^2/df = 0.2.12$, $p > .05$, TLI = 0.96, GFI = 0.98, CFI = 0.99, RMSEA = 0.07, SRMR = 0.02). Standardized factor loadings for adult and young participants ranged between 0.59 and 0.75, and 0.51 and 0.75, respectively. Correlation analyses showed negative and significant results with collective efficacy ($r [199] = -0.51$, $p < 0.01$), social cohesion ($r [224] = -0.29$, $p < 0.01$), and task cohesion ($r [224] = -0.61$, $p < 0.01$). Corrected item-total correlations ranged between 0.54 and 0.63 for adults participants and 0.50 and 0.61 for young participants. The AVE and CR were calculated as 0.43 and 0.78 for adult participants and 0.41 and 0.77 for

young participants, respectively. The internal consistency of the scale was 0.79 for the adult participants and 0.77 for the young participants.

Discussion

Confirmatory factor analyses verified the same factor structure, as in the original study, for both participants after modifications suggested by the Modification Indices. The goodness-of-fit indices revealed that the single-factor model was an excellent fit to data for adult and young athletes, respectively (Brown, 2015; Harrington, 2009; Hooper, Coughlan & Mullen, 2008; Kline, 2005; Steiger, 1990; Tabachnick & Fidell, 2007). Correlation analyses showed negative and significant results with collective efficacy and team cohesion dimensions, similar to the strength of relationships observed in the literature (Høigaard, Säfvenbom, & Tønnessen, 2006; Mulvey & Klein, 1998). The AVE was <0.5 for both participants; however, the CR was above the recommended threshold of 0.6, which indicates convergent validity of the PSLQ (Fornell & Larcker, 1981). Corrected item-total correlations were above the minimum recommended level of 0.30, which reflects the unprecedented power of the items (Büyüköztürk, 2013).

In conclusion, the Turkish form of the PSLQ appears to have adequate reliability and construct validity among young and adult athletes from team sports. Further studies should focus on measuring invariance across team sports, as group size is essential in social loafing research.

Grupların bilişsel özellikleri ve bu çerçevede şekillenen grup davranışı kültürler arasında farklılıklar gösterebilmektedir (Brewer ve Yuki, 2014; Yuki, 2003). Toplulukçu kültüre sahip toplumlarda sosyal davranış grup normlarına, toplum içindeki görev ve mecburiyetlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bireyci kültürlerde ise birey en temel sosyal birim olarak otonom bir varlık şeklinde görülmekte, toplumsal birimler (aileler, gruplar ve organizasyonlar vb.) temelde bireylerin ihtiyaçlarını gidermek ve amaçlarına ulaşmalarını sağlamak üzere kullanılan bir araç olarak değerlendirilmektedir (Miller, 1994). Birbiriyle farklılaşan bu kültürel eğilimler motivasyon gibi çeşitli bireysel psikolojik örüntüler üzerinde etkili olmaktadır (Markus ve Kitayama, 1991). Bireyin grup içinde sahip olduğu motivasyonu ve gösterdiği çabayı olumsuz yönde etkileyen sosyal kaytarma olgusu, bireyler ve topluluklar üzerinde bıraktığı etkiler nedeniyle “toplumsal bir hastalık” olarak nitelendirilmektedir (Latane, Williams ve Harkins, 1979). Grup içindeki sosyal kaytarma etkisi bireyci toplumlarda grup performansı ve üretkenlik bakımından önemli bir risk faktörüdür (Karau ve Williams, 1993; Karau ve Williams, 2001). Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalarla, sosyal kaytarmanın toplulukçu değerlere sahip ülkelerde de grup performansını olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkmıştır (Byun, Karau, Dai ve Lee, 2018; Mefoh ve Nwanosike, 2012; Peng ve Lin, 2014; Ying, Li, Jiang, Peng ve Lin, 2014)

Genel anlamda toplulukçu kültürlerde gelişen bağımlı-ilişkisel benlik kurgusu ile bireyin sosyal sistemin bir parçası olarak uyum gösterdiği ve içinde bulunduğu grubun amaç ve ihtiyaçlarını daha fazla önemsendiği görülmektedir (Markus ve Kitayama, 1991; Motti-Stefanidi, 2018; Triandis, 2001). Başarılı grup performansı için bireysel çaba gerektiren durumlarda kişi, toplulukçu kültürlerde içerisinde bulunduğu grubun çıkarına davranmayı kendi yararından üstün tutarken yüksek performans gösterme eğilimi sergilemekte; bireyci kültürlerde ise kendi yararını grup çıkarlarından daha önemli görmekte ve kendi performansı için verimli çalışmaya odaklanmaktadır (Earley, 1993; Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Genel anlamda toplulukçu kültürel özellikler sergilediği kabul edilen Türkiye’de grup içi toplulukçuluk (in-group collectivism) oldukça yüksektir (Pagda, Bayraktar ve Jimenez, 2021). Buna göre ülkemiz insanı, yakın çevrelerindeki gruplara sadakatle bağlanmakta, bu gruplarda yer aldıkları için onur duymakta ve onlara uyum göstermektedir (Dorfman, Javidan, Hanges, Dastmalchian ve House, 2012).

Türkiye, toplulukçu özellikleri baskın bir kültür olarak tanımlanıyor olsa da bireyci özelliklerin de giderek arttığı vurgulanmaktadır (Çileli, 2000; Gürbüz ve Bingöl, 2007;

Gürbüz ve Sığırı, 2012; Hofstede, 1980). Özellikle kent yaşamındaki sosyo-ekonomik şartların iyileşmesiyle aileyi ilgilendiren maddi konularda çocuk ve gençlerin katkılarına olan ihtiyacın azalacağı ve özerkliğin ailenin maddi durumunu tehdit eden bir unsur olmaktan çıkacağı belirtilirken, bu değişimden ötürü ailelerin çocukların özerkliklerine daha fazla önem verecekleri ifade edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2007). Bu konuda yapılan çalışmalar ekonomik şartların iyileşmesiyle gençlerin benlik tanımlamalarının daha bireyci özellikler yansıttığını göstermektedir (İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 2004; Karakitapoğlu-Aygün ve İmamoğlu, 2002). Kağıtçıbaşı (2007), bireyci ve toplulukçu özelliklerin birlikte görüldüğü bu durumu “özerk-ilişkisel benlik” kurgusuyla açıklamıştır. Buna ek olarak Hofstede, Hofstede ve Minkov’un (2010) 93 ülkeyi bireyci özellikler açısından sıraladıkları raporda, Türkiye birçok toplulukçu ülkeden daha fazla bireyci bir ülke olarak değerlendirilmiş ve 37. sırada yer almıştır. Bu nedenle Türk kültürünü yalnızca toplulukçu bir yapıda ele almamak gerektiği, aynı zamanda bireyci ve toplulukçu özelliklerin bir arada görülebileceği ileri sürülmektedir (Aslan ve Güven, 2010; Kağıtçıbaşı, 2005; Morsünbül, Crocetti, Çok ve Meeus, 2016; Yetim, 2003). Alanyazındaki çalışmalar sosyal kaytarmanın, bireyci kültürlerdeki grup ortamında daha fazla görüldüğüne işaret etmektedir (Earley, 1989, 1993; Erez ve Somech, 1996; Karau ve Williams, 1993). Ülkemizde süregelen kültürel değişim ile bireyci özelliklerin ön plana çıkması, kişisel başarı ve kazanımları daha önemli hale getireceği ve bu durumun sosyal kaytarmanın görülme sıklığını arttıracığı öngörülmektedir.

Alan yazında sosyal kaytarmayı ölçmeye yarayan öz-bildirim ölçekleri mevcuttur (Høigaard, Fuglestad, Peters, Cuyper, Backer ve Boen, 2010; Schippers, 2014; Ying ve ark., 2014). Ancak değerlendirme süreçlerinde öz-bildirimsel yöntemlerin kullanılması katılımcılardan doğru ve geçerli veri elde etmeyi sosyal istenirlik ve sosyal onay gibi çeşitli süreçlerin etkisinden ötürü sınırlamaktadır (Adams ve ark., 2005). Bu nedenle algısal yöntemler kimi zaman değerlendirme açısından daha elverişli gözükmemektedir. Høigaard (2002) tarafından öne sürülen psikometrik anlamda güçlü algısal ölçüm aracı ile takım içindeki olası sosyal kaytarma davranışları ölçülebilmektedir (Høigaard, Säfvenbom ve Tønnessen, 2006). Ayrıca, grup veya takım çalışması söz konusuysen kişinin yaşadığı motivasyon kaybı genel olarak sosyal kaytarma olgusu çerçevesinde ele alınabilmektedir (Karau ve Wilhau, 2020). Sporda optimum düzeyde motivasyonun, yetenek gelişimi (Gagné, 2010; Issurin, 2017) ve başarılı performans (Durand-Bush ve Salmela, 2002; MacNamara, Button ve Collins, 2010; Singer ve Orbach, 1999) ile iliş-

kilendirildiği düşünüldüğünde, grup veya takım ortamında yaşanacak motivasyon kayıpları, performans ve gelişim elde etmek üzere aşılması gereken bir sorun olarak görülmektedir. Dolayısıyla ülkemizde gerçekleştirilecek sosyal kaytarma araştırmalarında kullanılabilir ölçüde geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarına gereksinim söz konusudur. Bu çalışma çerçevesinde, sporcunun, takımdaki diğer üyelerin sergilediği sosyal kaytarma davranışlarına ilişkin algısını ölçmek üzere geliştirilen Algılanan Sosyal Kaytarma ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Türkçeye kazandırılan ölçeğin, motivasyon eksikliği ve çaba düşüklüğü gibi konularda hizmet veren araştırmacı, antrenör ve spor psikolojisi uzmanları için bilgi sağlayacağı düşünülmektedir.

Sosyal Kaytarma

Sosyal psikoloji alan yazınındaki kavramlar, kültürel özelliklerin de tesiriyle grup ortamındaki sosyal eğilimleri düzenler ve dolayısıyla davranışsal süreçlerin sosyal temellerini etkilerler (Cross, Hardin ve Gercek-Swing, 2011). Bireyler, gruplarda kendine özgü dinamiklere sahip yaşayan bir sisteme dahil olurlar (Miller, 1976). Bu yaşayan sistem, üye etkileşimleri ile ortaya çıkan grup dinamikleri neticesinde değişip dönüşürken, üyeler ise bu sistemin kendine özgü niteliklerinden etkilenirler ya da özellikleriyle bu sistemi etkileyebilirler (Connors ve Caple, 2005). Zira, bu durum sosyal etkileşimlerin doğal bir sonucudur. Diğer yandan grup içerisinde yer alan bireylerin grubun görev bazlı davranış örüntülerini benimsemeleri, etkili grup davranışının sürdürülebilir ve uyumlu olması adına kaçınılmaz bir şarttır (Tschan, Semmer, Nägele ve Gurtner, 2000). Ancak, bireylerin grup ortamında yeterli düzeyde bireysel motivasyona sahip olmaları istenilen çabayı göstermeme davranışıyla sonuçlanabilir. Dolayısıyla etkili grup davranışının beraberinde başarıyı getirdiği takım sporlarında, sporcuların motivasyonu ve çaba gösterme eğilimleri etkili grup davranışını gerçekleştirmek için önemli bir unsur halini almaktadır. Bunlar aslında sosyal kaytarmanın etkili olduğu çeşitli durumları vurgulamaktadır. Bu anlamda sosyal kaytarma, bireylerin motivasyon ve çaba gösterme eğilimlerini düzenleyen bir kavram olmakla birlikte, aynı zamanda etkili grup davranışı ve performans için bir risk faktörüdür (Karau ve Williams, 1993).

Sosyal kaytarma ilk defa Ringelmann tarafından incelenmiş, bireylerin grup içinde motivasyon ve çaba gösterme eğilimlerindeki olumsuz değişimi yansıtan bir kavram olarak tanımlanmıştır (Karau ve Williams, 1993; Kravitz ve Martin, 1986). Daha genel bir ifadeyle, görev yönelimli bir grubun üyesi olan bireyde görülen düşük motivasyon

ile beraber bireysel çabasının azalmasıdır (Latane ve ark., 1979). Sosyal kaytarma eğilimi olan bireyin grup içindeki gerçek performansı ile kendisinden beklenen performans düzeyi arasında bir fark oluşur ve bu fark gruptaki kişi sayısında yükselme ile birlikte artar (Haugen, Reinboth, Hetlelid, Peters ve Høigaard, 2016). Yani grup büyüdükçe üyelerin sosyal kaytarma eğilimlerinin artması ve dolayısıyla bireysel çabalarının azalması olasıdır. Özellikle, yabancı bir ortamda çalışmakta olan, grubun hedefine ulaşması bakımından kendi performansını etkili görmeyen bireylerde, grup düzeyinde performansla standartlara sahip olmayan ve bireysel çıktılarının açık bir şekilde değerlendirilmediği gruplarda görülmesi daha olasıdır (Haugen ve ark., 2016; Kellett, Humphrey ve Sleeth, 2000).

Alan yazındaki deneysel çalışmalar incelendiğinde, sosyal kaytarma eğiliminin genelde koaktif gruplar özelinde bağımlı değişken olarak ele alındığı (Karau ve Wilhau, 2020), kuramsal geçerliğin test edildiği (Høigaard ve ark., 2006; Liden, Wayne, Jaworski ve Bennet, 2004), ve sosyal kaytarma üzerinde etkili olan diğer süreçlerin anlaşılmasına çalışıldığı görülmektedir (Simms ve Nichols, 2014). Bu çalışmalar neticesinde sosyal kaytarmasının fiziksel, bilişsel ve algısal çaba gerektiren basit görevlerde bile ortaya çıkabileceği anlaşılmıştır (Heuzé ve Brunel, 2003). Sosyal kaytarma araştırmalarının odağı 1990'lı yıllar ile birlikte laboratuvar ortamından saha çalışmalarına doğru kaymış ve böylelikle sosyal kaytarma etkisinin örgütsel yapılar içerisindeki doğal gruplar üzerinde de benzer örüntülere sahip olduğu anlaşılacak dış geçerlik ile ilgili soru işaretleri de giderilmiştir (George, 1992).

Sosyal kaytarma kavramı alanyazında bir dizi kuramsal yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır (Karau ve Wilhau, 2020). Bu kuramsal yaklaşımlar eskiden yeniye doğru beklenti-değer kuramı (Vroom, 1964), sosyal etki kuramı (Latané, 1981), çabanın gereksizliği (Kerr ve Bruun, 1983), heves azalması (Jackson ve Williams, 1985), değerlendirme potansiyeli (Harkins, 1987) ve ortaklaşa çaba modeli şeklindedir (Karau ve Williams, 1993). Bu yaklaşımlar içerisinde sosyal kaytarma olgusunu etkileyen faktörleri en geniş ölçüde ele alan yaklaşım ortaklaşa çaba modelidir. Bu model, 78 çalışmadan elde edilen değişken ve değişken kümelerinin sosyal kaytarma üzerindeki düzenleyici etkilerini ortaya koymuştur.

Sporda Sosyal Kaytarma Çalışmaları

Takım sporlarının yer aldığı müsabaka ortamları, başarı adına etkili grup davranışı gerektiren unsurları barındırır. Bu anlamdaki grup davranışı, birlikte çaba gerektiren

(koaktif veya etkileşimli) süreçler sonucunda şekillenir. Koaktif sporlar çerçevesinde gerçekleştirilen deneysel çalışmalarda, sporcunun bireysel performansı temel gösterge (baseline) olarak alınarak takımca elde edilen performans ile karşılaştırılmakta ve böylelikle bireysel çabadaki gerçek düşüş bulunabilmektedir (Heuzé ve Brunel, 2003; Hüffmeier ve Hertel, 2011). Ancak temel göstergeden yoksun araştırmalarda performans değişimi ile gerçek bir veri ortaya koymak oldukça güç olduğundan, etkileşimsel takım sporlarında öz-bildirimsel ve algısal yöntemler kullanılmaktadır (Hüffmeier ve Hertel, 2020; Karau ve Wilhau, 2020). Bu bakımdan ölçüm yöntemleri farklılık gösterse de sosyal kaytarmanın gerek koaktif sporlarda (kürek, yüzme vs.) gerekse futbol ve hentbol gibi etkileşimli takım sporlarında benzer etkilere sahip olduğu görülmüştür (Høigaard ve ark., 2010; Høigaard ve Ommundsen, 2007; Swain, 1996). Görev yönelimli bir güdüsel iklim, yüksek görev sargınlığı, sporcunun takım içerisindeki rolünden hoşnut olması (Høigaard ve ark., 2010), yüksek kolektif yeterlik inancı (Høigaard ve Peters, 2009) ve takım ile kurulan özdeşimin yüksek olması sonucunda (Høigaard ve ark., 2013) sosyal kaytarmanın eğiliminin azalacağı ifade edilmektedir.

Koaktif spor dallarında sporcunun bireysel katkısı nesnel performans çıktıları (tur zamanı, mesafe vb.) ile somutlaştırılmaya çalışılsa da takım çalışması gerektiren etkileşimsel sporlarda sporcunun takımına yapmış olduğu katkı çeşitli teknolojik olanaklar ve bu olanaklar çerçevesinde sporcuların sıkı bir takibini gerektirmektedir (Høigaard ve Ingvaldsen, 2006; Jones, Høigaard ve Peters, 2014). Bu olanaklar sayesinde takım etkinliğine ilişkin elde edilecek parametreler sosyal kaytarma davranışlarını anlamak üzere kullanılabilir veriler sağlayacaktır. Ancak bahsi geçen bu olanaklar genelde üst düzey takım sporlarında kullanıldığından alt seviyede (örn., genç veya amatör takımlar) bireysel motivasyon ve çaba için farklı yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Öz-bildirimsel ölçme araçları bu anlamda kullanılabilir ancak katılımcılar bu araçlarla gerçekleştirilen çalışmalarda sosyal anlamda onaylanmayan cevaplar vermekten kaçınabilmektedirler (Ones, Viswesvaran ve Reiss, 1996). Üstelik rekabetçi spor ortamında, sporcu bireyler kendi sosyal kaytarma davranışlarını (motivasyon kaybı ve çaba eksikliği) kabul etmeyi de istemeyebilirler (Vaartstra, Dunn ve Causgrove Dunn, 2018). Algılanan sosyal kaytarma düzeyi ile gerçek sosyal kaytarma düzeyi arasındaki birlikte değişim sürekli aynı biçimde gerçekleşirse de takım arkadaşlarının çaba düzeyine dair olumsuz algı geliştiren sporcunun kendi motivasyonunu kaybetmesi ve bunun sonucunda takıma yönelik ilgi ve çabasının azalması muhtemeldir (Høigaard ve Ommundsen,

2007; Mulvey, Bowes-Sperry ve Klein, 1998; Mulvey ve Klein, 1998; Schnake, 1991). Dolayısıyla takım arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışları sergilediğini düşünen sporcu bireyde oluşacak bu olumsuz algı, sporcunun takım içinde göstereceği motivasyon, çaba ve performans ilişkisini olumsuz biçimde etkileyecektir. Üstelik bu olumsuz algının, sadece yarışma ortamında değil aynı zamanda antrenman ve benzeri diğer grup etkileşimleri gerektiren durumlarda da sosyal kaytarma davranışlarına yol açabileceği değerlendirilmektedir (Jones ve ark., 2014). Bu algının sonucunda oluşan olumsuz etki, takım potansiyelini arttırmak adına aşılması gereken bir önemli sorundur. Ayrıca böylesi bir algının grup etkileşimi ve dinamikleri üzerinde olumsuz rolü de söz konusudur. Genç futbolcular üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada, yüksek sosyal sargınlık, düşük görev sargınlığı ve grup normlarının sosyal kaytarmayı daha da arttıracak ifade edilmektedir (Høigaard ve ark., 2006). Ayrıca takım içindeki güdüsel iklimin sosyal kaytarma üzerinde düzenleyici bir etkisinin olduğu Høigaard ve Ommundsen (2007) tarafından ortaya konulmuştur. Bu nedenle takım içindeki sosyal kaytarma düzeyinin sporcuların algılarına başvurularak elde edilmesi geçerli bir yöntem olarak görülmektedir (Høigaard ve ark., 2006).

Çeşitli örneklemler üzerinde gerçekleştirilmiş çalışmalar sosyal kaytarma eğiliminin katılımcıların yaşları açısından farklılaştığını göstermektedir. Karau ve Williams'ın (1993) meta analiz çalışmasında çocuk, genç ve yetişkin katılımcılar arasında sosyal kaytarma eğilimi açısından anlamlı bir fark olduğu raporlanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, genç katılımcılar, çocuk ve yetişkinlerden daha fazla sosyal kaytarma eğilimi göstermektedir. Yazarlar genç ve çocuklar arasındaki bu eğilimi, belirli bir gelişim aşamasına gelmeden görev performansına yönelik stratejik davranışın görülemeyeceği ile açıklamışlar ancak örneklem çeşitliliği nedeniyle yetişkinler için bir çıkarımda bulunmamışlardır. Yazarların genç ve çocuklara yönelik ortaya koydukları bu düşüncüyü sosyal karşılaştırma süreçleriyle desteklemek mümkündür. Buna göre, ergenliğin başlangıç evresinde çaba ve yeteneğe ilişkin çocukluktan farklı bir bakış açısı gelişmekte, böylelikle bireyin kendi yeteneklerini başkalarıyla karşılaştırması mümkün hale gelmektedir (Horn ve Weiss, 1991; Kipp, 2017). Gruptaki üyelerin kendilerine, diğer üyelere ve gruba yönelik algıları sosyal karşılaştırma süreçlerinden etkilenmekte ve dolayısıyla bu süreçler sosyal kaytarma üzerinde etkili olmaktadır (Comer, 1995). Sosyal karşılaştırmanın aynı zamanda performans ikliminin önemli bir unsuru olduğu (Ntoumanis ve Biddle, 1999), performans iklimi ile sosyal kaytarma arasında ise pozitif bir ilişkinin olduğu bi-

linmektedir (De Backer, Boen, Cuyper, Høigaard ve Vande Broek, 2015; Høigaard ve Ommundsen 2007). Dolayısıyla gençlerde sosyal kaytarma algısı yalnızca motivasyon kaybı ve çaba düşüklüğü ile sonuçlanmamakta, aynı zamanda pozitif psiko-sosyal deneyimleri baskılayan takım dinamikleri de ortaya çıkarabilmektedir.

Bu çalışma çerçevesinde Türkçeye uyarlanan ASKÖ'nün, genç ve yetişkin sporcu örneklemelerinde yapısal geçerlik, yakınsak geçerlik, güvenilirlik ve maddelerin ayırt edicilik düzeyi bakımından incelenmesi amaçlanmaktadır. Farklı kültürlerde ASKÖ ile gerçekleştirilen çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır; bu sebeple bu çalışma alanyazına bu açıdan da katkı sağlayacaktır. Geçerlik çalışmaları kapsamında, yapısal geçerlik için doğrulayıcı faktör analizi (Kline, 2005), yakınsak geçerliğin test edilmesinde ise AVE (ortalama açıklanan varyans) ve CR (birleşik güvenilirlik) değerleri (Fornell ve Larcker, 1981) kullanılmıştır. Bu çalışmadaki örneklemeler üzerinde gerçekleştirilen DFA'dan elde edilen uyum iyiliği göstergelerinin ve yakınsak geçerliğe ilişkin elde edilen değerlerin kabul edilebilir düzeyde olması beklenmektedir. Yapısal geçerliğe kanıt sağlamak üzere ayrıca sosyal kaytarma algısının alanyazında belirtildiği şekilde kolektif yeterlik ve takım sargınlığı ile negatif bir ilişkiye sahip olması beklenmektedir (Høigaard ve Peters, 2009; Høigaard, Säfvenbom ve Tønnessen, 2006). Güvenirlik için hesaplanan iç tutarlılık katsayısı, CR katsayısı ve maddelerin ayırt edicilik düzeylerinin kabul edilebilir aralıklarda yer alması beklenmektedir. Bu çalışma kapsamında elde edilecek bulgulara yönelik ileri sürülen bu beklentilerin gerçekleşmesi ASKÖ'nün geçerlik ve güvenilirliği için kanıt sağlayacaktır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Araştırmanın genç sporcu örneklemini Eskişehir ilinden kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 81 futbolcu, 9 basketbolcu, 88 voleybolcu, 25 hentbolcu ve 23 yüzme sporcusu olmak üzere toplam 226 sporcu ($Ort._{yaş} = 14.43$) oluşturmaktadır. Araştırmaya yaş ortalaması 14.03 ($SS = 1.11$) olan 107 kadın (%47.3) ve yaş ortalaması 14.79 ($SS = 1.38$) olan 119 erkek (%52.7) katılmıştır. Araştırmanın katılımcılarının spor yaşı (sporculuk yaptıkları süre) ortalama 6 yıl ($SS = 2.38$); takımda bulunma süreleri ise 3.28 ($SS = 2.08$) yıldır.

Araştırmanın yetişkin sporcu örneklemini, Eskişehir ve Kastamonu illerinde spor hayatını sürdüren ve kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 110 futbolcu, 15 bas-

ketbolcu, 33 voleybolcu, 27 hentbolcu, 5 rugby ve 11 yüzme sporcusu olmak üzere 201 sporcu ($Ort._{yaş} = 21.59$; $SS = 3.84$) oluşturmaktadır. Yetişkin örnekleminde yaş ortalaması 21.58 olan ($SS = 2.66$) 73 kadın sporcu (%36.3) ve yaş ortalaması 21.60 ($SS = 4.34$) olan 128 erkek sporcu (%63.7) yer almaktadır. Yetişkin sporcuların ortalama spor yaş 10.71 ($SS = 4.61$); takımda bulunma süreleri ise 2.86 ($SS = 2.30$) yıldır.

Veri Toplama Aracı

Algılanan Sosyal Kaytarma Ölçeği (ASKÖ). Algılanan Sosyal Kaytarma ölçeği, bireyin takım/grup içinde yer alan diğer üyelerin sosyal kaytarma davranışlarına yönelik algısını ölçmektedir (Bkz. Ek 1). Høigaard (2002) tarafından geliştirilen ölçek, 5'li Likert tipinde (1 = Hiç katılmıyorum, 5 = Tamamen katılıyorum) cevaplandırılmaktadır (akt. Høigaard ve ark., 2006). ASKÖ, tek boyut altında toplanan beş maddeye sahiptir. Maddeler, bireyin takım arkadaşlarına yönelik algıladığı sosyal kaytarma davranışlarını yansıtmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar, bireyin içinde bulunduğu takım ortamında algılamış olduğu sosyal kaytarma davranışlarının fazlalığına işaret etmektedir. Orijinal ölçeğin yapı geçerliğini test etmek üzere Temel Bileşenler Faktör Analizi uygulanmış ve ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır (Høigaard ve ark., 2006). Ölçüt bağımlı geçerlik kapsamında gerçek kaytarma düzeyi ile algılanan kaytarma düzeyi arasındaki ortak değişim incelenmiştir (Høigaard ve Ingvaldsen, 2006). Bu değişimi incelemek üzere, iki deneysel koşul çerçevesinde performans ve çabayla ilgili nesnel ölçütlere yer verilen ve yer verilmeyen gruplar oluşturulmuştur. Sonuçlar, bu deneysel koşullar arasında algılanan sosyal kaytarmada anlamlı bir azalma [$t(19) = 2.90$, $p < .005$] olduğunu göstermiştir. Høigaard ve Ommundsen (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmada orijinal formda yer alan maddelerin faktör yükleri .66 ile .75 arasında rapor edilmiştir. Ölçüm aracının kullanıldığı farklı çalışmalarda iç tutarlılık katsayısı .68 ile .75 aralığında raporlanmıştır (De Backer ve ark., 2015; Høigaard ve ark., 2006; Høigaard ve ark., 2010).

Sporda Gözlemsel Kolektif Yeterlik Ölçeği (SGKYÖ). ASKÖ'nün yetişkin sporcu örnekleminde yapısal geçerliğine kanıt sağlamak adına Sporda Gözlemsel Kolektif Yeterlik ölçeği (SGKYÖ) kullanılmıştır. Fransen, Kleinert, Dithurbide, Vanbeselaere ve Boen (2014) tarafından geliştirilmiş olan ölçek, kolektif yeterliğe ilişkin gözlemlenebilir prososyal davranışları içermekte ve kolektif yeterlik dinamiğini anlayabilmek için önemli bir araç olarak görülmektedir. Ölçek beş maddeden ve tek faktörden oluşan 7'li likert tipinde değerlendirilen bir ölçüm aracıdır. Orijinal ölçeğin iç tutarlılık (Alfa) kat-

sayısı .85'tir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasını Sezer, Kocaekşi, Taşcıoğlu, Özbal ve Heper (2020) gerçekleştirmiştir. Türkçe formdaki tek faktörlü yapı toplam varyansın %57'sini açıklamaktadır. İlgili çalışmanın alfa katsayısı .79, birleşik güvenirlik katsayısı ise (CR) .78 olarak bulunmuştur (Sezer ve ark., 2020). Bu çalışma çerçevesinde SGKYO'nun iç tutarlığı .78 olarak hesaplanmıştır.

Genç Sporcu Takım Sarginlığı Ölçeği (GSTSÖ). Genç sporcu örnekleminde yapısal geçerliğe kanıt sağlamak üzere Genç Sporcu Takım Sarginlığı ölçeği (GSTSÖ) kullanılmıştır. GSTSÖ Eys, Lougheed, Bray ve Carron (2009) tarafından genç sporcu bağlamında takım sarginlığını ölçmek üzere geliştirilmiştir. Ölçek, sosyal sarginlık ve görev sarginlığı olmak üzere iki faktöre dağılan 16 madde ile geçersiz verileri tespit etmek üzere değerlendirilen iki olumsuz maddeden oluşmakta ve 9'lu likert tipinde değerlendirilmektedir. Ölçekte yer alan iki faktörlü yapı toplam varyansın %62'sini açıklamaktadır. Orjinal çalışmadaki iç tutarlılık katsayısı sosyal sarginlık için .94, görev sarginlığı için ise .89'dur. Ölçek Türk kültürüne Sezer ve Kocaekşi (2018) tarafından uyarlanmıştır. Uyarlama çalışmasında GSTSÖ'nün genel iç tutarlığı .89, sosyal sarginlık ve görev sarginlık boyutlarının iç tutarlılığı ise .87'dir. CR katsayısı ölçeğin geneli için .93, ölçek içerisinde yer alan iki faktör için ise .87 olarak bulunmuştur (Sezer ve Kocaekşi, 2018). Mevcut çalışmanın iç tutarlılık katsayısı sosyal sarginlık için .89, görev sarginlığı için ise .86 olarak elde edilmiştir.

İşlem

Uyarlama sürecinin ilk aşamasında orijinal çalışmayı gerçekleştiren araştırmacıya e-posta yolu ile ulaşılmış ve Haziran 2017 itibarıyla uyarlama için gereken izinler alınmıştır. Çevirisi aşamasında Hambleton ve Patsula (1999) tarafından belirtilen kültürlerarası ölçek uyarlamaya yönelik öneriler dikkate alınırken, çeviri aşamasında Brislin'in (1986) çeviri-geri çeviri yöntemine ilişkin olarak önerdiği çeviri adımları izlenmiş ve uzman görüşüne başvurulmuştur. Ölçeğin orijinal formu spor psikolojisi alanından iki uzmana ve bir İngiliz dil bilimci akademisyene gönderilerek Türkçeye çevrilmiştir. Üç uzmandan edinilen çeviriler araştırma ekibince değerlendirilmiş ve anlamsal bakımdan birbirleriyle en uyumlu çevirilere karar verilerek tek form haline getirilmiştir. Form, Türkçeye geri çeviri için ilk çeviri aşamasında yer alan uzmanlardan farklı iki dil bilimci akademisyene gönderilmiş, orijinal İngilizce form ve çeviri süreci sonrası elde edilen Türkçe form arasında anlamsal karşılaştırma yapılmıştır. Bu aşamadan sonra Türkçe forma ilişkin uzman görüşü alınmış ve uzman görüşü doğrultusunda son düzenlemeler

gerçekleştirilmiştir. İki ölçek arasındaki dilsel eşdeğerliğin (anlam ve anlaşılabilirlik) yeterli seviyede olduğuna karar verilmesi sonucunda ASKÖ son halini almıştır.

Araştırmanın çeviri süreci gerçekleştirildikten sonra uygulamaya geçilmiştir. Yetişkin örneklemdaki araştırma verileri Şubat-Mart 2018 tarih aralığında ASKÖ, SGKYO ve kişisel bilgi formu aracılığıyla antrenmanlar öncesinde toplanmıştır. Genç sporcu örneklemin verileri Aralık 2019-Ocak 2020 tarihleri arasında ASKÖ, GSTSÖ ve kişisel bilgi formu kullanılarak toplanmış ve uygulama antrenmanlar öncesinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma için Eskişehir Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan gerekli etik izin alınmış (dosya no: 22126, 11 Kasım 2019) ve araştırma Helsinki Bildirgesindeki temel etik kurallara bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplama işlemi öncesinde araştırmanın yalnızca akademik amaçlarla gerçekleştirileceği, kişisel bilgilerin korunacağı ve elde edilen verilerin gizli kalacağına dair bilgilendirme yapılmıştır. Bu aşamanın ardından onam formları dağıtılarak araştırmaya katılan sporcuların gönüllü katılımı onaylaması gerektiği vurgulanmıştır. Böylelikle araştırmaya katılımın gönüllülük esasıyla olması sağlanmış ve araştırmada yer almak istemeyen sporcular uygulamanın dışında tutulmuştur. Veriler araştırmacı ve katılımcıların yüz yüze olduğu bir ortamda toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri betimleyici istatistikler, korelasyon analizi, doğrulayıcı faktör analizi (DFA), düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları, ortalama açıklanan varyans (AVE) değeri, iç tutarlık ve birleşik güvenilirlik (CR) katsayısı yöntemlerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Analizler için SPSS 24 ve AMOS 24 istatistik programları kullanılmıştır.

Modelin verilerle uyumunu test etmek için DFA gerçekleştirilmiştir. Alanyazında model-veri uyumu için kullanılan ki kare/serbestlik derecesi, TLI, GFI, CFI, RMSEA ve SRMR göstergelerinin mükemmel düzeydeki uyum referansları temel alınmıştır (Kline, 2005). Buna göre, ki kare/serbestlik derecesi değerinin 3'ten küçük; TLI değerinin .95 ve üzeri (Harrington, 2009); GFI değerinin .90 ve üzeri (Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008); CFI değerinin .90 ve üzeri (Tabachnick ve Fidell, 2007); RMSEA değerinin .07'nin altında (Steiger, 1990) ve SRMR değerinin ise .08'in altında (Brown, 2015) olması beklenmektedir.

Ölçme aracına ilişkin yakınsak geçerliğinin test edilmesinde AVE değeri ve CR katsayısı kullanılmıştır. Yakınsak geçerliğin sağlanabilmesi için AVE ve CR değerlerinin, alanyazındaki sınır değerler olarak kabul edilen .5 (AVE) ve .6'nın (CR) üzerinde, AVE değerinin .5'in altında kalması durumunda ise CR değerinin .6'nın üzerinde olması gerektiği belirtilmektedir (Fornell ve Larcker, 1981; Gefen, Straub ve Boudreau, 2000; Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010). Ölçeğin yapısal geçerliğine kanıt sağlamak üzere alanyazında belirtilen ve aralarında ilişki olması beklenen diğer ölçeklerle korelasyonları hesaplanmıştır. Ölçüm aracında yer alan maddelere ilişkin standardize faktör yükleri (Lambda-X), maddelerin ayırt edicilik düzeyleri için düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları ve ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek üzere iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alfa) hesaplanmıştır.

BULGULAR

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Orijinal ölçekteki faktör yapısını genç ve yetişkin sporculardan oluşan örneklemelerde sınamak için DFA gerçekleştirilmiştir. DFA, ölçekte yer alan maddelerin ilgili faktörlerle uyumunu test etmeye yarayan analiz tekniğidir (Field, 2005). DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği göstergeleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Uyum İyiliği Göstergeleri

Model	İndeks	/sd	p	TLI	GFI	CFI	RMSEA	SRMR
Yetişkin	Modifikasyon Öncesi	2.61	.02*	.94	.97	.97	.09	.03
	Modifikasyon Sonrası	1.34	.25	.98	.98	.99	.04	.02
Genç	Modifikasyon Öncesi	11.31	.00*	.68	.90	.84	.21	.07
	Modifikasyon Sonrası	2.12	.09	.96	.98	.99	.07	.02

* $p < .05$, sd: serbestlik derecesi, TLI: Tucker-Lewis Index, GFI: Uyum İyiliği İndeksi, CFI: Karşılaştırmalı Uyum İndeksi, RMSEA: Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü, SRMR: Standardize Edilmiş Artık Ortalamaların Karekökü

Tablo 1 incelendiğinde, uyum iyiliği göstergelerinin alanyazında belirtilen kabul edilebilir sınır değerlerin altında kaldığı görülmektedir. Yetişkin örneklemede gerçekleştirilen ilk DFA sonucunda yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) değerinin istenilen düzeyde olmadığı ve ki kare değerinin anlamlı düzeyde olduğu görüldüğünden modifikasyon indisleri incelenmiştir. Ölçme aracında yer alan maddelerde olumlu ve olumsuz ifadelerin birlikte kullanılması, ters puanlanan maddelere yer verilmesi gibi ifadeleştirme ile ilgili durumlar hata varyansına neden olabilmektedir (Goodboy ve Martin, 2020; Harrington, 2009). Modifikasyon indisleri tarafından önerilen hata kovar-

yansı eşleştirmelerinde ilgili maddelerin ifadeleştirme bakımından benzer örüntülere sahip olduğu değerlendirildiğinden madde 2 ile madde 5 arasındaki yüksek modifikasyon değerine sahip hata kovaryansları eşleştirilmiş ve analiz tekrarlanmıştır. Modifikasyon sonrası elde edilen ki kare değerinin anlamsız olduğu ve uyum iyiliği göstergelerinin mükemmel uyum ölçütlerini karşıladığı görülmüştür. Genç sporcu örnekleminde ise madde 1-4 ve madde 2-4 arasında benzer bir işlem gerçekleştirilmiş ve uyum iyiliği göstergeleri iyi uyum ölçütlerini karşılamıştır.

ASKÖ'de yer alan maddelere ilişkin faktör yükleri yetişkin sporcu örneklemini için .59 ile .75 arasında, genç sporcu örneklemini için ise .51 ile .75 arasında değişmektedir (Bkz. Tablo 3). Elde edilen bu değerler faktör yüklerine ilişkin olarak önerilen .5 değerinin üzerindedir. Buradan hareketle her iki örneklem çerçevesinde ileri düzeyde model-veri uyumu elde edilirken, ASKÖ'nün orijinal ölçekteki tek faktörlü yapıyı desteklediği ve iyi düzeyde faktör yüklerine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

ASKÖ'nün yakınsak geçerliği CR, AVE ve diğer ölçeklerle olan korelasyonları aracılığıyla incelenmiştir. Yakınsak geçerliğe ilişkin elde edilen değerler, yetişkin sporcu örnekleminde AVE = .43 ve CR = .78 olarak, genç sporcu örnekleminde ise AVE = .41 ve CR = .77 olarak hesaplanmıştır. AVE değerinin .5'in altında ve CR değerinin .6'nın üzerinde olması yakınsama geçerliliği için yeterli düzeyde kanıt sunmaktadır.

ASKÖ'nün yapısal geçerliğine kanıt sağlamak üzere yetişkin sporcu örnekleminde gözlemsel kolektif yeterlik ile genç sporcu örnekleminde ise takım sargınlığının boyutları ile olan ilişkisine bakılmıştır (Bkz. Tablo 2). ASKÖ, yetişkin sporcu örnekleminde kullanılan SGKYÖ ile .51 düzeyinde negatif, genç sporcu örnekleminde kullanılan GSTSÖ-S ile .29 ve GSTSÖ-G ile ise .61 düzeyinde negatif ilişkilere sahiptir. İlgili değerler ve ilişkilerden hareketle yapısal geçerliğe ilişkin ilave kanıtlara ulaşıldığı görülmüştür.

Tablo 2. ASKÖ'nün Diğer Ölçeklerle İlişkisine Yönelik Korelasyon Katsayıları

	SGKYÖ (N = 201)	GSTSÖ-S (N = 226)	GSTSÖ-G (N = 226)
ASKÖ	-.52*	-.29*	-.62*

* $p < .01$, SGKYÖ: Sporda Gözlemsel Kolektif Yeterlik Ölçeği, GSTSÖ-S: Genç Sporcu Takım Sargınlığı Ölçeği – Sosyal Sargınlık Boyutu, GSTSÖ-G: Genç Sporcu Takım Sargınlığı Ölçeği – Görev Sargınlığı Boyutu,

Madde ve Güvenirlik Analizi

Ölçekte yer alan maddelerin ölçeğin tamamına yönelik temsil gücünü ortaya koymak üzere madde-toplam korelasyonlarından yararlanılmıştır. Madde analizi sonucunda yetişkin örnekleme düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarından en düşüğünün .55, en yüksek korelasyonun ise .63; genç örnekleme ise .50 ve .61 olduğu görülmüş, alt ve üst dilimlere yönelik gerçekleştirilen *t* testi her iki örnekleme de anlamlı çıkmıştır ($t_{\text{yetişkin}}(127) = 27.74, p < .001$; $t_{\text{genç}}(146) = 30.54, p < .001$). ASKÖ içerisinde yer alan maddelere yönelik ayrıca açıklanan varyans değeri (çoklu korelasyon kareleri) hesaplanmıştır. Maddelere ilişkin elde edilen açıklanan varyans değerleri yetişkin sporcu örnekleme .35 ile .55 arasında, genç sporcu örnekleminde ise .25 ile .56 arasında hesaplanmıştır.

Ölçeğin güvenirliliğini ortaya koymak üzere kullanılan Alfa katsayısı yetişkin örnekleme .79, genç örnekleme ise .77 olarak hesaplanmıştır. DFA'dan türetilmiş bir diğer güvenirlilik katsayısı olan CR değeri yetişkin sporcu örnekleme için .78, genç sporcu örnekleme için ise .77'dir.

Her iki sporcu örnekleme üzerinde gerçekleştirilen DFA sonucunda elde edilen faktör yükleri, R^2 ve *t* değerleri ile düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları ve iç tutarlılık katsayıları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. DFA Sonucunda Elde Edilen Faktör Yükleri, R^2 ve *t* değerleri, DMTC ve Alfa Katsayıları

Model	Madde	Ort.	SS	Lambda-X	R^2	<i>t</i>	DMTC	Cronbach's α
Yetişkin	1	1.84	.89	.67	.43	6.76*	.55	.79
	2	1.68	1.07	.59	.35	6.64*	.57	
	3	2.23	1.32	.75	.55	7.84*	.63	
	4	1.85	1.00	.66	.46	7.49*	.57	
	5	1.93	1.24	.60	.36	6.76*	.58	
Genç	1	1.63	.94	.51	.25	6.24*	.55	.77
	2	1.59	1.08	.66	.43	5.94*	.50	
	3	1.96	1.29	.60	.35	5.79*	.54	
	4	1.66	.95	.68	.45	8.23*	.61	
	5	1.75	1.20	.75	.56	6.24*	.60	

* $p < .001$, DMTC: Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu

TARTIŞMA

Bu çalışma çerçevesinde Algılanan Sosyal Kaytarma ölçeği (Høigaard, 2002, Akt: Høigaard ve ark., 2006) Türkçeye uyarlanmış, yetişkin ve genç sporcuların yer aldığı takım sporları bağlamında ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

tır. Bu çalışmanın sonuçları dahilinde, ASKÖ'nün tek faktörlü yapısını hem yetişkin hem de genç Türk sporcular bağlamında destekleyen kanıtlara ulaşılmış ve ölçme aracının kabul edilebilir düzeyde iç tutarlılık gösterdiği anlaşılmıştır. Bu bulgular, orijinal ölçeğe ilişkin yapı geçerliğinin incelendiği çalışmalarda elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir (Høigaard ve ark., 2006; Høigaard ve Ingvaldsen, 2006; Høigaard ve Ommundsen, 2007).

ASKÖ'nün yapı geçerliğini sınamak üzere DFA uygulanmış ve alanyazında belirtilen ilişkilere yönelik korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Modifikasyon sonucunda yetişkin sporcu örnekleminde elde edilen değerler mükemmel uyum ölçütlerini; genç sporcu örnekleminde ise kabul edilebilir uyum ölçütlerini karşılamaktadır. Yapısal geçerlik için ASKÖ ile takım sargınlığı algısı ve kolektif yeterlik inancı ilişkilerine bakılmıştır. Diğer bir ifadeyle, yüksek düzeylerde kolektif yeterlik inancı ve takım sargınlığı algısına sahip sporcularda algılanan sosyal kaytarma düzeyinin düşük olması beklenmektedir (Høigaard ve ark., 2010; Mulvey ve Klein, 1998). Gerçekleştirilen korelasyon analizinin sonuçlarına göre algılanan sosyal kaytarma; genç sporcu örnekleminde sosyal sargınlık faktörü ile düşük düzeyde, görev sargınlığı faktörü ile orta düzeyde negatif ve anlamlı ilişkilere sahip olarak bulgulanmıştır. Yetişkin sporcu örnekleminde ise kolektif yeterlik inancı ile algılanan sosyal kaytarma arasında orta düzeyde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. ASKÖ ile her iki yapı arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler gözlemlendiğinden elde edilen sonuçlar alanyazında belirtilen ilişkileri desteklemektedir (Høigaard ve Peters, 2009; Høigaard ve ark., 2006). Dolayısıyla bu bulgular ölçeğin yapı geçerliğini destekler niteliktedir.

Ölçeğin güvenilirliğine yönelik olarak iç tutarlılık katsayısı, birleşik güvenilirlik katsayısı ve madde-toplam korelasyonları hesaplanmıştır. ASKÖ için hesaplanan Cronbach Alfa ve birleşik güvenilirlik katsayıları kabul edilebilir düzeyler arasında ortaya çıkmıştır (Field, 2005; Fornell ve Larcker, 1981). Güvenirliğe ilişkin elde edilen bu bulgular ölçeğin kullanıldığı farklı çalışmalardaki iç tutarlılık bulgularıyla benzeşmektedir (De Backer ve ark., 2015; Høigaard ve ark., 2006; Høigaard ve ark., 2010). Gerçekleştirilen madde analizi sonuçları maddelerin genel yapıyı temsil etme derecelerinin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra her maddeye yönelik açıklanan varyans değeri (çoklu korelasyon kareleri) istenilen eşğin üzerinde ve anlamlı olarak elde edilmiştir (Hair ve ark., 2010).

Öz-bildirimsel yöntemler aracılığıyla sporcuların sosyal kaytarma düzeylerine ilişkin doğru bilgi elde etmenin (sosyal istenirlik ve sosyal onay gibi sebeplerden dolayı) güç bir durum olduğu düşünüldüğünde, takım içerisinde algılanan sosyal kaytarma düzeyini ölçmesi ve yansıtması için geliştirilen ASKÖ, bu durumun ötesine geçmek için iyi bir alternatif olarak görülmektedir (Mulvey ve Klein, 1998). Ancak unutulmamalıdır ki, sosyal kaytarma algısı takım içinde gerçek bir kaytarmacı olmadan da oluşabilmektedir. Bu nedenle sosyal kaytarma algısı ile mevcut sosyal kaytarma davranışı ve ortaya konulan çaba düzeyi arasında her zaman bir ilişki olmayabileceği ifade edilmektedir (Karau ve Williams, 1993; Mulvey ve Klein, 1998). Buna rağmen, takım içinde gerçekten kaytaran birileri olmadığında bile sosyal kaytarma algısı sporcularda motivasyon kaybına yol açıp takım için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Høigaard ve Ommundsen, 2007).

Sosyal kaytarma algısına yönelik örgütsel iş grupları, spor takımları ve proje grupları gibi örneklemeler üzerinde gerçekleştirilen çok sayıda araştırma mevcuttur (örn., Karau ve Wilhau, 2020). Son yıllarda ülkemizde gerçekleştirilen sosyal kaytarma çalışmaları artış gösterirken çalışmalar genelde iş grupları üzerine odaklanmıştır (örn., Kafes ve Kaya, 2017). Türkçe alanyazında sportif bağlam içerisinde gerçekleştirilmiş sosyal kaytarma araştırmaları Tolukan, Bayrak ve Karacan Doğan'ın (2017) çalışması ile sınırlıdır. Araştırmada antrenörlerin çalışma arkadaşlarına yönelik algılamış oldukları sosyal kaytarma davranışları çeşitli değişkenler aracılığıyla incelenmiştir. ASKÖ, özellikle sporcular üzerinde kullanılan bir ölçek olmakla birlikte, farklı kültürlerde sosyal kaytarma algısının ölçümünde kullanılan benzer ölçekler de mevcuttur (George, 1992; Jassawalla, Sashittal ve Sashittal, 2009; Liden ve ark., 2004; Mulvey ve Klein, 1998; Ying ve ark., 2014). Toplulukçu kültür bağlamında ASKÖ ile yapılan tek çalışma, sosyal kaytarma algısının grup performansı üzerindeki etkisini ortaya koymak üzere gerçekleştirilen Ying ve arkadaşlarının (2014) çalışmasıdır. Ancak söz konusu çalışmada ölçeğin psikometrik özellikleri ve uyarlama sürecine ilişkin bilgi sunulmamıştır. Bu nedenle mevcut çalışmada geçerlik ve güvenirlik bakımından elde edilen kanıtların, toplulukçu kültürel değer sistemine sahip ülkelere yönelik önemli çıkarımlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Deneyimli, uzmanlık geliştirmiş veya yüksek bireysel beceri sahibi sporcularda sosyal kaytarmanın görülme sıklığının daha düşük olduğu görülmektedir (Anshel, 1995; Czym, Szmajke, Kruger ve Kübler, 2016; Hardy ve Crace, 1991). Özellikle son zaman-

larda genç sporcuların spor aktivitelerinde pozitif psikososyal deneyimlerin öne çıkması (Evans ve ark., 2017) ve sportif faaliyetlerde uzmanlaşmak için zamana ihtiyaç duydukları göz önüne alındığında, genç sporcu gruplarında sosyal kaytarma etkisine yönelik gerçekleştirilecek çalışmalar oldukça önem taşımaktadır. Zira takım sporlarını tanımlayan temel unsurlar rekabet ve kazanma vurgusu gibi olgulardır. Bu olguların genç sporcu gruplarında ısrarla öne çıkarılması sonucunda spora katılım motivasyonu düşebilmekte ve spordan kopma davranışları görülebilmektedir (Kassing ve ark., 2004; Lee, 2020). Rekabet ve kazanma vurgusu aynı zamanda performans odaklı bir güdüsel iklimin unsurları olarak görülmektedir (Harwood ve Thrower, 2020). Høigaard ve Ommundsen (2007) genç sporcularla gerçekleştirdikleri çalışmada, performans odaklı bir güdüsel iklimde bireysel performans için tanımlanabilir ölçütler kullanılmadığında algılanan sosyal kaytarmanın yükseleceğini ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla pozitif psikososyal deneyimlerden (örn., spordan keyif almak, başkalarıyla bağ kurmak, sosyal destek sağlamak) yoksun ve performansa odaklanan bir takım ortamında sosyal kaytarma ve spordan kopma davranışlarının görülmesi olasıdır. Potansiyel vadeden yetenekli sporcuların böylesi durumlar sonucunda yaşadıkları motivasyon kayıpları ve spordan kopuşları, sosyal kaytarma olgusunun bu bağlam içerisinde araştırılması gerektiğine dair inancımızı pekiştirmektedir. Dolayısıyla ASKÖ'nün, hem genç hem de yetişkin sporcular bağlamında planlama, gözlem ve değerlendirme boyutlarında antrenörler ve uygulamada çalışan psikolojik destek uzmanları ve diğer bilim insanları için faydalı parametreler sağlayacağına inanılmaktadır.

Sosyal kaytarmanın kültürümüzde yarattığı etkiyi değerlendirmek üzere gelecek çalışmalara ışık tutacağı düşünülen bu araştırma bazı sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak, çalışmanın verileri kolayda örnekleme yöntemi ile kesitsel olarak toplandığından sonuçlar genellenebilirlik bakımından sınırlıdır. Araştırmaya hem etkileşimsel hem de koaktif spor dallarından sporcular katılmıştır. Ancak, spor dallarına ilişkin katılımcı sayısının görece düşük olması sebebiyle, mevcut çalışmada yer alan spor dallarına veya sporun türüne özgü ölçüm değişmezliğinin değerlendirilebilmesi adına bir karşılaştırma yapılamamıştır. Bu nedenle farklı spor dallarında ölçüm değişmezliği üzerine gerçekleştirilecek çalışmaların toplulukçu kültürler açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. İkinci olarak, bu çalışmada ölçeğin güvenilirliği bakımından iç tutarlılık ve birleşik güvenilirlik katsayıları hesaplanmış ve madde analizi gerçekleştirilmiştir. Gelecek çalışmalarda ASKÖ'nün cinsiyetler açısından karşılaştırılması, test-tekrar test güvenilirliğinin incelenme-

si ve bireysel çaba ile yakınsaklığının değerlendirilmesi önerilmektedir. Ayrıca yetişkinlerle gerçekleştirilen sosyal kaytarma araştırmalarından elde edilen çalışma sonuçlarının, genç sporcular bağlamında tekrarlanabilirliği ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bunun yanında antrenman ve hazırlık gibi süreçlerde sosyal kaytarmanın varlığına yönelik araştırmalar önem taşımaktadır (Bkz. *preloafing*, Ohlert ve Kleinert, 2012). Dolayısıyla boylamsal olarak toplanacak veriler aracılığıyla sosyal kaytarma algısındaki dalgalanmaların incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma ile farklı bir kültürel bağlamda geliştirilmiş ve sosyal kaytarma olgusuna yönelik yakınsak bir gösterge ortaya koyan ASKÖ'nün, toplulukçu özellikleri ağır basan kültürümüzde takım sporları bağlamında kullanılabilir ölçüde iyi psikometrik özelliklere sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple ASKÖ'nün, sosyal kaytarma ve motivasyon kaybına yönelik gelecekte yapılacak çalışmalarda kullanılması önerilmektedir.

Etik Komite Onayı: Araştırma için Eskişehir Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan gerekli etik izin alınmış (dosya no: 22126, 11 Kasım 2019) ve araştırma Helsinki Bildirgesindeki temel etik kurallara bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- U.S.; Veri Toplama- U.S., S.K., A.E., C.A., T.Ö.; Veri Analizi/Yorumlama- U.S., S.K.; Yazı Taslağı- U.S.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- U.S., S.K., A.E., C.A., T.Ö.; Son Onay ve Sorumluluk- U.S.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: For the research, the necessary ethical permission was obtained from the Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee of Eskişehir Technical University (file no: 22126, 11 November 2019) and the research was carried out in accordance with the basic ethical rules in the Declaration of Helsinki.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- U.S.; Data Acquisition- U.S., S.K., A.E., C.A., T.Ö.; Data Analysis/Interpretation- U.S., S.K.; Drafting Manuscript- U.S.; Critical Revision of Manuscript- U.S., S.K., A.E., C.A., T.Ö.; Final Approval and Accountability- U.S.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

References/Kaynakça

- Adams, S. A., Matthews, C. E., Ebbeling, C. B., Moore, C. G., Cunningham, J. E., Fulton, J. ve Hebert, J. R. (2005). The effect of social desirability and social approval on self-reports of physical activity. *American Journal of Epidemiology*, 161(4), 389-398. <https://doi.org/10.1093/aje/kwi054>
- Anshel, M. H. (1995). Examining social loafing among elite female rowers as a function of task duration and mood. *Journal of Sport Behavior*, 18(1), 39-49.

- Aslan, S. ve Güven, M. (2010). Bağlanma ve kişisel uyum arasındaki ilişkide ayrışma bireyleşmenin aracılığı. *Eğitim ve Bilim*, 35(157).
- Brewer, M. B. ve Yuki, M. (2014). Culture and group processes: Defining the interface. M. Yuki ve M. Brewer (Ed.), *Culture and group processes* içinde (s. 1-14). New York, NY: Oxford University Press.
- Brislin, R.W. (1986). The wording and translation of research instruments. W. J. Lonner ve J. W. Berry (Ed.), *Field methods in cross-cultural research* içinde (s. 137-164). Beverly Hills: Sage.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2. baskı). New York, NY: Guilford Publications.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (14. baskı). Pegem Yayınevi, Ankara.
- Byun, G., Karau, S. J., Dai, Y. ve Lee, S. (2018). A three-level examination of the cascading effects of ethical leadership on employee outcomes: A moderated mediation analysis. *Journal of Business Research*, 88, 44-53. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.03.004>
- Comer, D. R. (1995). A model of social loafing in real work groups. *Human Relations*, 48(6), 647-667. <https://doi.org/10.1177/001872679504800603>
- Connors, J. V. ve Caple, R. B. (2005). A review of group systems theory. *The Journal for Specialists in Group Work*, 30(2), 93-110. <https://doi.org/10.1080/01933920590925940>
- Cross, S. E., Hardin, E. E. ve Gercek-Swing, B. (2011). The what, how, why, and where of self-construal. *Personality and Social Psychology Review*, 15(2), 142-179. <https://doi.org/10.1177/1088868310373752>
- Czyz, S. H., Szmajke, A., Kruger, A. ve Kübler, M. (2016). Participation in team sports can eliminate the effect of social loafing. *Perceptual and Motor Skills*, 123(3), 754-768. <https://doi.org/10.1177/0031512516664938>
- Çileli, M. (2000). Change in value orientations of Turkish youth from 1989 to 1995. *The Journal of Psychology*, 134(3), 297-305. <https://doi.org/10.1080/00223980009600869>
- De Backer, M., Boen, F., De Cuyper, B., Høigaard, R. ve Vande Broek, G. (2015). A team fares well with a fair coach: Predictors of social loafing in interactive female sport teams. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 25(6), 897-908. <https://doi.org/10.1111/sms.12303>
- Dorfman, P., M. Javidan, P. Hanges, A. Dastmalchian ve House R. (2012). "GLOBE: A Twenty Year Journey into the Intriguing World of Culture and Leadership" *Journal of World Business*, 47(4), 504-518. <https://doi.org/10.1080/10413200290103473>
- Durand-Bush, N. ve Salmela, J. H. (2002). The development and maintenance of expert athletic performance: Perceptions of world and Olympic champions. *Journal of Applied Sport Psychology*, 14(3), 154-171.
- Earley, P. C. (1989). Social loafing and collectivism: A comparison of the United States and the People's Republic of China. *Administrative Science Quarterly*, 34(4), 565-581. <https://doi.org/10.2307/2393567>
- Earley, P. C. (1993). East meets west meets mideast: Further explorations of collectivistic and individualistic work groups. *Academy of Management Journal*, 36(2), 319-348. <https://doi.org/10.5465/256525>
- Erez, M. ve Somech, A. (1996). Is group productivity loss the rule or the exception? Effects of culture and group-based motivation. *Academy of Management Journal*, 39(6), 1513-1537. <https://doi.org/10.5465/257067>
- Evans, M. B., Allan, V., Erickson, K., Martin, L. J., Budziszewski, R. ve Côté, J. (2017). Are all sport activities equal? A systematic review of how youth psychosocial experiences vary across differing sport activities. *British Journal of Sports Medicine*, 51(3), 169-176.
- Eys, M., Loughhead, T., Bray, S. R. ve Carron, A. V. (2009). Development of a cohesion questionnaire for youth: The Youth Sport Environment Questionnaire. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 31(3), 390-408. <https://doi.org/10.1123/jsep.31.3.390>

- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS* (2. bs). London: Sage.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Fransen, K., Kleinert, J., Dithurbide, L., Vanbeselaere, N. ve Boen, F. (2014). Collective efficacy or team outcome confidence? Development and validation of the Observational Collective Efficacy Scale for Sports (OCESS). *International Journal of Sport Psychology*, 45(2), 121-137. <https://doi.org/10.7352/IJSP.2014.45.121>
- Gagné, F. (2010). Motivation within the DMGT 2.0 framework. *High Ability Studies*, 21(2), 81-99.
- Gefen, D., Straub, D. W. ve Boudreau, M. (2000). Structural equation modeling techniques and regression: guidelines for research practice. *Communications of the Association for Information Systems*, 4(1), 1-78. <https://doi.org/10.17705/1CAIS.00407>
- George, J. M. (1992). Extrinsic and intrinsic origins of perceived social loafing in organizations. *Academy of Management Journal*, 35(1), 191-202. <https://doi.org/10.5465/256478>
- Goodboy, A. K. ve Martin, M. M. (2020). Omega over alpha for reliability estimation of unidimensional communication measures. *Annals of the International Communication Association*, 44(4), 422-439. <https://doi.org/10.1080/23808985.2020.1846135>
- Gürbüz, S. ve Bingöl, D. (2007). Çeşitli örgüt yöneticilerinin güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, eril-dişil ve bireyci-toplulukçu kültür boyutlarına yönelik eğilimleri üzerine görgül bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 6(2), 68-87.
- Gürbüz, S. ve Sığrı, Ü. (2012, Mayıs). *Kariyer çapalarının, temel benlik değerlendirmesi ve kültürel değerler ile ilişkisi: Türkiye ve ABD karşılaştırması*. 20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde sunulan bildiri. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective* (7. bs). Upper saddle River, NJ: Pearson.
- Hambleton, R. K. ve Patsula, L. (1999). Increasing the validity of adapted tests: Myths to be avoided and guidelines for improving test adaptation practices. *Journal of Applied Testing Technology*, 1(1), 1-16.
- Hardy, C. J. ve Crace, R. K. (1991). The effects of task structure and teammate competence on social loafing. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 13(4), 372-381.
- Harkins, S. (1987). Social loafing and social facilitation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 23, 1-18.
- Harrington, D. (2009). *Confirmatory factor analysis*. New York: Oxford University.
- Harwood, C. G. ve Thrower, S. N. (2020). Motivational climate in youth sport groups. M.W. Bruner, M.A. Eys ve L.J. Martin (Ed.), *The power of groups in youth sport* içinde (s. 145-163). Elsevier BV: Amsterdam.
- Haugen, T., Reinboth, M., Hetlelid, K. J., Peters, D. M. ve Hoigaard, R. (2016). Mental toughness moderates social loafing in cycle time-trial performance. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 87(3), 305-310. <https://doi.org/10.1080/02701367.2016.1149144>
- Heuzé, J. P. ve Brunel, P. C. (2003). Social loafing in a competitive context. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 1(3), 246-263. <https://doi.org/10.1080/1612197X.2003.9671717>
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Newbury Park, CA: Sage.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. ve Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind: Intercultural cooperation and its importance for survival*. London: McGraw-Hill.

- Horn, T.S. ve Weiss, M. R. (1991). A developmental analysis of children's self-ability judgements in the physical domain. *Pediatric Exercise Science*, 3, 312-328.
- Høigaard, R. (2002). Perceived social loafing questionnaire (Yayınlanmamış makale). Agder University College, Kristiansand.
- Høigaard, R. ve Ingvaldsen, R. P. (2006). Social loafing in interactive groups: The effects of identifiability on effort and individual performance in floorball. *Athletic Insight*, 8(2), 52-63.
- Høigaard, R. ve Ommundsen, Y. (2007). Perceived social loafing and anticipated effort reduction among young football (soccer) players: An achievement goal perspective. *Psychological Reports*, 100(3), 857-875. <https://doi.org/10.2466/pr0.100.3.857-875>
- Høigaard, R. ve Peters, D. M. (2009, Haziran). *The contribution of group cohesion and collective efficacy to perceived social loafing in football teams*. XII. Uluslararası Spor Psikolojisi Derneği Dünya Kongresi'nde sunulan bildiri, Marrakesh, Morocco.
- Høigaard, R., Boen, F., De Cuyper, B. ve Peters, D. M. (2013). Team identification reduces social loafing and promotes social laboring in cycling. *International Journal of Applied Sports Science*, 25, 33-40.
- Høigaard, R., Fuglestad, S., Peters, D. M., Cuyper, B. D., Backer, M. D. ve Boen, F. (2010). Role satisfaction mediates the relation between role ambiguity and social loafing among elite women handball players. *Journal of Applied Sport Psychology*, 22(4), 408-419. <https://doi.org/10.1080/10413200.2010.495326>
- Høigaard, R., Säfvenbom, R. ve Tønnessen, F. E. (2006). The relationship between group cohesion, group norms, and perceived social loafing in soccer teams. *Small Group Research*, 37(3), 217-232. <https://doi.org/10.1177/1046496406287311>
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. (2008). Structural equation modeling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53- 60.
- Hüffmeier, J. ve Hertel, G. (2020). Effort losses and effort gains in sports teams. Steven J. Karau (Ed.), *Individual motivation within groups* içinde (s. 109-148). New York: Academic Press.
- Hüffmeier, J. ve Hertel, G. (2011). Many cheers make light the work: How social support triggers process gains in teams. *Journal of Managerial Psychology*, 26, 185-204. <http://dx.doi.org/10.1108/02683941111112631>
- İmamoğlu, E. O. ve Karakitapoğlu-Aygün, Z. (2004). Self-construals and values in different cultural and socioeconomic contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 130(4), 277-306. <https://doi.org/10.3200/MONO.130.4.277-306>
- Issurin, V. B. (2017). Evidence-based prerequisites and precursors of athletic talent: A review. *Sports Medicine*, 47(10), 1993-2010.
- Jackson, J. M. ve Williams, K. D. (1985). Social loafing on difficult tasks: Working collectively can improve performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 937-942.
- Jassawalla, A., Sashittal, H. ve Sashittal, A. (2009). Students' perceptions of social loafing: Its antecedents and consequences in undergraduate business classroom teams. *Academy of Management Learning & Education*, 8(1), 42-54. <https://doi.org/10.5465/amle.2009.37012178>
- Jones, G. W., Høigaard, R. ve Peters, D. M. (2014). "Just going through the motions...": A qualitative exploration of athlete perceptions of social loafing in training and competition contexts—implications for team sport coaches. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 9(5), 1067-1082. <https://doi.org/10.1260/1747-9541.9.5.1067>
- Kafes, M. ve Kaya, Ş. D. (2017). Sosyal kaytarma davranışı üzerine yapılmış çalışmaların incelenmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 227-245.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 36(4), 403-422. <https://doi.org/10.1177/0022022105275959>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). Family, Self, and Human Development Across Cultures, Theory and Applications (2. Baskı). London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Karakitapoğlu-Aygün, Z. ve İmamoğlu, E. O. (2002). Value domains of Turkish adults and university students. *The Journal of Social Psychology*, 142(3), 333-351. <https://doi.org/10.1080/00224540209603903>
- Karau, S. J. ve Wilhau, A. J. (2020). Social loafing and motivation gains in groups: An integrative review. Steven J. Karau (Ed.), *Individual motivation within groups* içinde (s. 3-51). New York: Academic Press.
- Karau, S. J. ve Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 681- 706. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.4.681>
- Karau, S. J. ve Williams, K. D. (2001). Understanding individual motivation in groups: The collective effort model. M.E. Turner (Ed.), *Groups at work: Theory and research* içinde (s. 113-141). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kellett, J. B., Humphrey, R. H. ve Sleeth, R. G. (2000). We're great" vs. "you're lazy": How goal difficulty influences social loafing, collective efficacy and perceived team ability. Annual meeting of the Southern Management Association kongresinde sunulan bildiri, Orlando, Florida.
- Kerr, N. L. ve Bruun, S. (1983). The dispensability of member effort and group motivation losses: Free rider effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 78-94.
- Kipp, L. E. (2017). Developmental considerations for working with young athletes. C. J. Knight, C. G. Harwood ve D. Gould (Editörler), *Sport psychology for young athletes* içinde (s. 32-42). London, UK: Routledge.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of Structural Equation Modeling* (2. bs). New York: The Guilford Press.
- Kravitz, D. A. ve Martin, B. (1986). Ringelmann rediscovered: The original article. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(5), 936-941. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.5.936>
- Kassing, J. W., Billings, A. C., Brown, R. S., Halone, K. K., Harrison, K., Krizek, B., Mean, L.J. ve Turman, P. D. (2004). Communication in the community of sport: The process of enacting, (re) producing, consuming, and organizing sport. *Annals of the International Communication Association*, 28(1), 373-409. <https://doi.org/10.1080/23808985.2004.11679040>
- Latané, B. (1981). The psychology of social impact. *American Psychologist*, 36, 343-356.
- Latané, B., Williams, K. ve Harkins, S. (1979). Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.6.822>
- Lee, Y. H. (2020). The role of mindfulness and occupational stress in the goal orientations of development and winning. *Sport Management Review*, 23(4), 626-639.
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Jaworski, R. A. ve Bennett, N. (2004). Social loafing: A field investigation. *Journal of Management*, 30(2), 285-304.
- MacNamara, Á., Button, A. ve Collins, D. (2010). The role of psychological characteristics in facilitating the pathway to elite performance part 1: Identifying mental skills and behaviors. *The Sport Psychologist*, 24(1), 52-73.

- Markus, H. R. ve Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224.
- Mefoh, P. C. ve Nwanosike, C. L. (2012). Effects of group size and expectancy of reward on social loafing. *IFE Psychologia: An International Journal*, 20(1), 229-240.
- Miller, J. G. (1976). The nature of living systems. *Behavioral Science*, 21(5), 295-319.
- Miller, J. G. (1994). Cultural diversity in the morality of caring: Individually oriented versus duty-based interpersonal moral codes. *Cross-Cultural Research*, 28(1), 3-39.
- Morsünbül, U., Crocetti, E., Çok, F. ve Meeus, W. (2016). Identity statuses and psychosocial functioning in Turkish youth: A person-centered approach. *Journal of Adolescence*, 47, 145-155.
- Motti-Stefanidi, F. (2018). Resilience among immigrant youth: The role of culture, development and acculturation. *Developmental Review*, 50, 99-109. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2018.04.002>
- Mulvey, P. W. ve Klein, H. J. (1998). The impact of perceived loafing and collective efficacy on group goal processes and group performance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 74(1), 62-87. <https://doi.org/10.1006/obhd.1998.2753>
- Mulvey, P. W., Bowes-Sperry, L. ve Klein, H. J. (1998). The effects of perceived loafing and defensive impression management on group effectiveness. *Small Group Research*, 29(3), 394-415. <https://doi.org/10.1177/1046496498293006>
- Ntoumanis, N. ve Biddle, S. J. (1999). A review of motivational climate in physical activity. *Journal of Sports Sciences*, 17(8), 643-665.
- Ohlert, J. ve Kleinert, J. (2012). Social loafing during preparation for performance situations. *Social Psychology*, 43(1), 1-7.
- Ones, D. S., Viswesvaran, C. ve Reiss, A. D. (1996). Role of social desirability in personality testing for personnel selection: The red herring. *Journal of Applied Psychology*, 81, 660-679. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.81.6.660>
- Pagda, Z., Bayraktar, S. ve Jimenez, A. (2021). Exploring culture and leadership after 23 years: A replication of GLOBE project in Turkey. *Journal of International Management*, 27(1), 100822. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2021.100822>
- Schippers, M. C. (2014). Social loafing tendencies and team performance: The compensating effect of agreeableness and conscientiousness. *Academy of Management Learning & Education*, 13(1), 62-81. <https://doi.org/10.5465/amle.2012.0191>
- Schnake, M. E. (1991). Equity in effort: The "sucker effect" in co-acting groups. *Journal of Management*, 17(1), 41-55. <https://doi.org/10.1177/014920639101700104>
- Sezer, U. ve Kocaekşi, S. (2018). Genç Sporcu Takım Sarginlığı Ölçeğinin (GSTSÖ) Psikometrik Özellikleri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 29(3), 105-113. <https://doi.org/10.17644/sbd.345936>
- Sezer, U., Kocaekşi S., Taşçıoğlu, R., Özbal, F. ve Heper, E. (2020) Psychometric Properties of the Turkish Form of the Observational Collective Efficacy Scale for Sports. *Acta Gymnica*, 50(2), 77-82. <https://doi.org/10.5507/ag.2020.007>
- Shepperd, J. A. (1993). Productivity loss in performance groups: A motivation analysis. *Psychological Bulletin*, 113(1), 67-81. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.1.67>
- Singer, R. N. ve Orbach, I. (1999) Persistence, excellence, and fulfillment. R. Lidor ve M. Bar-Eli (Ed.), *Sport psychology: Linking theory and practice* içinde (s. 167-191). Morgantown: Bookcrafters
- Steiger, J. H. (1990). Structural model evaluation and modification: An interval estimation approach. *Multivariate Behavioral Research*, 25, 214-12. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr2502_4
- Swain, A. (1996). Social loafing and identifiability: The mediating role of achievement goal orientations.

- Research Quarterly for Exercise and Sport*, 67(3), 337-344. <https://doi.org/10.1080/02701367.1996.10607961>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5. bs). Boston: Pearson Education Inc.
- Tolukan, E., Bayrak, M. ve Karacan Doğan, P. (2017). Antrenörlerin sosyal kaytarma algılarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-13.
- Triandis, H. C. (2001). Individualism-Collectivism and personality. *Journal of Personality*, 69(6), 907-924. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.696169>
- Tschan, F., Semmer, N. K., Nägele, C. ve Gurtner, A. (2000). Task adaptive behavior and performance in groups. *Group Processes & Intergroup Relations*, 3(4), 367-386. <https://doi.org/10.1177/1368430200003004003>
- Williams, K., Harkins, S. ve Latané, B. (1981). Identifiability as a deterrent to social loafing: Two cheering experiments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 303-311. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.40.2.303>
- Vaartstra, M., Dunn, J. G. H. ve Causgrove Dunn, J. (2018). Perfectionism and perceptions of social loafing in competitive youth soccer. *Journal of Sport Behavior*, 41, 475-500.
- Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation*. Oxford, England: Wiley.
- Yetim, U. (2003). The impacts of individualism/collectivism, self-esteem, and feeling of mastery on life satisfaction among the Turkish university students and academicians. *Social Indicators Research*, 61(3), 297-317.
- Ying, X., Li, H., Jiang, S., Peng, F. ve Lin, Z. (2014). Group laziness: The effect of social loafing on group performance. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 42(3), 465-471. <https://doi.org/10.2224/sbp.2014.42.3.465>
- Yuki, M. (2003). Intergroup comparison versus intragroup cooperation: A cross-cultural examination of social identity theory in North American and East Asian cultural contexts. *Social Psychology Quarterly*, 66, 166-183.

Ek 1. Algılanan Sosyal Kaytarma Ölçeği

1	2	3	4	5
Hiç Katılmıyorum	Kısmen Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Kısmen Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum

Bu ölçeğin kullanım amacı, sporcunun, takım içindeki diğer üyelerin göstermiş olduğu sosyal kaytarma davranışlarına yönelik algısını ölçmektir. Lütfen takım arkadaşlarınızı düşünerek aşağıdaki maddelere katılım düzeyinizi 1-5 arasında olacak şekilde işaretleyiniz.

1. Takım arkadaşlarım yapabileceklerinin en iyisini yapmaya çalışırlar.*	1	2	3	4	5
2. Takım arkadaşlarım başkalarının sırtından geçinen kişilerdir.	1	2	3	4	5
3. Takım arkadaşlarım takıma beklediğimden daha az katkıda bulunurlar.	1	2	3	4	5
4. Takım arkadaşlarım yetenekleri ölçüsünde yapabileceklerinin en iyisini yaparlar.*	1	2	3	4	5
5. Takım arkadaşlarım “başkalarının arkasına saklanırlar”, böylece daha fazla çaba harcamaya gerek duymazlar.	1	2	3	4	5

* Ters puanlanan madde

Kolektif Psikolojik Sahiplik Bağlamında İstanbul'da Yerleşik Orta Yaş ve Üzeri Ailelerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Algıları

The Perceptions of the Middle and Over Aged Local Couples of Istanbul towards Syrians in the Context of Collective Psychological Ownership

Yakup Azak¹

¹Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Fatih, İstanbul, Türkiye

ORCID: YA. 0000-0002-2720-7744

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yakup Azak,
İstanbul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: yakupazak@nku.edu.tr

Başvuru/Submitted: 28.12.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.03.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
02.04.2021

Kabul/Accepted: 27.04.2021

Online Yayın/Published Online: 15.12.2021

Citation/Atf: Azak, Y. (2021). Kolektif psikolojik sahiplik bağlamında İstanbul'da yerleşik orta yaş ve üzeri ailelerin Suriyeli göçmenlere yönelik algıları. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(3), 927-957.

<https://doi.org/10.26650/SP2020-848248>

ÖZ

İç savaşla yerinden edilen Suriye halkının bir bölümünün Türkiye'ye göçü sonrası Suriyeliler ile yerel halk arasında gündelik hayattaki etkileşimler gruplararası gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, yerel halk ile Suriyeliler arasında gruplar arası gerilimlerin nasıl şekillendiği, kolektif sahiplik sınırlarının nerelerde çizildiği, yerel halk tarafından Suriyeli göçmenlerin nasıl konumlandırıldığı gibi sorulara gruplararası bağlamda kolektif psikolojik sahiplik (KPS) algısı üzerinden açıklama getirmektedir. Araştırmada, İstanbul'da ilçe bazlı nüfus yoğunluğuna göre ilk yirmi ilçe içinde yer alan beş farklı ilçede en az on yıl süreyle ikame eden orta yaş ve üzeri ($Ort_{yaş} = 54$) on evli çift ile yapılan odak görüşmelerle elde edilen veriler, nitel analiz yöntemlerinden biri olan tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, şehirli yerel halkın kolektif sahiplik inşaları, Suriyelilerin oluşan KPS alanları dışında tutulması, kolektif sahipliğin kontrol kaybı endişesi ve yerel halk tarafından sunulan temenni düzeyinde çözüm önerilerinin meşrulaştırılması olmak üzere dört tema elde edilmiştir. Bulgular, Suriyelilerin kamusal alanda görünürlüğüyle birlikte yerel halkın, vatandaşlık hakları, ülkenin ekonomik kaynaklarının kullanımı gibi kolektif sahiplik alanlarını korumaya yönelik tepkiler geliştirdiğini göstermektedir. Suriyeli göçmenlere karşı yerel halkın devamlı savunduğu ve göçmenleri dışarıda tuttuğu KPS algısına sahip oldukları gözlemlenmiştir. Yerli halkın bu algıyı, KPS teorilerinin sunduğu ilk sahip, ilk yerleşen ve yatırım yapan olma ilkeleri üzerinden pekiştirebildiklerine dair bulgulara rastlanmıştır. Türkiye'deki Suriyeliler, KPS ilkelerinin gereğini yerine getirmiş olsalar bile yerli halk, başka bir ilkeyle KPS alanın kuralları yeniden belirlemekte ve Suriyeliler bu sahiplik alanı dışında kalmaya devam etmektedir. Katılımcıların, KPS alanlarını Suriyelilerden korumaya yönelik tepkilerinin arkasındaki temel motivasyonun kolektif sahipliği kaybetme endişesi olduğu görülmektedir. Katılımcıların, Türkiye'deki Suriyelilerin sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin ise Suriyelilerin ülkelerine geri dönmeleri yönünde temennilerde ve kolektif sahipliğe davet edilmeyen çözümlerde ortaklaştığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kolektif psikolojik sahiplik kuramı, Suriyeli göçü, tematik analiz

ABSTRACT

After the migration of Syrians displaced during the civil war in Turkey, the interaction between immigrants and locals has led to intergroup tension. This study aims to answer the following questions through the perception of collective psychological ownership (CPO) within the intergroup context: How is tension between groups of urban locals and Syrians formed? How are the boundaries of collective ownership drawn? and How do locals position Syrian immigrants? Data, which were obtained through focus group interviews with 10 middle- or over-aged couples ($M_{age} = 54$), were analyzed using thematic analysis. The participants have been residing for at least 10 years in five out of the 20 districts in İstanbul with the highest population density of Syrians. The result provided four themes, namely, the construction of CPO by the locals, the exclusion of Syrians from CPO areas, the concern of losing control of collective ownership, and legitimization of proposals for solutions at the level of precatory discourses offered by the locals. Given the visibility of Syrians in the public sphere, the findings indicate that the locals have developed various reactions to protect several aspects of CPO, such as citizenship rights and the use of the country's economic resources. Moreover, the study observed that locals exhibit CPO in that they constantly defend against and exclude Syrian immigrants. Several findings suggest that locals may reinforce these perceptions through the principles of CPO, that is, first owner, first settler, and being an investor. Although Syrians in Turkey comply with the CPO principles, the locals re-determine the rules over another CPO principle. As such, Syrians remain outside of the collective ownership sphere. The main reason of the participants for protecting CPO areas from Syrians is seemingly related to the concern about the loss of collective ownership. The suggestions of the participants to address the issue of Syrians in Turkey converged on a main theme of the return of Syrians to their own country.. However, inclusion of Syrians into collective ownership areas was not observed within these suggestions.

Keywords: Collective psychological ownership, Syrian refugees in Istanbul, thematic analysis

EXTENDED ABSTRACT

The interaction between Syrians and urban locals has led to intergroup tension after the migration of Syrians displaced during the civil war in Turkey. This study examines the reactions of urban locals to the visibility of Syrians in the social and cultural spheres of İstanbul from the perspective of collective psychological ownership (CPO). The concept of CPO posits that a particular group believes in their right to determine the target of ownership, how it is used, and who can use it (Verkuyten & Martinovic, 2017). The perception of CPO provides a legitimate reason for preventing unwanted inclusion. According to scholars on CPO, the theory proposes the three following principles for determining the means to legitimize the perception of ownership. First, the ownership principle is related to the "first to come, first to get" concept. The notion of primo occupancy represents a strong justification for territorial claims (Verkuyten & Martinovic, 2017). Moreover, this notion is similar to an ideology that gives privilege to members of the longest established group in terms of territory (Martinovic & Verkuyten, 2013). The second is investment principle, which suggests that investment in an object justifies ownership. For instance, the British cannot claim that they arrived in the United States or Australia as first comers. However, they can claim to have made an investment. Therefore, in contrast to Arab or Asian immigrants, they can claim to be of formative significance to the country due to their investment (Verkuyten & Martinovic, 2017). The third is the formative principle, which denotes the formative meaning of a region due to collective identity in terms of historical rights. Apart from the

identities of outsiders or newcomers, the priority and superiority of owners are formed in areas where owners maintain their dominant position. Several markings and signals are used to exhibit claims of ownership for the recognition of others. Control-oriented marking is a certain object or a field signified by the use of "our," which is common during interactions with out-group members. Symbolic markings, such as border controls and country flags, are sewn into a *newly discovered* geographic region. As such, out-group members are provided with warnings in the case of unauthorized use or entry. In identity-oriented marking, collective ownership is brought to the forefront along with social identity through social categorization. This paper presents a study on intergroup relations by discussing CPO as an important concept that lacks sufficient examination in terms of immigration in the context of intergroup conflict.

Method

The subject of the research was identified according to the boundaries of a specific region and demographic variables. The participants defined themselves as Turkish citizens and locals for at least 10 years in five out of the top 20 districts in terms of district-based Syrian population density in Istanbul. The sample consisted of 10 married couples who are middle- or late middle-aged ($M_{\text{age}} = 54$ years). The study presents the results of the thematic analysis of data obtained from focus group interviews lasting for 40 to 70 min and using a semi-structured approach. Participation in the research is voluntary.

Results

The findings of the study suggested four themes. The first is the construction of CPO. Ownership of the field, as the theory states, has been historically constructed on the grounds of pre-existence in the field and investment in the field. Moreover, identity-oriented markings emerge between Syrians who need help and locals who help during the construction process. The second theme is the means of legitimation that Syrians are excluded from collective ownership. According to the locals, Syrians are unable to meet the investment condition as a beneficial partner in CPO. The third theme is concerned with the loss of control of ownership. The large masses and rapid transition of Syrian immigrants to Turkey continues to proceed on the basis that locals perceive as an uncontrolled situation. The last theme refers to solutions to alleviate Syrians' reported problems that would solely function as consolation.

Discussion

The results revealed that Syrians have become the object of specific moral disengagement (Bandura, 2002) by preserving the priority, control, and usage rights of collective partners.

From the view of the locals, the Syrians are unable to meet several collective ownership conditions, such as effort and being useful. Holding historical rights refers to the right to the land in lieu of first occupancy (Verkuyten & Martinovic, 2017), which locals use as an advantageous comparison in terms of *labor for the country*. The locals constantly defend CPO areas and exclude immigrants. Such CPO areas defend and rebuild themselves against Syrian immigrants despite the fact that the immigrants fulfill the conditions of being a part of collective ownership represented by CPO theory. As such, the immigrants remain excluded from these CPO areas.

İç savaş nedeniyle yerinden edilen Suriyeli göçmenlerin bir bölümü de Türkiye'ye yerleşmiştir. 2021 yılı itibariyle Suriyeli sayısı 3.7 milyona ulaşmış olup (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021), bu sayının yüzde 98'inden fazlası büyük kentlerde Türk toplumu ile bir arada yaşamaktadır (Erdoğan ve Çorabatır, 2019). Bu bir arada olma halinde gündelik hayat pratikleriyle, kamusal alanda görünürlükleri ve şehirde varoluş şekilleriyle beraber Suriyeliler ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı *yerel halk*¹ arasında bir takım sosyal psikolojik gerilimler görünür hale gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, gruplar arası bu gerilimleri yerel halkın 'bizim' olana yüklediği anlamlar üzerinden kuramsal bir çerçevede incelemektedir.

Biz ve onlar ayrımı üzerine sosyal psikoloji ve göç alan yazınında sosyal kimlik ve kategorizasyon teorileri üzerinden yapılan birçok çalışma olmasına rağmen, 'bizim' ve 'onların' ayrımıyla işaretlenen kolektif sahiplik algısını sistematik bir teori üzerinden anlamaya yönelik genel alan yazında çok az çalışmaya rastlanmıştır. Türkiye'de göç ve psikoloji alan yazınında ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, "bizim" ve "onların" ayrımıyla oluşan düşüncelerin doğasını ve nedenlerini anlamayı hedeflemiş olması nedeniyle göç ve sosyal psikoloji alan yazınındaki boşluğa odaklanmaya yönelik bir girişim olma özelliğine sahiptir.

Çalışmanın keşifsel önemi ise göçle beraber ortaya çıkan gruplar arası sosyal psikolojik gerilimleri kolektif psikolojik sahiplik (KPS) kuramı (Verkuyten ve Martinovic, 2017) üzerinden incelemiş olmasıdır. Türkiye'de daha çok örgütsel psikoloji alan yazınıyla ilişkili olarak psikolojik sahiplik algısı ile örgütsel davranış arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik çalışmalar (örn., Ötken, 2015; Uçar, 2020) bulunmakta olup, kolektif seviyede psikolojik sahiplik kapsamında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yerel halkın Suriyelilerle arasındaki gruplar arası sosyal psikolojik gerilimlere, gruplar arası çatışma alan yazınına yeni dahil edilmeye başlanan KPS kuramı (Verkuyten ve Martinovic, 2017) üzerinden açıklamalar getirmektir. Türkiye'de yerel halk ile Suriyeliler arasında gruplar arası ilişkilerin nasıl şekillendiğine, kolektif sahipliğin sınırlarının nerelerde çizildiğine, bu kolektif sahiplik algısı içinde Suriyeli göçmenlerin nasıl konumlandırıldığına yönelik sorulara KPS kuramı üzerinden cevaplar aranmıştır.

1 Çalışmada "yerel halk" ifadesinin, yerli halk, ev sahibi topluluk (hosts ya da the locals) anlamlarını da içerecek şekilde kullanımına devam edilmiştir.

Bireyselden Kolektif Düzeye Psikolojik Sahiplik Kuramı

Psikolojik sahiplik algısı, mülkiyet sahibi ile nesne ve diğer insanlar arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Freidman (2008), mülkiyet sahibinin kim olduğunun bilinmesinin, sosyal davranışların meşrulaştırılmasında önemli bir role sahip olduğunu ve bir eşyaya, bir mekana sahip olmanın, bunlara sahip olmayan diğer kişilerle nasıl bir ilişki kurulabileceğine yönelik kararların şekillenmesinde etkili olduğunu öne sürmektedir (2008, s.290). Türkiye alan yazınında psikolojik sahiplik olgusu, sınırlı sayıda ve ağırlıklı olarak örgütsel bağlamda ele alınmış ve bu olgunun örgütsel iş tatmini, yetkinlik tatmini gibi değişkenlerle ilişkili olduğu görülmüştür (Ötken, 2015; Temizkan, 2019; Uçar, 2020; Yeşil, Bancar ve Budak, 2016). Tüketim davranışı eğilimleri üzerine yapılan çalışmalarda ürüne yönelik psikolojik sahiplik algısı ile ürünü satın alma eğilimi ve ürün hakkında diğer insanlarla bilgi paylaşım düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir (örn., Alkaya ve Korkmaz, 2018). Bu çalışma, bireysel düzey yerine kolektif düzeyde psikoloji sahiplik algısına odaklanarak ve gruplar arası ilişkiler bağlamında meseleyi ele alarak özgün bir çerçeveye sunmaktadır.

Kolektif psikolojik sahiplik, belirli bir sosyal kimlik bağlamında kendilerini “biz” olarak algılayan bireylerin “bizim” olanı kolektif bir hassasiyet içinde algılamasıdır. Bireyler, çeşitli başlıklar altında eşya veya mekanın bir grubun adına kullanım, düzenleme ve kontrol hakkının müşterek olarak kendilerinde olduğu inancına sahiptirler (Verkuyten ve Martinovic, 2017). Kolektif sahiplenme süreci sosyal psikoloji alan yazını içinde benlik kategorilendirme teorisine göre incelenebilir. Kişi, benlik kategorilendirmesine giderek grup kimliğini ve iç grupla ilgili normları, değerleri, kalıp yargıları ve davranışları benimser. Daha sonra “biz ve diğerleri” arasındaki karşılaştırmalarla ve aidiyet kurulan grubun bir olaya ya da başka bir gruba yönelik aldığı konumlarla biz olma hali somutlaşır (Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987). Biz olgusu, bizim olanın belirlenmesinde etkilidir. Benlik, biz bağlamında ele alındığında “biz” ile “bizim” olan arasındaki ilişki görünür olmaya başlamaktadır. İnsanlar, somut veya soyut malvarlıkları ve kaynakları “bizim” olan şeklinde işaretlemesiyle o şeyler üzerinde kontrol hakkının meşrulaştırılmasının yolunu açmaktadır. Bizim olanın işaretlenmesi sürecinde bu sahipliğe kimlerin dahil edilip kimlerin edilmediği de meşrulaştırılmaktadır. Verkuyten ve Martinovic'e (2017) göre grup özdeşimi KPS hassasiyeti oluşturmayabilir fakat tersi durum yani KPS algısı seviyesinde artış grup özdeşiminin artmasına yol açmaktadır. KPS algısı bir grup insan arasında ya da yerel bir bölgede komşuluk, mahalleli ve hem-

şerilik ile işaretlenen grup aidiyetleri ve özdeşimlerinde kendini gösterebileceği gibi daha makro düzeyde ülke vatandaşlığı, yurttaşlık ile de gelişebilme imkanına sahiptir. Avrupa Birliğiyle olan üyelğini sonlandıran Britanya'nın üyelik süreci makro düzeyde KPS'e örnek gösterilebilir. Britanya kamuoyunda, krallıkta kimin yaşayabileceği veya yaşayamayacağına yönelik karar vermede Avrupa Birliğinin etkisinin olması yoğun tartışmalara yol açmıştır. Britanya'da yerel halk nezdinde bu durum, ülkeleri üzerinde artık söz sahibi olamama düşüncelerini beslemiştir. Son dönem uluslararası politikaların belirlendiği küreselden mahalli düzeye kadar gruplar arası ilişkilerde sahibin kim olduğuna ve sahip olunanla neler yapılabileceğine dair algı, sosyal psikoloji çalışmalarında önemli bir olgu haline gelmiştir (Verkuyten, 2018). Türkiye'de Suriye göçü ile birlikte, Britanya'da olduğu gibi yerel halkın tepkilerinin içeriğinde KPS algısına rastlanabileceğini gösteren bazı göstergeler mevcuttur. Örneğin, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü (Şar ve Kuru, 2020) araştırma raporuna göre Türkiye'de yerel halk, Suriyelileri ekonomik tehdit olarak görmekte, istihdam konusunda rakip olarak işaretlemekte ve ülke için güvenlik tehdidi olarak algılamaktadır. Avrupa Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (2017) raporu ise Suriyelilere vatandaşlık hakkı verilerek sosyal hizmetlerden yararlanabilecek olmaları halinde yerel halkın olumsuz tepkilere sahip olacağını göstermektedir.

KPS olgusu, herkesin kullanımına açık, kamusal alan olgusundan farklılık içermektedir. Örneğin kamusal alan olarak parklarda banka oturma hakkı, o banka sahip olmandan dolayı değil, kullanıcı olma hakkından gelmektedir. Fakat sahip ile kullanıcı olma kavramlarının birbirinden keskin çizgilerle ayrımı görece zorlaşabilmektedir. KPS, kamusal alan olgusundan farklı olarak sahipliğin perfore edildiği bölgecilik (territoriality) kavramıyla ilişkilidir. Brown, Lawrence ve Robinson (2005) bölgeciliğe, sahiplik hissinin davranışsal olarak dışavurumu şeklinde tanım getirmektedir. Araştırmalarında kişinin çalışma alanını sahiplenme düzeyi ile o alan üzerinde bölgeci davranışlar sergileme eğilimi arasında olumlu yönde ilişki tespit edilmiştir. Tetlock, Kristel, Elson, Green ve Lerner (2000) ise çalışmasını ulus devlet ve etnik grup bağlamına taşıyarak yetişkinler arasında bölgecilik ve milliyetçi egemenlik savlarının KPS aracılığıyla meşrulaştırılabildiğini iddia etmiştir. Pierce, Kostova ve Dirks (2001), bölgecilik ve psikolojik sahiplik beraber düşünüldüğünde, sahiplik iddiasının koruyucu davranışları meşrulaştırdığını ve bu meşrulaştırmaların aynı zamanda, sahiplenilme sürecinde gruplar arası çatışmaların ve gerilimlerin tırmanmasına neden olabildiğini iddia etmiştir. Bu

bilgiler ışığında, gruplar arası ilişkileri inceleme altına alırken tıpkı bireysel psikolojik sahiplik algısında olduğu gibi kolektif düzeyde sahiplenmeyi meşrulaştıran temel psikolojik ilkelerin (Verkuyten ve Martinovic, 2017) incelenmesi önemli hale gelmektedir. Bu ilkeler belli bir alana ilk gelen, ilk yerleşen olmakla başlayıp zaman içinde bu alanda gerçekleştirilen yatırımlarla sahipliğin meşrulaştırılması ve belli bir grubun tarihsel kimliği üzerinden belli bir bölge üzerinde kolektif sahipliğinin meşrulaştırılması ilkesidir.

İlk Sahip, İlk Yerleşen Olma İlkesinden Yatırım İlkesine. Çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde bireyler, eşya üzerinde kullanım ve kontrol hakkına sahip olmalarını, o eşyanın ilk sahibi olmaları gerekçesi üzerinden meşrulaştırmaktadırlar (Friedman, 2008). Okul öncesi dönemdeki çocuklarla deneysel çalışmalar, mülkü ilk elde tutan olmanın, kimin o mülkün sahibi olduğuna dair karar verme süreçlerinde sezgisel olarak önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir (Friedman ve Neary, 2008). Bir yere ilk giden olmak birey ya da grup algısı düzeyinde o yerin sahibi olma iddiasının meşrulaştırılmasında önemli bir role sahiptir (Verkuyten, Sierksma ve Thijs, 2014). 9-12 yaş arası çocuk katılımcılarla yapılan deneysel çalışmada, coğrafi alana ilk gelen olmanın, o bölge üzerinde psikolojik sahiplik algısının meşrulaştırılmasında etkili olduğunu göstermiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde katılımcı çocukların, alanda emek harcayan ile alana ilk gelen kişiler arasında alanın sahibinin kim olduğuna dair karar vermede, alana yatırım yapan lehine karar vererek çözüm buldukları tespit edilmiştir (Verkuyten ve ark., 2015). Yatırım ilkesi, eşya üzerinde emek göstermenin sahipliğin meşrulaştırılmasında etkili olması durumudur. Çalışmalar, katılımcıların sahiplik atıflarını mekana ilk gelenlerden o mekanda emek gösterene doğru değiştirme eğiliminde olduklarını göstermektedir (Levene, Starmans ve Friedman, 2015).

Biçimlendirici Kimliğe Sahip Olma İlkesi. Grubun sahip olduğu tarihsel kimlik, yerin/coğrafyanın üzerinde kolektif bir sahiplik iddiasında bulunmada etkili olabilmektedir (Verkuyten ve Martinovic, 2017). Amerika'daki İngiliz asıllılar Amerika'ya ilk gelenler olduklarını iddia edemeyebilirler ama İngiliz kimliği üzerinden biçimsel olarak sahip oldukları tarihsel kimlik argümanlarıyla kendilerinden sonra gelenlere kıyasla önemli oldukları iddiasında bulunabilirler. Benzer bir şekilde, birçok Yahudi, Filistin'e sonradan gelmiş olduklarını kabul etmektedir, fakat bu duruma rağmen Filistin'de dini doktrinler ile Yahudi kimliği arasında kurdukları ilişki KPS algısına neden olabilmektedir (Martinovic ve Verkuyten, 2013). KPS üzerine bir diğer önemli nokta ise sahiplik

dışında kalana kimlerin sahip olduğunun belli edilmesidir. İşaretlemeler iki farklı temelde olabilir. *Kontrol odaklı işaretleme*, dış grup üyesiyle iletişimde belli bir nesnenin ya da alanın bizim olduğunun işaretlenmesidir. Sınır kontrol uygulamaları, ülke bayraklarının bir coğrafi bölge keşfedildiğinde o bölgeye dikilmesi, fiziksel ve sembolik anlamı olan işaretler, çitler ve duvarlar, muhafızlar ve nöbetçi sayılarında artışa gitmek sembolik işaretlemelere örnek gösterilebilir (Walters, 2004). Tüketim kimliklerinin inşasında da bu durum gözlemlenebilir. Güvenlikli ve kapalı konutlarda mekandaki güvenlik çalışanları ve ekipmanları, kameralar, yüksek duvarlarla bu alanlarda kurulan fiziksel net sınırlar kontrol odaklı işaretlemelere somut örnekler olarak gösterilebilir (Azak ve Tekdemir, 2021). Sınırların fiziksel olarak belirlenmediği ve muğlak olduğu alanlarda da güçlü sahiplik davranışları ortaya çıkabilmektedir. Bu tür muğlak koşullarda, grup üyeleri kolektif psikolojik sahipliği tekrar vurgulama adına kontrol odaklı tepkiler gösterebilmektedir (Verkuyten ve Martinovic, 2017). *Kimlik odaklı işaretlemede* ise KPS algısı, sosyal kategorizasyon üzerinden sosyal kimliklerle mesafenin ön plana çıkarıldığı durumlarda gözlemlenmektedir. Bu süreçte iç grup kimliği işaretleyicileri dışarıya görünür hale getirilmekte, iç veya dış grup tepkilerine göre kimliğin içeriği yeniden tanımlanmaktadır (Verkuyten ve Martinovic, 2017). Dış grup üyelerine tepkili bireylerin iç grup özdeşim düzeyleri daha da yükselebilmektedir. Bu durumda bireyler üyesi oldukları grubun prototip davranışlarını daha fazla icra etmekte yani benlik kategorizasyonuna daha fazla eğilimli hale gelmektedir (Turner ve ark., 1987). Hollanda’da yürütülen çalışmada, ulus özdeşimi ile göçmenlere yönelik algı arasındaki ilişkide kolektif psikolojik sahipliğin aracı role sahip olduğu tespit edilmiştir (Martinovic ve Verkuyten, 2013). Bu çalışma grup özdeşimi üzerinde KPS algısının etkisi olduğunu göstermektedir. Alan yazın KPS olgusunun aynı zamanda kimliğin devamlılığını sağlayan etkisinden söz etmektedir. Bireyin geçmiş yaşamında sahip olduğu sosyal kimlik algısının şimdiki yaşamında devam edebiliyor olması, kişinin kaygı halini negatif diğer taraftan yaşamdan memnun olma durumunu ise pozitif yönde etkileyebilmektedir (Vignoles, 2011). Çalışmalar bireylerin kendi alanlarında hissettikleri sahipliğin kişilere müzakere durumlarında avantaj sağladığını göstermektedir (Smeekes, Verkuyten, Çelebi, Acartürk ve Onkun, 2017). Sonuç olarak yüksek seviyede KPS algısı, insanların kendilerini tanımlamalarına, bir yere ait hissetmelerine, yaşamda bir amaca ve yöne sahip olmalarına, zaman içinde sosyal bir kimliğin sürekliliğini hissetmelerine ve dolayısıyla kendilerini sosyal psikolojik bağlamda güçlü algılamalarına yardımcı olmaktadır. Fakat bu durum, gruplar arası ilişkilerde KPS’nin nasıl görünür hale geldiği sorularını gündeme getirmektedir.

Alan yazında bu sorulara yönelik sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmada, Türkiye’de yerel halkın Suriyeli göçüne dair algılarının KPS olgusu çerçevesinde ele alınması amaçlanmıştır.

Suriyelilerin Türkiye Göçü

Suriye’de başlayan iç savaş sonucu ülke nüfusunun dörtte biri ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. 2011 yılında ortalama 200 kişilik bir grup halinde Türkiye’ye göç eden Suriyeli sayısı, Göç İdaresi’nin 2021 yılı verilerine göre dokuz yıl içinde yaklaşık 3.7 milyona, İstanbul’da ise yaklaşık 500 bin kişiye ulaşmıştır (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Mülteciler Derneği’nin yayınladığı verilerle bu sayı, 2021 Kasım ayı itibarıyla İstanbul’un toplam nüfusunun yaklaşık %3.3’üne karşılık gelmektedir (Mülteciler Derneği, 2021). BM Uluslararası Göç Örgütü’nün Mayıs-Temmuz 2019 raporuna göre ise İstanbul’da kayıtlı ve kayıtsız yaklaşık olarak 960 bin Suriyeli yaşamaktadır (International Organization for Migration, 2019). Bu sayılar, İstanbul’un nüfusunun yaklaşık %6’sına denk gelmektedir. Bununla birlikte nüfusa oranla en yoğun il olmasa da İstanbul, Türkiye’nin en çok Suriyeli göçmen nüfusuna sahip şehridir (Erdoğan, 2019). Suriyelilerin yüzde 97’sinden fazlası Türkiye toplumuyla birlikte büyük kentlerde yaşamaktadır (Erdoğan ve Çorabatır, 2019). Bu birliktelik hali, yerel halk için olumlu ya da olumsuz algıları da beraberinde getirmiştir. Yerel halk Suriyelilerle duygusal ve fiziki anlamda sosyal mesafeyi korumakta ve iletişim arzuları son derece sınırlı kalmaktadır. Akfırat ve Yangın (2018), yerel halkın Suriyelilerle olan kültürel etkileşim şekilleri üzerinde Suriyelilere yönelik sosyal mesafe eğilimlerinin Suriyeli göçmenlerle bütünleşme stratejilerini benimseme eğilimini olumsuz yönde, dışlama stratejisini benimseme eğilimini ise olumlu yönde yordadığını göstermiştir. On sekiz yaş üstü katılımcılarla Suriyelilere yönelik tutumların ölçümü için Sarı ve Alkar (2018) tarafından yapılan ölçek çalışmasında toplam varyansın %53’ünü açıklayan .73 Cronbach alfa güvenirlik değerine sahip üç faktör yapıları ölçek elde edilmiştir. Faktör yapılarının (suçla ilişkili tutumlar, evlilik ilişkisi tutumu, gündelik yaşama dair genel tutumlar) Suriyelilerle ilgili yapılan çalışmalarla paralellik gösterdiği görülmektedir. Kirişçi ve Ferris’e (2014) göre Türkiye’ye gelen Suriyelilerin homojen bir kültürel alt yapı yerine Alevi, Türkmen, Kürt, Yezidi ve Hristiyan gibi farklı dini ve etnik çeşitliliğe sahip olmalarından dolayı Türkiye toplumu Suriyelilere yönelik olumsuz duygu ve tutumlara sahip olmaya başlamıştır. Yerel halkın Suriyelilere yönelik sahip olduğu olumsuz duygularla beslenen önyargılar yeni kamusal politikalarla

azalabilmektedir (Erişen, 2018) ancak yine de mevcut toplumsal faktörler söz konusu kamusal politikaların yetersiz olmasına neden olabilir. Örneğin, İçduygu'ya (2015) göre ise Türkiye'deki sosyal ve ekonomik faktörler, Türkiye toplumunun Suriyelilere yönelik sahip olduğu misafirperverlik söyleminin düşmanca ve göçmen karşıtı tutum ve duyguların oluşturduğu söylemlerle yer değiştirmesinde etkili olmuştur.

İstanbul'da yaşayan yerel halktan ailelerin ise Suriyelilerle ilgili güvenlik üzerinden tehdit algısı düzeylerinin ekonomik tehdit algısı düzeyinden daha fazla olduğu görülmektedir (Şar ve Kuru, 2020). Suriyelilere yönelik ötekileştirme eğiliminin Türkiye toplumunda genel olarak görüldüğü fakat özellikle milliyetçi politik görüşe sahip insanlarda bu eğilimin daha fazla olduğuna dair bulgular söz konusudur (Erdoğan, 2018; Şar ve Kuru, 2020).

Bu çalışma, Suriye'deki iç savaş sonrası Türkiye'ye göç etmiş Suriyeliler ile şehirli yerel halk arasında gruplar arası düzeydeki ilişkilere, yerel halkın tepkisel duruşlarındaki *bizim-onların* ayrımına KPS kuramı üzerinden açıklama getirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında, İstanbul'da ikame eden orta yaş ve üzeri yerel halktan evli çiftlerin, aynı şehirde yaşayan Suriyelilere yönelik düşüncelerinin nasıl şekillendiği, kolektif sahiplik sınırlarının neler olduğu ve bu sahiplikte Suriyeli göçmenlerin nasıl konumlandırıldığı sorularına KPS kuramı üzerinden yanıtlar aranmaktadır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Kolektif psikolojik sahiplik algısı teorisyenleri, sahiplik algısının bir bölgedeki yaşam süresiyle, yerleşim bölgesinde geçirilen süreyle ve o coğrafyada sahip olunan sosyal ve ekonomik sermayelerle kurulan ilişkilerle şekillenebildiğini öne sürmektedir (Verkuyten ve Martinovic, 2017). Bu teorik gereksinimlerden yola çıkarak örneklemin oluşturulması için araştırmanın evreninin belli formlarda homojenliğine odaklanılmıştır (Robinson, 2014). Araştırma evreninin coğrafi homojenliği adına, İstanbul ili Suriyeli nüfusunun ilçe bazında nüfusa oranla en yoğun yaşadığı ilk 20 ilçeden birinde en az 10 yıl boyunca ikame ediyor olmalarına dikkat edilmiştir. Demografik homojenlik için örneklemin orta yaşlı ve çocuklu evli çiftlerden oluşmasına, tarihsel ve kimliksel homojenlik için ise katılımcıların ulus kimliği/Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı özdeşimlerinin yüksek seviyede olmasına dikkat edilmiştir.

Örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Örneklem homojenliği için belirlenen kriterlere sahip katılımcılardan toplanan veriler analize dahil edilmiştir. Veri kaybını engellemek adına kriterlerde ortaklaşan katılımcılara ulaşmak ve görüşmeleri yapabilmek için kar topu yöntemi üzerinden üniversite öğrencilerinden gönüllülük esasına dayalı yardım talep edilmiştir. Örneklem sayısının belirlenmesinde Guest, Bunce ve Johnson'ın (2006) görüşmeye dayalı nitel araştırmalarda örneklem sayısını belirleme kriterlerinden biri olan teorik doygunluk kriteri baz alınmıştır. Bu kapsamda, çalışmadaki ilk yedi görüşmenin verilerinin analizi sonrasında yapılan üç görüşmeden elde edilen verilerin hali hazırdaki ilgili kod ve kategorilere yerleştiği gözlemlenmiştir. Böylece elde edilen teorik doygunluk sonucu örneklem büyüklüğü 10 görüşme (20 katılımcı) olarak belirlenmiştir.

Sonuç olarak, T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021) verilerine göre İstanbul ilinde Suriyeli sığınmacıların ilçe nüfusuna oranla en yoğun olduğu ilk 20 ilçe arasında yer alan Esenyurt, Esenler, Bağcılar, Pendik, Fatih ve Üsküdar ilçelerinden az 10 yıldır yaşıyor olan mahalle sakini 20 kişi (10 evli çift) çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Yaş ortalaması 54 olan katılımcılar orta düzey gelir seviyesine sahiptir. Katılımcılar için dini değerlerin (3. katılımcı çift hariç) yaşam şekillerinin belirlenmesinde kendileri için önemli olduğu ifade edilmiştir. Katılımcılara ait diğer bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcı Ailelerin Demografik Bilgileri

Katılımcılar	Aile üyelerinin meslekleri	Eğitimi	Yaş	Çocuk sayısı	İstanbul'da ikamet süresi ve ilçesi
Erkek 1	Emekli,	Lise	54	2	15/ Esenyurt
Kadın 1	Ev hanımı	Lise	48		
Erkek 2	Avukat	Üniversite	52	3	40/ Üsküdar
Kadın 2	Emekli	Lise	56		
Erkek 3	Ev erkeği	Üniversite	51	1	23/ Pendik
Kadın 3	Hemşire	Üniversite	41		
Erkek 4	Esnaf	Lise	49	2	18/ Bağcılar
Kadın 4	Ev hanımı	Lise	39		
Erkek 5	S. meslek	Lise	48	3	22/ Bağcılar
Kadın 5	Ev hanımı	Ortaokul	40		
Erkek 6	Şoför	Lise	37	2	14/ Esenler
Kadın 6	Öğretmen	Üniversite	32		
Erkek 7	Belediye çalışanı	Ortaokul	53	4	26/ Esenler
Kadın 7	Terzi	Ortaokul	47		
Erkek 8	Emekli	İlkokul	77	4	27/ Fatih
Kadın 8	Ev hanımı	İlkokul	68		
Erkek 9	Emekli	İlkokul	80	5	38/ Bağcılar
Kadın 9	Ev hanımı	İlkokul	70		
Erkek 10	Emekli	İlkokul	75	4	32/ Esenyurt
Kadın 10	Ev hanımı	İlkokul	66		

Veri Toplama Araçları

Çalışma boyunca görüşmelerde kullanılan sorular, pilot görüşmeler üzerine yapılan analizler sonucu son halini almıştır. Araştırma süresince iki adet pilot görüşme ve 11 adet görüşme olmak üzere toplamda 13 görüşme yapılmıştır. Analizler, 10 adet görüşmeyle yürütülmüştür. Görüşme sorularında, katılımcı çiftlerin sosyo-demografik geçmişleri, dini ve vatandaşlık özdeşim durumları, İstanbul'da yaşam ve varsa göç deneyimlerine dair sorularla psikolojik sahipliğin davranışsal dışavurumu olan bölgecilik eğilimlerine dair bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır (Brown ve ark., 2005). Suriye göçü hakkındaki görüşlerine, Suriyeli göçmenlerle olan deneyimlerine, Suriyeli göçmenlerin Türkiye'de sahip oldukları sosyal haklar ve yaşantıları hakkındaki görüşlerine, göç meselesine katılımcıların yaklaşım ve çözüm önerilerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Böylece psikolojik sahipliğin kimlik ve kontrol odaklı işaretlemelerine, ne tür kimlikler performe edildiğine (Verkuyten ve Martinovic, 2017) ilişkin bilgiler elde edilmesi amaçlanmıştır. Bununla beraber görüşme sorularına Suriyelilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabilmelerine dair katılımcı görüşlerinin alınabileceği sorular eklenerek tepkisel KPS algılarına yönelik veriler elde edilmesi amaçlanmıştır (bkz. Ek1).

Katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti özdeşim seviyelerinin yüksek olması örneklem homojen yapısı için önemli bir kriterdi bu sebeple katılımcılara, “Kendinizi ne derece bu ülkenin bir vatandaşı olarak görüyorsunuz ve bu ülkenin vatandaşı olmak sizin için ne anlama geliyor?” şeklinde vatandaşlık algısı sorusu yöneltilmiştir. Böylece katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına ilişkin ulus özdeşim düzeyi, Vignoles’in (2011) önerdiği paylaşılan ve geçmişe dayanan ortak bir tarihe sahiplik duyma, kendini evinde hissetme, bu ülkenin vatandaşı olmaktan gurur duyma halini işaretleyen ifadelerin yer alması kriteri üzerinden belirlenmiştir.

İşlem

Çalışmanın verileri, 2019 yılı Ocak-Mayıs zaman aralığında toplanmıştır. Veriler, yarı yapılandırılmış yaklaşımla, 40 ile 70 dakika arasında değişen sürelerde her bir çift ile aynı anda yüz yüze odak görüşmelerle elde edilmiştir. Katılımcıların görüşlerini rahat bir şekilde ifade etmelerine engel olacak dış etkenleri asgari duruma indirmek için görüşmeler, katılımcıların kendi ev ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin odak görüşme şeklinde yürütülmesinin tercih edilme sebebi katılımcıların birbirleriyle etkileşim içinde ortak bir biçimde Suriyelilere yönelik inançları, düşünceleri ve duyguları üzerinden inşa ettikleri anlamlarla ortaya çıkan verinin elde edilmesinin amaçlanmasıdır.

Görüşmeler öncesinde katılımcılara kendilerinden elde edilecek verinin ne amaçla kullanılacağını, çalışma için tercih edilme nedenlerini, veri toplama gereci olarak ses kayıt işleyişini içeren bilgi-onam formu dağıtılmıştır. Görüşmelerden birinde, katılımcıların ev ortamına davet edilme konusunda birtakım engeller nedeniyle görüşmeyi araştırmacı yerine gerçekleştirmesi için çalışmamın teorik içeriği ve yöntemi konusunda bilgi alışverişinde bulunulan uzman psikolog bir meslektaştan yardım istenmiştir. Görüşmenin incelenmesi sonucunda görüşmecinin göç meselesine dair kişisel yargı ve değerlerini katılımcılara yansıttığına dair düşünceler kendisiyle paylaşılmıştır. Görüş birliğine varılıp bu görüşmeden elde edilen verinin araştırmaya dahil edilmemesi kararlaştırılmıştır. Veriler, odak grup görüşmeler esnasında katılımcılardan onaylı ses kayıtları alınarak elde edilmiştir. Ardından bu ses kayıtları katılımcıların anonim kalmaları sağlanarak yazıya dökülmüştür. Yapılan görüşmelerin yazı dökümleri ilgili katılımcılarla paylaşılarak katılımcıların görüşleriyle araştırmacının bu görüşleri sunumunun birbiriyle uyumunu artırma yolu tercih edilmiştir. Katılımcı kontrolü olarak da adlandırılan bu yöntem ile hem araştırmacının etik boyutuna hem de verinin güvenilirliğine (iç geçerliliğine) olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Tobin ve Begley, 2004).

Veri Analizi

Analizler, Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) niteliksel ve karma yöntemlerin yayınlanmasında belirlediği raporlama standartları (Levitt ve ark., 2018) çalışmalarında tematik analiz yöntemi için atıfta bulunduğu Braun ve Clarke'm (2006) tematik analiz uygulama adımları temel alınarak yapılmıştır. Tematik analiz, bir veri setinde bulunan temaları belirlemek, analiz etmek, düzenlemek, açıklamak ve raporlamak için kullanılan bir yöntemdir. Analizler Maxqda 2018 programıyla yapılmıştır. Tümevarımsal bir yaklaşımla analiz süreci yürütülmüştür. Kodlama sürecinden önce bütün görüşmelerden elde edilen verilerin yazı dökümleri, ilk görüşmeden başlayarak son görüşme dahil geçen sürede birikimli bir şekilde tekrar tekrar okunmuştur. Aşına olunan verinin kodlama aşamasında araştırmacının ön yargılarını asgari düzeyde tutmak için kodlama kılavuzu (Braun ve Clarke, 2006) oluşturulmuştur. Araştırma dışında yer alan bir uzman psikologdan kılavuzdaki alt temalar ve kodlamalarla ilgili olumlu yönde emsal değerlendirmesi alınmıştır. Clarke ve Braun (2013), elde edilen temaların araştırma sorularına cevap niteliğinde olmasından ziyade araştırılan mesele hakkında bir şeyler söylemesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Çalışmanın temalar üzerinden meseleye dair iddialarını güçlendirmek için veri, KPS kuramının sunduğu ilk sahip, ilk yerleşen olma, yatırımcı ve biçimlendirici kimliğe sahip olma ilkeleri ile kimlik ve kontrol odaklı işaretlemeler perspektifinden analiz edilmiştir. Bu süreçte söylenenlerin tanımlanmasının ötesinde düşüncelerin altında yatanlar, varsayımlar ve kavramlar görünür hale getirilmeye (Maguire ve Delahunt, 2017) çalışılmıştır. Oluşturulan taslak temalardan yeterince veriyle desteklenemeyenlerin diğer temalarla olan ilişkileri gözden geçirilmiştir. Nihai olarak temaların kendi içlerinde homojen diğer temalarla heterojen bir yapıda olmasına (Braun ve Clarke, 2006, s. 91) dikkat edilerek dört tema elde edilmiştir.

BULGULAR

Görüşmeler esnasında katılımcı çiftlerin birbiriyle olan etkileşimi sonucu elde edilen veriler dört tema altında toplanmıştır. Çalışmada her bir temayı en iyi temsil eden alıntılara yer verilmiştir. Bulguların sunumunda da kadın katılımcılar *K1-K7*, erkek katılımcılar ise *E3-E10* şeklinde sadece cinsiyetleri belli olacak şekilde anonimleştirilmiştir.

Tema 1: Kolektif Psikolojik Sahiplik İnşası

İstanbul'da mahalle sakini ve Türk vatandaşı olma deneyimleri içinde katılımcıların kolektif psikolojik sahipliği nasıl inşa ettiklerine dair ifadelerin yer aldığı temadır. Alt-

miş altı yaşındaki kadın katılımcının bu coğrafyayı, bireysel tarihi üzerinden “benim vatanımdır” atfıyla kendisinin söz sahibi olabileceği bir yere dönüştürdüğü gözlemlenmektedir. İnsanların anlatılarında ulus kimliği devamlılıklarına sahip olmaları ulus kimliği özdeşimi düzeylerinin de yüksek olduğunu göstermektedir (Smeeke ve ark., 2017). Bu alıntıda da geçmiş, şu an ve geleceği işaretleyen ifadeler aynı zamanda kimlik devamlılığı üzerinden yüksek ulus özdeşimi seviyesi hakkında önemli bir göstergedir.

“Yani burda doğup burda büyüdüğün burda yaşamışsan burda ölmüşsen burda yaşlanmışsan burası benim vatanımdır derim” (K10, 66 yaş).

Bireyin mekanda doğumu, geçinmesi, yaşamını yitirmesi gibi dönemleri deneyimlemiş olması o coğrafyaya kendi tarihsel kimliği ile biçimlendirici bir etkide bulunmasının yolunu açmıştır. Yer, katılımcı ve katılımcı gibi o bölgede bireysel tarihe sahip olanların kolektif sahiplik iddiasına uygun hale gelmiştir (Verkuyten ve Martinovic, 2017). Kırk yedi yaşındaki katılımcı K7, İstanbul'daki yaşamını KPS algısının “öncelik” iddiasıyla meşrulaştırmaktadır. Bu öncelik iddiası katılımcının sahipliği elinde bulundurma mücadelesinin içinde olduğunu göstermektedir. Brown ve arkadaşlarının (2005) işaret ettiği gibi sahiplik elde edildiği zaman beraberinde mücadeleleri de getirmektedir. Sahip olunan şey, tehditlere ve tartışmalara açık haldedir. Bu durum aynı zamanda onun korunması, tekrar sahipliğin belli edilmesi davranışlarına da yol açabilmektedir.

“Önce kendim diyorum. Çünkü ben burda yaşıyorum benim burda çocuklarım var benim burda çocuklarımın geleceği olması lazım. Gerçi dinde önce kendin değildir hani önce derler dinde komşun etrafın ama biz yine de önce kendimiz diyoruz. Ne kadar öyle desen de biz önce kendimizi düşünüyoruz çok da anormal değil normal bişey bence ben bir canlı olarak burada yaşıyorum ben bir canlıysam kendimi düşünmek zorundayım hani ilk önce kendim diyorum” (K7, 47 yaş).

K7 ifadelerinin devamında sahip olduğu iki kimlik arasında gerilimin farkındadır. Bu gerilim, öğretilerine değer verdiği dini temelli ahlaki kimliği ile bakım veren anne kimliği arasındaki bir gerilimdir. Kendi içinde yaşadığı çelişkili durumunu kimliğine getirdiği biyolojik bir işaretlemeyle ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. KPS'nin grubun sahip olduğu tarihi kimlik ya da bölgeye ilk yerleşen olma ilkelerinden farklı olarak, bu ifadelerde katılımcı sosyal yönü, prososyal eğilimi olan bir *canlı* olma halinden biyolojik benmerkezci bir canlı olma haline geçiş yapmaktadır. Diğerkam davranışlar sergilen-

mesi durumunda bu davranışın kaynaklar oranında yapılması ve önceliğin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarında olması gerektiğinin vurgulanması kararlarında KPS algısının etkili olduğunu göstermektedir. Katılımcı kaynağın kullanımı ve kontrolü üzerinde söz sahibi olduğunu işaretleyerek KPS algısını görünür hale getirmiştir.

“Türkiye’de o kadar zor durumda geçinen insanlarımız var ki onlar da dediğim gibi yani bütün ülkeler Avrupa ülkesi aslında, Türkiye’deki Suriyeli insanlara yardım etmesi lazım. Türkiye’de bizim zor çok zor durumda insanlarımız var ona rağmen yine de bakıyoruz ama Avrupa ülkesin de yani bu şeylere artık yani el atması gerekiyor. Yardım etmeyen ülkeler çok var ilgilenmeyen ülkeler çok var” (K8, 68 yaş).

K8 Suriyelilere yardım yapılması konusunu ‘bizim çok zor durumdaki insanlarımız’ olarak işaretlediği sosyal grubunu dikkate alarak değerlendirmektedir. Suriyeliler ile iç grup üyesi Türkiye’deki yardıma muhtaç insanları iç grup yanlılığı ile değerlendirmesi sonucu Türkiye’de Suriyelilere yapılan yardımın Avrupa ülkeleri desteği ile yapılması gerekliliği düşüncesi oluşmuştur. Sahip olunanların nasıl kullanılacağı ve kullanıcılarının kimler olması gerektiği kimlik odaklı işaretlemelerle belirlenmiştir. Suriyeliler kullanıcı olarak değil sadece bakım gören kişiler olarak işaretlenmiştir. İnsani yardıma ihtiyaç duyanlar olarak algılanan Türkiye’deki Suriyeli göçmenler katılımcı tarafından bölgeci bir davranış eğilimiyle (Brown ve ark., 2005) kolektif psikolojik sahipliğe dahil edilmemektedir.

Tema 2: Suriyelilerin Kolektif Psikolojik Sahipliğin Dışında Tutulması

Mülk veya mekanın doğal sahibi olma halinin meşrulaştırılması sonrası katılımcıların göçmenleri bu sahipliğin dışında tutma gerekçelendirmelerinden elde edilen temadır. Katılımcıların gözünde Suriyeli göçmenlerin Türkiye’de vatandaş olabilmelerine yani kolektif sahiplik haklarına dahil olabilmelerine yönelik olumsuz değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerde sunulan gerekçelerin KPS’in ilk sahip, ilk yerleşen olma ve yatırım ilkelerine yönelik ihlaller üzerinden sunulduğu gözlemlenmiştir.

“Ama ben diyorum ki ülkesi için savaşmayan ülkesi için çabalamayan insan başka ülkenin insanına da faydalı olmaz diyorum yani. Çünkü kendi ülkesine faydası olmayan insanın başka ülkeye hiçbir faydası olmaz çünkü çalışmadan üretmeden mücadele vermeden kazanmadan insanlar böyle bir beklenti içinde öyle bi beklentide yok yani. Her şey vatan için vatan uğrunda ölen varsa vatan vatandır” (E1, 54).

Göçmenin ülkeye faydası olmayan, çalışmayan, üretmeyen olarak işaretlenmesi KPS kuramı açısından yatırım ilkesi ihlali olarak yorumlanabilir. Dış grup üyesinin mülk ya da mekana sahipliğini kabul etmek için dış grup üyesinin nesne üzerinde emek göstermesi beklenmektedir. E1 bu beklentinin karşılanmayacağına dair algısını, dış grup üyesi Suriyeli göçmenin mekan üzerindeki emeği halihazırda kendine ait olan Suriye toprakları için göstermemesiyle gerekçelendirmiştir. Coğrafyada emek sahibi olma ve yere yatırımda bulunma sahiplik iddiasının o yerde meşrulaştırılması için gerekli şarttır (Verkuyten ve ark., 2015). Emek harcama ve fedakarlık ile sahiplik arasında kurulan ilişkiye ek olarak alınıta kimlik odaklı işaretlemeler gözlemlenmektedir. Harcanan emek ve gösterilen fedakarlık, sahiplenilecek olan mekana kimlik kazandırmaktadır. E3 için Suriyeli göçmen, KPS kuramı içinde yatırım ilkesi ihlali gerekçesiyle kolektif sahipliğe dahil edilmemektedir.

“Yani mesela ben burda 50 yaşındayım. Elli yaşına kadar yaşadığım hakları ben almışsam elime burda dün gelip de aynı haklara sahip olmalarını yani burda yaşamalarını istemiyorum.... Kalkıp ta işte bazı yerlerimizi sahiplenmeye çıkmalarını istemiyorum yani o beni kaygılandırıyor o da beni kaygılandırıyor” (E3, 51 yaş).

E3, yaş vurgusu yaparak mekanda geçen zaman ve sahiplik arasında kurulan ilişki ile sahiplik hakkı meşrulaştırmasına gitmektedir. Bu hakkın elde edilmesi için mekanda harcanan emek dışında bir de o mekanda geçirilen zaman miktarı da sahiplik algısı için önemli bir belirleyici haline gelmiştir. Katılımcı, kendisinin mekana sahipliğini, 50 yıl süren yatırım ve emeğini ifade ediyor olması KPS kuramı açısından kimliğin sabitliğine dair işaretleme olarak ele alınabilir. Bireyin geçmiş yaşamında sahip olduğu ile şimdiki sosyal kimlik inşası arasındaki bağlantısızlık kişinin kaygı düzeyini arttırmakta ve yaşam memnuniyetini olumsuz etkileyebilmektedir. Suriyeli göçmenlerin, kamusal alanda E3 ile aynı haklara sahip bir kullanıcı olabilme durumu katılımcının Vignoles'in (2011) değindiği gibi müzakere durumlarındaki avantajını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

“Evet tabi yardım edilsin edilmesin değil. Ama bi hastanede mutlaka sıranın önce bizde olması gerek. Burda yaşıyorum, Türkçe konuşuyorum. Bu memleket için emek harcadım bi bakıyosun senin verdiği vergilerle onlar var her yerde” (E9, 80 yaş).

Seksen yaşında erkek katılımcı E9, Suriyeli göçmenlere yardım edilmesine yönelik düşünceleri ile Suriyeli göçmenlerin kamusal alanda görünür olmasına yönelik düşünceleri arasında farklılıklar gözlemlenmektedir. Göçmene yardım edilebilir fakat

onunla mekan paylaşımını eşit kullanım hakkı üzerinden müzakereye açmak sorun teşkil etmektedir. KPS dışında tutulan Suriyeli göçmen yatırım ve kimlik işaretleyicileri olan Türkçe dil kullanımı üzerinden biçimlendirici ilkelerini ihlal etmektedir.

Başka bir katılımcı K4 (39 yaş), *“ikinci bir şekilde aynı haklardan gene ikinci şekilde yararlanabilecek bi haklara sahip olmasını düşünmüyorum”* ifadelerinde, Suriyeli göçmenlerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının sunduğu kolektif sahipliğin kullanıcıları olmalarını istememiştir. Katılımcının eşi E4 ise *“onların bir vatanları varken ikinci vatana sahip çıkmalarını hele benim ülkeme sahip çıkmalarını aynı vatandaşlık haklarına sahip olmalarını istemiyorum”* ifadelerinde vatandaşlık verilmesini kimlik odaklı işaretlemeyle vatana sahip çıkma bağlamında ele almıştır. Her iki katılımcı da Suriyeli göçmenleri KPS alanının dışında tutmuştur.

Beşinci aileden, 40 yaşında katılımcı K5, KPS alanına dahil edilme şartı olarak Suriyelilerce yatırım ilkesinin yerine getirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır: *“Çorbada bi tuzu bulunmadan ülkenin gelişmesinde savunmasında bulunmadan vatandaş olmak o kadar kolay olmasa gerek”*. Fakat katılımcı konuşmasının devamında *“onun kültüründen olması lazım onun kültürünü onu şeyini benimsemiş olması lazım onu bi yerde onun hamurundan olması lazım ki dil kültür farklılığı hadi din birlikteliğimiz var ama kültür farklılığı”* ifadeleriyle yatırım ilkesinin karşılanmasının yeterli olmayacağını belirtmiştir. İfadelerin devamında Suriyeli göçmenlerin KPS için biçimlendirici özelliklerin yani tarihsel kimliğin hali hazırda KPS için uygun olması gerekliliğini vurgulamıştır.

Tüm bu ifadelerde kimlik odaklı işaretlemelerle sosyal kategorizasyona gidilerek Suriyeli göçmenlerle sosyal mesafeler belirlenmiştir. Bu süreçte KPS'nin iç grup üyesinin dış grup üyeleri konumlandırmasına göre şekillendiği görülmektedir. Suriyeli göçmen *“farklı hamurdan”* olan şekilde KPS kuramı bağlamında tarihsel ve biçimlendirici bir kimlik üzerinden kolektif sahipliğin dışında tutulmuştur.

Tema 3: Kolektif Sahipliğin Kontrol Kaybı Endişesi

Mekanın ya da mülkün kullanıcılarının kim olduğunun muğlaklaştığı, kontrol edilebilirliğin ve kolektif sahiplik algısının belirsizleştiği durumlara dair ifadelerden elde edilen temadır.

Kadın katılımcı K10, *“ama işte aldığında da Türkiye'ye girdiklerinde de sonra işte diyorsun ki ya devletimiz bunları buraya niye sokmuşlar”* ifadelerinde göçmenin ‘içeri-

ye sokulmasını' kolektif sahiplik duyulan alana müdahale olarak değerlendirmiştir. Katılımcıya göre bu müdahale ile mülk ve mekan üzerinde dışarıdan gelenin sahiplik iddiasında bulunması kolaylaşmıştır. Katılımcı sözlerine "... *sanki kendi ülkeleriymiş gibi o kadar rahatlar ki seni eziyorlar resmen sen kendin sanki burda sen yabancısın hani bir kardeş gibi yaşayacağız yerde adamlar...*" ifadeleriyle devam etmiştir. Bu ifadelerde Suriyeli göçmenin kendini 'rahat hissetmesi' ve bu rahatlığın kamusal alanda görünürlüğü sonucunda katılımcı 'yabancı' olma atfıyla kendi kimliğini yeniden tanımlamıştır. Biz ve onlar ayrımının muğlaklaştığı durumlarda iç grup üyelerinden kolektif sahipliği tekrar vurgulama adına KPS kuramının işaret ettiği gibi kontrol odaklı tepkiler oluşmaktadır (Vekuyten ve Martinovic, 2017). Suriyelinin rahat olmasına karşı katılımcının kendini eziliyor hissetmesi gibi memnuniyetsizlikler, KPS kuramına göre göç öncesinde katılımcının sahip olduğu sosyal kimlik algısının göç sonrasında devam edemediği endişesine yol açmaktadır.

"Ülke içine salınarak halkımız arasında da işsizlik baş gösterdi bu konuda iş imkânları azaldı çünkü bunlar ucuz iş gücü olarak işveren de bunları tercih etmekte" (E6, 37 yaş)

Suriyelilere yönelik ekonomik tehdit algısı, işsizliğin ve iş rekabetinin artışına dair bulgularla açıklanması birçok çalışmanın ortak noktasıdır (Erdoğan, 2017; Erdoğan ve Çorabatır, 2019; Şar ve Kuru, 2020). Alıntı, bu bulgulara farklı bir yaklaşım getirilmesine olanak sağlamaktadır. 'Ülke içine salınarak' ifadesi, kolektif sahiplik algısının temel özelliklerinden biri olan sahip olunan şeyleri kontrol altında tutabilme imkanının tehlike altında olduğu algısına işaret etmektedir. E6 ülkedeki iş imkanlarının kime ve hangi kullanıcılara yönelik olduğunun muğlaklığına dair endişelere sahiptir. İş rekabetinde yaşanan endişe sahip olunan iş kaynaklarının kontrolüne dair KPS algısının muğlaklaşması halinde yaşanan endişeyle iç içedir (Verkuyten ve Martinovic, 2017).

"Çünkü neden yanlış politika burada ülkemize bi sürü mülteci kontrolsüz bi şekilde alındı ve bunlar ülke içine salındı rahat bi yaşam ikametgâh barınma gezme tozma her türlü faaliyetleri söz konusu böyle olunca toplumda kargaşa başladı çünkü bunları bağlayan hiçbir şey yok. Bu yüzden toplumsal hareketler de oldu bi takım olaylar yaşandı gerek Gaziantep'te gerek Konya Beyşehir'de Suriyelilerle ilgili bi toplumsal olaylar yaşandı yani buna benzer" (K2, 56 yaş)

K2 tarafından Türkiye toplumunun dış grup üyesi olarak Suriyelilerle arasındaki sosyal kimlik sınırlarının yanlış politikalarla muğlaklaşmasına yönelik memnuniyetsiz-

likleri dile getirilmiştir. 2020 tarihli araştırma raporundaki verilere göre Türkiye toplumu içinden katılımcılar, Suriyelilere yönelik toplu yürüyüş ve toplu imza gibi kolektif eylemlere sırasıyla yüzde 34.3 ve yüzde 42.6 oranında katılma eğilimindedir (Şar ve Kuru, 2020). Bu bulgularla ilişkili olarak bu alıntıda da katılımcının Suriyelilere karşı kolektif eylemleri meşrulaştırma şekilleri görülmektedir. K2, KPS'nin kontrol odaklı davranışsal tepkilerini 'toplumsal hareketler' şeklinde ortaya çıkmasını muğlak koşullarda meşrulaştırabilmektedir. Kolektif psikolojik sahipliği olan iç grup üyeleri kendi sosyal kimlikleriyle Suriyeli göçmenlerle olan sosyal mesafelerini daha somut pratiklerle görünür hale getirmektedir. Bu yeni kimlik kurulumları kontrol sahibi olunanlar üzerinde kontrolün kaybı endişesi sonucunda gerçekleşmektedir.

Görüşmeler esnasında katılımcıların Suriyeliler üzerinden etkileşimlerinde dolaylı yoldan elde edilmiş fikirlerin de etkili olduğu gözlemlenmektedir. E6, üçüncü şahıstan elde ettiği Suriyelilerin Türkiye toplumu hakkında *"her şeylerini vermeye hazırlar yani neredeyse istesek kararını da verecekler"* şeklindeki varsayımsal ifadeleri dile getirmiştir. Katılımcının eşi de K6 *"o kadar terbiyesizler"* şeklinde tepki göstermiştir. E6 ise *"bunlara bir güzel dayak atıyorlar ellerine sağlık o kadar pislikler ama çoğu böyle"* ifadeleriyle sözlerine devam etmiştir. Bu diyalogda Suriyelilerin her an her şeye sahip olabileceklerine hatta bunun da sınırının olmadığına yönelik oluşan algı katılımcılar için büyük bir endişe kaynağıdır ve karşılığında şiddete dayalı tepki meşru haldedir. Bu alıntı, yeni potansiyel sahiplerin ve kullanıcıların varlığı ile sahiplik hissini saldırgan bir şekilde dışavurumunun meşrulaştırılması ve 'bölgecilik' anlayışının oluştuğu görülmektedir. Bu durum, Brown ve arkadaşlarının (2005) öne sürdüğü bölgecilik kuramı ile açıklanabilir hale gelmektedir. "Bize" ait olanın alanı ihlal edildiği durumda verilecek müeyyideler ve kınamalar meşrulaşmaktadır (Zebian ve Rochat, 2012).

Tema 4: Temenni Düzeyinde Çözüm Önerilerinin Meşrulaştırılması

Katılımcıların Suriye göçüne yönelik meselelere çözüm önerilerinin temenni düzeyinde olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcılar tarafından Suriyelilerin kolektif sahiplik dışında tutulması yönünde fikirlerin ortaklaştığı çözüm önerileri sunulmaktadır. Katılımcılar, KPS kaybına dair endişe üzerinden tehdit olarak görünen Suriyelilere yönelik yeni davranış düzenlemeleri fikrine veya tutum değişimlerine sahip olabilmektedir. E1, *"savaşları bitene kadar dursunlar sonra gitsinler kalıcı olmasını istemiyorum"* şeklindeki ifadelerinde, alanda kimin ne kadar kalabileceğine dair bölgeyi koruma ve kontrol (Brown ve ark., 2005) talebinin ortaya çıktığı KPS eğilimi görülmektedir. Katı-

İlmcının, 48 yaşındaki eşi K1 ise “herkes kendi ülkesinde mutlu olur inşallah tabi onlar da istemez yuvasını dağıtıp yeni yere gelmek perişanlar ama herkes kendi yuvasında mutlu olur” şeklinde ifadeleriyle “mutlu olma” hakkına ancak dış grup üyelerinin farklı bir kolektif sahiplik mekanı sınırları içinde yani “kendi yuvasında” yaşaması şartıyla sahip olabileceği ifade edilmiştir. Yuvasızlık ve yeni bir yerde yaşamak, zor durumda kalmakla ilişkilendirilmiştir.

“İnşallah savaş biter suriyeliler kendi ülkelerine döner orda çalışır askerliklerini de kendi ülkelerinde yaparlar. Hem vergilerini verirler hem dinlerini yaşarlar hem de vatanlarına bayraklarına sahip çıkarlar. Kimseyi allah vatansız bırakmasın bayraksız bırakmasın. Zor bir hadise suriyelilerin yerinde olmak istemezdim. İnşallah suriyelilerde aynı benim gibi düşünürler bir an önce kendi ülkelerinde rahatça yaşama hakkına sahip olurlar” (K 10, 66 yaş)

K10 ile yapılan görüşmenin sonunda yer alan bu ifadelerde, Suriyelilerin harcayacakları emeklerin görev ve sorumlulukların adresi olarak Suriye toprakları gösterilmektedir.

“Kendi ülkelerine dönmelerini isteriz.” (E1 54 yaş).

“Kendi ülkelerine dönmeleri hoşumuza gider.” (K1 48 yaş)

Mekan, ileride Suriyelilerle ortak bir sahiplik içinde paylaşımına açık değildir. Sunulan öneri Suriyelilerin kendi iç grup dinamikleri içinde Suriye’de olmasına yöneliktir. Katılımcı çift (E1, K1), “kendi ülkelerine” ifadeleriyle ülkeler düzeyinde sahip oldukları KPS algısı üzerinden tepkilerini göstermiştir.

“...zor bir hayat ama Müslüman bir ülkede oldukları için şanslılar ordaki kalanlar için üzüliyorum inşallah Rabbim geri dönsünler yani evsizlik yurtsuzluk kötü bir şey vatansızlık kötü bir şey Rabbim onları tekrar vatanlarına kavuştursun inşallah dua ediyoruz yani” (K2, 56 yaş)

Katılımcılar Suriyelilerin yaşadıkları zorlukların temel sebebini ‘yuva’, ‘vatan’, ‘yurt’ gibi kolektif sahiplik alanlarına sahip olmamaları olarak görmektedir. Suriyelilerin ülkelerine geri dönmeleri, bu kolektif alanlara tekrar sahip olmaları için gereklidir. Temenni Suriyelilerin geri dönmesi yönündedir.

Görüşmelerde ortaklaşan çözüm önerilerinin Suriyelilerin Türkiye’den gitmesi yönündeki temenni söylemleri üzerinden kurulduğu gözlemlenmiş fakat bu temennilerde Suriyeli göçmeni, kolektif sahipliğe davet eden söylemlerin yer aldığı herhangi bir çözüm önerisine rastlanmamıştır.

TARTIŞMA

Çalışmada, Suriyelilerin Türkiye’de gündelik hayat pratikleri, kamusal alanda görünlülükleri, şehirde varoluş şekillerine karşı yerel halkın tepkilerinin kolektif psikolojik sahiplik algısı içinde nasıl görünür hale geldiğine yönelik bulgulara yer verilmiştir. İlk temada, katılımcıların kolektif psikolojik sahiplik inşaları, ikinci temada Suriyelilerin kolektif psikolojik sahipliğin dışında tutulması, üçüncü temada kolektif kontrol kaybı endişesinin dışavurumu ve son temada ise Suriyeli göçü meselesine dair katılımcıların çözüm önerilerinin içeriği KPS kuramı üzerinden ele alınmıştır.

İlk temada, Suriyelilerin şehirde birer komşu ve kamu hizmetlerinin kullanıcısı olarak var oluşları, katılımcıların kolektif sahiplik inşalarında yeni bir dinamik oluşturmaktadır. Verkuyten ve Martinovic’in (2017) araştırmalarında işaret ettiği “öncelik” iddiası bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılması gibi bu çalışmada da katılımcıların kolektif psikolojik sahiplik inşasında, bireysel tarihsellikleriyle bölgede önceden de yaşıyor olmanın önemli bir meşrulaştırma aracı olduğu gözlemlenmiştir. Öncelik iddiasıyla sınırlı kalmayıp alanda emek harcayan olma iddiasıyla da güçlendiriliyor olması Brown ve arkadaşlarının (2005) vurguladığı sahipliğin elde tutulması için mücadelenin devam ettiğini göstermektedir. Bununla beraber inşa sürecinde Suriyeliler ile yerel halk arasında yardım eden ve yardım edilen şeklinde kimlik odaklı işaretlemeler ortaya çıkmaktadır. Kolektif sahiplik psikolojisi katılımcıların ahlaki olarak nasıl konum alacaklarında da belirleyici olmuştur. Buradaki yardım olgusu, insani boyutta savaş sonrası travmatik duruma yardım müdahalesidir. Ahlaki bir sorumluluk olarak işaretlenen yardım etme eylemi, katılımcılar için kolektif sahipler olarak ulusal bağlamdan çıkarılarak, uluslararası aktörlerin sorumluluğuna yönlendirilmiştir. Bandura’nın (2002) ahlaki bağlantısızlık kuramında iddia ettiği gibi yardım eyleminin ahlaki bağlantısı, sorumluluğun dağıtılması boyutu üzerinden zayıflatılmıştır. Sorumluluğun uluslararası aktörlere dağıtılması yerli halkın kolektif olarak sahiplik alanlarına Suriyelilerin erişimine kısıtlama getirilmektedir. Yardımın içeriği incelendiğinde, Suriyelinin kolektif psikolojik sahipliğe dahil edilmesinin ve ulusal kaynakların paylaşımına, üretimine, emeğe beraber dahil olma

gibi hak temelli katkıya dayalı yardım seçeneklerinin söz konusu edilmediği görülmektedir.

İkinci tema Suriyelilerin kolektif psikolojik sahipliğin dışında tutulmasının meşurlaştırılmasıdır. Yerel halkta, Suriyelilerin Türkiye’de varlık göstermelerini, sosyal hak ve hizmetlerin faydalanıcıları olmalarını ve KPS’de yer almalarını sağlayacak bir seçeneğe dair düşünce bulunmamaktadır. Kolektif sahiplik iddiasında kuramsal bağlamda etkili olan emek ve yatırım şartı ilkesinin araştırma verilerinde yerel halk tarafından sıklıkla vurgulandığı gözlemlenmiştir. Bu bulgular, Suriyelilerin ekonomik yük ve iş rekabetine neden olduğuna dair verilere sahip çalışmalarla (Erdoğan, 2018; Güney ve Konak, 2016; Polat ve Eda, 2017) örtüşüyor görünebilir fakat yerel halkın gözünde Türkiye için emek harcama ve faydalı olma gibi sahipliğe ortaklık şartları Suriyeliler tarafından karşılanabilecek şartlar değildir. Çünkü Suriyeliler aynı zamanda ‘*savaştan kaçan*’, ‘*hamuru farklı olanlar*’ şeklinde içsel atıflar yapılarak işaretlenmektedir. Mevcut çalışma bize bu tür içsel atıfların, Suriyeli göçmenin Türkiye’deki hayatında kolektif sahipliğe dahil olmak için harcayacağı emeğin ya da göstereceği faydanın yetersiz bir girişim olarak algılanmasına veya görmezden gelinmesine neden olabileceğini düşündürmektedir. Bu düşünce, gruplar arası gerilimin nedenlerini Suriyelilerin ekonomik yük veya rekabet faktörü olarak düşünülmesi şeklinde getirilen açıklamalara KPS kuramı alternatif bir yaklaşım sunabilmektedir.

Yerel halk kolektif sahiplik iddiası içinde olduğunda kendilerini Suriyelilerle ya da yerli halktan başka biriyle kıyaslama girişimlerinde buldukları gözlemlenmiştir. Katılımcılar için Suriyelilere kıyasla kendilerinin hem bireysel hem de kolektif tarihi kimlikler açısından bu topraklara daha önce gelmiş olma durumu ‘memleket için harcanan emek’ karşılaştırmasında yerel halk için avantajlı bir kıyaslama aracı olarak kullanılmıştır. Suriyeli göçmenler KPS’nin yatırım ilkesine sahip olsalar dahi, yerel halk tarafından kolektif sahipliğe dahil edilmemektedir. Yerel halkın sunduğu çözümde yatırım ilkesiyle örtüşen çözümler bulunmaktadır. Fakat bu çözümde katılımcılara göre yatırımın yapılması gereken adres bellidir. Suriyeliler, kendi tarihi kimliklerinden gelen kolektif sahiplik alanlarında (örneğin Suriye’de kendi topraklarında) yatırım yapmalıdır. Vignoles’in (2011) vurguladığı kolektif sahiplik alanlarının müzakeresi edildiğinde Suriyeli göçmenler için dezavantajlı olduğu durumlar her zaman masada olacaktır. Araştırmanın bulguları ışığında Levene ve arkadaşlarının (2015) kolektif sahiplik kuramına yatırım ilkesi üzerinden katısına şu ekleme yapılabilir: Kolektif sahiplik alanına dış grup üyesi

yatırım ilkesi üzerinden kabul edilmeyip, aksine dış sahiplik alanlarına yatırım ilkesi aracılığıyla yönlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, yatırım ilkesinin, KPS'nin bir aracı olmak yerine kolektif dışlanmanın bir meşrulaştırma aracına dönüştüğü görülmektedir.

Üçüncü tema kolektif kontrolün kaybı endişesi altında yer alan bulgulardan oluşmaktadır. Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye geçişlerinin hızlı ve kitlesel oluşu katılımcılar için kontrolsüz olarak algılanmıştır. KPS kuramının temel iddialarından birini oluşturan mülk ve mekan üzerinde sahiplerin kontrol hakkı olduğuna dair inancın sarsılmasıyla oluşan endişenin (Verkuyten ve Martinovic, 2017), Suriyeli göçmenlere yönelik olumsuz algının oluşmasına neden olduğu iddia edilebilir. Üçüncü tema altındaki ifadelerde yer alan Suriyelinin Türkiye'de varoluşlarının '*salınarak*', '*kontROLSÜZ gelen*' ve '*rahatı yerinde*' söylemleriyle ifade ediliyor olmasının nedeni, teoride geçen kullanıcı ve sahip olma ayrımının yerel halk için muğlak olmaya başlamasıyla açıklanabilir. Yardım edilen, yardıma muhtaç ve izin verildiği kadarıyla sadece kontrol altındaki kullanıcı olarak işaretlenen Suriyeli, sahiplik iddiasında bulunan şekilde işaretlenmeye başlamıştır. Bu durum, dış grup üyesi olan Suriyeliye karşı tepki gösterme sebebi olarak yorumlanabilir. Suriyeliye karşı konum alma, yerel halkın iç grup özdeşim düzeylerini daha da yükseltebilmektedir. Bu durumda bireyler, üyesi oldukları grubun prototip davranışlarını daha fazla performe edebilmekte, yani benlik kategorizasyonu eğilimine daha fazla sahip olabilmektedir (Turner ve ark., 1987). Bu kuramsal bilgi mekanın kolektif olarak sahiplenilmesi üzerinden tekrar düşünüldüğünde, '*aynı mahalleli*', '*yerliler*' olarak ifade edilen yerel halk sahip oldukları yerel kimlik kategorizasyonu içinde mahallede yeni olan gündelik yaşam ve varoluş şekilleriyle etkileşimin diğer tarafında olan Suriyeliye tepki göstermenin meşrulaşmasına neden olabilmektedir. Bu aynı zamanda daha makro düzeyde kolektif tavır alma şekillerini açıklarken de dikkate alınabilir. Göçmenlerin Suriye sınırındaki kamplarda savaş süresince tutulmaları konusunda politik önerilerin katılımcılar tarafından destekleniyor olması alan yazında geçen kontrol odaklı işaretlemelere örnek gösterilebilir.

Temenni düzeyinde çözüm önerilerinin meşrulaştırılması başlıklı son temada, Suriye'deki çatışmaların sona ermesinin ardından göçmenlerin ülkelerine geri dönmeleri yönünde yerel halkın taleplerinin olması KPS alanının paylaşımına açık olmadığını göstermektedir. Katılımcıların Suriyeli göçmenlerle kurduğu empatinin içerikleri KPS algısı çerçevesinde düşünülebilir. Suriyeli göçmenler ülkesinde sahip olduklarına artık sahip değildir. Katılımcı bu noktada, kendi sahip olduklarının olası kaybı üzerinden Su-

riyeli göçmenle empati kurmaktadır. Dolayısıyla KPS kaybına karşı duyulan endişe üzerinden Suriyeli göçmen için temenni ettiği şey bir bakıma kendisi için de bir temenniye dönüşebilmektedir. Bu temenni KPS alanlarını kaybetmeme isteğidir.

Çalışmanın bulguları, KPS mekanizmalarının hangi durumlarda ve nasıl oluştuğuna dair geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun sebeplerinden biri bulguların, yerel halk tarafından Suriyelilerin Türkiye’de tehdit olarak algılanmasının altındaki nedenin sadece ekonomik yük olarak algılanıyor olduklarını değil; Türkiye’de sunulan sosyal imkan ve hizmetlerin kullanıcısı, ekonomik faaliyetleri (mülk edinme, iş kurma, çalışma, yatırım yapma) gerçekleştiriyor olmaları, yani yeni sahipler olarak algılanmalarından kaynaklanan bir rahatsızlık halinin olduğunu gösteriyor olmasıdır. Çalışmadan elde edilen bu çıkarım, Nijs, Verkuyten ve Martinovic’in (2021) deneysel çalışmasıyla oldukça paralellik göstermektedir. Çalışmada Hollandalılar, Türkiye’nin Avrupa Birliğine dahil olmasının Hollanda için ekonomik veya sembolik bir tehdit yerine ülke üzerindeki kolektif sahipliklerinin ihlaline yönelik bir tehdit olarak görmüşlerdir. Suriyeliler’e yönelik kamuoyundaki tepkiler de bu çıkarım üzerinden incelenebilir. Sosyal medyada 2021 yılı ekim ayında paylaşılan “ben muz yiyemiyorum siz Suriyeliler kilolarca muz alıyorsunuz” yerel halk söylemlerine Suriyelilerin muz yerken çekilmiş görüntülerle eleştirel yaklaşımı kamuoyunda ses getirmiştir. Sosyal medya üzerinden Suriyelilere yönelik tepkilerin artması sonrası T.C İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021) tarafından kamuoyuna görüntülerde yer alan Suriyeliler hakkında soruşturma başlatıldığı ve sınır dışı edileceği açıklaması yapılmıştır. Suriyeliler bugüne kadar kolektif olarak sahip olunanların artık yeni ortakları olarak algılanmaktadır. Diğer bir sebebi ise bulguların yerel halkın Suriyelilerle bireysel deneyimleri dışında grup dinamikleri üzerinden incelenebilecek birçok bilgiyi barındırıyor olmasıdır.

Çalışmanın sınırlılıkları ise şu şekilde ele alınabilir: Görüşme verileri elde edildiği 2019 yılında Türkiye yerel seçimleri sonrası Suriyelilerin kontrol altında tutulması ve sınır dışı edilmeleri gibi göçmenlere yönelik politik tavırdaki değişimin daha net gözlemlendiği politik uygulamalar ortaya çıkmıştır. Araştırmanın yapıldığı dönem sonrası gündemde olan Suriye’nin kuzeyi ve Türkiye sınırı arasında planlanan 30 km genişliğinde güvenli bölge oluşturma planları, katılımcılar tarafından ortaya konulan çözüm önerilerinin politik yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu yeni gelişmeler ışığında Türkiye’deki Suriyeli göçmenlere yönelik çözüm önerileri üzerine yapılacak yeni çalışmalar, bu çalışmayı tamamlayıcı nitelikte olacaktır. Benzer şekilde başka bir yeni olgu

olan pandemi sürecinde Covid-19 aşılara erişim sorunları da KPS olgusu üzerinden incelenebilir. Ülkelerin belli ekonomik maliyetlerle sahip oldukları aşılı yine kendi ülkelerinde yaşayan göçmenlerin de erişimine sunmaları halinde yaşanabilecek olası tartışmalar KPS kuramı üzerinden ele alınabilir. Türkiye’de farklı göçmen grupları bağlamında KPS kuramı üzerinden yapılacak yeni çalışmaların sonuçları bu çalışma ile karşılaştırılabilir. Bu çalışmada, katılımcıların yerel halk içinden İstanbul’da en az 10 yıldır yerleşik şekilde yaşayan, sosyo-demografik özellikleri, değerleri birbirine yakın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı evli ve çocuklu olması kriterleri üzerinden araştırma evreninin sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu evrenin dışında kalan farklı değerlere ve sosyo-demografik özelliklere sahip örneklem ile yapılacak bir çalışmanın bulguları buradaki sonuçlara yeni katkılar sağlayacaktır. Bu çalışmadan elde edilen bulguların 10 evli çiftin görüşme analizleri ile sınırlı tutulması çalışmanın diğer bir sınırlılığıdır. Nitekişsel çalışmanın sonuçlarının bağlamsal ve örneklem özelinde değerlendirilmesi gerekliliği önemlidir. Fakat yine de örneklem büyüklüğü artırılarak çalışmanın tekrarlanması veya farklı illerde yapılacak çalışmaların mevcut çalışma ile karşılaştırılması çalışmanın bulgularına destek sağlayacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye’de Suriyeliler ile yerel halk arasındaki ilişkileri bizim-onların sahip oldukları bağlamında inceleyerek gruplararası çatışmaların içeriğini anlamaya yönelik bir adımdır. Çalışmanın temel iddialarından biri, Suriyeli göçmene karşı yerel halkın sürekli savunduğu ve göçmeni dışarıda tuttuğu bir KPS alanına sahip olduğu yönündedir. Suriyeliler, Türkiye’de sunulan sosyal imkan ve fırsatlara erişebilme, kolektif alanda var olma adına gerekli şartlara sahip olsa bile bu duruma yönelik başka bir savunma alanı kendini yeniden kurmakta ve göçmen bu kolektif sahiplik alanı dışında kalmaya devam etmektedir. Örneğin, ülkeye veya şehre yatırım yapabilecek bir Suriyeli diğer taraftan kültürel ve tarihi sosyal kimliğe sahip olmadığı için KPS alanı dışında tutulmaya devam etmektedir. Buna ek olarak çalışmanın alan yazına en önemli katkısı, KPS kuramı üzerinden Suriye göçünün ele alınmasının, göçmenin dili, dini ve kimlik özellikleri ne olursa olsun yerel halk ile temel hukuki ve insani güvenceleri eşit derecede hak ediyor olmasını savunan ahlaki konum alış ile belli grup üyelerine önceliği, kontrol ve kullanım hakkını temel alan kolektif psikolojik algısı arasındaki gerilimi ortaya koymuş olmasıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akfrat, S. ve Yangın, E. (2018). Ev sahibi topluluk kültürleşme ölçeği (ETKÖ) Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin üniversite öğrencileri örnekleminde incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi* (29), 499-519.
- Alkaya, B. ve Korkmaz, D. T. (2018). Dokunma ihtiyacı ve yazılı bilginin psikolojik sahiplik üzerindeki etkisi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi* 11(22), 205-232.
- Avrupa Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü. (2017). *Bilgiden algıya: Türkiye'deki sığınmacı, göçmen ve mülteci algısı üzerine bir çalışma*. Viyana: PS:EUROPE. 6.16. 2020 tarihinde. Erişim adresi: <http://ps-europe.org/tr/>
- Azak, Y. ve Yurtdaş, G. T. (2021). Mekânla belirlenen yaşamlar: Güvenlikli konutlarda yaşamak. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(77), 340-355. doi:10.17755/esosder.625950
- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119. doi:10.1080/0305724022014322
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brown, G., Lawrence, T., ve Robinson, S. L. (2005). Territoriality in organizations. *Academy and Management* 30(3), 577-595.
- Clarke, V ve Braun, V. (2013) Teaching thematic analysis: Overcoming challenges and developing strategies for effective learning. *The Psychologist*, 26(2).120-123.
- Erdoğan, M. (2018). *Suriyeliler barometresi: Suriyelilerle uyum içinde yaşamının çerçevesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. Erişim adresi:<https://www.mmuraterdogan.com/raporlar>
- Erdoğan, M. (2019) *Syrian refugees in Turkey*. Araştırma raporu, İstanbul. Erişim adresi: <https://www.kas.de/de/web/tuerkei/home>
- Erdoğan, M. ve Çorabatır, M. (2019). *Suriyeli mültecilerin demoğrafik gelişimi, Türkiye'deki eğitim istihdam ve belediye hizmetlerine yakın gelecekte olası etkileri*. Araştırma raporu, İstanbul. Erişim adresi: <https://www.mmuraterdogan.com/>
- Erişen, C. (2018). Causes and consequences of public attitudes toward Syrian refugees in Turkey. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 2(1),111-139.
- Friedman, O. (2008). First possession: An assumption guiding inferences about who owns what. *Psychonomic Bulletin* 15(2), 290-295.
- Friedman, O. ve Neary, R. (2008). Determining who owns what: Do children infer ownership from first possession? *Cognition*. 107(3),829-849. doi: 10.1016/ 2007.12.002.
- Guest, G, Bunce, A. ve Johnson, L. (2006). 'How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability', *Field Methods*, 18, 59-82.
- Güney, Ü. ve Konak, N. (2016). Bolu'da Suriyeli ve Iraklı sığınmacılar: Vatandaşlık ve kaynak dağılımı temelinde öteki algısı. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(2), 113-135.

- International Organization for Migration (IOM). (2019). *Migrants' presence monitoring in Istanbul, baseline assessment round II I*. Gözlem Raporu, IOM, Newyork. Erişim adresi: https://displacement.iom.int/system/tdf/reports/IST_Baseline_Assessment_Phase_5_EN
- İçduygu, A. (2015). *Syrian refugees in Turkey the long road ahead*. İstanbul: Migration Policy InstituteKirişçi, K. ve Ferris, E. (2014). *Syrian refugees and Turkey's challenge: Going beyond hospitality*. Washington: Brooking.
- Levene, M., Starmans, C. ve Friedman, O. (2015). Creation in judgments about the establishment of ownership, *Journal of Experimental Social Psychology*, 60, 103-109.
- Levitt, H. M., Bamberg, M., Creswell, J. W., Frost, D. M., Josselson, R. ve Suárez-Orozco, C. (2018). Journal article reporting standards for qualitative primary, qualitative meta-analytic, and mixed methods research in psychology: The APA publications and communications board task force report. *American Psychologist*, 73(1),26-46. doi: 10.1037/amp0000151
- Maguire, M. ve Delahunt, B. (2017). Doing a thematic analysis: A practical, step-by-step guide for learning and teaching scholars. *AISHE-J (3)*, 3351-3365.
- Martinovic, B. ve Verkuyten, M. (2013). 'We were here first, so we determine the rules of the game': Autochthony and prejudice towards out-groups. *European Journal of Social Psychology*, 43(7), 637-647. doi: 10.1002/ejsp.1980
- Mülteciler Derneği. (2021, Kasım 25). *Türkiye'deki Suriyeli sayısı*, Aralık,14, 2021 tarihinde. Erişim adresi: <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> adresinden alındı
- Nijs T., Verkuyten M. ve Martinovic B. (2021). Losing what is ours: The intergrup consequences of collective ownership threat. *Group Process & Intergroup Relations*. 00(0), 1-19. doi: 10.1177/1368430220980809
- Ötken, A. B. (2015). Algılanan örgütsel destek ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişki ve bu ilişkide örgütsel adaletin rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,33(2),113-140. doi: 10.17065/huiibf.83618
- Pierce, J. L., Kostova, T. ve Dirks, K. T. (2001). Toward a theory of psychological ownership in organizations. *Academy of Management Review*,26(2),298-310. doi: 10.5465/AMR.2001.4378028
- Polat, F. Ç. ve Eda, K. (2017). Bir ötekileştirme pratiği: Türkiye'de yaşayan Suriyelilere yönelik tutumlar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 38-48.
- Robinson O. C. (2014) Sampling in interview-based qualitative research: A theoretical and practical guide, *Qualitative Research in Psychology*, 11:1, 25-41. doi: 10.1080/14780887.2013.801543
- Sarı, A. Ç. ve Alkar, Ö. Y. (2018). The attitudes towards Syrians living in Turkey: A scale development. *The Journal of Migration Studies*, 4(2), 10-36.
- Smeeke, A., Verkuyten, M., Çelebi, E., Acartürk, C. ve Onkun, S. (2017). Social identity continuity and mental health among Syrian refugees in Turkey. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52, 1317-1324. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1424-7>
- Şar E. ve Kuru N O. (2020). *İstanbul'da Suriyeli sığınmacılara yönelik tutumlar*. Araştırma Raporu 11, İstanbul: İstanpol Politik Araştırmalar Enstitüsü (İSTANPOL).
- T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2021). *Yıllara göre gecici koruma kapsamındaki Suriyeliler*. Ankara: GİGM. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2021, Kasım 27). *Sosyal medyada dolaşıma sokulan provokatif paylaşımlar hakkında*. Ankara: GİGM. Kasım 23, 2021 tarihinde. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/sosyal-medya-dolasima-sokulan-provokatif-paylasimlar-hakkinda>
- Temizkan, Ö. Y. (2019). Psikolojik güçlendirme ile psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkinin

- değerlendirilmesi: Devlet hastanesi örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(21), 640-665.
- Tobin, G. A. ve Begley, C. M. (2004). Methodological rigour within a qualitative framework. *Journal of Advanced Nursing*, 48(4), 388-396. doi:10.1111/j.1365-2648.2004.03207.x
- Tetlock, P. E., Kristel, O., Elson, B., Green, M. ve Lerner, J. S. (2000). The psychology of the unthinkable. Taboo tradeoffs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78,853-870.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. ve Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.
- Uçar, Z. (2020). Psikolojik sahiplik olgusunu örgütsel düzlemde ölçmek için ölçek geliştirme çalışması. *Journal of Business Research-Turk*, 10(3) 640-654. doi:10.20491/isarder.2018.492
- Verkuyten, M. (2018). The benefits of studying immigration for social psychology. *European Journal of Social Psychology*, 93, 225-239.
- Verkuyten, M. ve Martinovic, B. (2017). Collective psychological ownership and intergroup relations. *Perspectives on Psychological Science*, 12(6), 1021-1039. doi:10.1177/1745691617706514
- Verkuyten, M., Sierksma, J. ve Thijs, J. (2014). First arrival and owning the land: How children reason about ownership of territory. *Journal of Environmental Psychology*, 41, 58-64.
- Vignoles, V. L. (2011). Identity motives. K. Luycke, S. J. Schwartz ve V. L. Vignoles (Ed.) *Handbook of identity theory and research* içinde (s. 403-432). New York: NY: Springer.
- Walters, W. (2004). Secure borders, safe haven, and domopolitics. *Citizenship Studies*, 8, 237-260.
- Yeşil, Ü., Bancar, A. ve Budak, G. (2016). Psikolojik sahiplik kavramına ilişkin bir literatür incelemesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 59-82. doi:10.17494/ogusbd.57630.
- Zebian, S. ve Rochat, P. (2012). Judgment of land ownership by young refugee Palestinian and U.S. children. *International Journal of Behavioral Development*, 36, 449-456.

Ek1: Görüşme Soruları

1. Kendinizden, aile yaşantınızdan bize biraz bahseder misiniz?
2. Dini yaşamınız, dini inancınız, hatta politik görüşünüz hakkında neler söylemek istersiniz?
3. Varsa ailenizin geçmişinde ya da aile büyüklerinizin geçmişindeki göç deneyimlerini anlatabilir misiniz?
4. Türkiye’de Suriyeliler ve göç hakkında ne düşünüyorsunuz?
5. Göç meselesine nasıl bakıyorsunuz?
 - a) Neleri sorun olarak görüyorsunuz?
 - b) Sorunun kaynağı sizce ne olabilir?
 - c) Göçmenlerin ne gibi talepleri olabilir?
 - d) Vatandaşlık verilip verilmemesi konusunda neler düşünüyorsunuz?
 - d) Bu taleplerin hangisini karşılayabilir, hangilerini karşılayamayız?
 - e) Sorunları çözebilme adına neler yapılabilir? Çözüm önerileriniz nelerdir?

Algılanan Ebeveyn İzlemesi, Siber Zorbalık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler Ergenin Cinsiyetine Göre Farklılaşıyor mu?

Does the Associations among Perceived Parental Monitoring, Cyberbullying, and Life Satisfaction of Adolescents Differ in Boys and Girls?

Nilgün Türkileri¹, Damla Karlier Soydaş², Zehra Uçanok³

¹Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Nevşehir, Türkiye

²Uzm. Psk., Tarsus 1 Nolu T Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu, Mersin, Türkiye

³Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: N.T. 0000-0002-0033-2748;
D.K.S. 0000-0002-1322-6864;
Z.U. 0000-0003-3953-300X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nilgün Türkileri,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, 2000 Evler Mah. Zübeyde Hanım Cad. 50300 Nevşehir, Türkiye

E-posta/E-mail: nilturkileri@gmail.com

Yazar notu: Bu çalışma TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Projeleri (Proje No:108K424) kapsamında desteklenmiştir.

Başvuru/Submitted: 29.12.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested: 28.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 26.04.2021

Kabul/Accepted: 17.05.2021

Online Yayın/Published Online: 16.12.2021

Citation/Atf: Türkileri, N., Karlier Soydaş, D. ve Uçanok, Z. (2021). Algılanan ebeveyn izlemesi, siber zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler ergenin cinsiyetine göre farklılaşıyor mu? *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(3), 959-989
<https://doi.org/10.26650/SP2020-849445>

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı ilk ve orta ergenlik döneminde algılanan ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide siber zorbalığa maruz kalma ve siber zorbalık uygulamanın aracı rolünü ergenin cinsiyetine göre incelemektir. Algılanan ebeveyn izlemesi, ergenin okul dışı ve çevrimiçi aktiviteleri hakkında anne babasının bilgi sahibi olmasını ifade etmektedir. Yaşam doyumu ise benlik, okul, arkadaş, aile ve yaşanılan çevreden duyulan memnuniyeti kapsamaktadır. Çalışmanın örneklemini toplam 1395 (%52.5 kız ve %47.5 erkek) ortaokul ve lise öğrencisi ($Ort_{yaş} = 14.87$, $S = 2.04$) oluşturmuştur. Ergenlere Ebeveyn İzlemesi Ölçeği, Öğrenciler için Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği ve Sanal/Siber Zorbalık Ölçeği sınıf ortamında grup halinde uygulanmıştır. Bulgular, beklentiyle uyumlu biçimde, ebeveynlerinden daha fazla izleme algılayan ergenlerin daha yüksek düzeyde yaşam doyumu rapor ettiğini göstermiştir. Benzer şekilde, ebeveyn izlemesini daha yüksek algılayan ergenlerin daha düşük düzeyde siber zorbalık rapor ettikleri gözlenmiştir. Yapısal Eşitlik Modeli analiz sonuçlarına göre siber zorbalığa maruz kalmanın, hem kız hem de erkek ergenler için, ebeveyn izlemesi ile ergenin yaşam doyumu arasındaki pozitif yöndeki ilişkide kısmi aracı rol oynadığı görülmektedir. Öte yandan, sadece erkek ergenlerde ebeveyn izlemesi ile ergenin yaşam doyumu arasındaki ilişkide siber zorbalık uygulama kısmi aracı rol oynamaktadır. Ancak kızlarda siber zorbalık uygulama ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin anlamsız olmasından dolayı aracı testi edilmemiştir. Elde edilen bu yöndeki ilişkiler, ergenin cinsiyetinin önemli bir faktör olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde ise ergenlerde riskli davranışları azaltmada ve onların sağlıklı bireyler olarak yetişmelerinde anne babaların aktif izleme uygulamalarının rolünü vurgulayan görüşleri desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: İlk ve orta ergenlik, ebeveynlik uygulamaları, ebeveyn izlemesi, sanal/siber zorbalık, bireysel iyilik hali

ABSTRACT

The present study mainly aims to examine the relationship between perceived parental monitoring and life satisfaction during early and middle adolescence (aged between 12-18) and the mediating role of exposure to cyberbullying and cybervictimization in this relationship according to gender. Perceived parental monitoring refers to the knowledge of parents about the out-of-school and online activities of adolescents, whereas life satisfaction pertains to the level of satisfaction of students with their self, school, friends, family, and environment. The sample consisted of 1,395 (female: 52.5%; male: 47.5%) secondary school and high school students ($M = 14.87$, $SD = 2.04$). The participants completed a package of four self-report questionnaires, namely, a Demographic Information Form, the Parental Monitoring Scale, the Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale, and the Cyberbullying Scale in the classroom setting. As hypothesized, the results demonstrated that adolescents with perceived high levels of parental monitoring reported high levels of life satisfaction and low levels of cyberbullying. The results of structural equation modeling indicated that cybervictimization plays a partially mediating role in the positive relationship between parental monitoring and adolescent life satisfaction for both genders. However, cyberbullying partially mediates the relationship between parental monitoring and adolescent life satisfaction only in male adolescents. However, this mediating effect was not tested for the female participants due to the non-significance of the relationship between cyberbullying and life satisfaction. The relationship in this direction reveals that gender should be considered an important factor. In summary, these findings suggest that perceived parental monitoring plays a protective role in the general well-being of adolescents by reducing risky online behaviors, such as bullying in cyberspace.

Keywords: Early and middle adolescence, parental strategies, parental monitoring, cyberbullying, cybervictimization, well-being

EXTENDED ABSTRACT

Although adolescents spend progressively more time with peers and less time with parents (Larson, Richards, Moneta, Holmbeck, & Duckett, 1996), parental monitoring remains important during adolescence. Despite the numerous advantages of information and communication technologies, adolescents may experience certain risks associated with bullying on the Internet or using other digital tools. Therefore, parents are challenged to modify their monitoring strategies and to exceed conventional methods for protecting children from online risks. Research suggests that parental roles in online activities, such as active supervision and monitoring, may be considered protective factors, whereas restrictive control (e.g., imposing rules) may result in further risky behaviors associated with cybervictimization and cyberbullying (Baldry, Sorrentino, & Farrington, 2019). Although cyberbullying has been linked to many negative consequences, such as internalization and externalization problems (e.g., Mitchell, Wolak, & Finkelhor, 2008), studies that investigated the relationship between cyberbullying and adolescent life satisfaction are few (Moore, Huebner, & Hills, 2012; Navarro, Ruiz-Oliva, Larrañaga, & Yubero, 2015).

To fill this research gap, the present study aimed to examine the mediating role of cyberbullying and cybervictimization on the relationship between parental monitoring and life satisfaction during early and middle adolescence. The study predicted that perceived parental monitoring would be negatively related to cyberbullying/cybervictimization

and positively associated with life satisfaction. Moreover, the study hypothesized that cyberbullying/cybervictimization would mediate the relationship between parental monitoring and life satisfaction.

Method

The sample consisted of 1,395 secondary and high school students (female: 52.5%; male: 47.5%) with a mean age of 14.87 years. The schools were selected from six medium- and large-sized cities in Turkey. The adolescents completed a package of four self-report questionnaires, namely, a Demographic Information Form, the Parental Monitoring Scale (Kerr & Stattin, 2000; Sayıl et al., 2012); the Cyberbullying Inventory (Karlier-Soydaş & Uçanok, 2014), and the Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale (Huebner, 1994; Irmak & Kuruüzüm, 2008).

Results

The results revealed that parental monitoring negatively predicted cyberbullying but positively predicted life satisfaction for both genders. However, cyberbullying negatively predicted life satisfaction only for the male participants. Moreover, the relationship between cyberbullying and life satisfaction was non-significant for the female participants, which did not require testing for the mediating role of cyberbullying. For the male participants, adding cyberbullying into the model significantly decreased the relationship between perceived parental monitoring and life satisfaction from .36 to .33 ($z_{\text{male}} = 2.13, p < .01$). Thus, cyberbullying mediated the relationship between perceived parental monitoring and life satisfaction.

For the mediating role of victimization, parental monitoring negatively predicted cybervictimization but positively predicted life satisfaction, whereas cybervictimization negatively predicted life satisfaction for both genders. Furthermore, adding cybervictimization into the model significantly decreased the relationship between perceived parental monitoring and life satisfaction from .35 to .32 for the females and from .36 to .34 for the males ($z_{\text{female}} = 2.38, p < .01$; $z_{\text{male}} = 2.43, p < .01$). Thus, cybervictimization mediated the relationship between perceived parental monitoring and life satisfaction.

Discussion

Consistent with previous studies (e.g., Baldry et al., 2019), the current results indicated that perceived parental knowledge as an active monitoring strategy was related to less involvement in bullying via digital tools. Thus, research suggested that active and evaluative

monitoring, such as discussing online risks with children, were considered protective factors, whereas restrictive control, such as limiting Internet use, may be associated with high levels of bullying (e.g., Laird, Zeringue, & Lambert, 2018). Therefore, this study conceptualized parental monitoring as perceived parental knowledge about the online and offline activities, whereabouts, and companions of adolescents. Furthermore, research suggest that cyberbullies tend to morally disengage (Kowalski, Giumetti, Schroeder, & Lattanner, 2014). Thus, this study argued that perceived parental knowledge of online activities may help adolescents in adjusting their moral reasoning toward more prosocial acts in cyberspace. Moreover, in line with a few studies (e.g., Suldo & Huebner, 2004), the current findings suggested that parental monitoring is positively related to life satisfaction. Thus, these results supported the concept that parental knowledge, as a means of active monitoring, plays a pivotal role in protecting children from online risks and supporting their general well-being.

Finally, the results supported the hypothesis and suggested that cyberbullying/cybervictimization mediated the relationship between parental monitoring and life satisfaction. In other words, parental knowledge of the online communication of adolescents plays an important role in the well-being of adolescents through protection from involvement in cyberbullying/cybervictimization. To date, studies that focused on the relationship between cyberbullying and the well-being of adolescents are very few (e.g., Moore et al., 2012). In fact, psychologists throughout history have focused more on the negative aspects of people's lives and less on positive psychological well-being (Diener, Suh, Lucas, & Smith, 1999). Therefore, these results may have the potential to expand the growing literature on positive psychological effects related to adolescents.

The findings provide insights for understanding bullying and victimization in cyberspace. However, the generalizability of these results is subject to certain limitations, such as reliance on self-report measures and the cross-sectional nature of the design. Despite these limitations, the results support the view that parents should be aware of the benefits and risks of the digital age and actively use new strategies for supporting the health and well-being of their children.

Çocukluktan ergenliğe geçiş bir dizi gelişimsel değişikliği ve dönüşümü beraberinde getirmekte; ergenler yaş ilerledikçe aileleriyle daha az, akranlarıyla daha fazla vakit geçirmeye başlamaktadır (Larson, Richards, Moneta, Holmbeck ve Duckett, 1996). Bu doğrultuda akran ilişkileri oluşturma ve var olan ilişkileri sürdürme bahsedilen dönemin temel gelişimsel görevlerinden biridir. Bununla birlikte, ergenlik dönemi boyunca, ergenlerin anne babaları veya diğer bakım verenleri ile ilişkileri onların sağlıklı bir birey olarak yetişmesi ve psikolojik işlevsellikleri açısından önemini korumaktadır (Steinberg ve Silk, 2002). Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi, ergen sağlığı açısından birer tehdit unsuru olan internet tacizi ya da siber/sanal zorbalık gibi pek çok sorunu da gündeme getirmektedir. Siber zorbalık, bir kişi ya da grup tarafından kendini kolaylıkla savunamayan bir kişiye yönelik olarak elektronik temelli iletişim araçları yoluyla uygulanan saldırgan davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Smith ve ark., 2008, s. 376). Dolayısıyla internet tacizi, siber zorbalık ya da sosyal medya bağımlılığı gibi bu güncel sorunlar, ebeveynlik davranış ve stratejilerini de geleneksel uygulamaların dışına taşımayı gerektirmektedir.

Ebeveynlik uygulamalarının doğrudan sanal ortamdaki zorbalıkla ilişkisine yönelik bilgi birikiminin görece daha sınırlı olduğu ve bu uygulamaların ergenin psikolojik uyumu üzerindeki etkilerini ele alan araştırmaların önemli bir bölümünün de depresyon, kaygı gibi içe yönelim ile öfke, saldırganlık gibi dışa yönelim problemlerine odaklandığı görülmektedir (Kowalski, Giumetti, Schroede ve Lattanner, 2014). Dolayısıyla, yaşadıkları çok yönlü değişimlerle baş etme, kimlik arama ve özerklik kazanma, akran ilişkileri oluşturma ve sürdürme çabası içinde olan ergenlerin davranış ve hareketlerinin uygun ve yeterli şekilde izlenmesinin, sanal ortamda deneyimleyebilecekleri riskli davranışları azaltarak psikolojik iyiliklerine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, araştırmanın temel amacı ilk ve orta ergenliği temsil eden gelişimsel dönemde algılanan ebeveynlik uygulaması (izleme) ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide siber zorbalığa dahil olmanın aracı rolünü ergenin cinsiyetine göre incelemektir. Bu amaca yönelik olarak mevcut çalışmada ergenlerin deneyimlediği zorbalık hem bu tür davranışları uygulama (zorba) hem de bu davranışlara maruz kalma (kurban) boyutlarıyla ele alınarak ilgili alan yazının genişletilmesi hedeflenmiştir. Alan yazında olumlu kontrol uygulamalarından biri olarak değerlendirilen ve genellikle ergenin ev dışındaki aktiviteleri hakkında anne babanın bilgi sahibi olması olarak tanımlanan (Kerr ve Stattin, 2000) ebeveyn izlemesi bu çalışmada ‘çocuğunun internet

ortamındaki faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmasını' da kapsayacak biçimde ele alınmıştır.

Geleneksel Akran Zorbalığı ve Ebeveynlik Uygulamaları

Sanal ortamda deneyimlenen saldırganlığın ve zorbaca davranışların incelenmesinde büyük ölçüde okul zorbalığı ya da geleneksel akran zorbalığı alan yazınından faydalanılmaktadır (Olweus, 2013). Araştırmacılar neden bazı çocukların ya da ergenlerin daha sıklıkla zorbalığa dahil olduğunu belirlemeye çalışırken, Bronfenbrenner'in (1999) insan gelişimini, bireyin kendi özellikleri ile çevresi arasındaki ilişkilerin bir fonksiyonu olarak ele aldığı Biyoekolojik Modeli'nden yararlanmaktadır. Buna göre, insan gelişimi gibi karmaşık bir fenomen mikro düzeyden (yaş, cinsiyet gibi bireysel farklılıklar) makro düzeye doğru (kültürel ve evrensel değerler gibi) ancak sistematik bölümlere ayrılarak incelenebilir. Bu mikrosistemlerden birisi de aile dinamikleridir ve bu bağlamda, aile özelliklerinin siber zorbalık davranışları üzerindeki rolünü ele alan araştırmalar ebeveynlik stilleri, ebeveynlik uygulamaları, ebeveyn-ergen ilişki niteliği ve bağlanma güvenliği gibi çeşitli alanlara odaklanmaktadır (Hong ve Espelage, 2012). Örneğin, zorbalığa dahil olan çocukların ailelerinin daha tutarsız ve sert disiplin uyguladıkları, daha çok otoriter ebeveynlik stiline sahip oldukları ve saldırgan davranışları daha çok, olumlu sosyal etkileşimleri ise daha az pekiştirdikleri görülmektedir (Lereya, Samara ve Wolke, 2013). Diğer yandan, aşırı koruyucu ebeveynlik tutumları (Finnegan, Hodges ve Perry, 1998), sıcak ve destekleyici olmayan bir aile ortamı ve çocuğa kötü muameleyi içeren ebeveyn davranışları (Bolger ve Patterson, 2001) ile zorbalığa maruz kalma arasında pozitif yönde ilişkiler ortaya konmuştur.

Siber Zorbalık ve Ebeveyn İzlemesi

Ebeveynlik uygulamaları, anne babanın inançları, değerleri ve hedefleri doğrultusunda çocuklarını sosyalleştirmede kullandıkları davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Darling ve Steinberg, 1993). Bu uygulamalar ebeveyn desteği ve ebeveyn kontrolü olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır (Barber, Stolz ve Olsen, 2005). Ebeveyn desteği, anne ve babanın çocuğunun duygu ve düşüncelerine değer verdiğini göstermesi ve ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin kalitesi olarak ifade edilmektedir (Galambos, Barker ve Almeida, 2003). Ebeveyn kontrolü ise sevgiyi esirgeme ya da koşullu sunma, utandırma ve suçluluk yaratma gibi psikolojik kontrol ya da çocuğun davranışlarını aile içi kurallar ve sosyal normlar çerçevesinde düzene sokma ve denetim altına alma girişimini ifade eden davranışsal kontrol olarak kavramsallaştırılmaktadır (Barber, 1996). Bu kapsamda

ele alınan ebeveynlik uygulamalarından birisi de davranışsal kontrolün bir boyutu olan ebeveyn izlemesidir. İzleme, ergenin kendisini ebeveyninden ayrı bir birey olarak hissedebilmesi için gereken psikolojik özerkliğini kısıtlamadan, ergenin nerede ve kimlerle olduğunu, neler yaptığını ve akranlarıyla ilişkileri hakkında bilgi sahibi olma girişimini ifade etmektedir (Stattin ve Kerr, 2000). Araştırmalar ebeveyn izlemesinin, yaşam doyumu da dahil olmak üzere (Piko ve Hamvai, 2010) ergenin uyumu üzerinde olumlu etkisi olduğuna işaret etmektedir (Hoskins, 2014).

Günümüzde ergenler internete erişimin olduğu herhangi bir yerde, evlerinden hatta odalarından bile ayrılmadan akranlarıyla olan iletişimlerini sürdürebilmekte; dolayısıyla anne babalar da çocuklarının çevrimiçi faaliyetlerini kontrol edebilmek için ekstra çaba sarf etme gereği duyabilmektedirler. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2019) verilerine göre 2019 yılı hane halkı internet erişimi yaklaşık %88'e ulaşmıştır. Ayrıca internetin eğitim amaçlı kullanımı ülkemizde ve dünyada meydana gelen teknolojik gelişmelere paralel biçimde dramatik şekilde artmaktadır. Çocuklar ve ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini tek başlarına ve denetimsiz olarak kullanmaları internet ortamında meydana gelebilecek antisosyal davranışlar açısından bir risk faktörü olabilmektedir. Üstelik bazı anne babalar okul ortamı veya diğer sosyalleşme ortamlarına kıyasla sanal ortamı daha az tehlikeli bulmakta ve internette yasaklı sitelere ulaşım gibi tehlikeleri küçümseyebilmektedir (Livingstone ve Bober, 2004). Ayrıca ilk 'dijital yerliler' olarak adlandırılan ve teknolojinin içine doğan günümüz çocukları elektronik iletişim araçlarını kullanmada ebeveynlerinden daha üstün becerilere sahip olmaktadır (Palfrey ve Gasser, 2008). Bu durum, ebeveynlerin davranış ve uygulamalarını güncellemelerini; geleneksel olarak uyguladıkları strateji ve yöntemlerin dışında yeni izleme yöntemleri denemelerini kaçınılmaz hale getirmektedir.

Tüm bu bulgular ışığında, ergenlerin çevrimiçi davranışlarını kontrol etme ve izleme davranışları, *aktif izleme* (birlikte internete girme gibi), *değerlendirme* (internet güvenliği hakkında karşılıklı konuşup anlaşma gibi) ya da *kısıtlayıcı uygulamalar* (interneti sınırlama, kuralları empoze etme gibi) olarak ele alınmaktadır (Baldry, Sorrentino ve Farrington, 2019; Elsaesser, Russell, Ohannessian ve Patton, 2017; Kowalski ve ark., 2014). Araştırmacılar, ergen hakkında bilgi sahibi olan ebeveynlerin çocuklarını olumsuz davranışlara karşı koruyabileceklerini öne sürmekte ve yüksek düzeyde ebeveyn izlemesinin ergenlerin daha az problem davranışlarda bulunmalarıyla ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Jacobson ve Crockett, 2000; Kerr ve Stattin, 2000). Örneğin, internet gü-

venliği ve internet aktiviteleri konusunda karşılıklı anlaşarak kurallar konulması gibi aktif izleme ve değerlendirme uygulamalarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalmaya karşı koruyucu bir rolü olduğu gösterilmiştir (Floros, Siomos, Fisoun, Dafouli ve Geroukalis, 2013; Navarro, Serna, Martinez ve Ruiz-Oliva, 2013). Bu bağlamda yürütülen kapsamlı bir gözden geçirme çalışmasında ebeveyn rehberliği ve izlemenin siber zorbalık davranışları sergilemede koruyucu bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak aynı çalışmada aşırı koruyucu ebeveynlik uygulamalarının zorbalığa maruz kalmada bir risk oluşturduğuna dair elde edilen bulguların tutarlı olmadığı vurgulanmıştır (Nocentini, Fiorentine, Di Paola ve Menesini, 2018). Dahası, ergenin internet aktivitelerini kısıtlayıcı türden ebeveynlik uygulamalarının ergenin riskli davranışlarını arttırdığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Álvarez-García, Pérez, González ve Pérez, 2015). Örneğin, Meter ve Bauman (2018), okul çağı çocukları ve ilk ergenlik dönemini kapsayan çalışmalarında, algılanan yüksek düzeyde ebeveyn izlemesi ile sanal ortamda zorbalığa dahil olma arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu rapor etmiştir. Araştırmacılar, beklentinin tersi yönünde elde edilen bulguları çalışmanın enlemesine kesitsel doğasına işaret ederek açıklamışlardır. Buna göre, daha sıklıkla zorbaca davranışlar bildiren çocukların ve ergenlerin anne babalarının internet ortamındaki faaliyetler konusunda daha duyarlı hale gelebileceğini; dolayısıyla bu durumun da çocuklarda daha yoğun ve sıkı bir biçimde takip edildikleri yönünde bir algı oluşturabileceğini öne sürmüşlerdir. Benzer şekilde, internet ortamında ebeveynleri tarafından uygulanan kısıtlayıcı türde gözetim ve denetimin ergenlerin riskli çevrimiçi aktivitelerini artırdığına ilişkin bulgular elde edilmiştir (Sasson ve Mesch, 2014). Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, ebeveynin ergenin internet faaliyetlerine dair bilgi sahibi olmasını içeren aktif izleme uygulamalarının ergenin problem davranışlarının azaltılmasında olumlu bir etkiye sahip olduğu; ancak kısıtlayıcı türden izleme uygulamalarının etkililiğine yönelik ise çelişkili bulgular elde edildiği öne sürülmektedir (Laird, Zeringue ve Lambert, 2018).

Ebeveyn İzlemesi ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişkide Ergenin Cinsiyetinin Rolü

Ebeveyn izlemesinin siber zorbalığa dahil olmadaki rolü incelenirken ergenin cinsiyet ve etnik köken gibi bazı bireysel özellikleri de önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Wright (2017) kısıtlayıcı uygulamaların erkeklerden daha çok kız ergenler için siber zorbalığa maruz kalmada koruyucu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Araştırmacı bu durumun ebeveynlerin kız ergenlerin daha fazla risk altında olduğunu düşündüğü için onlara internet aktivitelerini daha fazla sınırlandırıcı uygulamalarda bu-

lunmalarından kaynaklanabileceğini önermiştir. Öte yandan, 13-20 yaşları arasında İtalyan gençlerle yapılan bir başka çalışmada ise siber zorbalığa hedef olduğunu bildiren kız ergenler daha yüksek düzeyde ebeveyn denetlemesi rapor etmiştir. Elde edilen bu yöndeki bulguyu araştırmacılar, yine anne babaların daha fazla endişe duyduğu için kızlarının faaliyetlerini daha fazla denetleme ihtiyacı duydukları şeklinde açıklamışlardır. Sözü edilen çalışmanın bulguları erkek ergenler için farklılaşmış ve sanal ortamda zorba davranışlar sergilemedeki risk faktörleri olarak erkek olmak, yaşça daha büyük olmak, internette daha fazla zaman geçirmek ve ebeveynin internet aktivitelerini kontrol etmesi olarak belirlenmiştir (Baldry ve ark., 2019). Amerika’da yapılan boylamsal bir çalışmada da Afrikalı Amerikalı ve beyaz Amerikalı ergenlerin rapor ettiği ebeveyn izlemesinin (aktiviteleri ve arkadaşları hakkındaki ebeveyn farkındalığı) kız ve erkek ergenlerde farklı örüntüler gösterdiği bulunmuştur (Low ve Espelage, 2013). Buna göre, beyaz Amerikalı kızlarda ebeveyn izlemesi sanal ortamda zorbalık uygulamaya olumsuz yönde etki ederken, ergenin alkol ve madde kullanımı gibi bireysel faktörler bu ilişkiye aracılık etmektedir. Öte yandan, erkek ergenler için ise hem aile içi şiddet hem de ebeveyn izlemesi siber zorbalığa dahil olmada risk faktörleri olarak gösterilmiş ve bu ilişkiye beyaz Amerikalı erkeklerde düşmanlık gibi bireysel özelliklerin ve Afrikalı Amerikalı erkeklerde depresif semptomların aracılık ettiği gözlenmiştir.

Siber Zorbalık ve Yaşam Doyumu

Sanal ortamda gerçekleşen zorbalık doğası gereği çoğu zaman doğrudan ve yüz yüze bir iletişimi içermemesine rağmen zorbalığa maruz kalan ergenler yoğun negatif duygular deneyimleyebilmektedir. Örneğin, kurbanların siber zorbalığa verdikleri duygusal tepkilerin başında stres, kaygı, utanç, üzüntü ve kızgınlık gelmektedir (Caspi ve Gorsky, 2006; Juvonen ve Gross, 2008; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın, 2008; Türkileri İnelöz ve Uçanok, 2013). Ayrıca internet tacizine hedef olan erkek ergenlerin, hedef olmayan erkek ergenlerle karşılaştırıldığında, depresif semptomlar göstermelerinin sekiz kat daha olası olduğu, kızlarda ise zorbalıkla depresyonun ilişkili olmadığı bulunmuştur (Ybarra, 2004). Diğer bazı çalışmalar ise cinsiyetten bağımsız olarak internette zorbalığa maruz kaldığını bildiren ergenlerde depresyon ve kaygının yaygın semptomlar olduğunu göstermiştir (Arıca, 2009; Espelage, Bosworth ve Simon, 2001; Kumpulainen, Räsänen ve Puura, 2001; Ybarra, Mitchell, Wolak ve Finkelhor, 2006). Ayrıca internette başkalarını taciz etmenin, gençlerin suçluluk ve depresif semptomlar bildirmeleri ile yüksek oranda ilişkili olduğu dikkati çekmektedir

(Mitchell, Wolak ve Finkelhor, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004). Diğer taraftan zorba-kurban statüsündeki ergenlerin duygusal problemler açısından en riskli durumda olduğu pek çok araştırmada vurgulanmıştır (Arıcak, 2009; Flaspohler, Elfstrom, Vanderzee, Sink ve Birchmeier, 2009; Wolak, Mitchell ve Finkelhor, 2007).

Yukarıda aktarılan bulgular ışığında, sanal ortamda deneyimlenen zorbalığın aynı zamanda ergenin hayatını anlamlı hale getiren pozitif içsel gücünü de olumsuz yönde etkileyebileceği öne sürülebilir. Bireysel iyilik hali, bireyin yaşadığı olaylara verdiği pozitif duygusal tepkileri ya da yaşamdan alınan doyum gibi bilişsel yargıları içermektedir (Myers ve Diener, 1995). Yaşam doyumunun çocuklar ve ergenlerde duygusal ve sosyal işlevsellikle pozitif yönde ilişkili olduğuna işaret eden araştırma bulguları mevcuttur (Huebner, 2004). Yaşamın çeşitli alanlarına ilişkin olumlu değerlendirmelerin artmasının yaşamdan alınan doyum ve genel bireysel iyilik halini arttırdığı düşünülmekte; aile, okul ve akran çevresine ilişkin algılanan doyumun azalmasının ergenin olumsuz davranışlara dahil olma sıklığıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Flaspohler ve ark., 2009; Hilooğlu, 2009). Bu bağlamda yürütülen çalışmalarda okulda zorbalığa maruz kalan ergenlerin okula bağlılıklarının daha düşük düzeyde olduğu, akranlarından daha az destek algıladıkları ve bu durumun da yaşamdan alınan düşük doyumla ilişkili olduğu gözlenmiştir (Hilooğlu, 2009; Valois, Kerr ve Huebner 2012; You ve ark., 2008). Zorbalığa maruz kalanların yanı sıra, zorbalık uygulayan ergenlerin de yaşamdan aldıkları doyumun azaldığı gözlenmiştir (Flaspohler ve ark., 2009).

Siber zorbalık ve yaşam doymumu arasındaki ilişkiye dair sınırlı sayıdaki çalışmada da siber zorbalığa hedef olanların (Moore, Huebner ve Hills, 2012; Navarro, Ruiz-Oliva, Larrañaga, ve Yubero, 2015) ve zorbalık uygulayanların (Moore ve ark., 2012) daha düşük düzeyde yaşam doymumu rapor ettikleri gözlenmiştir. Yaşamlarına ilişkin daha az doyum algılayan ergenlerin internet kullanımları sırasında kişisel bilgilerin paylaşılması, internette tanışılan kişilerle dışarıda da görüşülmesi, istenmeyen ve taciz edici konuşmalara devam edilmesi gibi riskli davranışlarda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Livingstone ve Helsper, 2007).

Tüm bulgular ışığında ergenlerin gelişimsel sonuçları üzerinde anne babaların etkilerine ilişkin anlayışı genişletecek araştırmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Bu noktadan hareketle, araştırmanın temel amacı ilk ve orta ergenliği temsil eden gelişimsel dönemde algılanan ebeveyn izlemesi ile yaşam doymumu arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide siber

zorbalığa dahil olmanın aracı rolünü ergenin cinsiyetine göre incelemektir. Belirlenen amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H1. Ergenin ebeveynlerinden algıladığı izleme davranışı sanal ortamda zorbalık uygulama ve zorbalığa maruz kalma ile negatif yönde ilişkili olacaktır.

H2. Ergenin ebeveynlerinden algıladığı izleme davranışı yaşamın farklı alanlarından alınan doyum ile pozitif yönde ilişkili olacaktır.

H3. Algılanan ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide siber zorbalık uygulama ve siber zorbalığa maruz kalma aracı bir role sahip olacak ve bu aracı rol ergenin cinsiyetine göre farklılaşacaktır.

Ancak, sanal ortamda zorbalığa dahil olmada cinsiyet açısından elde edilen bulguların çelişkili olması (örn., Baldry ve ark., 2019; Low ve Espelage, 2013) nedeniyle yukarıda öngörülen bağlantıların ergenin cinsiyetine göre hangi yönde değişeceğine ilişkin hipotez oluşturulmamıştır. Bu nedenle hipotezler her iki cinsiyet için ayrı ayrı sınanmıştır.

YÖNTEM

Örnekleme

Bu çalışma, ilk ve orta ergenlik döneminde okul ortamında ve sanal ortamda deneyimlenen zorbalığı farklı yönleriyle ele alan kapsamlı bir projenin bir bölümünü oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini 6 farklı şehir merkezinde (Ankara, İstanbul, Hatay, Mersin, Gaziantep ve Malatya) yaşayan, 2009-2010 eğitim-öğretim yılında ortaokul ve liseye devam eden öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmada toplam 1432 ergene ulaşılmış; ancak cinsiyetini belirtmeyen ve aşırı değerler analizi ile belirlenen 37 ergen analizlere dahil edilmemiştir. Böylelikle örnekleme yaşları 12 ile 18 arasında değişen ($Ort_{yaş} = 14.87$, $SS = 2.04$) toplam 1395 ergen (%47.5'i erkek, %52.5'i kız) oluşturmuştur. Katılımcıların anne ve babalarının yaklaşık %60'ı lise ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir ve %59'u kendilerini orta gelir grubunda algılamışlardır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Katılımcıların demografik özellikleri kişisel bilgi formu ile belirlenmiştir. Cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, anne-babanın mesleği ve eğitim düzeyi ile algılanan gelir düzeyine ilişkin bilgiler yer almıştır.

Sanal/Siber Zorbalık Ölçeği. Son altı ayda internet veya cep telefonu yoluyla maruz kalınan ve/veya bir başkasına uygulanan zorbalık davranışlarını belirlemek için kullanılmaktadır. Ölçek, Siber Zorbalık Envanteri (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Topçu, 2008) temel alınarak yeniden düzenlenmiş ve psikometrik özellikleri sınanmıştır (Burnukara, 2009; Burnukara ve Uçanok, 2012). Kendini bildirim türünde olan ölçek, 4'lü Likert tipi puanlanmaktadır. Toplam 26 maddeden oluşmakta ve elektronik platformlar, forum siteleri, web siteleri, messenger, cep telefonu ve e-posta yoluyla meydana gelen zorbalık davranışı örneklerini içermektedir (örn., “*İnternette hakkımda dedikodular/olumsuz söylentiler yayarlar*”). Ölçeğin kurban ve zorba olmak üzere paralel iki formu bulunmaktadır; bu örneklem için Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları sırasıyla .92 ve .93'tür (Karlıer-Soydaş ve Uçanok, 2014).

Öğrenciler için Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği. Ergenlerin yaşamlarının farklı alanlarına ilişkin doyum profilini ortaya koymayı hedefleyen ölçek, Huebner (1994) tarafından geliştirilmiştir. Toplamda 5 alt boyuttan (benlik, okul, arkadaş, aile ve yaşanılan çevreden) oluşmaktadır. 4'lü Likert tipi puanlanan ölçekte toplam 40 madde yer almaktadır (örn., “*Ailemle birlikte olmaktan hoşlanırım*”). Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Irmak ve Kuruüzüm (2008) tarafından gerçekleştirilmiş ve sözü edilen çalışmada öğrencilerin kendilerini 4'lü Likert tipi yerine 5'li Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirmeleri istenmiştir. Faktör analizi ile ilgili bulgular, ölçeğin orijinalinde olduğu gibi çoklu faktör yapısına sahip olduğunu ve boyutların birbirinden güvenilir bir biçimde ayrıştığını ortaya koymuştur. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı benlik için .77, okul için .78, arkadaşlar için .82, aile için .83 ve yaşanılan çevre için .76'dir. Bu araştırma kapsamında ölçeğin psikometrik özellikleri yeniden incelenmiş, faktör yükleri .30'un altında olan “Okul benim için ilginçtir” ve “Bu şehir kötü insanlarla dolu” maddeleri analizlere dahil edilmemiştir. Ölçeğin mevcut örneklemde Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları sırasıyla benlik için .74, okul için .80, arkadaşlar için .82, aile için .86, yaşanılan çevre için .80 olarak bulunmuştur.

Ebeveyn Bilgisi: İzleme Ölçeği. Ölçek, ergenlerin özellikle okul dışındaki hareket ve etkinlikleri ve bunların zamanı ve süresiyle ilgili olarak anne babaların sahip olduğu bilgiyi değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir (Kerr ve Stattin, 2000; Stattin ve Kerr, 2000). 5'li Likert tipi üzerinden (5 - her zaman haberi olur, 1 - hiçbir zaman haberi olmaz) puanlanan ölçekten alınan yüksek puan, ergene göre ebeveyninin daha fazla bilgi sahibi olduğuna işaret etmektedir. Tek faktörden ve toplam 9 maddeden oluşan ölçeğin

Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .85, test-tekrar test güvenilirliği ise .83 olarak bulunmuştur. Uyarlama çalışması sırasında ölçekteki “Geçen ay/gece nerede olduğunu bilmediği oldu mu?” maddesi çıkartılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .86’dır (Sayıl ve ark., 2012).

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda ölçeğe internet ve cep telefonu ile ilgili üç yeni madde eklenmiştir; “Anne ve babamın bilgisayarı/interneti hangi amaçla kullandığımdan” “Anne ve babamın cep telefonunu hangi amaçla kullandığımdan” ve “Anne ve babamın internette hangi sitelere girdiğimden” (1-hiçbir zaman haberi olmaz, 5- her zaman haberi olur). Bu üç madde de dahil edilerek toplam 11 maddeye uygulanan temel bileşenler analizi sonucunda toplam değişimin %58’ini açıklayan ve .67 ile .83 arasında değişen faktör yüklerine sahip tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu şekilde ölçeğin son halinin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .93’tür.

İşlem

Araştırma için Milli Eğitim Bakanlığı ve etik kurul izinleri alındıktan sonra ulaşılabilirliği daha kolay olan altı şehir merkezi seçilmiştir. Her şehir merkezinde ilköğretim ve lisedeki her sınıf düzeyinden öğrencinin temsil edilmesi hedeflenerek okul yönetimleri tarafından çalışmaya katılmayı kabul eden okullara gidilmiştir. Bu şekilde araştırmanın örneklemi uygun örneklem yöntemi (convenience sampling) ile belirlenmiştir. Okul yönetimi tarafından ailelere projenin kapsamı, amacı ve yürütülmesi konusunda gerekli bilgilendirme yapıldıktan sonra uygulamalar, okul yönetimi ve öğretmenlerle ortaklaşa belirlenen ders saatleri içerisinde, sınıf ortamında ve grup halinde gerçekleştirilmiştir. Ergenler ölçekleri yanıtlamaya başlamadan önce araştırmanın amacı hakkında kısaca bilgilendirilmiş; kimliklerinin gizli kalacağı, katılımın gönüllülük esasına dayandığı ve istedikleri takdirde araştırmaya katılmaktan vazgeçebilecekleri söylenmiştir. Ölçeklerin yanıtlanması yaklaşık olarak bir ders saati (45 dakika) içerisinde tamamlanmıştır.

BULGULAR

Ergenin Cinsiyeti ve Sınıf Düzeyine Göre Siber Zorbalığa Dahil Olma Sıklığı

Araştırmanın temel analizlerine geçmeden önce ergenlerin siber zorbalığa dahil olma sıklığı incelenmiştir. Cinsiyete ve sınıf düzeyine göre siber zorbalık uygulama ve siber zorbalığa maruz kalma puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA uygulanmıştır. Box’s M testi sonucunda varyansların homojenliği varsayımı-

nın karşılanmadığı görüldüğünden Pillai's Trace kriteri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre cinsiyet ve sınıf düzeyinin temel etkisi anlamlıdır (sırasıyla Pillai's Trace = .05, $F_{(2,1380)} = 34.24, p < .001, \eta^2 = .05$; Pillai's Trace = .03, $F_{(12,2762)} = 3.62, p < .001, \eta^2 = .02$). Post hoc sonuçlarına göre zorbalığa maruz kalma ve uygulama için cinsiyetler arasındaki fark anlamlıdır (sırasıyla $F_{(1,1381)} = 35.08, p < .001, \eta^2 = .02$; $F_{(1,1381)} = 67.72, p < .001, \eta^2 = .05$). Buna göre, kızların zorbalığa maruz kalma ($Ort. = 1.11; SS = .21$) ve uygulama ($Ort. = 1.05; SS = .15$) puan ortalamaları erkeklerin zorbalığa maruz kalma ($Ort. = 1.20; SS = .39$) ve uygulama ($Ort. = 1.17; SS = .39$) puan ortalamalarından daha düşüktür. Zorbalık uygulama açısından sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık görülmezken, zorbalığa maruz kalmada anlamlı bir farklılık elde edilmiştir ($F_{(6,1381)} = 4.49, p < .001, \eta^2 = .02$). İleri analize göre zorbalığa maruz kalma için altıncı sınıfların ortalamaları ($Ort. = 1.23; SS = .45$), dokuzuncu ($Ort. = 1.12; SS = .24$) ve onuncu ($Ort. = 1.10; SS = .20$) sınıfların ortalamalarından; sekizinci sınıfların ortalamaları ($Ort. = 1.19; SS = .33$), onuncu sınıfların ortalamalarından ($Ort. = 1.10; SS = .20$) anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

Ebeveyn İzlemesi ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Siber Zorbalığın Aracı Rolünün Sınanması

Bu araştırmada ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide siber zorbalığa maruz kalma ve uygulamanın aracı rolü Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın temel hipotezlerinin test edilmesinden önce araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı ile incelenmiştir. Değişkenler arası ilişkilere bakıldığında, beklentiyle uyumlu biçimde, hem kız (aile alt boyutu için $r(2, 731) = .47; p < .001$; arkadaş alt boyutu için $r(2, 731) = .21; p < .001$; okul alt boyutu için $r(2, 731) = .27; p < .001$; benlik alt boyutu için $r(2, 731) = .19; p < .001$; yaşanan çevre alt boyutu için $r(2, 731) = .27; p < .001$) hem de erkek ergenlerde (aile alt boyutu için $r(2, 657) = .39; p < .001$; arkadaş boyutu için $r(2, 657) = .20; p < .001$; okul alt boyutu için $r(2, 657) = .26; p < .001$; benlik alt boyutu için $r(2, 657) = .22; p < .001$; yaşanan çevre alt boyutu için $r(2, 657) = .23; p < .001$) ebeveyn izlemesi, yaşam doyumunun tüm alt boyutları ile pozitif ve siber zorbalığa zorba (erkek ergenler için $r(2, 657) = -.18; p < .001$; kız ergenler için $r(2, 731) = -.19; p < .001$) ve kurban (erkek ergenler için $r(2, 657) = -.13; p < .01$; kız ergenler için $r(2, 731) = -.18; p < .001$) olarak dahil olma ile negatif yönde ilişkilidir. Siber zorbalığa maruz kalma ile yaşam doyumunun tüm alt boyutları (benlik alt boyutu dışında) hem kız (aile alt boyutu için $r(2, 731) = -.13; p < .01$; arkadaş alt boyutu için $r(2, 731) = -.18; p < .001$; okul alt boyutu için $r(2, 731) = -.14; p$

< .001; yaşanılan çevre için $r(2, 731) = -.13; p < .01$) hem de erkek ergenlerde negatif yönde ilişkilidir (aile alt boyutu için $r(2, 660) = -.10; p < .05$; arkadaş alt boyutu için $r(2, 660) = -.15; p < .001$; okul alt boyutu için $r(2, 660) = -.14; p < .001$; yaşanılan çevre için $r(2, 660) = -.17; p < .001$). Siber zorbalık uygulama ile yaşam doyumu arasındaki ilişki incelendiğinde ise kız ergenlerde aile ($r(2, 731) = -.08; p < .05$) ve okul alt boyutları negatif yönde ilişkilirken ($r(2, 731) = -.11; p < .01$), erkek ergenlerde okul ($r(2, 660) = -.14; p < .001$), arkadaş ($r(2, 660) = -.12; p < .01$) ve yaşanılan çevre alt boyutları negatif yönde ilişkilidir ($r(2, 660) = -.13; p < .01$). Son olarak, siber zorbalığa maruz kalma ile uygulama arasında hem erkek ($r(2, 660) = .67; p < .001$) hem kız ergenlerde pozitif yönde ($r(2, 731) = .48; p < .001$) anlamlı ilişki bulunmuştur (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Kız ve Erkek Ergenler için Bütün Değişkenlerin Pearson Korelasyon Katsayıları, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	Erkek ergen Ort. (SS)	Kız ergen Ort. (SS)
1. Ebev. İz.	-	.47***	.21***	.27***	.19***	.27***	-.18***	-.19***	3.63 (1.02)	4.10 (.85)
2. YD (Aile)	.39***	-	.44***	.33***	.46***	.48***	-.13**	-.08*	4.18 (.78)	4.20 (.87)
3. YD (Arkadaş)	.20***	.37***	-	.41***	.57***	.38***	-.18***	-.04	4.12 (.72)	4.20 (.71)
4. YD (Okul)	.26***	.36***	.31***	-	.33***	.38***	-.14***	-.11**	3.42 (.85)	3.54 (.88)
5. YD (Benlik)	.22***	.48***	.53***	.29***	-	.30***	-.03	.02	4.21 (.60)	4.23 (.63)
6. YD (Çevre)	.23***	.44***	.38***	.36***	.38***	-	-.13**	-.03	3.68 (.90)	3.57 (.91)
7. SK	-.13**	-.10*	-.15***	-.14***	-.07	-.17***	-	.48***	1.20 (.39)	1.11 (.21)
8. SZ	-.18***	-.07	-.12**	-.14***	-.06	-.13**	.67***	-	1.17 (.39)	1.05 (.15)

Not. Tablonun alt yarısındaki değerler erkek ergenlere, üst yarısındaki değerler kız ergenlere aittir; YD: Yaşam Doyumu, Ebev. İz.: Ebeveyn İzlemesi, SK: Sanal Kurban, SZ: Sanal Zorba; * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$

Analiz Yöntemi. Araştırmanın aracı değişkenine yönelik hipotezlerinin sınanmasıyla ilgili analizlerde Lisrel 8.54 (Jöreskog ve Sörbom, 1999) programı kullanılmıştır. Veri incelendiğinde zorbalık ölçümlerinin doğası gereği tek yönlü ve çok yönlü normallik sayılıtısının sağlanamadığı görülmüş, bu nedenle asimptotik kovaryans matrisi kullanılmış ve Satorra-Bentler Ki Kare (SBS χ^2 ; Satorra ve Bentler, 1994) değeri temel alınmıştır. Önerilen model ile verinin uyumu RMSEA (*Root-Mean-Square Error of Approximation*), CFI (*Comparative Fit Indices*) ve SRMR (*Standardized Root Mean Square Residual*) göstergeleriyle değerlendirilmiştir. Bu araştırma için kabul edilebilir uyum indeksleri RMSEA ve SRMR için .08 ve altı (Hu ve Bentler, 1999); CFI için .95 ve üzeri olarak belirlenmiş ve aracı etkideki düşme Sobel testi ile (Sobel, 1982) değerlendirilmiştir.

Ölçüm Modeli Sonuçları. Siber zorbalık (zorbalık uygulama ve zorbalığa maruz kalma) ve ergenin cinsiyetine göre (kız, erkek) ayrı ayrı üretilen ölçüm modellerinde tek boyutlu yapıya sahip olan ebeveyn izlemesi ve siber zorbalığa dahil olma değişkenleri için madde parselleme (Hau ve Marsh, 2004) yöntemi kullanılmıştır. Buna göre ebeveyn izlemesi ve siber zorbalığa dahil olma seçkisiz olarak oluşturulan üç parsel değişkenle; yaşam doyumu ise çok boyutlu yapısından dolayı benlik, okul, arkadaş, aile ve yaşanılan çevre alt ölçeklerini oluşturan beş boyutla temsil edilmiştir. Böylece model üç gizil değişken ve 11 gösterge üzerinden test edilmiştir. Sonuçta hem kızlarda hem de erkeklerde üretilen ölçüm modelinin veri ile görece iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Bu noktadan hareketle ölçüm modelinin modifikasyon indeksleri incelenmiştir. Modelde değişiklik indeksi farklı gizil değişkenlerin göstergeleri olan ebeveyn izlemesi ile aileye dair yaşam doyumu arasındaki hataların eklenerek ilk modelin kuvvetlendirilmesini önermiştir. Bu durumun “Anne babamla zaman geçirmekten hoşlanırım” gibi maddelerin yer aldığı yaşam doyumu ölçümü ile “Anne ve babamın boş zamanlarımda ne yaptığımdan haberi olur” gibi maddelerin yer aldığı ebeveyn izlemesi ölçümünün aynı hedef kişiye yönelik doldurulmasından kaynaklandığı düşünülmüştür. Bu nedenle aile alt boyutu ilerleyen analizlere dahil edilmemiştir. Böylece model üç gizil değişken ve 10 gösterge üzerinden test edilmiştir.

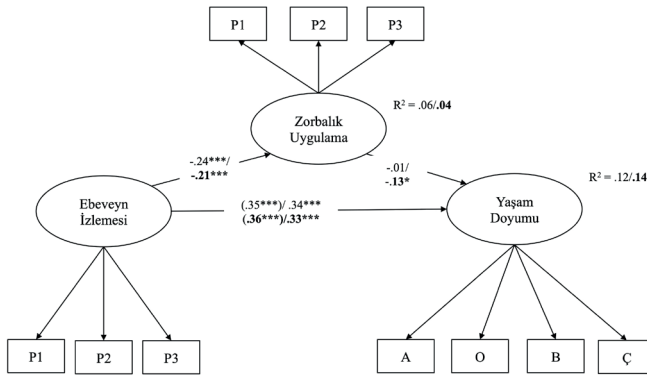
Siber zorbalık uygulama (*zorba*) modelinin hem kızlarda [SBS_ χ^2 (32, $N = 733$) = 110.68, $p < .001$, RMSEA = .06, SRMR = .05, CFI = .97] hem de erkeklerde [SBS_ χ^2 (33, $N = 662$) = 112.32, $p < .001$, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .97] veri ile iyi uyum gösterdiği ve ölçüm modelinin uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Ölçüm modelindeki gizil değişkenler arasındaki yapısal korelasyonlar incelendiğinde, kız ve erkek ergenlerde algılanan ebeveyn izlemesinin siber zorbalık uygulama ile olumsuz, yaşam doyumuyla olumlu yönde; siber zorbalık uygulamanın ise sadece erkeklerde yaşam doyumuyla olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Siber zorbalığa maruz kalma (*kurban*) modelinin hem kızlarda [SBS_ χ^2 (32, $N = 733$) = 114.19, $p < .001$, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .98] hem de erkeklerde [SBS_ χ^2 (33, $N = 662$) = 142.24, $p < .001$, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .97] veri ile iyi uyum gösterdiği ve ölçüm modelinin uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Ölçüm modelindeki gizil değişkenler arasındaki yapısal korelasyonlar incelendiğinde, kız ve erkek ergenlerde algılanan ebeveyn izlemesinin siber zorbalığa maruz kalma ile olumsuz, yaşam doyumu ile olumlu yönde;

siber zorbalığa maruz kalmanın ise yaşam doyumuyla olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmüştür.

Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları.

Doğrudan Etkiler. Zorba ve Kurban modelleri için ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumunu arasındaki doğrudan ilişki kız ve erkek ergenler için ayrı ayrı yapılan analizle incelenmiş; hem kızlarda [SBS_ χ^2 (13, $N = 733$) = 80.00, $p < .001$, RMSEA = .08, SRMR = .05, CFI = .97] hem de erkeklerde [SBS_ χ^2 (13, $N = 662$) = 60.20, $p < .001$, RMSEA = .07, SRMR = .04, CFI = .98] modelin veri ile iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Ebeveyn izlemesinin ergenin yaşam doyumundaki varyansın kızlarda %12'sini, erkeklerde ise %13'ünü açıkladığı görülmüştür. Ebeveyn izlemesi hem kızlarda hem de erkeklerde yaşam doyumunu ($\beta_{\text{kız}} = .35$, $p < .001$; $\beta_{\text{erkek}} = .36$, $p < .001$) pozitif yönde yordamaktadır.

Aracı Etkiler. Ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiye siber zorbalık uygulama eklenerek oluşturulan aracı etki modeli (*zorba modeli*) kız ve erkek ergenlerde ayrı ayrı incelenmiş, hem kızlarda [SBS_ χ^2 (32, $N = 733$) = 110.68, $p < .001$, RMSEA = .06, SRMR = .05, CFI = .97] hem de erkeklerde [SBS_ χ^2 (32, $N = 662$) = 75.10, $p < .001$, RMSEA = .05, SRMR = .04, CFI = .98] modelin veri ile iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Kız ve erkek ergenlerde siber zorbalık modeli için elde edilen ilişkiler ve gizil değişkenlerde açıklanan varyans değerleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

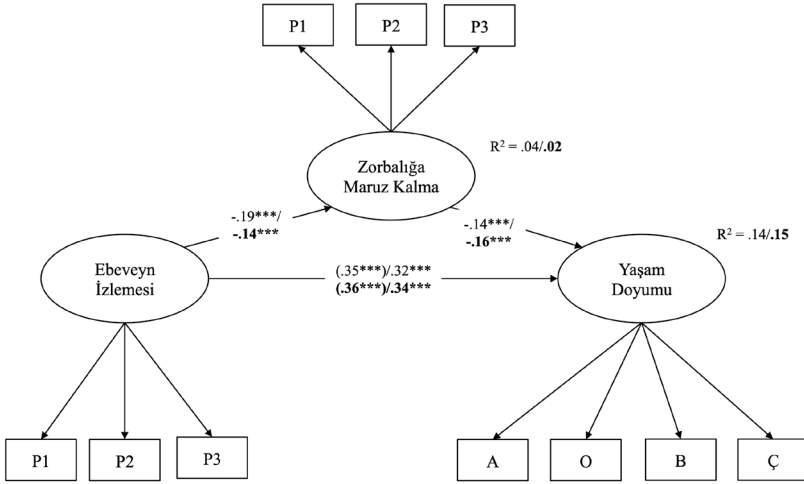
Şekil 1. Kız ve Erkeklerde Zorba için Ölçüm Modeli ve Gizil Değişkenler Arasındaki Yapısal Korelasyonlar

Not. Koyu renkli değerler erkek örneklemine, parantez içindeki değerler doğrudan etkilere aittir; R^2 : Sırasıyla kız ve erkek modellerinde gizil değişkende açıklanan varyansı göstermektedir. P1: Birinci parsel değişken, A: Arkadaşlar, O: Okul, B: Benlik, Ç: Çevre; * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Hem kızlarda hem de erkeklerde ebeveynin izleme davranışının zorbalık uygulama-yı negatif yönde, yaşam doyumunu ise pozitif yönde yordadığı; sadece erkeklerde zor-

balık uygulamanın yaşam doyumunu negatif yönde yordadığı bulunmuştur. Ancak kızlarda siber zorbalık uygulama ile yaşam doymumu arasındaki ilişkinin anlamsız olmasından dolayı aracı ilişki test edilmemiştir. Ebeveynin ergeni izleme davranışı ve yaşam doymumu arasındaki ilişkide zorbalığın aracı rolü incelendiğinde, erkeklerde algılanan ebeveyn izlemesi ve yaşam doymumu arasındaki doğrudan ilişkinin siber zorbalığın eşitliğe dahil edilmesiyle .36'dan .33'e düştüğü ve bu düşüşün anlamlı olduğu görülmüştür ($z_{\text{erkek}} = 2.13, p < .01$). Sonuçta erkeklerde ebeveynin izleme davranışı ve yaşam doymumu arasındaki ilişkiye ergenin siber zorbalık uygulamasının kısmi olarak aracılık ettiği bulunmuştur.

Ebeveyn izlemesi ve yaşam doymumu arasındaki ilişkiye siber zorbalığa maruz kalma eklenerek oluşturulan aracı etki modeli (*kurban modeli*) kız ve erkek ergenlerde ayrı ayrı incelenmiş, hem kızlarda [$SBS_ \chi^2 (32, N = 733) = 114.19, p < .001, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .98$] hem de erkeklerde [$SBS_ \chi^2 (32, N = 662) = 97.62, p < .001, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .98$] modelin veri ile iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Kız ve erkek ergenlerde siber zorbalığa maruz kalma modeli için elde edilen ilişkiler ve gizil değişkenlerde açıklanan varyans değerleri Şekil 2' de gösterilmiştir.

Şekil 2. Kız ve Erkeklerde Kurban için Ölçüm Modeli ve Gizil Değişkenler Arasındaki Yapısal Korelasyonlar

Not. Koyu renkli değerler erkek örneklemine, parantez içindeki değerler doğrudan etkilere aittir; R²: Srasıyla kız ve erkek modellerinde gizil değişkende açıklanan varyansı göstermektedir. P1: Birinci parsel değişken, A: Arkadaşlar, O: Okul, B: Benlik, Ç: Çevre; *p < .05, **p < .01, ***p < .001.

Hem erkeklerde hem de kızlarda ebeveynin izleme davranışının zorbalığa maruz kalmayı negatif yönde, yaşam doymumunu ise pozitif yönde; zorbalığa maruz kalmanın

da yaşam doyumunu negatif yönde yordadığı bulunmuştur. Sonuçta ebeveynin izleme davranışı ile yaşam doyumunu arasındaki doğrudan ilişkinin kızlarda .35'den .32'ye; erkeklerde .36'dan .34'e düştüğü ve bu düşüşün anlamlı olduğu görülmüş ($z_{kız} = 2.38, p < .01$; $z_{erkek} = 2.43, p < .01$); hem kızlarda hem de erkeklerde ebeveynin izleme davranışı ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkiye siber zorbalığa maruz kalmanın kısmi olarak aracılık ettiği bulunmuştur.

TARTIŞMA

Bu çalışmanın temel amacı ergenin algıladığı ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide siber zorbalığa dahil olmanın aracı rolünü incelemektir. Elde edilen bulgular, araştırmanın aracı etki hipotezini destekleyerek, sanal ortamda sergilenen zor-baca davranışların, algılanan ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumunu arasındaki pozitif yöndeki ilişkiyi kısmen açıkladığını göstermiştir. Araştırmanın diğer hipotezleri algılanan ebeveyn izlemesinin doğrudan etkileriyle ilgilidir. Buna göre beklentiyle uyumlu biçimde, ebeveynlerinden daha fazla izleme algılayan ergenler daha yüksek düzeyde yaşam doyumunu bildirmiştir. Benzer şekilde, ebeveyn izlemesini daha yüksek algılayan ergenlerin, sanal ortamda zor-baca davranışlara daha az dahil oldukları gözlenmiştir.

Araştırmanın doğrudan etki hipotezleri ile ilgili bulgular, hem kızlarda hem de erkeklerde algılanan ebeveyn izlemesinin zorbalığa hedef olmayı ve zor-baca davranışlar sergilemeyi azalttığını göstermiştir. Bu bulgu, ergenlik döneminde çocuğa sahip anne babaların aktif izleme davranışlarının, yani ergenin nerede, ne zaman ve kimlerle ne yapıyor olduğuna dair bilgi sahibi olmasının siber zorbalık gibi problem davranışlara dahil olmada koruyucu bir faktör olduğunu gösteren çalışmaların bulgularıyla tutarlı görünmektedir (Floros ve ark., 2013; Low ve Espelage, 2013; Navarro ve ark., 2013; Nocentini ve ark., 2018; Shapka ve Law, 2013). Ancak ebeveyn izlemesi ve siber zorbalık ilişkisini ele alan çalışmalar incelendiğinde çelişkili bulgulara da rastlanmaktadır. Buna göre, bu çalışmada rapor edilen bulgunun aksine, ebeveyn izlemesinin siber zorbalığa dahil olmayı arttırdığına işaret eden çalışmalar da mevcuttur (Álvarez-García ve ark., 2015; Low ve Espelage, 2013; Sasson ve Mesch, 2014). Bu yönde elde edilen bulgular, bazı araştırmalarda, ebeveynin aktif izleme davranışlarının yerine kısıtlayıcı ebeveynlik uygulamalarının ele alınmasından kaynaklanıyor olabilir. Bir başka deyişle, izlemenin siber zorbalığa dahil olmada bir risk faktörü olabileceğini öne süren araştırmacılar, ebeveynlerin geleneksel olarak daha sıklıkla uyguladıkları ve ergenin özerkliğini kısıtlayıcı

uygulamalara atf yaparak (Laird ve ark., 2018), ergenlik döneminin bir özgürlük arayışı ve ergenin kendi kimliğini oluşturabilmesi için özerkleşme hareketlerinin başladığı dönem olduğuna dikkat çekmektedir (Noom, Deković ve Meeus, 1999). Ergenler, bu dönemde kendi sınırlarını keşfeder ve ilk kez birtakım sorumlulukları deneyimlerler. Buna bağlı olarak, davranışlarının aşırı derecede kontrol edildiğini ve kişisel sınırlarının aşıldığını hisseden ergenlerin negatif duygusal tepkiler deneyimledikleri gözlenmiştir (Hawk, Hale, Raaijmakers ve Meeus, 2008; Kakihara, Tilton-Weaver, Kerr ve Stattin, 2010; Laird ve ark., 2018). Ergenin, anne babasını bir ‘helikopter’ gibi kendisini sürekli kontrol eden bir rolde algılamasının depresyon ve kaygı gibi içselleştirme problemlerine ve düşük düzeyde bireysel iyilik haline yol açtığı gösterilmiştir (Schiffirin ve ark., 2014). Benzer şekilde, bazı ergenler ebeveynlerinin ‘Facebook hesaplarını takip etmesi’ gibi izleme faaliyetlerini uygunsuz ve utanç verici bulmuşlardır (Bowler, Knobel ve Mattern, 2015). Dolayısıyla ebeveyn izlemesi ve siber zorbalık arasındaki ilişkiye dair çelişkili gibi görünen bulguların, ebeveyn izlemesinin çok boyutlu yapısından ve araştırmalarda kullanılan yöntemsel farklılıklardan kaynaklanabileceğine dikkat çekilmektedir (Baldry ve ark., 2019).

Ebeveyn izlemesine dair farklı yaklaşımlar olsa da ebeveynin ergenin nerede ve kimlerle olduğuna ve hangi aktivitelerde bulunduğu dair farkındalığının ve bilgi sahibi olmasının ergenin daha az problem davranışlarda bulunması ile ilişkili olduğuna dair bir fikir birliği söz konusudur (Patterson ve Stouthamer-Loeber 1984; Pettit, Laird, Dodge, Bates ve Criss, 2001; Stattin ve Kerr, 2000). Öte yandan, ergene sorular sorma türünden değerlendirici uygulamalar ile kısıtlayıcı kurallar konulmasını içeren izleme yöntemlerinin ergenin problem davranışları ile ilişkisine dair bulgular çelişkilidir (Laird ve ark., 2018). Bu nedenle, bu çalışmada izleme uygulamaları standart İzleme Ölçeği (Kerr ve Stattin, 2000; Sayıl ve ark., 2012) kullanılarak ebeveynin bilgisini kapsayacak şekilde (Hong ve ark., 2016) kavramsallaştırılmıştır. Bunun yanı sıra, ergenin internet ve cep telefonu üzerinden gerçekleştirdiği çevrimiçi faaliyetlerine dair ebeveyn bilgisi de ölçüme dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada ebeveynin ergenin elektronik ortamdaki aktiviteleri hakkında bilgi sahibi olması aktif izlemeyi içermekte ve bu yöntem, kısıtlayıcı ebeveynlik uygulamalarından oldukça farklılaşmaktadır. Örneğin, kısıtlayıcı uygulamaların aksine, elektronik ortamda güvenlik ve internetin faydalı kullanımı konusunda bilgi alışverişine dayalı olarak kurallar belirlenmesi gibi izleme uygulamalarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalmaya karşı koruyucu bir rolü olduğu gösterilmiştir (Chang ve ark., 2015; Floros ve ark., 2013; Hemphill ve Heerde, 2014; Navarro ve ark., 2013).

Zorbalık gibi saldırganca davranışlar aynı zamanda ahlaki gelişim ile de yakından ilişkilidir (Arsenio, Adams ve Gold, 2009; Perren, Gutzwiller-Helfenfinger, Malti ve Hymel, 2012). Toplumsal ahlakın temeli olan diğerine karşı sorumluluk hissetme becerisi, öncelikle kendisini ebeveynine karşı sorumlu hissetme olarak kendini gösterir (Smetana, 1997). İnternet ortamında, genellikle doğrudan ve yüz yüze iletişimin olmaması kimi zaman karşıdaki kişiye nezaket gösterilmesi gibi sosyal sorumluluk hissini azaltabilmekte ve ahlaki muhakemenin askıya alınması söz konusu olabilmektedir (Kowalski ve ark., 2014; Wachs, 2012). Örneğin, yakın zamanlı bir araştırmada, bu ahlaki geri çekilmenin (moral disengagement) ebeveyn izlemesi ve okul iklimi ile siber zorbalık arasındaki ilişkiye aracılık ettiği gösterilmiştir (Bartolo, Palermi, Servidio ve Musso, 2019). Buna göre, ebeveyni tarafından izlendiğinin bilincinde olan ergen, diğerlerine karşı daha az sosyal sorumluluk hissetse bile, ebeveynine olan sorumluluğu devam edebilir. Ayrıca sıcak ve uyumlu bir aile ortamı (White, 1996) ve ebeveynin yüksek ahlaki değerlere sahip olması (White ve Matawie, 2004) ile ergenin ahlaki muhakeme becerisi arasında da pozitif yönde ilişkiler olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda, ergenlerin toplumsal ve evrensel etik değerleri kazanımında ebeveynlerin rehberliğine ihtiyaç duydukları ve siber zorbalık gibi toplumsal dayanışmaya zarar verici antisosyal davranışların azaltılmasında ebeveynlerin önemli rolü olduğu düşünülmektedir.

Ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu arasındaki doğrudan ilişki incelendiğinde, hem kızlarda hem de erkeklerde ebeveynin izleme davranışının yaşam doyumunu arttırdığı gözlenmiştir. Bu sonuç, alan yazında ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiye dikkat çeken az sayıda araştırmaya katkı sağlamıştır (Suldo ve Huebner, 2004). Elde edilen bu bulgu, ebeveyn ile çocuk arasındaki sıcak ve olumlu ilişkilerin ergenin yaşamdan aldığı doyumu olumlu yönde etkilediğini gösteren bulguları da destekler niteliktedir (Boniel-Nissim ve ark., 2015; Jacobson ve Crockett, 2000). Öte yandan, siber zorbalık gibi ergenin uyum sorunları bugüne dek sıklıkla içselleştirme ve dışsallaştırma problemleri gibi risk faktörleri ile ilişkili olarak ele alınmıştır (örn., Arıca, 2009; Caspi ve Gorsky, 2006). Oysaki ergenin psikolojik sağlığının desteklenmesi ve psikolojik dayanıklılığının artırılması için yaşamdan alınan doyum ve algılanan mutluluk gibi koruyucu faktörlerin önemine de vurgu yapılmaktadır (Diener, Suh, Lucas ve Smith, 1999; Duy ve Yıldız, 2020; Lyubomirsky, King ve Diener, 2005). Bu açıdan elde edilen bulgular ışığında, ebeveyn izlemesinin ergenin genel psikolojik iyilik haline ve sağlıklı bir yetişkin olarak gelişimine önemli katkıları olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

Araştırmanın aracı ilişki hipotezine dair temel bulguları, hem erkek hem kız ergenlerde ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu arasındaki ilişkide siber zorbalığa maruz kalmanın kısmen aracılık ettiğini gösterirken; sadece erkek ergenlerde siber zorbalık uygulamanın bu ilişkiye kısmen aracılık ettiğini göstermektedir. Buna göre, erkek ergenlerin ebeveynlerinden algıladıkları izlemenin artması, internet ortamında hem kurban hem de zorba olmayı bir ölçüde azaltarak yaşamın çeşitli alanlarına dair doyumunu arttırmaktadır. Bazı araştırmalarda siber zorbalığa dahil olma açısından erkek ergenlerin kız ergenlere göre daha yüksek oranda risk altında olduğu rapor edilmiştir (örn., Baldry ve ark., 2019). Ayrıca öfke ve saldırganlık gibi dışsallaştırma problemlerinin erkek ergenlerdeki yaygınlığı bilinmektedir (örn., Card, Stucky, Sawalani ve Little, 2008). Buna rağmen, bu çalışmadan elde edilen bulgular her iki cinsiyetin de ebeveyn izlemesinin koruyucu etkilerinden yararlanarak, algılanan ebeveyn bilgisinin siber zorbalığa dahil olmalarını azalttığını göstermiştir. Buna göre, ebeveynin ergenin aktiviteleri hakkında bilgi sahibi olması ve elektronik ortamlardaki faaliyetlerini takip etmesi, erkek ergenlerin sanal ortamda olumsuz davranışlarda bulunmasını bir ölçüde azaltarak ergenlerin iyilik haline olumlu katkıda bulunmaktadır. Kızlarda ise daha fazla izleme algılanması sanal ortamda zorba davranışlara maruz kalmayı bir ölçüde azaltarak yaşamın farklı alanlarından alınan doyumunu arttırmıştır. Hatırlanacağı gibi, kız ergenlerin siber zorbalık uygulaması ile yaşam doyumu arasında bir ilişki olmadığı görülmüştü. Bu sebeple, siber zorbalık uygulamanın aracı etkisi kız ergenlerde test edilmemişti. Elde edilen bu bulguyu, kız ergenlerin çok daha düşük düzeyde zorbalık uyguladıklarını rapor etmesi ile belirli ölçüde açıklamak mümkündür. Bu çalışmada siber zorbalığa dahil olma ve ele alınan ilişkiler açısından kız ve erkek ergenlere göre elde edilen bulgular, ilgili alan yazında dikkat çekildiği gibi ergenin cinsiyetinin önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde, ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu ilişkisinde siber zorbalığın aracı etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmanın bulguları, ergenlerin aktif izleme uygulamalarını bir tür ebeveyn ilgisi olarak değerlendirerek sanal ortamdaki zorba davranışlardan kendilerini koruduklarını, buna bağlı olarak da öznel iyilik hallerinin desteklediği öne sürülebilir. Bunun yanı sıra, elde edilen bulgular, siber zorbalığa dahil olma ile yaşamdan alınan doyum arasında negatif ilişkiler olduğunu gösteren sınırlı sayıdaki çalışmanın bulguları ile de paralellik göstermektedir (Moore ve ark., 2012; Navarro ve ark., 2015). Öte yandan, ebeveyn izlemesi

ve siber zorbalığa dahil olma arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin yaşam doyumunu açıklamaya olan katkısı çok güçlü olmamakla birlikte ileride yapılacak olan çalışmalar için yol gösterici niteliktedir. Siber zorbalığa dahil olmanın ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisinin çok güçlü olmaması, bu ilişkide diğer bazı faktörlerin de rol oynayabileceğini düşündürmektedir. Örneğin, ebeveyn izlemesi ile siber zorbalığı da kapsayan antisosyal davranışlar arasındaki ilişkide ebeveyn-ergen arasındaki çatışmalı ilişkinin (Knoester, Haynie ve Stephens, 2006; Morrison, Robertson, Laurie ve Kelly, 2002) ve ergenin diğer psikolojik uyum sorunları gibi bireysel faktörlerin (Low ve Espelage, 2013) aracı rol oynadığı bildirilmiştir. Ayrıca yakın zamanlı bir meta-analiz çalışmasında, ebeveyn sıcaklığının ergenin sosyal ve duygusal gelişimini destekleyici ve diğer ebeveyn izleme stratejilerinin etkisini arttırıcı oldukça önemli bir rolü olduğu ortaya konmuştur (Liu, Chen ve Brown, 2020). Bu bağlamda yürütülen çoğu araştırmada ya çocuk yetiştirmedeki etkin rolünden dolayı yalnızca anneye odaklanılmakta ya da mevcut çalışmada olduğu gibi anne ve babaya ilişkin değerlendirmeler birlikte ele alınmaktadır (Spriggs, Iannotti, Nansel ve Haynie, 2007). Oysaki ebeveynin cinsiyetini ele alan çalışmalarda her iki ebeveynin ergenle ilişkilerinin farklı olduğu, bu nedenle de anneden ve babadan algılanan ebeveynlik uygulamalarının ergenin farklı sonuç davranışlarıyla ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Laible ve Carlo, 2004). Dolayısıyla ileride yapılacak olan çalışmalarda ergenin davranışsal sorunları ve bireysel özellikleri ile ebeveyn-ergen ilişkilerinin daha kapsamlı olarak incelenmesinin gerekliliğine işaret edilmektedir (Baldry ve ark., 2019). Bu yaklaşım Bronfenbrenner'in (1999) insan gelişimini, aktif ve değişim içinde olan birey ile onun yakın ve uzak çevresi içinde yer alan diğer ajanlar arasındaki karşılıklı bir etkileşimin sonucu olarak ele aldığı Biyoekolojik Modeline de uygun olacaktır. Bu araştırmada bu yaklaşıma uygun bir biçimde, yaşam doyumu, ergenin okul ve arkadaş çevresini de içerecek şekilde ölçülmüştür. Araştırmalar, hem okulda hem de sanal ortamda deneyimlenen zorbalığın akran algısı ve okul iklimi ile ilişkili olduğunu ortaya koymuş (Bayar ve Uçanok, 2012; Williams ve Guerra, 2007) ve her iki ortamda da zorbalığa dahil olan ergenlerin yarısından fazlasının aynı bireyler olduğu rapor edilmiştir (Burnukara ve Uçanok, 2012). Bu bulgularla paralel biçimde, bu araştırmada, ebeveyn izlemesi ile benlik, okul, arkadaşlar ve yaşanılan çevreyi içeren yaşam doyumu arasındaki ilişkiye siber zorbalığın aracılık etmesi, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleşen zorbalığın etkilerinin tek bir mekanla sınırlı kalmadığına işaret ediyordur olabilir.

Geçtiğimiz eğitim-öğretim döneminde, küresel ölçekte yaşanan salgın okul sistemini de değişime zorlayarak oldukça hızlı bir biçimde çevrimiçi uzaktan eğitime geçilmesini gerektirmiştir (Sun, Tang ve Zuo, 2020). Bu nedenle, önümüzdeki süreçte okul ikliminde, öğretmenlerin rolünde ve genel anlamda öğretim yöntemlerinde önemli bir değişim ve dönüşüm yaşanacağı öngörülebilir. Ayrıca mevcut koşullar nedeniyle, yoğun hatta aşırı kullanımdan dolayı çevrimiçi platformlar kaçınılmaz biçimde ergen sağlığını doğrudan etkileyen alanlar haline gelmiştir. Dolayısıyla bu araştırmadan elde edilen bulgulardan hareketle, sanal ortamı da içerecek şekilde ergenlerin akran ilişkilerini desteklemeye yönelik ebeveyn akran yönetimi stratejilerine odaklanılması işlevsel olabilir.

Araştırmanın bulguları sınırlılıkları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu çalışma enlemesine kesitsel yöntemle yürütüldüğü için nedensel ilişkiler ortaya koyamadığı ve elde edilen ilişkilerin iki yönlü olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda, ebeveyn izlemesi, siber zorbalık ile ergenin yaşam doyumu arasındaki karşılıklı ilişkilerin boylamsal çalışmalarla ortaya konmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer bir sınırlılık ise yalnızca ergenden alınan öz bildirim türündeki raporlardır. Bu sebeple bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda farklı kaynaklardan alınacak (anne-baba, öğretmen, akran raporu gibi) bilgiler hem sonuçların güvenilirliğini arttırabilir hem de sosyal istenirlik problemini azaltmaya imkan verebilir. Ebeveyn izlemesi ölçeğine eklenen internet ortamına yönelik maddeler, siber zorbalık ile algılanan ebeveyn bilgisi ilişkisine dair elde edilen sonuçları güçlendirmiş olsa da, ileride yapılacak olan çalışmalarda, ebeveynin farklı türden izleme uygulamalarının da ele alınması önerilebilir.

Ergenliğe geçişle birlikte ebeveyn otoritesinin sorgulanmaya başlaması, özerk düşünme ve hareket etme eğiliminin artması ve ebeveyn gözetiminden uzakta akranlarla geçirilen sürenin artması (Smetana, 2017) gibi çok sayıda faktör ebeveyn kontrolünün farklı boyutları ile derinlemesine incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak, bu araştırmadan elde edilen bulgular da algılanan ebeveyn izlemesinin ergenlerin internet ortamında riskli davranışlarda bulunmasında koruyucu bir rolü olduğunu ve bireyin iyilik haline katkı sağladığını ortaya koymuştur. Örneklemin altı farklı ilden geniş bir katılımcı grubundan oluşması ise temsil ediciliği ve araştırma sonuçlarının genellebilirliğini güçlendirmiştir. Bu bulgular, ergenlerde riskli davranışları azaltmada ve onların sağlıklı bireyler olarak yetişmelerinde aktif izleme uygulamalarının rolünü vurgulayan görüşleri desteklemektedir.

Etik Kurul Onayı: Araştırma için Milli Eğitim Bakanlığı ve etik kurul izinleri alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- N.T., D.K.S., Z.U.; Veri Toplama- N.T., D.K.S., Z.U.; Veri Analizi/Yorumlama- N.T., D.K.S., Z.U.; Yazı Taslağı- N.T., D.K.S., Z.U.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- N.T., D.K.S., Z.U.; Son Onay ve Sorumluluk- N.T., D.K.S., Z.U.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Projeleri (Proje No:108K424) kapsamında desteklenmiştir.

Ethics Committee Approval: Permissions from the Ministry of National Education and the ethics committee were obtained for the research.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- N.T., D.K.S., Z.U.; Data Acquisition- N.T., D.K.S., Z.U.; Data Analysis/Interpretation- N.T., D.K.S., Z.U.; Drafting Manuscript- N.T., D.K.S., Z.U.; Critical Revision of Manuscript- N.T., D.K.S., Z.U.; Final Approval and Accountability- N.T., D.K.S., Z.U.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: This study was supported within the scope of TÜBİTAK Social and Human Sciences Research Projects (Project No:108K424).

Kaynakça/References

- Álvarez-García, D., Pérez, J. C. N., González, A. D. ve Pérez, C. R. (2015). Risk factors associated with cybervictimization in adolescence. *International Journal of Clinical and Health Psychology, 15*(3), 226-235. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2015.03.002>
- Arıcak, O. T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Eurasian Journal of Educational Research, 34*, 167-184.
- Arsenio, W. F., Adams, E. ve Gold, J. (2009). Social information processing, moral reasoning, and emotion attributions: Relations with adolescents' reactive and proactive aggression. *Child Development, 80*(6), 1739-1755. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01365.x>
- Baldry, A. C., Sorrentino, A. ve Farrington, D. P. (2019). Cyberbullying and cybervictimization versus parental supervision, monitoring and control of adolescents' online activities. *Children and Youth Services Review, 96*, 302-307. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.11.058>
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child development, 67*(6), 3296-3319. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1996.tb01915.x>
- Barber, B. K., Stolz, H. E. ve Olsen, J. A. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method: IV. Assessing relevance across time: U.S. analyses and results. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 70*(4), 26-57. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.2005.00368.x>
- Bartolo, M. G., Palermi, A. L., Servidio, R. ve Musso, P. (2019). Mediating processes in the relations of parental monitoring and school climate with cyberbullying: The role of moral disengagement. *Europe's Journal of Psychology, 15*(3), 568-594. <https://doi.org/10.5964/ejop.v15i3.1742>
- Bayar, Y. ve Uçanok, Z. (2012). Okul sosyal iklimi ile geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiler: Genellenmiş akran algısının aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi, 70*, 101- 114. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320120000m000077>
- Bolger, K. E. ve Patterson, C. J. (2001). Developmental pathways from child maltreatment to peer rejection. *Child Development, 72*(2), 549-568. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00296>

- Boniell-Nissim, M., Tabak, I., Mazur, J., Borraccino, A., Brooks, F., Gommans, R. ... ve Finne, E. (2015). Supportive communication with parents moderates the negative effects of electronic media use on life satisfaction during adolescence. *International Journal of Public Health*, 60(2), 189-198. <https://doi.org/10.1007/s00038-014-0636-9>
- Bowler, L., Knobel, C. ve Mattern, E. (2015). From cyberbullying to well-being: A narrative-based participatory approach to values-oriented design for social media. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66(6), 1274-1293. <https://doi.org/10.1002/asi.23270>
- Bronfenbrenner, U. (1999). Environments in developmental perspective: Theoretical and operational models. S. L. Friedman ve T. D. Wachs (Ed.), *Measuring environment across the life span: Emerging methods and concepts* içinde (s. 3-28). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10317-001>
- Burnukara, P. (2009). *İlk ve orta ergenlikte geleneksel ve sanal akran zorbalığına ilişkin betimsel bir inceleme* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Burnukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). Okul ortamı ve sanal ortamda meydana gelen akran zorbalığı ne ölçüde örtüşüyor? *Türk Psikoloji Dergisi*, 27(69), 81-100. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320120000m000084>
- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M. ve Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development*, 79(5), 1185-1229. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2008.01184.x>
- Caspi, A. ve Gorsky, P. (2006). Online deception: Prevalence, motivation, and emotion. *CyberPsychology & Behavior*, 9(1), 54-59. <https://doi.org/10.1089/cpb.2006.9.54>
- Chang, F. C., Chiu, C. H., Miao, N. F., Chen, P. H., Lee, C. M., Chiang, J. T. ve Pan, Y. C. (2015). The relationship between parental mediation and Internet addiction among adolescents, and the association with cyberbullying and depression. *Comprehensive Psychiatry*, 57, 21-28. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2014.11.013>
- Darling, N. ve Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487-496. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.3.487>
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
- Duy, B. ve Yıldız, M. A. (2020). Investigation of the psychometric properties of the Turkish adaptation of positivity scale for adolescents and young adults. *Psikoloji Çalışmaları*, 40(1), 1-18. <https://doi.org/10.26650/SP2018-0017>
- Elsaesser, C., Russell, B., Ohannessian, C. M. ve Patton, D. (2017). Parenting in a digital age: A review of parents' role in preventing adolescent cyberbullying. *Aggression and Violent Behavior*, 35, 62-72. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.06.004>
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.
- Espelage, D. L., Bosworth, K. ve Simon, T. R. (2001). Short-term stability and prospective correlates of bullying in middle-school students: An examination of potential demographic, psychosocial, and environmental influences. *Violence and Victims*, 16(4), 411-426. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.16.4.411>
- Finnegan, R. A., Hodges, E. V. E. ve Perry, D. G. (1998). Victimization by peers: Associations with children's reports of mother-child interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1076-1086. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.4.1076>

- Flaspohler, P. D., Elfstrom, J. L., Vanderzee, K. L., Sink, H. E. ve Birchmeier, Z. (2009). Stand by me: The effects of peer and teacher support in mitigating the impact of bullying on quality of life. *Psychology in the Schools*, 46(7), 636-649. <https://doi.org/10.1002/pits.20404>
- Floros, G. D., Siomos, K. E., Fisoun, V., Dafouli, E. ve Geroukalis, D. (2013). Adolescent online cyberbullying in Greece: The impact of parental online security practices, bonding, and online impulsiveness. *Journal of School Health*, 83(6), 445-453. <https://doi.org/10.1111/josh.12049>
- Galambos, N. L., Barker, E. T. ve Almeida, D. M. (2003). Parents do matter: Trajectories of change in externalizing and internalizing problems in early adolescence. *Child Development*, 74(2), 578-594. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.7402017>
- Hau, K. T. ve Marsh, H. W. (2004). The use of item parcels in structural equation modelling: Non-normal data and small sample sizes. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 57(2), 327-351. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8317.2004.tb00142.x>
- Hawk, S. T., Hale, W. W., Raaijmakers, Q. A. W. ve Meeus, W. (2008). Adolescents' perceptions of privacy invasion in reaction to parental solicitation and control. *The Journal of Early Adolescence*, 28(4), 583-608. <https://doi.org/10.1177/0272431608317611>
- Hemphill, S. A. ve Heerde, J. A. (2014). Adolescent predictors of young adult cyberbullying perpetration and victimization among Australian youth. *Journal of Adolescent Health*, 55(4), 580-587. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.04.014>
- Hilooğlu, S. (2009). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin zorbaca davranışlarını yordamada sosyal beceri ve yaşam doyumunun rolü* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Hong, J. S. ve Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 17(4), 311-322. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.03.003>
- Hong, J. S., Lee, J., Espelage, D. L., Hunter, S. C., Patton, D. U. ve Rivers Jr, T. (2016). Understanding the correlates of face-to-face and cyberbullying victimization among US adolescents: A social-ecological analysis. *Violence and Victims*, 31(4), 638-663. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.VV-D-15-00014>
- Hoskins, D. H. (2014). Consequences of parenting on adolescent outcomes. *Societies*, 4(3), 506-531. <https://doi.org/10.3390/soc4030506>
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Huebner, E. S. (1994). Preliminary development and validation of a multidimensional life satisfaction scale for children. *Psychological Assessment*, 6(2), 149-158. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.6.2.149>
- Huebner, E. S. (2004). Research on assessment of life satisfaction of children and adolescents. *Social Indicators Research*, 66(1-2), 3-33. <https://doi.org/10.1023/B:SOCI.0000007497.57754.e3>
- Irmak, S. ve Kuruüzüm, A. (2008). Turkish validity examination of The Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale. *Social Indicators Research*, 92, 13-23. <https://doi.org/10.1007/s11205-008-9284-x>
- Jacobson, K. C. ve Crockett, L. J. (2000). Parental monitoring and adolescent adjustment: An ecological perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 10(1), 65-97. https://doi.org/10.1207/SJRA1001_4
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1999). *LISREL 8*. Chicago: Scientific Software International.

- Juvonen, J. ve Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds?—Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78(9), 496-505. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2008.00335.x>
- Kakihara, F., Tilton-Weaver, L., Kerr, M. ve Stattin, H. (2010). The relationship of parental control to youth adjustment: Do youths' feelings about their parents play a role? *Journal of Youth and Adolescence*, 39(12), 1442-1456. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9479-8>
- Karlier-Soydaş, D. ve Uçanok, Z. (2014). Ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım özellikleri sanal ortamda zorbalığa dahil olmayı açıklıyor mu? *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 21(1), 17-32.
- Kerr, M. ve Stattin, H. (2000). What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: Further support for a interpretation of monitoring. *Developmental Psychology*, 36(3), 366–380. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.36.3.366>
- Knoester, C., Haynie, D. L. ve Stephens, C. M. (2006). Parenting practices and adolescents' friendship networks. *Journal of Marriage and Family*, 68, 1247-1260. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00326.x>
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N. ve Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073. <https://doi.org/10.1037/a0035618>
- Kumpulainen, K., Räsänen, E. ve Puura, K. (2001). Psychiatric disorders and the use of mental health services among children involved in bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 27(2), 102-110. <https://doi.org/10.1002/ab.3>
- Laible, D. J. ve Carlo, G. (2004). The differential relations of maternal and paternal support and control to adolescent social competence, self-worth, and sympathy. *Journal of Adolescent Research*, 19(6), 759-782. <https://doi.org/10.1177/0743558403260094>
- Laird, R. D., Zeringue, M. M. ve Lambert, E. S. (2018). Negative reactions to monitoring: Do they undermine the ability of monitoring to protect adolescents? *Journal of Adolescence*, 63, 75-84. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.12.007>
- Larson, R. W., Richards, M. H., Moneta, G., Holmbeck, G. ve Duckett, E. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families from ages 10 to 18: Disengagement and transformation. *Developmental Psychology*, 32(4), 744-754. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.32.4.744>
- Lereya, S. T., Samara, M. ve Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect*, 37(12), 1091-1108. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.03.001>
- Liu, D., Chen, D. ve Brown, B. B. (2020). Do parenting practices and child disclosure predict parental knowledge? A meta-analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 49(1), 1-16. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01154-4>
- Livingstone, S. ve Bober, M. (2004). *UK children go online: surveying the experiences of young people and their parents* [online]. London: LSE Research Online. Erişim: 7 Mayıs 2020, <http://eprints.lse.ac.uk/395/>
- Livingstone, S. ve Helsper, E. (2007). Taking risks when communicating on the internet: The role of offline social-psychological factors in young people's vulnerability to online risks. *Information, Communication and Society*, 10(5), 619-643. <https://doi.org/10.1080/13691180701657998>
- Low, S. ve Espelage, D. (2013). Differentiating cyber bullying perpetration from non-physical bullying: Commonalities across race, individual, and family predictors. *Psychology of Violence*, 3(1), 39-52. <https://doi.org/10.1037/a0030308>

- Lyubomirsky, S., King, L. ve Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>
- Meter, D. J. ve Bauman, S. (2018). Moral disengagement about cyberbullying and parental monitoring: Effects on traditional bullying and victimization via cyberbullying involvement. *Journal of Early Adolescence*, 38(3), 303-326. <https://doi.org/10.1177/0272431616670752>
- Mitchell, K. J., Wolak, J. ve Finkelhor, D. (2008). Are blogs putting youth at risk for online sexual solicitation or harassment? *Child Abuse & Neglect*, 32(2), 277-294. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.04.015>
- Moore, P. M., Huebner, E. S. ve Hills, K. J. (2012). Electronic bullying and victimization and life satisfaction in middle school students. *Social Indicators Research*, 107(3), 429-447. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9856-z>
- Morrison, G. M., Robertson, L., Laurie, B. ve Kelly, J. (2002). Protective factors related to antisocial behavior trajectories. *Journal of Clinical Psychology*, 58, 277-290. <https://doi.org/10.1002/jclp.10022>
- Myers, D. G. ve Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6(1), 10-19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x>
- Navarro, R., Ruiz-Oliva, R., Larrañaga, E. ve Yubero, S. (2015). The impact of cyberbullying and social bullying on optimism, global and school-related happiness and life satisfaction among 10-12-year-old schoolchildren. *Applied Research in Quality of Life*, 10, 15-36. <https://doi.org/10.1007/s11482-013-9292-0>
- Navarro, R., Serna, C., Martínez, V. ve Ruiz-Oliva, R. (2013). The role of Internet use and parental mediation on cyberbullying victimization among Spanish children from rural public schools. *European Journal of Psychology of Education*, 28(3), 725-745. <https://doi.org/10.1007/s10212-012-0137-2>
- Nocentini, A., Fiorentine, G., Di Paola, L. ve Menesini, E. (2018). Parents, family characteristics and bullying behavior: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 41-50. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.07.010>
- Noom, M. J., Deković, M. ve Meeus, W. H. (1999). Autonomy, attachment and psychosocial adjustment during adolescence: A double-edged sword? *Journal of Adolescence*, 22(6), 771-783. <https://doi.org/10.1006/jado.1999.0269>
- Olweus, D. (2013). School bullying: Development and some important challenges. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9, 751-780. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516>
- Palfrey J. ve Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. Basic Civitas Books: New York.
- Patterson, G. R. ve Stouthamer-Loeber, M. (1984). The correlation of family management practices and delinquency. *Child Development*, 55(4) 1299-1307. <https://doi.org/10.2307/1129999>
- Perren, S., Gutzwiller-Helfenfinger, E., Malti, T. ve Hymel, S. (2012). Moral reasoning and emotion attributions of adolescent bullies, victims, and bully-victims. *British Journal of Developmental Psychology*, 30(4), 511-530. <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.2011.02059.x>
- Pettit, G. S., Laird, R. D., Dodge, K. A., Bates, J. E. ve Criss, M. M. (2001). Antecedents and behaviour-problem outcomes of parental monitoring and psychological control in early adolescence. *Child Development*, 72(2), 583-598. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00298>
- Piko, B. F. ve Hamvai, C. (2010). Parent, school and peer-related correlates of adolescents' life satisfaction. *Children and Youth Services Review*, 32(10), 1479-1482. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2010.07.007>

- Raskauskas, J. ve Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564-575. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.3.564>
- Sasson, H. ve Mesch, G. (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 33, 32-38. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.12.025>
- Satorra, A. ve Bentler, P. M. (1994). Corrections to test statistics and standard errors in covariance structure analysis. A. von Eye ve C. C. Clogg (Ed.), *Latent variables analysis: Applications for developmental research* içinde (s. 399-419). Newbury Park, CA: Sage.
- Sayıllı, M., Kindap, Y., Bayar, Y., Bayraktar, F., Kurt, D., Tığrak, A. ve Yaban, H. (2012). *Ergenlik döneminde ebeveynlik ve ergenin psikososyal uyumu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Schiffirin, H. H., Liss, M., Miles-McLean, H., Geary, H. A., Erchull, A. J. ve Tashner, T. (2014). Helping or hovering? The effects of helicopter parenting on college students' well-being. *Journal of Child and Family Studies*, 23(3), 548-557. <https://doi.org/10.1007/s10826-013-9716-3>
- Shapka, J. D. ve Law, D. M. (2013). Does one size fit all? Ethnic differences in parenting behaviors and motivations for adolescent engagement in cyberbullying. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 723-738. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9928-2>
- Smetana, J. G. (1997). Parenting and the development of social knowledge reconceptualized: A social domain analysis. J. E. Grusec ve L. Kuczynski (Ed.), *Parenting and children's internalization of values: A handbook of contemporary theory* içinde (s. 162-192). John Wiley & Sons Inc.
- Smetana, J. G. (2017). Current research on parenting styles, dimensions, and beliefs. *Current Opinion in Psychology*, 15, 19-25. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.02.012>
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. ve Tippett, N. (2008). Cyberbullying, its nature and impact in secondary school pupils. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. S. Leinhardt (Ed.), *Sociological methodology* içinde (s. 290-312). Washington, DC: American Sociological Association. <https://doi.org/10.2307/270723>
- Spriggs, A. L., Iannotti, R. J., Nansel, T. R. ve Haynie, D. L. (2007). Adolescent bullying involvement and perceived family, peer and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity. *Journal of Adolescent Health*, 41(3), 283-293. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.04.009>
- Stattin, H. ve Kerr, M. (2000). Parental monitoring: A reinterpretation. *Child Development*, 71(4), 1072-1085. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00210>
- Steinberg, L. ve Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Children and parenting* içinde (s. 103-133). Lawrence Erlbaum Associates Publishers. <https://doi.org/10.4324/9780429440847>
- Suldo, S. M. ve Huebner, E. S. (2004). The role of life satisfaction in the relationship between authoritative parenting dimensions and adolescent problem behavior. *Social Indicators Research*, 66(1-2), 165-195. <https://doi.org/10.1023/B:SOCI.0000007498.62080.1e>
- Sun, L., Tang, Y. ve Zuo, W. (2020). Coronavirus pushes education online. *Nature Materials*, 19(6), 687-687. <https://doi.org/10.1038/s41563-020-0678-8>
- Topçu, Ç. (2008). *The relationship of cyberbullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Topçu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın Y. (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(6), 643-648. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0161>

- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2019). *Bilgi Toplumu İstatistikleri, 2004-2019*. Erişim: 13 Mayıs 2020, TÜİK Ağ Sayfası: <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- Türkileri İnelöz, N. ve Uçanok, Z. (2013). Ergenlerde sanal zorbalık: Nedenler, duygular ve baş etme yollarının niteliksel analizi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16(32), 20-44. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120130000m000086>
- Valois, R. F., Kerr, J. C. ve Huebner, S. E. (2012) Peer victimization and perceived life satisfaction among early adolescents in the United States. *American Journal of Health Education*, 43(5), 258-268. <https://doi.org/10.1080/19325037.2012.10599244>
- Wachs, S. (2012). Moral disengagement and emotional and social difficulties in bullying and cyberbullying: Differences by participant role. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 347-360. <https://doi.org/10.1080/13632752.2012.704318>
- White, F. A. (1996). Parent-adolescent communication and adolescent decision-making. *Journal of Family Studies*, 2(1), 41-56. <https://doi.org/10.5172/jfs.2.1.41>
- White, F. A. ve Matawie, K. M. (2004). Parental morality and family processes as predictors of adolescent morality. *Journal of Child and Family Studies*, 13(2), 219-233. <https://doi.org/10.1023/B:JCFS.0000015709.81116.ce>
- Williams, K. ve Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, 14-21. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.018>
- Wolak, J., Mitchell, K. J. ve Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 51-58. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.019>
- Wright, M. F. (2017). Adolescents' perceptions of popularity-motivated behaviors, characteristics, and relationships in cyberspace and cyber aggression: The role of gender. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 20(6), 355-361. <https://doi.org/10.1089/cyber.2016.0693>
- Ybarra, M. L. (2004). Linkages between depressive symptomatology and internet harassment among young regular internet users. *CyberPsychology & Behavior*, 7(2), 247-257. <https://doi.org/10.1089/109493104323024500>
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00328.x>
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., Wolak, J. ve Finkelhor, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to internet harassment: Findings from the second youth Internet safety survey. *Pediatrics*, 118(4), e1169-e1177. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-0815>
- You, S., Furlong, M. J., Felix, E., Sharkey, J. D., Tanigawa, D. ve Green, J. G. (2008). Relations among school connectedness, hope, life satisfaction, and bully victimization. *Psychology in the Schools*, 45(5), 446-460. <https://doi.org/10.1002/pits.20308>

Sosyal Değer Yönelimi ve Sosyal İkilemlerde İş Birliği: Düzenleyici Odağın ve Tanımlayıcı Normların Etkisi

Social Value Orientation and Cooperation in Social Dilemmas: The Effects of Regulatory Focus and Descriptive Norms

Gökhan Karagonlar¹, Sevgi Emirza²

Yazar notu: Bu çalışma, TÜBİTAK (proje no: 114K324) tarafından desteklenen ve Dr. Gökhan Karagonlar'ın yürütücülüğünün üstlendiği bilimsel bir proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

¹Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İzmir-Türkiye
²Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İzmir-Türkiye

ORCID: G.K. 0000-0002-2718-5258;
S.E. 0000-0002-5988-8935

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gökhan Karagonlar,
Dokuz Eylül University, Faculty of Business,
Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi
Tinaztepe Yerleşkesi 35390 Buca İzmir
Türkiye

E-posta/E-mail:
gokhan.karagonlar@deu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 26.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.08.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
02.11.2021

Kabul/Accepted: 17.11.2021

Citation/Atf: Karagonlar, G. ve Emirza, S. (2021). Sosyal değer yönelimi ve sosyal ikilemlerde iş birliği: Düzenleyici odağın ve tanımlayıcı normların etkisi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(3), 991-1035.
<https://doi.org/10.26650/SP2020-816761>

ÖZ

Sosyal ikilemler bireysel çıkar ile topluluk çıkarının çeliştiği durumlar olarak ifade edilir. Bu çalışma, sosyal ikilemler yazınındaki önemli sorulardan biri olan, *sosyal ikilem durumlarında bireyleri topluluk çıkarını kollamaya (iş birliğine) yönelten faktörler nelerdir* sorusuna katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, düzenleyici odak ve normatif davranışın odağı teorileri ve sosyal değer yönelimleri alan yazınından yola çıkılarak bireylerin sosyal değer yönelimlerinin, düzenleyici odak ve tanımlayıcı normlar ile etkileşimli olarak iş birliği davranışını etkileyeceği öngörülmüştür. Çalışmanın hipotezleri bir devlet üniversitesinden 289 öğrenci üzerinde bir mahkumun ikilemi deneyi ile test edilmiştir. Sosyal değer yönelimleri deneyden üç hafta önce ölçülmüş, düzenleyici odak (önleme ve yükselme) ve tanımlayıcı normlar (kontrol, bencil davranış normu ve iş birliği normu) manipüle edilmiştir. Bulgular, beklenen sosyal değer yönelimi ve düzenleyici odak etkileşiminin yalnızca erkekler için anlamlı olduğunu göstermiştir. Buna göre, yükselme odağına kıyasla önleme odağı aktifleştirilmiş toplum yanlısı erkekler daha düşük iş birliği davranışı göstermektedir. Ayrıca, tanımlayıcı normun bencil davranışa kıyasla iş birliğini işaret ettiği durumda toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı artmıştır. Üç yönlü sosyal değer yönelimi, düzenleyici odak ve tanımlayıcı norm etkileşimi ise anlamlı bulunmamıştır. Bulgular, toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışının incelenen durumsal faktörlerden etkilendiğini, kendine yanlıların iş birliği davranışının ise değişmediğini göstermektedir. Buna göre, topluluk çıkarını düşünen bireylerin yüksek iş birliğinin sağlanması için bu durumsal faktörler göz önüne alınmalıdır. Bu çalışma, düzenleyici odak ve normatif davranışın odağı teorileri ile sosyal değer yönelimleri yazınına bütünlük sağlayarak bireylerin sosyal ikilem durumlarındaki tercihlerini anlamaya çalışması bakımından alan yazına özgün katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, bu çalışma Türkiye'de sosyal ikilem durumlarında düşük iş birliği davranışı gösterilmesini en azından kısmen açıklayabilecek teorik bir model sınavarak pratik katkı da sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal değer yönelimi, iş birliği, düzenleyici odak, tanımlayıcı normlar

ABSTRACT

Social dilemmas (SDs) refer to situations where self and collective interests conflict. This study aims to contribute to an important question in the SD literature: "what are the factors that lead individuals to protect the collective interests (to cooperate) in SDs?". Based on the regulatory focus theory, the focus theory of normative conduct, and the literature on social value orientation (SVO), it was hypothesized that SVO would interact with regulatory focus and descriptive norms to influence cooperation in a SD. Using a prisoner's dilemma game (PDG), hypotheses were tested on 289 participants from a public university. SVO was measured three weeks prior to the PDG, while regulatory focus (promotion vs. prevention) and descriptive norms (control vs. self-interest vs. cooperation) were manipulated during the experiment. Compared with promotion focus, prevention focus activation was observed to lead to lower cooperation among prosocial men. Moreover, prosocials had higher cooperation when descriptive norms signaled cooperative behavior rather than selfish behavior. SVO \times regulatory focus \times descriptive norms interaction was insignificant. These findings suggest that individuals with prosocial, but not with proself motivation, are influenced by these situational factors. Thus, policymakers should consider these factors to ensure the high cooperation of prosocial individuals. Integrating regulatory focus theory, focus theory of normative conduct, and the literature on SVO, this study makes a unique contribution to the literature as it attempts to enhance the understanding of the preferences of individuals in SDs. Furthermore, this study provides a practical contribution by testing a theoretical model that can at least partially explain the low cooperative behavior in SD situations in Turkey.

Keywords: Social value orientation, cooperation, regulatory focus, descriptive norms

EXTENDED ABSTRACT

Social dilemmas (SD) refer to situations where self-interest is at odds with collective interest and individuals are required to choose between the maximization of self-interests and the maximization of collective interests (Dawes, 1980; Kollock, 1998). An important factor influencing individuals' motivation for cooperation under SDs is their social value orientation (SVO, Bogaert, Boone, & Decklerck, 2008; Messick & McClintock, 1968). SVO is a stable personality trait that refers to the weights individuals assign to their self-interests and others' interests in the distribution of outcomes between self and others.

This study extends prior research in SVO in three ways. First, although SVO has been linked to cooperation in various SD experiments, a large body of this research measured SVO and cooperation simultaneously, potentially causing an inflated effect due to common method variance (Balliet, Parks, & Joireman, 2009). To overcome this effect, this study examines the association of SVO measured weeks before with cooperation in SD tasks. Second, the SVO effect, i.e., prosocials' higher cooperation than proselfs, in SDs is examined under two conditions. Specifically, based on the regulatory focus theory (Higgins, 1997, 2012), it is predicted that prosocials' cooperation in a SD will be lower when they are primed with a prevention focus than with a promotion focus; nonetheless, regulatory focus is expected to have little effect on proselfs' cooperation (H1). Furthermore, based on the focus theory of normative conduct (Cialdini, Reno, & Kallgren, 1990), it is hypothesized that prosocials' cooperation in a SD will depend on the salient descriptive norms in the situation, whereas proselfs' cooperativeness is less likely to be influenced by descriptive norms (H2). Finally,

integrating regulatory focus theory and focus theory of normative conduct, it is predicted that among prosocials, prevention-focused individuals will be more likely to be influenced by descriptive norms than promotion-focused individuals (*H3*).

Method

The hypotheses were tested on a sample of 289 students from various departments of a public university in Turkey. SVO was measured with the 12-item Ring measure (Liebrand, 1984). Of the 289 participants who participated in the actual experiment, 111 (38.4%) were prosocial, 83 (28.7%) were individualist and 95 (32.9%) were competitor.

Participants took part in two independent rounds of PDG. In each round, participants were paired with ostensibly a different (fictitious) player selected from a vast pool of participants.

At the beginning of the second round, descriptive norm manipulation was performed. One-third of participants were assigned to the high cooperation norm condition, another one-third to the low cooperation norm condition, and the remaining one-third was assigned to the control condition. Following the manipulation, participants played the PDG for the second time with an ostensibly new person they were paired with from the participant pool. They were then asked to report their mood and answer the manipulation check questions. *H1* was tested using the amount of money participants sent to the other person in the first round (i.e., cooperation in the first round), whereas *H2* and *H3* were tested using participants' cooperation in the second round.

Results

Hypotheses were tested using multiple regression procedure. Contrary to expectations, SVO \times regulatory focus interaction effect was insignificant ($\beta = -.02, p = .55$). However, SVO \times regulatory focus \times gender interaction was significant ($\beta = .11, p < .01; \Delta R^2 = .03$), and the two-way interactions between males and females revealed that SVO \times regulatory focus interaction was significant among males ($B = -.13, SE = .05, p < .05$), but not among females ($B = .10, SE = .06, p = .11$). Simple slopes analysis for the significant two-way interaction revealed that among highly prosocial men, prevention focus reduced cooperation compared with promotion focus ($B = -8.22, SE = 2.94, p < .01$). However, for low prosocial men (or proselves) regulatory focus did not affect cooperation ($B = 1.83, SE = 2.82, p = .52$). These findings support *H1* only for men.

In support of *H2*, among highly prosocial participants (1 SD above the mean SVO angle) cooperative descriptive norms led to higher cooperation than descriptive norms signaling

self-interested behavior ($B = 12.93$, $SE = 3.25$, $p < .01$). Among relatively proself participants (1 SD below the mean SVO angle), cooperation was not different in the two descriptive norm conditions ($B = 1.57$, $SE = 3.35$, $p = .61$). These findings support $H2$. Finally, SVO x Regulatory focus x norm1 three-way interaction effect was insignificant. Thus, $H3$ was not supported.

Discussion

The current study tested the interaction effects of SVO, regulatory focus, and descriptive norms on cooperation in a PDG. Accordingly, for men with prosocial motivation, compared with promotion focus, prevention focus activation decreased cooperation. However, for those with proself motivation, regulatory focus manipulation did not affect cooperation decisions. Moreover, the saliency of descriptive norms emphasizing cooperation over selfishness led to higher cooperation levels among prosocials, but not proselfs. Nevertheless, no support was found for the three-way interaction effect of SVO, regulatory focus, and descriptive norm, which indicates that the effect of descriptive norms on cooperation decision of prosocials is independent of regulatory focus.

Alan yazına ilk kez Dawes (1980) tarafından kazandırılan sosyal ikilemler terimi en az iki kişilik bir toplulukta bireylerin kendi çıkarlarını veya topluluğun çıkarlarını maksimize etmek arasında bir seçim yapması gereken durumları temsil etmektedir. Sosyal ikilemlerde, her bireyin elde edeceği bireysel kazanım bireylerin kendi seçimlerinin yanı sıra topluluktaki diğer birey(ler)in seçimlerine de bağlıdır. Diğer bir deyişle, topluluğu oluşturan bireyler arasında karşılıklı sosyal bağımlılık (social interdependence; Kelley ve Thibaut, 1978) durumu mevcuttur. Değişik karşılıklı bağımlılık yapıları (örn., tutsak/mahkum ikilemi, tavuk ikilemi, güvence ikilemi) ile karşımıza çıkabilen sosyal ikilemlerin en temel özelliği (genelde kısa vadeli) bireysel çıkarlar ile (genelde uzun vadeli) topluluk çıkarlarının birbiriyle çelişmesidir (Kollock, 1998). Bireylerin kendi çıkarlarının peşinden koşması topluluğun çıkarı için çalışmasına kıyasla daha fazla bireysel fayda sağlayacaktır. Ancak bunun cazibesıyla tüm bireyler kendi bireysel çıkarları doğrultusunda hareket ederse elde edecekleri bireysel fayda, topluluğun çıkarı doğrultusunda hareket etmeleri, diğer bir deyişle iş birliği yapmaları durumunda elde edecekleri bireysel faydadan daha az olacaktır (Dawes, 1980; Van Lange, Joireman, Parks ve Van Dijk, 2013). Dolayısıyla tüm bireylerin aynı anda kişisel çıkarlarının peşinden koşması topluluğun (ve dolayısıyla topluluğu oluşturan bireylerin) refahına zarar verecektir. Herkesin kullanımına açık olan kamusal kaynakların ve alanların (common resource; örn., su kaynakları, otlaklar) aşırı kullanımı veya ihtiyaç halinde tüm bireylerin yararlanabileceği kamusal mallara (public goods; örn., kan bankası, eğitim) gönüllü katkı yapmama sosyal ikilem durumlarında bencil davranışı ifade eden durumlara örnek olarak gösterilebilir.

Sosyal ikilemlerin hayatın her alanında karşımıza çıkması ve bireylerin bencil davranışlarının gruplara, örgütlere ve topluma kaynak israfı bakımından önemli zararlar vermesi farklı disiplinlerden araştırmacıları bu konuya yönlendirmiştir. Sosyal ikilem durumlarında *bireyleri kişisel çıkarlarını bir kenara bırakıp topluluk çıkarlarını maksimize etmek için hareket etmeye*, kısacası *iş birliği davranışına* yönelten faktörleri ortaya çıkarmak önem arz etmektedir. Bu konuda yapılan araştırmaların temel konusu/amacı birbirini tanımayan bireylerden oluşan ve genelde kısa süreli anonim etkileşimlerde bulunan topluluklarda bireyler arasındaki iş birliği davranışını etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak olmuştur (Bkz. Bogaert, Boone ve Declerck, 2008; Cooper ve ark., 1996; Parks, Joireman, Van Lange, 2013). Bunun sebebi toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle birbirlerine yabancı bireyler arasındaki (genelde kısa süreli) ano-

nim etkileşimlerin toplumlarda her geçen gün artması ve iş birliğini sağlamanın en zor olduğu koşulların bunlar olmasıdır (Nowak ve Sigmund, 2005). Şaşırtıcı bir şekilde, sosyal ikilemler konusunun önemine rağmen ülkemizde bu konu üzerine gerçekleştirilen sosyal psikoloji çalışması yok denecek kadar azdır. Örneğin, yakın dönemde yürütülen bir araştırmada ergenlerin ve genç yetişkinlerin sosyal değer yönelimlerinin bazı olumlu sosyal ve rekabetçi davranışlara dair tutum ve eğilimlerini etkileyebileceği gösterilmiştir (Yaban, 2017). Bahsi geçen araştırmada bireylerin yardım etme gibi toplum yanlısı davranışlarda bulunma ya da rekabet etme gibi yönelimleri öz bildirim yoluyla ölçülmüştür. Ancak bireylerin davranışları ölçülmediği için sosyal değer yönelimlerinin muhtemel bir sosyal ikilem durumunda iş birliği davranışlarını ne yönde etkileyeceği konusunda söz konusu araştırma bir fikir sunmamaktadır. Dahası, Türkiye’den veri toplanan sınırlı sayıda yabancı kaynaklı çalışmada Türk örneklemelerinin batı örneklemelerine kıyasla sosyal ikilem durumlarında iş birliği yapmaya daha az yöneldiğinin görülmesi (Bkz. Herrmann, Thöni ve Gächter, 2008), ülkemiz açısından sosyal ikilemlerde iş birliği davranışını etkileyen faktörleri ortaya çıkarmanın önemini daha da arttırmaktadır.

Sosyal ikilem durumlarında bireylerin bencil davranmasını ya da topluluk çıkarımı gözetmesini açıklayan iki temel teori, hedef-beklenti (Pruitt ve Kimell, 1977) ve karşılıklı sosyal bağımlılık (Kelley ve Thibaut, 1978; Van Lange ve Rusbult, 2012) teorileridir. Bu teorilere göre bireylerin iş birliği davranışı göstermesi, bireyin bu yönde bir hedefi/güdüğü olması ve bireyin topluluktaki diğer kişilerin de bu yönde davranacağına dair beklentisi olması şeklinde iki koşula bağlıdır. Sosyal ikilemlerde bireylerin hedeflerini belirleyen faktörlerden biri sosyal değer yönelimidir (Social Value Orientation; Bogaert ve ark., 2008, Messick ve McClintock, 1968). Sosyal değer yönelimi *çıktuların, bireyin kendisi ve diğer bireyler arasındaki dağılımına ilişkin kişilerin sabit tercihleri* olarak tanımlanır (Messick ve McClintock, 1968, s. 2). Çalışmalar, sosyal değer yöneliminin sosyal ikilemlerde birey davranışını etkilediğini ve toplum yanlısı (prosocial) bireylerin kendine yanlılara (proself) nazaran daha fazla iş birliği davranışında bulunduğunu göstermektedir (bir meta-analiz çalışması için Bkz. Balliet, Parks ve Joireman, 2009).

Bu çalışmanın odağını oluşturan sosyal ikilem durumlarında gösterilen iş birliği davranışı alan yazında toplum yanlısı davranış (prosocial behavior) konusu altında incelenmektedir. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse, iş birliği davranışı birkaç farklı türü

bulunan toplum yanlısı davranışın özel bir formudur (Eisenberg ve Fabes, 1998). İş birliği davranışı iki veya daha fazla kişinin birbirinin eşiti partnerler olarak bir araya geldiği ve tüm tarafların fayda göreceği ortak bir amaç için karşılıklı bağımlılık içerisinde çalıştıkları durumu ifade etmektedir (Penner, Dovidio, Piliavin ve Schroeder, 2005). Toplum yanlısı davranış ise genel olarak bireyin bir başkasının faydasını gözeterek yaptığı gönüllü davranışların tümünü kapsamaktadır (Eisenberg ve Fabes, 1998). İş birliği davranışı dışında yardım etme (Maner ve ark., 2002), gönüllülük (Omoto ve Snyder, 2002) ve özgecilik (Piliavin ve Charng, 1990) de diğer toplum yanlısı davranışlar olarak sayılabilir.

Psikoloji alanında toplum yanlısı davranış üzerindeki araştırmalar dönemsel olarak farklı açılardan gelişmiştir. 1960-1980 arasında, araştırmalar ağırlıklı olarak bireylerin acil ve acil olmayan durumlarda ne zaman toplum yanlısı davranış gösterdiğini incelemişlerdir. Örneğin bu dönemde, Latané ve Darley'nin (1970) seyirci kalma etkisine ilişkin karar modeli, bireyin nihai yardım etme kararının, durumun ne derece yardım gerektirdiği, bireyin kişisel sorumluluk alma isteği ve nasıl yardım edilmesi gerektiği gibi bir dizi ön karara bağlı olduğunu savunmuştur. Yine bu dönemde, maliyet-ödül yaklaşımı (Piliavin, Dovidio, Gaertner ve Clark, 1981) yardım etme davranışını açıklamak için bireylerin ödül ve maliyet hesabı yaptıklarını ve bu hesaba göre net maliyetin en az olmasını sağlayacak şekilde bir karara vardıklarını iddia etmiştir. 1980'ler ve 1990'lar döneminde ise araştırmalar ağırlıklı olarak bireylerin neden ve hangi motivasyonel süreçler ile toplum yanlısı davranışlar gösterdiğini anlamaya çalışmışlardır. Buna göre, bir grup araştırmacı edimsel koşullanma ve sosyal öğrenme ilkelerini kullanarak toplum yanlısı davranışın sosyalleşme süreçleri (Staub, 2002) ve gelişimsel faktörler (Eisenberg ve Fabes, 1991) tarafından şekillendiğini ileri sürmüşlerdir. Diğer bir grup araştırmacı ise sosyal ve kişisel standartlara odaklanarak sosyal sorumluluk ve karşılıklık gibi normların (Dovidio, 1984), olumlu benlik algısı sürdürme amacının (Schwartz ve Howard, 1982) ve kişisel ihtiyaçları karşılama isteğinin (Omoto ve Snyder, 1995) bireyleri toplum yanlısı davranışlar göstermeye yönlendirebileceğini belirtmişlerdir. Son olarak bu dönemde uyarılma ve duygulanım süreçlerini inceleyen bir grup çalışma sempati ve şefkat gibi empatik duyguların ya da suçluluk ve üzüntü gibi olumsuz duyguların bireyleri toplum yanlısı davranış için harekete geçirebileceğini savunmuştur (Batson, 1991). Alandaki en güncel çalışmalar ise toplum yanlısı davranışı açıklayabilecek bilinçdışı süreçleri ve gruplar arası etkileri incelemişlerdir. Örneğin, araştırmalar

ortak grup kimliği oluşturulan bireylere karşı gösterilen toplum yanlısı davranışın arttığını (Gaertner ve ark., 1999) ya da bilinçdışı hazırlama (priming) ile daha fazla mimik gösterilen bireylerin yardım etme eğiliminin arttığını (van Baaren, Holland, Kawakami ve van Knippenberg, 2004) ortaya koymuşlardır.

Bu alanda Türkiye’de yürütülen çalışmalara bakıldığında gerek genel olarak toplum yanlısı davranışları gerekse özel olarak iş birliği davranışını inceleyen araştırmaların ağırlıklı olarak gelişim psikolojisi (Aydın, 2021), örgütsel psikoloji (Yener, 2017; Yeşiltaş, Kanten ve Sormaz, 2013) ya da eğitim psikolojisi (Çalık, Özbay, Özer, Kurt ve Kandemir, 2009) alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Gelişim psikolojisi ve eğitim bilimleri alanlarındaki çalışmalar, okul öncesi ya da okulda eğitim gören çocukların toplum yanlısı davranışlarını ve bu davranışa etki eden faktörleri incelerken, örgütsel psikoloji alanındaki araştırmalar çalışanların örgüt içinde gösterdikleri toplum yanlısı davranışları belirleyen öncülleri ortaya koymayı amaçlamışlardır. Ancak, Türkiye’de yetişkin örnekleminde, özel bir toplum yanlısı davranış olan sosyal ikilem durumundaki iş birliği davranışının düşük olduğu bulgularına karşın (Herrmann ve ark., 2008), bu iş birliği davranışını arttıracak faktörler yeteri kadar bilinmemektedir.

Bu çalışma mevcut yazına iki şekilde katkıda bulunmaktadır. Çalışma ilk olarak, sosyal değer yönelimlerini üç hafta önce ölçümleyerek sosyal değer yönelimlerinin bireyin sosyal ikilemlerdeki iş birliği davranışı üzerindeki olası etkilerini görmeyi amaçlamaktadır. Geçmiş çalışmaların çok büyük bir bölümü sosyal değer yönelimi ve iş birliği davranışının ölçümlemesini aynı zamanda yapmıştır ve bulgular ortak yöntem-ortak kaynak (common method-common source) varyansının etkilerini de taşımaktadır (Bkz. Balliet ve ark., 2009). Bu çalışma ise bu etkileri minimize ederek değer yönelimlerinin gerçek etkisini görebilmeye katkı sunmaktadır. Diğer taraftan, toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı göstermesi koşulsuz olmayıp, toplulukta diğer bireylerin de iş birliği davranışı göstermesine, bireyin iş birliği davranışının diğerleri tarafından sömürülmeyeceği beklentisine bağlıdır (Bogaert ve ark., 2008). Sosyal ikilem durumlarında bencil davranışın azımsanmayacak bir kısmı aslında toplum yanlısı yönelime sahip olan ancak diğerleri tarafından sömürülme korkusu yaşayan bireylerce gerçekleştirilmektedir (Balliet ve Van Lange, 2013). Buna paralel olarak, Pletzer ve arkadaşları (2018) toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışının arttırılması için bu bireylerin beklentilerini etkileyebilecek faktörlerin incelenmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada düzenleyici odak (Higgins, 1997; 2012) ve

normatif davranışın odağı (Focus theory of normative conduct; Cialdini, Reno ve Kallgren, 1990) teorilerinin bireylerin beklentilerini/algılarını yönlendirmesine dair öngörülere ışığında, durumsal olarak aktive edilmiş *düzenleyici odağın* ve *tanımlayıcı normların* bireylerin sosyal ikilem durumlarındaki iş birliği davranışını etkileyebileceği öngörülmektedir. Bu teorilere göre çalışmanın temel beklentisi, önleme odağı (prevention focus) durumsal olarak hazırlandığında ya da tanımlayıcı norm *insanların çoğunun aynı durumda bencil davranışta bulunması* şeklinde kurgulandığında toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışının azalacağıdır. Çalışma, düzenleyici odak ve normatif davranışın odağı teorileri ile sosyal değer yönelimleri yazınına bütünleştirerek bireylerin sosyal ikilem durumlarındaki tercihlerini anlamaya çalışması bakımından alan yazına özgün katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, bu çalışma Türkiye’de sosyal ikilem durumlarında düşük iş birliği davranışı gösterilmesini en azından kısmen açıklayabilecek teorik bir model sınavarak pratik katkı da sağlamaktadır.

Sosyal Değer Yönelimi

Yaklaşık 45 yıldır devam eden araştırmalar bireylerin, sosyal değer yöneliminin (SDY; Messick ve McClintock, 1968) sosyal ikilemlerde birey davranışını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir (Bkz. Au ve Kwong, 2004; Balliet ve ark., 2009; Bogaert ve ark. 2008). Bir kişilik özelliği olarak kavramlaştırılan sosyal değer yönelimi, bireylerin kişisel fayda değerlendirmesi yaparken kendi çıktıklarına ve diğer bireylerin çıktıklarına attettikleri değeri (pozitif veya negatif değer) ifade eder. Avrupa ve Kuzey Amerika ağırlıklı yürütülen araştırmalar bu toplumlardaki bireylerin çok büyük bir çoğunluğunun üç farklı sosyal değer yöneliminden birine sahip olduğunu ortaya koymuştur (Au ve Kwong, 2004; Bogaert ve ark., 2008; Karagonlar ve Kuhlman, 2013). Birinci grup hem kendi çıktıklarına hem de diğer bireylerin çıktıklarına pozitif değer veren; dolayısıyla kendilerinin ve diğerlerinin kazanımları toplamını, yani topluluğun refahını maksimize etme amacıyla olan *toplum yanlısı (prosocial)* bireylerdir. Van Lange (1999) toplum yanlısı bireylerin aynı zamanda kendi çıktıkları ve diğerlerinin çıktıkları arasındaki eşitliğe de pozitif değer verdiklerini, dolayısıyla kazanımların eşitliğini maksimize etmeyi de amaçladıklarını göstermiştir. İkinci grup, kendi çıktıklarına pozitif değer veren, diğer bireylerin çıktıklarına pozitif ya da negatif herhangi bir değer vermeyen; dolayısıyla sadece kendi çıktıklarını maksimize etmeyi amaçlayan *bireycilerdir (individualist)*. Üçüncü grup ise kendi çıktıklarına pozitif değer veren, fakat diğerlerinin çıktıklarına negatif değer veren; dolayısıyla kendi kazanımları ile diğerlerinin kazanımları arasındaki farkı maksimi-

ze etmeyi amaçlayan *rekabetçilerdir (competitor)*. Rekabetçilerin batı toplumunda toplam nüfus içerisinde çok az bir oranı olması ve çeşitli sosyal ikilem yapılarında (mahkum ikilemi ve tavuk ikilemi vb.) bireycilerle benzer olarak bireysel çıkarlarını gözeten davranışlar göstermeleri nedeniyle bu iki grup alan yazında *kendine yanlı (proself)* kategorisi altında birleştirilmektedir (Au ve Kwong, 2004; Bogaert ve ark., 2008; Karagonlar ve Kuhlman, 2013). Sosyal değer yöneliminin sabit bir kişilik özelliği olduğuna dair güçlü kanıtlar vardır. Farklı çalışmalarda, birkaç haftadan altı aya kadar yapılan tekrarlı ölçümlerde test – tekrar test güvenilirliğinin orta ve yüksek düzeylerde olduğu gösterilmiştir (Kuhlman, Camac ve Cunha, 1986; Van Lange, 1999). Dahası, sosyal değer yöneliminin bireylerin genetik özellikleri (Israel ve ark., 2009) ve çocukluk yaşamı deneyimleri (Van Lange, De Bruin, Otten ve Joireman, 1997) ile ilişkili olduğu gözlenmiştir.

Çeşitli sosyal ikilem paradigmalarında (mahkum ikilemi, kamu malları, kaynak ikilemleri) toplum yanlısı bireylerin kendine yanlılara kıyasla topluluk refahını düşünerek daha fazla iş birliği davranışı gösterdikleri görülmüştür (bir meta-analiz çalışması için bkz. Balliet ve ark., 2009). Sosyal değer yönelimlerinin iş birliği davranışı ile olan ilişkisinin dışsal geçerliliğini destekleyen bulgular da mevcuttur. Toplum yanlısı bireyler kendine yanlılara göre toplumsal kampanyalara daha fazla yardımda bulunma (Van Lange, Bekkers, Schuyt ve Van Vugt, 2007), daha yüksek çevre duyarlılığı gösterme (Van Vugt, Meertens ve Van Lange, 1995) ve vergi ödeme yükümlülüklerini daha fazla yerine getirme eğilimine sahiptirler (Brizi, Giacomantonio, Schumpe ve Mannetti, 2015). Kendine yanlılara kıyasla toplum yanlısı bireylerin adalet ve karşılıklılık normunu daha fazla benimsedikleri (Van Lange, 1999) ve daha yüksek sosyal sorumluluk bilincine sahip oldukları görülmüştür (De Cremer ve Van Lange, 2001). Diğer taraftan, araştırmalar toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı göstermesinin karşı tarafın da iş birliği davranışı göstermesi şartına bağlı olduğunu, aksi durumda sömürülmek için bireysel çıkarlarını kollayacaklarını ortaya koymaktadır (De Cremer ve Van Lange, 2001; Kelley ve Stahelski, 1970; Kuhlman ve Marshello, 1975; McClintock ve Liebrand, 1988; Pruitt ve Kimmel, 1977; Van Lange, 1999; Van Lange ve Kuhlman, 1994). Örneğin, Kuhlman ve Marshello (1975) bireylerin anonim olarak eşleştikleri aynı partnerle birçok kez mahkum ikilemi oyununu oynadıkları bir deney çalışmasında, toplum yanlısı bireylerin ilk oyuna hep iş birliği yaparak başladıklarını ve daha sonraki oyunlarda kararlarını (iş birliği davranışı veya bencil davranış) partnerlerinin bir önceki oyun-

daki hareketlerine göre verdiklerini göstermiştir. Buna göre, her oyunda iş birliği davranışı gösteren bir partnere karşı toplum yanlısı bireyler %100 iş birliği davranışı göstermiş, ancak bencil davranış gösteren partnerlere karşı iş birliği yapmaktan kaçınmışlardır. Hedef-Beklenti teorisi ile uyumlu olarak Boone, Decklerk ve Kiyonari (2010) sosyal ikilemlerde toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışının genel güven düzeylerine ve diğer kişilerin davranışlarını öngörmek için kullanabilecekleri durumsal faktörlere/sosyal işaretlere (social cues) bağlı olabileceğini göstermiştir. Örneğin, yazarlar bir mahkum ikilemi oyununda eşleşmesi muhtemel kişilerin kısa süreli birbiriyle tanıştığı koşul (minimal temas koşulu) ile anonim kaldıkları koşulu karşılaştırdıkları bir deney çalışmasında, minimal temasın toplum yanlısı kişilerin iş birliği davranışını arttırdığını, kendine yanlıların iş birliği davranışını ise etkilemediğini göstermiştir. Yazarlara göre genel güven düzeyi ve minimal temas toplum yanlısı kişilerin sömürülme korkusunu azaltan etmenlerdir. Böyle etmenler kendine yanlıların iş birliği davranışını daha az etkilemektedir. Bu durum aşağıda bir örnekle ifade edilmektedir. Şekil 1’de simetrik bir mahkum ikilemi yapısındaki iki kişilik bir sosyal ikilemde X ve Y’nin ödeme matrisi gösterilmektedir. Bu matriste Ö ikili iş birliği davranışının *Ödülünü*, A tek taraflı bireysel çıkarı kollamanın *Ayartıcılığını*, S tek taraflı iş birliği davranışı sonucu *Sömürülmeyi* ve C iki taraflı bireysel çıkarı kollamanın *Cezasını* temsil etmektedir. Buna göre, her iki birey için de diğerinin hareketi ne olursa olsun bireysel çıkarına göre davranmak en yüksek faydayı getirecektir. Oyun teorisi terminolojisine göre bireysel çıkarı kollama baskın stratejidir. Bu durumda amacı kişisel çıkarını kollamak olan kendine yanlı bir birey karşı taraf ne yaparsa yapsın iş birliği yapmayarak faydasını maksimize edeceğinden, karşı tarafın iş birliği yapacağına dair beklentinin (yani güvenin) ve sömürülme korkusunun kendine yanlı birey için herhangi bir önemi olmayacaktır. Diğer taraftan, iş birliği yapma hedefi olan toplum yanlısı birey, bu hedefi ancak ve ancak karşı tarafın da iş birliği yapacağına dair güveni olduğu takdirde gerçekleştirecektir. Aksi halde, birey sömürüye uğrayacaktır ($S = 1$). Her iki birey de sömürülme korkusu veya bireysel çıkarının cazibesıyla kendi çıkarlarını kollarlarsa, beraberce topluluk çıkarını kolladıkları duruma ($\text{Ö} = 5$) göre daha az fayda sağlayacaklardır ($C = 2$).

		X	
		İş birliği	Bireysel çıkar
Y	İş birliği	Ö 5	A 7
	Bireysel çıkar	S 1	C 2
		5 Ö	1 S
		7 A	2 C

Şekil 1. İki Kişilik Mahkum İkilemi Örneği

Yukarıdaki tartışmaya göre sosyal ikilemlerde toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışları sömürülme korkuları ile ters orantılıdır. Toplum yanlısı bireylerin sömürülme korkusunu ve bu nedenle iş birliği davranışlarını etkileyecek önemli bir faktör dursal düzenleyici odak (regulatory focus) olabilir.

Düzenleyici Odak

Düzenleyici odak teorisi (Higgins, 1997, 2012) hedonik prensibe göre bireyin zevk aldığı durumlara ulaşmak ve acı veren durumlardan kaçınmak amacıyla kullandığı birbirinden bağımsız iki farklı öz-düzenleyici yönelimin varlığını öne sürmektedir. Bunlar yükselme odağı ve önleme odağıdır. Düzenleyici odak bireyin farklı ihtiyaçlarını harekete geçirir ve bu ihtiyaçlara göre bireyin hedefleri kurgulama biçimini etkiler. Yükselme odağı ilerleme ve gelişme ihtiyaçlarını harekete geçirirken bu odağa sahip bir birey hedeflerini ulaşılması gereken idealler ve arzular olarak kurgular; önleme odağına sahip birey için ise güvenlik ve emniyet ihtiyacı ön plandadır ve birey hedeflerini yerine getirilmesi gereken yükümlülükler olarak görür (Higgins ve Spiegel, 2004). Dolayısıyla aynı hedef farklı düzenleyici odağa sahip bireyler tarafından farklı şekillerde kurgulanaacaktır. Araştırmalar, düzenleyici odak türüne göre, hedefe ulaşma ve ulaşamamanın bireyler tarafından farklı şekillerde kurgulandığını ortaya koymaktadır. Buna göre yükselme odaklı bir kişi herhangi bir hedefe ulaşmayı (başarıyı) *olumlu bir sonucun varlığı (kazanım)* olarak görürken, hedefe ulaşamamayı (başarısızlığı) *olumlu bir sonucun yokluğu (kazanım yok)* olarak görmektedir. Önleme odağına sahip bir kişi ise herhangi bir hedefe ulaşmayı (başarıyı) *olumsuz bir sonucun yokluğu (kayıp yok)*, hedefe ulaşamamayı (başarısızlığı) da *olumsuz bir sonucun varlığı (kayıp)* olarak görmektedir (Higgins ve Spiegel, 2004).

Düzenleyici odak, hedefe ulaşmak için kullanılan araç ve stratejileri de etkiler (Crowe ve Higgins, 1997; Higgins, 2012). Buna göre, yükselme odaklı bireyler hedefe (olumlu sonuca) ulaşmak için arzu ve gayret gerektiren stratejiler kullanırlar. Örneğin, yükselme odaklı bir öğrenci sınavdan yüksek not almak için ekstra materyaller çalışabilir veya arkadaşlarıyla çalışma grubu oluşturabilir. Diğer taraftan önleme odaklı bireyler hedefe ulaşmak (olumsuz bir sonucun olmasını önlemek) için ihtiyatlı stratejiler izlerler ve sürekli tedbirli ve dikkatli olurlar. Dolayısıyla, aynı öğrenci önleme odağı aktif ise sınavla ilgili çalışmadığı materyal kalmadığından emin olacak ve sınavdan düşük not almasına sebep olabilecek durumları ortadan kaldıracaktır (örn., gece uykusunu etkileyebileceği için kahve içmeyecektir).

Araştırmalar ebeveynlerin de etkisiyle çocukluktan itibaren öz düzenleme yaparken kullanmaya alışılan baskın, kronik bir düzenleyici odağın bireyde varlığına işaret ederken (Higgins ve ark., 2001; Higgins, 1997), aynı zamanda bireyin davranışını yönlendiren aktif düzenleyici odağın durumdan duruma ve durumun özelliklerine göre kolaylıkla değişebileceğini ifade etmektedir (Bkz. Higgins, 2012; Higgins ve Spiegel, 2004). Dahası, alan yazındaki araştırmaların büyük bir kısmı düzenleyici odağın bu duruma bağlı özelliğine odaklanıp, düzenleyici odağı durumsal olarak manipüle etmektedir.

Sosyal Değer Yönelimi, Düzenleyici Odak ve İş Birliği

Daha önce de bahsedildiği üzere, düzenleyici odak hedefe ulaşmanın ve ulaşamamanın kurgulanış şeklini etkiler. Buna göre, Şekil 2a'da görüldüğü gibi sosyal ikilem durumunda topluluk çıkarını maksimize etmek isteyen, yani toplum yanlısı hedefi olan ve yükselme odağına sahip Y kişisi bu hedefine ulaşmayı bir *kazanç* (olumlu bir sonucun varlığı) olarak görecektir, bu hedefe ulaşamamayı (sömürülme durumu) ise *kazanç yok* (olumlu bir sonucun olmaması) şeklinde görecektir. Diğer taraftan, Şekil 2b'de görüldüğü üzere, toplum yanlısı olan önleme odaklı Y kişisi toplum yanlısı hedefini gerçekleştirilmeyi *kayıp olmaması* (olumsuz bir sonucun yokluğu), bu hedefi gerçekleştirilememeyi ise *kayıp olması* (olumsuz bir sonucun varlığı) şeklinde kurgulayacaktır. Tversky ve Kahneman'ın (1981; 1986) beklenti teorisinden hareketle, Idson, Liberman ve Higgins (2000) yükselme odaklı bireyin hedefe ulaşmasının (kazanç) önleme odaklı bireyin hedefe ulaşmasından (kayıp yok) daha fazla hoşnutluk yaratacağını (kazanç>kayıp yok); buna karşılık önleme odaklı bir bireyin hedefe ulaşamamasının (kayıp), yükselme odaklı bireyin hedefe ulaşamamasından (kazanç yok) daha büyük bir ızdırıp getireceğini (kayıp > kazanç yok) göstermiştir. Bu durumu Şekil 2a ve 2b'ye uygularsak, ikili iş bir-

liği davranışı toplum yanlısı olan yükselme odaklı bir bireye, toplum yanlısı olan önleme odaklı bir bireye nazaran daha büyük haz getirecektir (kazanç > kayıp yok). Tam tersine, tek taraflı iş birliği davranışı (sömürülme durumu) toplum yanlısı olan önleme odağındaki bir bireye, toplum yanlısı olan yükselme odağındaki bir bireye nazaran daha büyük ızdırap verecektir (kayıp > kazanç yok). Dolayısıyla toplum yanlısı bireyler arasında, yükselme odaklı olanlar önleme odaklı olanlara nazaran öncelikle topluluk refahını arttırma motivasyonuna sahip olacakken, önleme odaklı olanlar yükselme odaklı olanlara kıyasla öncelikle sömürülmeyi önleme motivasyonuna sahip olacaklardır. Tanımadıkları bireyler ile anonim etkileşime girecekleri bir durumda temkinlilikleri ve emniyet ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden toplum yanlısı olan önleme odağı aktif bireyler sömürülmek adına iş birliği davranışı göstermekten kaçınabilir.

		X	
		İş birliği	Bireysel çıkar
Y	İş birliği	KAZANÇ	KAZANÇ YOK

Şekil 2a. Yükselme Odağına Sahip Y'nin İş Birliğinin Sonuçları
Not. Bu çalışmada düzenleyici odağın iş birliği davranışına etkisi incelendiği için mahkum ikilemindeki bireysel çıkar seçeneği kapsam dışında olup burada irdelenmemiştir

		X	
		İş birliği	Bireysel çıkar
Y	İş birliği	KAYIP YOK	KAYIP

Şekil 2b. Önleme Odağına Sahip Y'nin İş Birliğinin Sonuçları
Not. Bu çalışmada düzenleyici odağın iş birliği davranışına etkisi incelendiği için mahkum ikilemindeki bireysel çıkar seçeneği kapsam dışında olup burada irdelenmemiştir.

Buna karşılık, toplum yanlısı olan yükselme odağı aktif bir bireyin sosyal ikilemlerde daha fazla iş birliği davranışı göstereceğine dair kanıtlar da mevcuttur. Yükselme odaklı bireyler daha hızlı karar verirken önleme odaklı bireyler (emniyet ihtiyaçları nedeniyle) daha sistematik ve analitik bir şekilde çevrelerini gözlerler (Förster, Higgins ve Bianco, 2003). Dolayısıyla, yükselme odaklı bireyler önleme odaklılara kıyasla çeşitli algısal kestirme yollara (heuristics) daha fazla başvurmakta ve yanılığara (bias) daha fazla düşmektedir (Friedman ve Förster, 2001; Pham ve Avnet, 2009). Buna göre toplum yanlısı olan yükselme odağına sahip bir birey benzerlik varsayımı yanılığına (as-

sumed similarity bias; Kuhlman ve Wimberley, 1976) daha fazla düşebilir ve aksine çok açık bir kanıt yoksa (örn., karşı tarafın geçmiş davranışları), sosyal ikilemdeki diğer birey(ler)in de topluluk çıkarını maksimize etmeyi hedeflediğini varsayabilir. Bu da iş birliğine olumlu yansiyacaktır. Dahası, araştırmalar yükselme odaklı bireylerin riske karşı daha pozitif bir tutum sergilediğini, buna karşılık önleme odaklı bireylerin riskten kaçındığını göstermektedir (Gino ve Margolis, 2011). Toplum yanlısı olan yükselme odaklı bireylerin riske karşı genel olumlu tutumu sosyal ikilemlerde diğer bireylerin kendilerini sömürmeyeceği inancı (güven) olarak kendini gösterebilir. Diğer taraftan, toplum yanlısı olan önleme odaklı bireylerin riske karşı negatif tutumu, tanımadıkları bireylerle anonim ilişkilerde düşük iş birliği davranışı göstermelerine yol açabilir.

Diğer taraftan, hedef-beklenti teorisine göre (Pruitt ve Kimell, 1977) bireyin iş birliği davranışı göstermesinin ön koşulunun böyle bir hedefi/güdüsü olması olduğu hatırlanırsa kendine yanlı bireylerin sosyal ikilemlerde iş birliği davranışı göstermesinin aktif düzenleyici odağa göre daha az farklılaşması beklenebilir. Bu tartışmalar ışığında aşağıdaki hipoteze ulaşılmıştır:

H1. a) Toplum yanlısı bireyler, yükselme odağına kıyasla, önleme odağı hazırlandığında daha düşük iş birliği davranışı gösterecektir ve **b)** kendine yanlı bireylerin iş birliği davranışı gösterme düzeyi ise aktif düzenleyici odağa göre daha az farklılık gösterecektir.

Tanımlayıcı Normların Rolü

Van Lange ve Kuhlman (1994) toplum yanlısı bireylerin davranışlarının sosyal ikilemlerde etkileşime girdikleri kişilerle ilgili izlenimlerine göre değişebildiğini göstermiştir. Bu yazarların çalışmasına göre toplum yanlısı kişiler etkileşime girdikleri bireyleri *ahlaki* açıdan değerlendirmekte ve dürüst olarak gördükleri kişilerle daha çok iş birliği yapmaktadır. Kendine yanlıların ise etkileşime girdikleri bireyleri *güç ve zeka* açısından değerlendirdikleri ancak, kendine yanlıların sosyal işaretlere daha az dikkat etmeleri sebebiyle iş birliği davranışı gösterme düzeylerinin bu değerlendirmeden anlamlı düzeyde etkilenmediği görülmüştür. Sosyal ikilem durumlarında bireyler diğer kişiler ile ilgili izlenim oluşturmak için kişisel bilgiye her zaman ulaşamayabilirler. Günümüzde bireyler arası sosyal etkileşimlerin de her geçen gün kısa süreli ve anonim hale gelmesi bunu güçleştiren bir etmendir (Nowak ve Sigmund, 2005). Sosyal ikilem durumlarında toplum yanlısı bireylerin diğer kişilerin nasıl davranacağını öngörmesine

olanak veren, dolayısıyla sömürülme korkularının düzeyini belirleyen ve bireylerin anonim etkileşimlerde de nispeten kolay gözlemleyebileceği etmenlerden biri ortamdaki tanımlayıcı normlar (descriptive norms) olabilir.

Cialdini ve arkadaşları (Cialdini ve ark., 1990; Kallgren, Reno ve Cialdini, 2000) tarafından geliştirilen normatif davranışın odağı (Focus theory of normative conduct) teorisine göre herhangi bir durumda davranışı yönlendiren iki farklı ve bağımsız norm vardır: 1) doğru davranışı belirten buyruksal (injunctive) normlar, 2) bireyler tarafından gerçekte gösterilen davranışı belirten tanımlayıcı (descriptive) normlar. Buyruksal normlar topluluğun ahlaki prensiplerini gösterir ve olması gereken davranışı sosyal ödüller ve cezalar vasıtasıyla güdüler (Cialdini, Kallgren ve Reno, 1991). Tanımlayıcı normlar ise bir durumda fayda sağlayacak davranış ile ilgili bireye yol gösterir (örn., Eğer bu durumda çoğu kişi böyle davranıyor/düşünüyor ise, bu davranışta bulunmak mantıklıdır; Cialdini ve ark., 1991). Diğer bir ifadeyle tanımlayıcı normlar bilgiye dayalı sosyal etkide bulunur ve bireyin kısa sürede etkili karar almasını sağlar. Bu iki norm birbiriyle aynı yönde olabileceği gibi çelişebilir. Buyruksal normlar ile tanımlayıcı normların birbiriyle çeliştiği durumda hangisi belirgin (salient) ise davranışı o norm yönlendirecektir. Çalışmalar, buyruksal normların yeterince belirgin olmadığı durumlarda birey davranışlarının tanımlayıcı normlardan etkilendiğini göstermektedir. Örneğin, her tarafı çöp dolu bir parkta, *çevreyi kirletmeme* buyruksal normu bireylere belirgin yapılmazsa bireyler diğer insanların attıkları çöpleri dikkate alarak (tanımlayıcı norm) parka çöp atmakta bir sakınca görmeyeceklerdir (Bkz. Cialdini ve ark., 1990). Arizona ulusal orman parkında yapılan bir deneyde (Cialdini, 2003) ziyaretçilere tanımlayıcı normları veya buyruksal normları belirgin yapan uyarı levhaları konulmuştur. Tanımlayıcı normu belirgin yapan *Geçmişteki birçok ziyaretçi parkın doğal yapısını bozsa da bu parktan odun alıp götürmüştür* mesajı ile buyruksal normu belirgin yapan *Lütfen, parkın doğal yapısını korumak için buradan odun almayın* mesajının etkinliği karşılaştırıldığında tanımlayıcı normu içeren mesajın odun hırsızlığını anlamlı biçimde arttırdığı gözlenmiştir. Bir başka deneyde ise (Cialdini, 2003) birçok kişinin geri dönüşüm yaptığına dair bir tanımlayıcı norm belirgin kılındığında bireylerin geri dönüşüm yapma eğiliminde artış görülmüştür.

Toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışının çevredeki sosyal işaretlerden daha çok etkilendiği göz önüne alınırsa, belirli bir sosyal ikilem durumunda insanların genelde nasıl davrandığına dair bir tanımlayıcı norm manipülasyonunun (iş birliği normu

veya kişisel çıkarı kollama normu) kendine yanlılara kıyasla toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı gösterme düzeyini daha fazla etkileyeceği öne sürülebilir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipoteze ulaşılmıştır:

H2. a) Toplum yanlısı bireyler tanımlayıcı norm iş birliği olduğunda, tanımlayıcı normun kişisel çıkarı kollama olduğu duruma kıyasla daha yüksek iş birliği davranışı gösterecektir ve b) kendine yanlı bireylerin iş birliği davranışı tanımlayıcı normdan daha az etkilenecektir.

Diğer taraftan, mevcut alan yazın, düzenleyici odağın tanımlayıcı normlara duyarlılık üzerinde de bir etkisi olacağına işaret etmektedir. Araştırmalar, bireyin istek ve arzularına yoğunlaşmasının (yükselme odağı) içsel süreçlere odaklanmasını; dikkat ve tedbirlik ihtiyacı üzerine yoğunlaşmasının (önleme odağı) ise tehditlere karşı hazırlıklı olabilmesi için çevreden sağlanan bilgiye (tanımlayıcı norm gibi) daha fazla odaklanmasını sağladığını göstermektedir (Bless ve ark., 1996; Pham ve Avnet, 2009). Bu doğrultuda toplum yanlısı bireyler önleme odağı aktif olduğunda tanımlayıcı norma daha duyarlı olabilirler. Eğer bir sosyal ikilem durumunda çoğunluk kişisel çıkarını kolluyor ise (tanımlayıcı norm kişisel çıkarı kollamak ise), toplum yanlısı olan önleme odaklı bireylerin sömürülme korkuları yüksek olacak (diğer kişi ya da kişilerin iş birliği yapacağına dair beklentileri düşük olacak) ve bireyler sömürülmemek için tanımlayıcı norma göre hareket ederek bencil davranacaklardır. Buna karşılık, tanımlayıcı norm çevredeki bireylerin iş birliği gösterdiğini işaret ediyorsa, toplum yanlısı olan önleme odaklı bireyin sömürülme korkusu azalacak ve birey daha fazla iş birliği davranışı gösterecektir. Buna göre aşağıdaki hipoteze ulaşılabılır:

H3. Sosyal değer yönelimi x düzenleyici odak x tanımlayıcı norm üçlü etkileşimi iş birliği davranışını etkileyecektir ve toplum yanlısı bireyler arasında, önleme odaklı bireylerin yükselme odaklı bireylere kıyasla iş birliği davranışı tanımlayıcı normlardan daha fazla etkilenecektir.

Cinsiyetin Rolü

Cinsiyet rollerinin hem evrimsel hem de toplumsal gelişiminden yola çıkarak, kadına ve erkeğe yüklenen farklı rollerin bireylerin iş birliği davranışı da dahil olmak üzere kişiler arası etkileşimleri farklı şekillerde etkileyeceği ileri sürülebilir. Örneğin, insan toplumunun kültürel evriminin bir parçası olarak toplumun erkeğe savunmacı – savaşçı bir rol (male-warrior) yüklediği ifade edilmektedir. Bu yazına göre erkekler kadınlara

kıyasla dışarıdan gelen tehditlere daha fazla tepki verirler ve bu sebeple kadınların ve erkeklerin sosyal ikilem durumlarında diğer kişiler tarafından sömürüye uğrama konusunda risk algıları ve dolayısıyla iş birliği davranışları farklılık gösterebilir (Vugt, Cremer ve Janssen, 2007). Benzer şekilde, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerinin farklılığı argümanı ışığında, Seguino, Stevens ve Lutz (1996), sosyal ikilem durumunda kadınların erkeklerden daha fazla iş birliği davranışı gösterdiğini ortaya koymuştur. Yazarlar, cinsiyetin bu etkisini kadınların ataeril toplum içinde çocuk yetiştirmek ve grup içindeki kişilerin bakımını üstlenmek gibi görevleri sebebiyle erkeklere kıyasla daha fazla özgeci ve daha az bencil olacağı savıyla açıklamaktadır. Diğer taraftan, bazı çalışmalarda iş birliği davranışının cinsiyete göre değişmediği bulunmuş (Caldwell, 1976; Sell, 1997) ve bu sebeple cinsiyetin iş birliği davranışı gösterme açısından rolünün fazla abartıldığı ifade edilmiştir (Stockard, van de Kragt ve Dodge, 1988). Mevcut alan yazın dikkate alındığında, bu çalışmada cinsiyetin iş birliği davranışı üzerindeki rolünü formel hipotezler yoluyla incelemeyi gerektirecek yeterli kanıt olmasa da, keşifsel bazı analizler gerçekleştirilmenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda, cinsiyetin iş birliği davranışı üzerindeki ana etkisinin yanı sıra, düzenleyici odak ve tanımlayıcı normların toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı üzerindeki etkisinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği incelenecektir. Yukarıdaki cinsiyete dair yaklaşımlar ışığında, önleme odağının ve bencil davranışı işaret eden tanımlayıcı normların, (özellikle toplum yanlısı) erkeklerin iş birliği davranışını kadınlara kıyasla daha olumsuz etkileyeceği beklenebilir.

YÖNTEM

Katılımcılar

Ön Test. Türkiye’de bir üniversitenin farklı birimlerinde okuyan yaklaşık 13.000 öğrenciye e-posta ile bir ön test linki yollanmış, yapılacak çalışma kısaca tanıtılmıştır. Ön testte 12 maddelik sosyal değer yönelimleri ölçeği verilmiştir. Ayrıca, bireylerden çeşitli demografik bilgiler (örn., sosyoekonomik statü, fakülte ve iletişim bilgileri) istenmiştir.

Ön teste 1.192 kişi katılmıştır. Yazınla uyumlu olarak, bu kişiler arasında sosyal değer yönelimi tutarlılık skoru 60’ın altında olanlar ve toplum yanlısı, bireyci ve rekabetçi değer yönelimi dışında bir yönelime sahip olanlar veri seti dışında tutulmuştur. Tutarlı bir sosyal değer yönelimi olan toplam 930 kişinin %33’ü toplum yanlısı, %28’i bireyci,

%34'ü rekabetçi, %5'i ise diğer değer yönelimlerine sahiptir. Batı örnekleriyle kıyaslandığında toplum yanlısı kişi yüzdesi az, rekabetçi kişi yüzdesi ise oldukça yüksek görünmektedir (Au ve Kwong, 2004; referans değerler: toplum yanlısı yaklaşık %45, bireyci yaklaşık %30, rekabetçi yaklaşık %15).

Deney Çalışması Örnekleme ve Deney Deseni. Ön teste katılan ve sosyal değer yönelimleri toplum yanlısı, bireyci veya rekabetçi olan kişiler arasından iletişim bilgilerini sağlayanlar ile iletişime geçilmiş ve bu kişiler çalışmaya davet edilmiştir. Çalışmaya toplamda 290 kişi katılmıştır. Verisi eksik olan bir kişi veri setinden çıkartılmış ve analizler, geriye kalan 289 kişi üzerinden yürütülmüştür. Verisi kullanılan 289 kişinin 133'ü (%46) kadın, 156'sı (%54) erkektir. Katılımcıların 10'undan değerlendirdikleri öznel sosyoekonomik düzeyleri ortalamanın üzerindedir ($Ort. = 6.19, SS = 1.66$). Katılımcıların %35.7'si (103 kişi) mühendislik, mimarlık ve fen bilimleri, geriye kalanı ise sosyal bilimler ve eğitim bilimleri (%64.3) öğrencisidir. Ayrıca deneye katılan kişilerin 111'i (%38.4) toplum yanlısı, 83'ü (%28.7) bireyci, geriye kalan 95'i (%32.9) ise rekabetçidir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların %61.6'sı (178 kişi) kendine yanlı bireylerden oluşmaktadır. Deneyde mahkumun ikilemi paradigması kullanılmış ve düzenleyici odak (önleme veya yükselme koşulu) ve tanımlayıcı norm (bencil davranış normu, iş birliği normu veya kontrol koşulu) değişkenleri katılımcılar-arası bir desen ile manipüle edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Sosyal Değer Yönelimleri Ölçümü. Sosyal değer yönelimleri, Liebrand (1984) tarafından geliştirilen Çember Ölçeği ile deneyden yaklaşık üç hafta önce ölçülmüştür. Bu ölçek uygulamasında bireyler kendileri ile tanımadıkları ve hiç tanımayacakları hayali bir *diğer kişi* arasında olan çeşitli puan dağılımlarına dair tercihlerini belirtmektedirler. Katılımcılara, 12 farklı durum için kendileri ve diğer kişi arasında nasıl dağılım tercih ettikleri sorulmuştur (Bkz. Karagonlar ve Kuhlman, 2013). Her bir durumda, bireyin kendisi ve diğer kişi için farklı puan dağılımlarını ifade eden iki seçenek vardır (A ve B) ve bireyler her bir durumda bu iki seçenektan birini tercih ederler. Örnek bir durumda katılımcı, kendisinin 400 puan diğer kişinin 100 puan aldığı A seçeneği ile kendisinin 500 puan diğer kişinin 300 puan aldığı B seçeneği arasında bir tercih yapmaktadır. Katılımcılara, eşleştikleri diğer kişinin de aynı dağılımlar ile ilgili tercih yapacağı bilgisi verilmiştir. Ayrıca, katılımcıların alacakları toplam puanın hem kendi hem de diğer kişinin tercihlerine göre belirleneceği ve diğer kişinin alacağı toplam puanın da hem diğer

kişinin hem de katılımcının tercihlerine göre hesaplanacağı belirtilmiştir. Son olarak katılımcılara bu uygulamada ne kadar çok puan toplarlarsa o kadar iyi olduğu ifade edilmiştir.

Çember Ölçeğinde, her bir dağılım yarıçapı 100 birim olan bir çemberin üzerinde yer alan noktalardan seçilmektedir. Bireylerin 12 durumda yaptığı tercihlere göre toplamda kendi puanı (çemberin x ekseninde bir nokta) ve diğer kişinin puanı (çemberin y ekseninde bir nokta) belirlenir. X ekseninde ve Y ekseninde elde edilen noktaların koordinatları bireyin sosyal değer yönelimi vektörünü verir. Bu vektörün X eksenine ile olan açısı bireyin sosyal değer yönelimi açısıdır, vektörün uzunluğunun yarıçapa oranı ise bireyin tutarlılık indeksini verir. Bir bireyin tutarlı olarak değerlendirilmesi için bu indeksin en az 60 olarak alınması uygulamadaki genel prensiptir (Au ve Kwong, 2004; Balliet ve ark., 2009; Bogaert ve ark., 2008). Bu çalışmada yazınla uyumlu olarak minimum tutarlılık indeksi değeri 60 olarak alınmıştır.

Çember Ölçeği ile hesaplanan açı değeri Tablo 1'deki gibi kategorilere ayrılabilir. Örneğin 22.5 derece ile 67.5 derece aralığı toplum yanlısı olarak ifade edilmektedir. Diğer taraftan, toplumda en sık rastlanan üç değer yönelimi (toplum yanlısı, bireyci ve rekabetçi) kişisel kazanımlara verilen olumlu değer bakımından aynı olmakta, sadece bireyin diğer kişilerin kazanımlarına verdiği değer bakımından farklılaşmaktadır. Dolayısıyla bu değer yönelimlerine odaklanan çalışmalarda SDY açısı (-67.5 derece ile 22.5 derece aralığında) sürekli değişken olarak ifade edilebilir (Au ve Kwong, 2004; Liebrand, 1984). Buna göre SDY açısı arttıkça bireyin toplum yanlılığı, diğer bir ifadeyle iş birliği davranışı gösterme yönelimi yükselmektedir. Alan yazında istatistiksel gücü arttırmak ve tip 2 hatasını azaltmak için sosyal değer yönelimini toplum yanlısı ve kendine yanlı olarak kategorileştirmek yerine sürekli bir değişken olarak işlemselleştiren geçmiş çalışmalar ışığında (Bkz. Bogaert, Boone ve van Witteloostuijn, 2012; Karagönlü ve Neves, 2020) bu çalışmada da SDY teorik olarak -67.5 ve 22.5 derece aralığında değişen (açı değeri arttıkça bireyin toplum yanlısı yönelimi artmakta) sürekli bir değişken olarak işlemselleştirilmiştir.

Tablo 1. Sosyal Değer Yönelimleri Açılı Dönüşüm Tablosu

Sosyal Değer Yönelimi		Açılı aralığı		
90	Altrustik	112.5	ve	67.5
45	Toplum yanlısı	67.5	ve	22.5
0	Bireyci	22.5	ve	-22.5
-45	Rekabetçi	-22.5	ve	-67.5
-90	Agresif	-67.5	ve	-112.5
225	SadoMazoşist	247.5	ve	202.5
180	Mazoşist	202.5	ve	157.5
135	Şehitlik	157.5	ve	112.5

Düzenleyici Odak Manipülasyonu. Bireylerin düzenleyici odağı yazında daha önce sıkça kullanılan ve geçerliği test edilmiş olan labirent oyunu ile manipüle edilmiştir (Baas, De Dreu ve Nijstad, 2011; Friedman ve Förster, 2001; Gino ve Margolis, 2011; Wan, Hong ve Sternthal, 2009). Bu yöntem, katılımcılara belirgin olmayan bir şekilde ve mahkumun ikilemi oyunundan bağımsız olarak düzenleyici odağı hazırlayabilmektedir (priming). Buna göre bireylere ortasında bir farenin yer aldığı bir labirent verilmektedir. Yükselme odağı koşulunda labirentin sonunda bir peynir bulunmaktadır. Peynir gelişme gösterme ve peynire doğru ilerleme hedefini temsil etmekte ve semantik olarak bireyin doyum ihtiyacını harekete geçirmektedir. Önleme odağı koşulunda ise labirentin üzerinde uçan ve fareyi avlamaya çalıştığı izlenimi veren bir baykuş vardır. Bu baykuş, semantik olarak bireylerde güvenlik ve emniyet ihtiyacını harekete geçirmektedir. Buna göre, Qualtrics üzerinde bireyler rassal olarak ve yaklaşık olarak eşit olacak şekilde önleme odağı (baykuş) veya yükselme odağı (peynir) koşullarına atanmıştır. Buna göre katılımcıların yaklaşık yarısı (144 kişi) yükselme odağı koşuluna, diğer yarısı (145 kişi) ise önleme odağı koşuluna rassal olarak atanmışlardır. Labirenti gösteren ekranı takiben katılımcılardan kendilerini labirentteki farenin yerine koyduklarında ne hissedeceklerini yazmaları istenmiştir (Wan ve ark., 2009).

İş Birliği Davranışı. Bireylerin iş birliği davranışını ölçmek için bir sosyal ikilem oyunu olan mahkumun ikilemi oyunu oynatılmıştır. Mevcut yazın ile uyumlu olarak katılımcılara 10.000 kişilik bir katılımcı havuzundan rastgele eşleştikleri bir kişi ile bir karar verme oyunu oynayacakları söylenmiştir (Kiyonari, Yamagishi, Cook ve Cheshire, 2006; Yamagishi ve ark., 2013). Tüm katılımcılara 100 deney parası verilmiş (Fehr ve Gächter, 2002; Gächter ve Fehr, 1999) ve her katılımcının deney sonunda elde edeceği gerçek paranın eşleştikleri kişi ile karşılıklı verecekleri kararların sonucunda belirleceği ifade edilmiştir. Katılımcıların ellerindeki paranın diledikleri miktarını (0 ile 100

arasında) eşleştikleri kişiye yollayabilecekleri, aynı şekilde diğer kişinin de elindeki paranın dilediği miktarını eşleştiği katılımcıya gönderebileceği bilgisi verilmiştir. Ayrıca, sosyal ikilem alan yazınına takiben katılımcıların yolladıkları paranın ve eşleştikleri kişiden kendilerine gelen paranın 1.5 katsayısı ile çarpılacağı söylenmiştir (burada amaç oyunu mahkumun ikilemine dönüştürebilmektir). Her oyunun sonunda katılımcının sahip olacağı paranın 100 deney parasından elinde tuttuğu para (karşı tarafa yollamadığı miktar) ile diğer katılımcının kendisine yolladığı paranın 1.5 katının toplamı olacağı birçok örnek senaryo ile katılımcılara açıklanmıştır.

Ayrıca her katılımcının havuzdan iki farklı katılımcıyla (Diğer Kişi 1 ve Diğer kişi 2) rastgele eşleştirildiği ve oyunu eşleştikleri her katılımcıyla sadece bir kez olmak üzere toplamda iki defa oynayacakları ve sadece bir eşleşmelerinden elde edecekleri parasal kazanımlarının kendilerine ödeneceği bilgisi verilmiştir. Hangi eşleşmede elde ettikleri kazanımlarının ödeneceğinin ise rastgele belirleneceği, dolayısıyla her iki eşleşmede verecekleri kararların birbirinden bağımsız değerlendirilmesi gerektiği örnek ile vurgulanmıştır (benzer uygulama için bkz. Chen ve Bachrach, 2003). Bu uygulama, katılımcıların stratejik olarak iki oyunu beraber düşünmesinin önüne geçmekte ve *H1* ile *H3*'ün birbirinden bağımsız test edilmesini sağlamaktadır. Aldatmacanın inandırıcılığını korumak ve stratejik karar almayı engellemek için, katılımcılara sözde eşleştikleri kişilerin kendilerine ne kadar para gönderdiğinin deney tamamlandıktan sonra belli olacağı ifade edilmiştir. Tüm deney oturumları tamamlandıktan sonra her katılımcıya net 25 TL katılım ücreti ödenmiştir.

Tanımlayıcı Norm Manipülasyonu. Bireylerin ilk oyun sonundaki kazanımlarının ikinci oyundaki davranışlarını etkilememesi için ilk oyunlar sonunda bireylere kendilerine karşı taraftan gönderilen para miktarı ile ilgili herhangi bir geri bildirim verilmiştir. Birinci oyun sonunda, katılımcılar ikinci oyuna başlamadan önce tanımlayıcı norm manipülasyonu yapılmıştır. İnandırıcılığı arttırmak için tanımlayıcı norm koşullarında küsuratlı sayılar verilmiştir. Yine aynı sebepten, 100'e veya 0'a çok yakın değerler seçilmemiştir. Buna göre, katılımcılar üç farklı tanımlayıcı norm koşulundan (iş birliği normu, bencil davranış normu, kontrol) bir tanesine rassal ve yaklaşık olarak eşit olacak şekilde atanmışlardır. Buna göre 97 kişi (%33.6) yüksek iş birliği normu koşuluna, 98 kişi (%33.9) bencil davranış normu koşuluna, geriye kalan 94 kişi (%32.5) kontrol koşuluna atanmıştır. Tanımlayıcı normun iş birliği olduğu koşulda birinci oyun sona erdikten sonra kişinin ekranında şimdiye kadar oturumlara katılan tüm katılımcıların

eşleştikleri kişilere ortalama 80.44 deney parası gönderdiği bilgisi görüntülenmiştir. Tanımlayıcı normun bencil davranış olduğu koşulda ise gönderilen paranın ortalama 15.10 deney parası olduğu bilgisi verilmiştir. Tanımlayıcı normun olmadığı kontrol koşulunda ise katılımcılara ortalama gönderilen para konusunda hiçbir bilgi verilmemiştir.

Tanımlayıcı Norm Manipülasyonu Kontrolü. Tanımlayıcı norm manipülasyonu (iş birliği normu veya bencil davranış normu) yazın bağlamında bu çalışma için özel olarak kurgulanmıştır. Bu sebeple buradaki norm manipülasyonunu kontrol etmeyi sağlayacak sorular, mevcut çalışmaya özgün manipülasyonu tam olarak değerlendirmesi için yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Sorular, katılımcıların buldukları koşulda diğer katılımcıların iş birliği davranışının düşük ya da yüksek olmasına dair algılarını ölçmektedir (Benzer uygulamalar için bkz. Köbis, Van Prooijen, Righetti ve Van Lange, 2015; Staunton, Louis, Smith, Terry ve McDonald, 2014). İkinci oyun sona erdikten sonra tanımlayıcı norm manipülasyonunun kontrolü şu dört soru ile yapılmıştır: “İnsanların diğer kişiye gönderdiği ortalama miktar yüksektir. Genelde insanlar ellerindeki paranın büyük bir kısmını diğer kişiye göndermektedirler. İnsanlar 100 deney parasının küçük bir kısmını ellerinde tutmakta; önemli bir miktarını ise diğer kişiye göndermektedir. Bu çalışmada eşleşeceğiniz herhangi bir kişinin size büyük bir miktar para göndermesi yüksek ihtimaldir.” Katılımcılar 5’li bir Likert ölçeğini kullanarak (1 = *Hiç katılmıyorum*, 5 = *Tamamıyla katılıyorum*) bu sorulara yanıt vermişlerdir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .81 olarak bulunmuştur.

Kontrol Değişkenleri. Araştırma modelinin analizinde muhtemel karıştırıcı etkilerin azaltılması için iki kontrol değişkeni ölçümlenmiştir. İlk olarak, mevcut yazını takiben farklı düzenleyici odak koşullarının katılımcılar üzerinde farklı duyu durumları yaratabileceği (Baas ve ark., 2011; Friedman ve Förster, 2001) ve farklı duyu durumlarının da iş birliği davranışını etkileyebileceği (Eisenberg, 1991) göz önüne alınarak katılımcıların duyu durumları analizlerde kontrol edilmiştir. Tanımlayıcı norm manipülasyon kontrolünden sonra duyu durumlarını ölçmek için katılımcılara Mayer ve Gaschke (1988) tarafından geliştirilen ve Fairbairn ve Sayette (2013) tarafından uyarlanan Duygu durum ölçeği (Brief Mood Introspection Scale) verilmiştir. Ölçeğin farklı zaman aralıklarındaki Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı olumlu duyu durum için .86 ile .96 arasında, olumsuz duyu durum için .84 ile .87 arasında rapor edilmiştir. Bu ölçek yazında birçok çalışma tarafından başarılı bir şekilde kullanılmış ve geçerliliği test edilmiştir (Maner, DeWall, Baumeister ve Schaller, 2007; Tice, Bratslavsky ve Bau-

meister, 2001). Katılımcılar olumlu duyguları (neşeli, mutlu, memnun) ve olumsuz duyguları (gergin, endişeli, üzgün, moralsiz) o anda ne ölçüde hissettiklerini dörtlü bir ölçek üzerinde belirtmişlerdir (1 = *Şu anki ruh halimi hiç yansıtmıyor*, 4 = *Şu anki ruh halimi çok yansıtıyor*). Bu çalışmada Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı olumlu duygu durum için .75, olumsuz duygu durum için .65 olarak bulunmuştur.

İkinci olarak, bireylerin sosyoekonomik düzeyleri arttıkça toplum yanlısı davranışlarının azaldığını gösteren çalışmalar ışığında (Martinsson, Villegas-Palacio ve Wollbrant, 2015; Piff, Kraus, Côté, Cheng ve Keltner, 2010) sosyoekonomik düzeyin ana etkileri kontrol edilmiştir. Sosyoekonomik düzey ön-test aşamasında ölçülmüştür. Bunun için Adler, Epel, Castellazzo ve Ickovics'in (2000) tek maddelik merdiven ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte bireylere 10 basamaklı bir merdiven gösterilmekte, bu merdivenin basamaklarının insanların ekonomik ve sosyal statülerine göre toplumdaki yerini temsil ettiği ifade edilmekte ve bireylerin kendilerini hangi basamakta gördükleri sorulmaktadır.

Düzenleyici Odak Manipülasyon Kontrolü. Duygu durum ölçümünden sonra, düzenleyici odak manipülasyon kontrolü Gino ve Margolis'in (2011) çalışmalarında kullanıldığı soru ile yapılmıştır. Buna göre, katılımcılardan birinci çalışmada gördükleri resmin içeriğini tarif etmeleri istenmiştir (labirentin içinde bir fare ve peynir veya labirentin içinde bir fare ve onu yemeye çalışan bir yırtıcı kuş vb.).

İşlem

Bu çalışma bir ulusal proje kapsamında yürütülmüş olup yürütücünün bağlı olduğu kurumdan etik kurul onay belgesi alınmıştır.

Deney yaklaşık 30 kişilik bir bilgisayar laboratuvarında 10-15 kişilik oturumlar halinde aynı görevli tarafından Qualtrics yazılımı aracılığı ile yürütülmüştür. Her oturum yaklaşık 30 dakika sürmüştür. Oturumlar, katılımcılar mümkün olduğunca farklı faktörlerden olacak şekilde düzenlenmiştir. Katılımcılar kendilerine belirtilen saatte deneyin yapılacağı laboratuvarın önünde araştırma görevlisi tarafından karşılanmış ve birbirlerinin monitörlerini göremeyecekleri bir oturum düzeninde bilgisayarlara yerleştirilmişlerdir. Tüm katılımcılara deneyden önce bir kod numarası atanmıştır ve bu kod numarası deney sırasında katılımcılara verilen dosyalara yazılmıştır. Kod numarasının amacı katılımcıların ön testte toplanan verileri ile (sosyal değer yönelimleri, demografik veriler) deney verilerini herhangi bir yere isimlerini yazmadan, anonim bir şekilde eşleştirebil-

mektir. Katılımcılar laboratuvara yerleştirildikten sonra bilgilendirilmiş gönüllü onam formlarını imzalamış ve yönergeler başlamıştır. Deneyde oturumlar arasında standardizasyon sağlamak amacıyla tüm yönergeler bir Microsoft Power Point sunusu ve bu sunuya eklenen ses kaydı ile bir seferde sunulmuştur. Yönergeleri takiben düzenleyici odak manipülasyonu yapılmış, ardından katılımcılar mahkumun ikilemi oyununu oynamıştır. Mahkumun ikilemi oyunu her biri farklı kişilerle olmak üzere iki defa oynanmıştır. İkinci oyun öncesi tanımlayıcı norm manipülasyonu yapılmıştır.

Deney yönergelerinde düzenleyici odak manipülasyonu ve sosyal ikilem oyunu (mahkumun ikilemi oyunu) arasında ilişki kurulmasını önlemek amacıyla katılımcılara iki ayrı çalışmaya katılacakları bilgisi verilmiştir. İlk çalışmanın (düzenleyici odak manipülasyonu) amacı katılımcıların kendilerine ve olaylara bakış açılarını anlamak olarak, ikinci çalışmanın amacı ise bireylerin sosyal kararlarının incelenmesi şeklinde ifade edilmiştir. Bu genel açıklamadan sonra ilk çalışma olarak isimlendirilen ve düzenleyici odağı manipüle etmek için kullanılan labirent uygulaması ve ikinci çalışma olarak isimlendirilen mahkumun ikilemi oyunu ile ilgili detaylı yönergeler örnekler ile sunulmuştur (ikinci çalışma boyunca hiçbir zaman mahkumun ikilemi ismi kullanılmamıştır). Yönergeler bittikten sonra katılımcılardan önlerindeki bilgisayarın monitörünü açarak çalışmalara başlamaları istenmiştir. Katılımcılar önce deney prosedürünü anlayıp anlamadıklarını sıyanan sorulara yanıt vermiş, yanlış verilen yanıtlar için program doğru cevabın ne olduğunu detaylıca açıklamıştır. Daha sonra, katılımcılar önce ilk çalışmayı (düzenleyici odak manipülasyonu) tamamlamışlardır. Birinci çalışmayı tamamladıktan sonra ikinci çalışma başlamadan önce katılımcıların çalışmaya katılan diğer kişilerle eşleştirilebilmeleri için kendilerine verilen dosyadaki kod numarasını yazmalarını isteyen bir ekran gelmiştir. Bu kod numarası katılımcı eşleşmelerinin inandırıcılığını sağlamanın yanında bireylerin deney verileriyle ön test verilerinin eşleşmesini de mümkün kılmaktadır. Takiben, katılımcılar ikinci çalışmayı (mahkumun ikilemi oyunu) yönergelere göre tamamlamıştır. Mahkumun ikilemi oyununu bir kez tamamladıktan sonra katılımcılara tanımlayıcı norm manipülasyonu yapılmıştır. Ardından katılımcılar mahkumun ikilemi oyununu bir kez daha ancak bu sefer farklı bir kişi ile oynamıştır. İkinci mahkumun ikilemi oyununun tamamlanmasını müteakip katılımcılara norm manipülasyonu kontrol ölçeği verilmiştir. Ardından katılımcıların duygu durumlarını ölçen bir ölçek uygulanmıştır. Takip eden ekranda katılımcılara düzenleyici odak manipülasyon kontrol sorusu sorulmuştur. Son olarak teşekkür, yorum ve bilgilendirme ekranına geçilmiştir.

Veri Analizi

Tanımlayıcı Norm Manipülasyon Kontrolü. Manipülasyon kontrol sorularına ve verilen yanıtların ortalamaları kontrol ($Ort. = 2.26, S = .72$), bencil davranış normu ($Ort. = 1.98, S = .54$) ve iş birliği normu ($Ort. = 2.76, S = .46$) gruplarında farklılaşmaktadır, $F(2, 287) = 26.85, p < .01$. Bonferoni düzeltmesi ile yapılan post-hoc analizlerde grup ortalamalarının her üçünün de birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Bu bulgu, tanımlayıcı norm manipülasyonunun başarıya ulaştığına işaret etmektedir.

Düzenleyici Odak Manipülasyon Kontrolü. Gino ve Margolis'e (2011) göre katılımcıların gördükleri resmin içeriğini doğru hatırlamaları manipülasyonun gerçekleştiğinin, yani katılımcıların emniyet/güvenlik veya ilerleme/doyum ihtiyaçlarına dair veriyi zihinlerinde işlemekten geçirdiğinin bir göstergesi olmaktadır. Çalışmada katılımcıların neredeyse tamamı resmin içeriğini (labirentin içinde bir fare ve peynir veya labirentin içinde bir fare ve onu yemeye çalışan bir yırtıcı kuş) doğru olarak hatırlamıştır. Dolayısıyla, mevcut yazın ışığında düzenleyici odak manipülasyonunun başarılı olduğu söylenebilir.

Keşifsel Analizler. Yapılan keşifsel analizlerde cinsiyetin etkileşimli etkileri $H1$ açısından anlamlı olduğu için hipotez testinde cinsiyetin ana etkileri ve etkileşimli etkileri de dikkate alınmıştır. Ancak $H2$ ve $H3$ için cinsiyetin etkileşimli etkileri anlamlı olmadığı için bu hipotezlerin testinde cinsiyetin yalnızca ana etkisine bakılmıştır. Diğer taraftan sosyoekonomik statü ve duygu durum değişkenlerinin ana etkileri tüm testlerde kontrol edilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, istatistiksel gücü arttırmak için çalışmanın bağımsız değişkeni SDY sürekli bir değişken olarak işlemselleştirilmiştir. Bu nedenle, tüm hipotez testleri için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizinde kategorik değişkenler kukla değişken şeklinde kodlandığında (örn., 1 ve 0) ve etkileşimli etkiler modele dahil edildiğinde, ana etkiler etkileşimli etkilerden bağımsız ve doğru bir şekilde hesaplanamamaktadır (Cohen, Cohen, West ve Aiken, 2003). Regresyonda değişkenlerin gerçek ana etkilerini görebilmek ve ana etkiler ile etkileşimli etkileri birbirinden ayırabilmek için kategorik değişkenler (cinsiyet, düzenleyici odak ve tanımlayıcı norm) basit etki kodlamasına (simple effect coding) tabi tutulmuştur (Cohen ve ark., 2003). Buna göre, cinsiyet kategorik değişkeni ($H1$) erkek için -1, kadın için +1; düzenleyici odak kategorik değişkeni ($H1$ ve $H3$) ise önleme odağı +1 ve yükseleme odağı -1 olacak şekilde kodlanarak analizlere dahil edilmiştir.

H2 ve *H3*'ün testinde üç seviyeden oluşan tanımlayıcı norm değişkeni için iki ayrı kategorik değişken tanımlanmış ve bu değişken için de etki kodlaması yapılmıştır (norm1= iş birliği normu koşulu (1) vs. bencil davranış normu koşulu (-1); kontrol koşulu = 0); norm2 = kontrol koşulu (1) vs. bencil davranış normu koşulu (-1); iş birliği normu koşulu = 0). Bu kodlama, bencil davranış normuna kıyasla, iş birliği normu ve kontrol koşullarında bireylerin iş birliği davranışlarının nasıl değiştiğini görmeye olanak vermiştir. Ayrıca, sürekli değişkenler kendi ortalamalarından çıkarılarak (merkezileştirilerek) analize sokulmuş, etkileşim terimleri bu işlemde sonra oluşturulmuştur. *H1*, oyundaki ilk tur iş birliği davranışı değerleri; *H2* ve *H3* ise ikinci turdaki iş birliği davranışı değerleri ile test edilmiştir.

BULGULAR

H1'in Testi

SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) *x* düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) etkileşiminin mahkum ikileminde ilk turdaki iş birliği davranışına etkisini sınamaya *H1* Tablo 2'de görülen doğrusal regresyon analizi ile test edilmiştir.

Tablo 2. *H1*'in Testine ait Regresyon Analiz Sonuçları

Öngörücü değişkenler	Katsayılar
Kesişim	32.42 (1.49)**
<i>Ana etkiler</i>	
SES	.03 (.92)
Olumlu duygu durum	1.00 (2.35)
Olumsuz duygu durum	.61 (2.84)
Cinsiyet ^a	1.72 (1.49)
SDY ^b	.12 (.04)**
Düzenleyici Odak ^c	.25 (1.51)
<i>Etkileşim etkileri</i>	
Cinsiyet <i>x</i> SDY	-.05 (.04)
Cinsiyet <i>x</i> Düz. Odak	3.45 (1.50)*
Düz. Odak <i>x</i> SDY	-.02 (.04)
Düz. Odak <i>x</i> SDY <i>x</i> Cinsiyet	.11 (.04)**
<i>F</i> test	<i>F</i> (10, 278) = 3.15**
<i>R</i> ²	.10

Not. Bağımlı değişken birinci turdaki iş birliği davranışdır. Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir.

^a Cinsiyet erkek = -1, kadın = 1 olarak kodlanmıştır.

^b SDY (Sosyal değer yönelimi) yüksek değer aldıkça bireyin toplum yanlılığı artmaktadır.

^c Düzenleyici odak yükselme odağı = -1, önleme odağı = 1 olarak kodlanmıştır.

* $p < .05$ ** $p < .01$

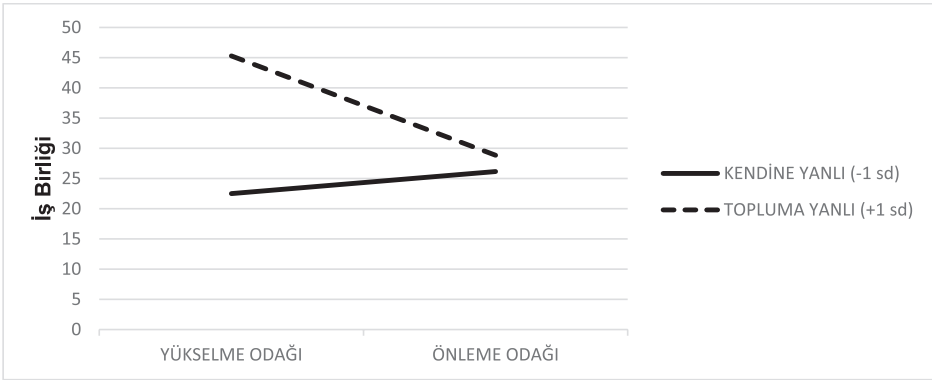
Mevcut yazınla uyumlu olarak bireyin SDY açısı ile iş birliği davranışı arasında olumlu ilişki gözlenmiştir ($\beta = .12, p < .01$). Buna göre bireylerin üç hafta önce ölçülen değer yönelimlerinde toplum yanlılıkları arttıkça mahkum ikileminde gösterdikleri iş birliği davranışları artmaktadır. Düzenleyici odağın iş birliği davranışı üzerindeki ana etkisi ise anlamlı değildir ($\beta = .25, p = .86$). *HI*'de beklenenin aksine, düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) x SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) etkileşimi anlamlı bulunmamıştır ($\beta = -.02, p = .55$).

Cinsiyetin Rolü

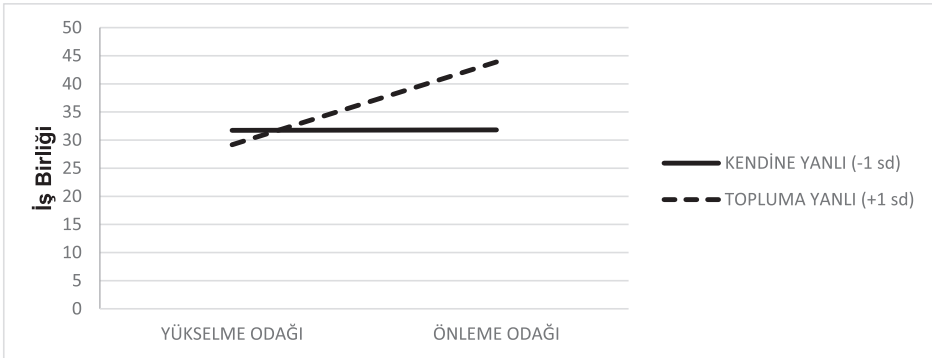
Tablo 2'de görüldüğü üzere cinsiyetin önemli etkileşimli etkileri gözlenmiştir. İlk olarak, cinsiyet (kadın, erkek) x düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) etkileşim terimi anlamlı bulunmuştur ($\beta = 3.45, p < .05$). Düzenleyici odağın iş birliği davranışı üzerindeki etkisi kadınlarda ve erkeklerde ayrı regresyon eğimleri (basit eğimler) hesaplanarak incelenmiştir. Basit eğimlere bakıldığında, erkeklerde önleme odağının (yükselme odağına nazaran) iş birliği davranışını azalttığı ($B = -3.20, SH = 2.05, p = .12$), kadınlarda ise tam tersi arttırdığı ($B = 3.70, SH = 2.20, p = .09$) görülse de basit eğimlerin anlamlılık düzeyine ulaşmadığı gözlenmiştir. Buna karşın, cinsiyetin iş birliği davranışı ile ilişkisi yükselme ve önleme odaklarında ayrı ayrı incelendiğinde önleme odağında kadınların erkeklere nazaran daha yüksek iş birliği davranışı gösterdikleri görülürken ($B = 5.17, SH = 2.11, p < .05$) yükselme odağında ise cinsiyet ile iş birliği davranışı ilişkisi anlamlı bulunmamıştır ($B = -1.72, SH = 2.12$).

Diğer taraftan, *HI* cinsiyet değişkeni modele dahil edilerek test edildiğinde, düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) x SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) x cinsiyet (kadın, erkek) üç yönlü etkileşim etkisi anlamlı bulunmuştur ($\beta = .11, p < .01$; $\Delta R^2 = .03$). Bu etkinin doğası incelendiğinde düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) ve sosyal değer yönelimi (toplum yanlısı, kendine yanlı) etkileşiminin erkek katılımcılar arasında anlamlı olduğu görülmüş ($B = -.13, SH = .05, p < .05$), fakat kadınlar arasında anlamlı bulunmamıştır ($B = .10, SH = .06, p = .11$). Erkekler arasındaki SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) x düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) etkileşiminin doğası, düzenleyici odağın iş birliği davranışına etkisine SDY'nin +1 ve -1 standart sapma değerlerinde ayrı ayrı bakılarak incelenmiştir. Buna göre, SDY açısı yüksek olduğunda (+1 standart sapma, toplum yanlılığı arttıkça), beklendiği gibi önleme odağının yükselme odağına kıyasla iş birliği davranışını azalttığı görülmüştür ($B = -8.22, SH = 2.94, p < .01$). SDY açısı düşük olduğunda (-1 standart sapma, toplum

yanlılığı azaldıkça), düzenleyici odak ve iş birliği davranışı ilişkisi anlamlılığını yitirmektedir ($B = 1.83$, $SH = 2.82$, $p = .52$). Bu bulgular $H1$ 'de beklenen SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) x düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) etkileşim etkisini sadece erkekler için desteklemektedir. Tarif edilen üç yönlü etkileşim etkisi Şekil 3a ve 3b'de grafik olarak gösterilmektedir.

Şekil 3a. H1 Erkek Katılımcılar: SDY, Düzenleyici Odak ve İş Birliği İlişkisi

Şekil 3b. H1 Kadın Katılımcılar: SDY, Düzenleyici Odak ve İş Birliği İlişkisi

H2 ve H3'ün Testi

$H2$ 'de SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) x tanımlayıcı norm (iş birliği normu, bencil davranış normu, kontrol) etkileşiminin $H3$ 'te ise SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) x düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) x tanımlayıcı norm (iş birliği normu, bencil davranış normu) etkileşiminin (ikinci turdaki) iş birliği davranışı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yapılan keşifsel analizlerde cinsiyetin etkileşimli etkileri hipotezler açısından anlamlı olmadığı için buradaki tüm analizlerde cinsiyetin yalnızca

ana etkisi kontrol edilmiştir. Yine sosyoekonomik durumun ve duygu durumunun ana etkileri analizlerde kontrol edilmiştir. Sonuçlar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. H2 ve H3'ün Testine ait Regresyon Analizi Sonuçları

Öngörücü değişkenler	Katsayılar
Kesişim	35.70 (1.61)**
<i>Ana etkiler</i>	
SES	.38 (1.02)
Olumlu duygu durumu	2.07 (2.59)
Olumsuz duygu durumu	2.75 (3.10)
Cinsiyet ^a	1.75 (1.64)
SDY	.14 (.04)**
Düzenleyici Odak ^b	2.49 (1.63)
Norm1(Bencil davranış vs. iş birliği) ^c	7.25 (2.27)**
Norm2 (Bencil davranış vs. Kontrol) ^d	-2.47 (2.34)
<i>Etkileşim etkileri</i>	
Norm1 x SDY	.15 (.06)*
Norm2 x SDY	-.06 (.06)
Düz. Odak x SDY	-.06 (.04)
Düz. Odak x Norm1	1.20 (2.28)
Düz. Odak x Norm2	1.08 (2.29)
Düz. Odak x SDY x Norm1	-.09 (.06)
Düz. Odak x SDY x Norm2	-.04 (.06)
F testi	F(15, 273) = 2.63**
R ²	.13

Not. Bağımlı değişken ikinci turdaki iş birliği davranışdır. Standart hatalar parantez içinde gösterilmektedir.

^a Cinsiyet: erkek = -1, kadın = 1 olarak kodlanmıştır.

^b Düzenleyici odak: yükselme = -1, önleme = 1 olarak kodlanmıştır.

^c Norm1: kontrol=0, bencil davranış = -1, iş birliği = 1 olarak kodlanmıştır.

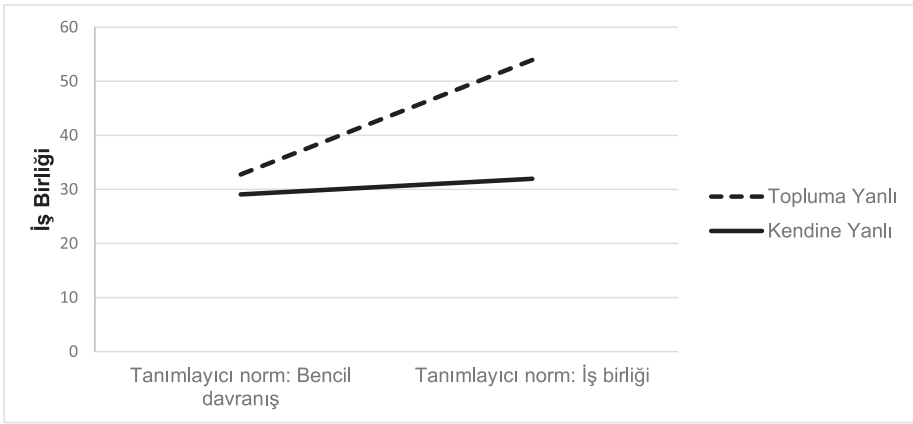
^d Norm 2: kontrol=1, bencil davranış = -1, iş birliği = 0 olarak kodlanmıştır.

* $p < .05$, ** $p < .01$.

Bu analizlerde öncelikli amaç tanımlayıcı normun iş birliği olduğu durumla tanımlayıcı normun bencil davranış olduğu durumu karşılaştırmak olduğundan norm1 değişkeni dikkate alınmalıdır¹. Beklendiği gibi, SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) x norm1 (iş birliği normu, bencil davranış normu) etkileşim terimi anlamlı bulunmuştur ($\beta = .15$, $p < .05$). Şekil 4'te görüleceği üzere, tanımlayıcı normun iş birliği olması bencil davranış olmasına kıyasla toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışını anlamlı düzeyde art-

- 1 Çalışmanın odak noktası olmasa da Tablo 3'teki diğer bulgulara da değinmek fayda sağlayacaktır. Tablo 3'te görüldüğü üzere tanımlayıcı norm iş birliği olduğu durumda tanımlayıcı normun bencil davranış olduğu duruma kıyasla bireyler daha fazla iş birliği davranışı gösterme eğilimindedir ($\beta = 7.25$, $p < .01$). Buna karşılık, belirli bir norm olmadığı kontrol durumu ile tanımlayıcı normun bencil davranış olduğu durum arasında bireylerin iş birliği davranışı bakımından bir fark yoktur ($\beta = -2.47$, $p = .30$). Bu bulgu bireylerin tanımlayıcı normların açık olmadığı durumda bencil davranma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Tablo 3'te SDY'nin ana etkisi de göze çarpmaktadır ($\beta = .14$, $p < .01$). Buna göre, bireyin toplum yanlılığı arttıkça ikinci turda eşleştikleri kişiyle iş birliği artmaktadır.

tırırken ($B = 12.93$, $SH = 3.25$, $p < .01$), kendine yanlı bireylerin iş birliği davranışını etkilememiştir ($B = 1.57$, $SH = 3.35$, $p = .61$). Bu bulgu $H2$ ile uyumludur. Diğer taraftan, beklenenin aksine, düzenleyici odak (önleme odaklı, yükselme odaklı) x SDY (toplum yanlısı, kendine yanlı) x norm1 (iş birliği normu, bencil davranış normu) üç yönlü etkileşiminin iş birliği davranışı ile ilişkisi anlamlı değildir ($\beta = -.09$, $p = .16$). Buna göre, $H3$ desteklenmemiştir. Bu bulgulara göre, tanımlayıcı normların sosyal değer yönelimi ile etkileşerek iş birliği davranışını hem önleme odağında hem de yükselme odağında eşit düzeyde etkilediği görülmektedir.

Şekil 4. Sosyal Değer Yönelimi, Tanımlayıcı Norm ve İş Birliği İlişkisi

TARTIŞMA

Bu çalışma, $H1$ 'de öngörülen düzenleyici odak x sosyal değer yönelimi etkileşiminin iş birliği davranışı üzerindeki etkisinin cinsiyete göre biçimlendirildiğini, yani düzenleyici odak x sosyal değer yönelimi x cinsiyet üçlü etkileşim etkisinin görüldüğünü ortaya koymuştur. Buna göre, toplum yanlısı bireylerin önleme odağı aktif iken (yükselme odağına kıyasla) mahkum ikilemi oyununda daha az iş birliği davranışı göstereceği beklentisi sadece erkekler için desteklenmiştir. Kadın katılımcılar için ise düzenleyici odak x sosyal değer yönelimi etkileşiminin iş birliği davranışı üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır. Yine $H1$ ile uyumlu olarak kendine yanlı bireylerde düzenleyici odak ne kadınların ne de erkeklerin iş birliği kararını etkilemiştir. Dahası, bulgular tanımlayıcı norm x sosyal değer yönelimi etkileşiminin $H2$ ile uyumlu bir şekilde anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı, ortamdaki

belirgin tanımlayıcı normlardan etkilenmektedir. Buna karşın, kendine yanlı bireyler ise her iki tanımlayıcı norm durumunda da benzer ve nispeten düşük iş birliği davranışı göstermiştir. $H3$ 'te test edilen sosyal değer yönelimi x düzenleyici odak x tanımlayıcı norm üçlü etkileşiminin iş birliği davranışına etkisi ise anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla, tanımlayıcı normların toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı üzerindeki etkisinin düzenleyici odaktan bağımsız olduğu görülmektedir. Son olarak, mevcut yazınla uyumlu olarak mahkum ikilemi oyununun her iki turunda da sosyal değer yöneliminin iş birliği davranışı üzerinde ana etkisi görülmüştür. Beklendiği gibi, toplum yanlısı sosyal değer yöneliminde olan bireyler kendine yanlılara göre daha yüksek iş birliği davranışı göstermiştir. Bu bulguların teoriye ve uygulamaya önemli katkıları mevcuttur.

Sosyal değer yönelimlerinin (SDY) genel olarak sosyal ikilem durumlarında ve özellikle en sık karşılaşılan ikilem yapısı olan mahkum ikileminde iş birliği ile ilişkisi mevcut alan yazında çalışılmıştır (Meta-analiz çalışmaları için bkz. Balliet ve ark., 2009; Pletzer ve ark., 2018). Diğer taraftan, geçmiş çalışmaların önemli bir kısmı SDY ve iş birliği davranışını aynı anda ölçmekte, dolayısıyla SDY'nin kişilik özelliği olarak etkisi yöntem varyansının etkisinden ayırt edilememektedir (Balliet ve ark., 2009). Bu çalışma ise SDY'yi deneyden haftalar önce ölçerek SDY'nin kişilik özelliği olarak etkisini daha doğru bir şekilde ortaya koymaktadır. Bulgular ışığında, mevcut alan yazınla uyumlu olarak, bireyin toplum yanlılığı arttıkça mahkum ikilemindeki iş birliği davranış düzeyi yükselmektedir.

Sosyal ikilemler ve iş birliği alan yazınında önleme odağının etkilerini doğrudan yükselme odağı ile karşılaştıran ve bu nedenle düzenleyici odak teorisi ile uyumlu deneysel çalışmalar mevcut değildir. Buna göre mevcut çalışmanın önemli bir katkısı, her iki düzenleyici odak türünün, alan yazında en çok incelenen sosyal ikilem türü olan mahkum ikileminde iş birliği davranışı üzerindeki karşılaştırmalı etkisini teoriyle uyumlu bir açıdan incelemesidir. Dahası, düzenleyici odağın iş birliği davranışı ile ilişkisini inceleyen önceki çalışmalar birbiri ile çelişen bulgular ortaya koymuştur. Örneğin bir çalışma kronik önleme odağının iş birliği davranışını azalttığını (Keller ve Pfattheicher, 2011), başka bir çalışma ise önleme odağına sahip bireylerin iş birliği yapmaya daha motive olduğunu ve iş birliği göstermeye yanaşmayan kişileri cezalandırdığını (Pfattheicher ve Keller, 2013) göstermiştir.

Bu çelişkili bulguların bir nedeni önleme odağının etkisinin yükselme odağına kı-

yasla incelenmemesi olabileceksen, diğ er bir neden ise düzenleyici odağ ın iş birliğ i davranı şı üzerindeki etkisinin diğ er faktörler tarafından biçimlendirilmesi olabilir. Nitekim, *HI*'e dair bulgular düzenleyici odağ ın sadece toplum yanlı sı erkekler arasında iş birliğ i davranı şını etkilediğ ini göstermektedir. Erkekler arasında görü len sosyal değ er yöneliminin biçimlendirici etkisi, Pruitt ve Kimmel'in (1977) hedef-beklenti yaklaş ımıyla uyumludur. Bu yaklaş ıma göre, sadece iş birliğ i yöneliminde olanların etkileş ime girdikleri birey(ler)in davranı şlarına dair beklentileri ve dolayısıyla iş birliğ i davranı şları çevresel/durumsal faktörlerden etkilenmektedir. Bencil bireyler ise bencil davranı ş Nash denge noktasına² göre karş ıdaki kiş inin hamlesinden bağı msız çıkar maksimizasyonu getirdiğ i için her durumda bencil davranmakta; beklentilerini ise sadece bu davranı şlarını gerekelelendirecek biçimde ve çevresel faktörlerden etkilenmeden şek illendirmektedirler (Kuhlman ve Wimberley, 1976). Bu çalış mada da, bu yaklaş ımla uyumlu olarak toplum yanlı lığ ı azaldık ça (kendine yanlı yönelim arttık ça) bireylerin iş birliğ i davranı şının durumsal manipü lasyonlardan daha az etkilendiğ i görü lmektedir.

Çalış manın bulguları erkeklerin kadınlardan daha az iş birliğ i davranı şı gösterdiğ i savını (Simpson, 2003) dolaylı olarak desteklemektedir. Hatırlanacağ ı üzere, Tablo 2'de *HI*'in testinde önleme odağ ı durumunda erkeklerin iş birliğ i davranı şı kadınlara kıyasla daha düş üktür. Ancak yükselme odağ ı durumunda ise böyle bir fark görü lmemiş tir. Buna göre, erkeklerin önleme odağ ı koşulunda kadınlara nazaran tehlikeye (bu çalış mada, sö mürülme ihtimaline) daha fazla tepki verdiğ i ve daha düşük iş birliğ i yaptığ ı sö ylenebilir. Sadece toplum yanlı sı bireyler üzerinde yapılan ek analiz de önleme odağ ı durumunda yukarıdaki cinsiyet etkisini desteklemektedir³. Dolayısıyla, bu mantıktan yola çıkarak ve kadınlarla erkeklerin yükselme odağ ında verdiğ i tepkinin benzer olduğ unu göz önüne alarak ř u yargıya varılabilir: Toplum yanlı sı erkekler önleme odağ ı koşulunda tehlikeye daha fazla tepki verdiklerinden, bu kiş ilerde önleme ve yükselme odağ ı arasındaki iş birliğ i davranı ş düzeyi farkı anlamlı çı kmaktadır. Ö te taraftan kadınlarda önleme odağ ında tehlikeye daha az tepki verdiklerinden kadınlarda önleme ve yükselme odağ ı arasındaki iş birliğ i davranı ş düzeyi farkı daha düşük ve anlamsız çı kmış olabilir. Gelecek çalış malarda cinsiyetin bu biçimlendirici etkisinin Türk kültürüne özgü olup olmadığ ının ve yukarıda bahsedilen mekanizma ve baş ka olası mekanizmaların incelenmesi fayda sağ layacaktır. Diğ er taraftan, cinsiyetin bu etkileş imli etkisi diğ er hip-

2 Nash denge noktası, diğ er kiş inin kararları ve/veya stratejileri sabit tutulduğ unda, bireyin getirisini maksimize ettiğ i noktadır.

3 ($B = 7.52, SH = 2.53, p < .05$).

tezlerin testinde görülmemiştir. Bunun bir sebebi, Ortmann ve Tichy'nin (1999) belirttiği gibi cinsiyet etkisinin tekrarlı deneylerin ilk turunda daha fazla ortaya çıkması ve diğer turlarda azalması olabilir.

Bulgular toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışlarının bağlamdaki tanımlayıcı normlardan etkilendiğini ve bu etkinin düzenleyici odaktan bağımsız olduğunu göstermektedir. Şekil 4'te gösterilen etki mahkum ikileminde bencil davranışın baskın strateji olması ve kar maksimizasyonu sağlaması ile uyum göstermektedir (Kollock, 1998). Toplum yanlısı motivasyona sahip bireyler ise ancak ve ancak diğer insanların iş birliği yapacağını beklediklerinde (tanımlayıcı norm iş birliğini işaret ettiğinde) iş birliği davranışı göstermektedir (Pruitt ve Kimmel, 1977). Dolayısıyla bulgular, tanımlayıcı normun bencil davranış olduğu durumda toplum yanlısı bireylerin sömürülme korkusu ile düşük iş birliği davranışı gösterecekleri açıklamasıyla uyumludur. Mevcut bulgularla uyumlu olarak, iki farklı deney çalışmasında (Van Lange ve Kuhlman, 1994) toplum yanlısı kişilerin dürüst olmayan kişilere kıyasla dürüst kişilerden daha çok iş birliği beklediği (Deney 1) ve daha çok iş birliği davranışı gösterdiği (Deney 2), kendine yanlıların beklentilerinin ve davranışlarının ise bu bilgidenden daha az etkilendiği bulunmuştur.

Bulguların önemli pratik katkılar sağlama potansiyeli de vardır. İlk olarak, tanımlayıcı normlar ile ilgili bulgu, toplum yanlısı bireylerin iş birliğini kaybetmemek için toplumun genelini iş birliği davranışı göstermeye yönlendirecek uygulamaların önemine işaret etmektedir. Bu bulgudan ve tanımlayıcı normların ana etkisinden yola çıkarak, normlara uymayı sağlayan çeşitli yaptırım sistemleri geliştirilerek veya var olanlar güçlendirilerek (özellikle toplum yanlısı bireylerin) iş birliği davranışının artırılması sağlanabilir. Yine bulgulara göre, sosyal ikilem olarak kavramsallaştırılan kan bağı ve çevre duyarlılığı gibi toplum için önemli davranışların birçok kişi tarafından gösterildiğine dair algı yaratmak, toplum yanlısı yönelime sahip bireyleri böyle davranışları daha fazla göstermeye yöneltebilir.

Birinci hipoteze dair bulgular özellikle toplum yanlısı erkeklerin, sosyal ilişkilerden bağımsız alanlarda emniyet ve güvenlik ihtiyaçlarının aktif olması durumunda düşük iş birliği davranışı gösterebileceğine işaret etmektedir. Bunun için ailede ve eğitim kurumlarında bireylerin güvenlik ve emniyet ihtiyaçlarından (önleme odağı) ziyade başarıma ve ilerleme ihtiyaçlarını (yükselme odağı) ön plana çıkaracak politikalar geliştirilerek toplum yanlısı bireylerin güveni ve iş birliği davranışı artırılabilir.

Çalışma, alan yazınla uyumlu bir şekilde (bir meta-analiz çalışması için bkz. Balliet ve ark., 2009), haftalar öncesinde ölçümlenen sosyal değer yöneliminin bireylerin her iki turda gösterdiği iş birliği davranışı ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Sosyal değer yönelimi (SDY) çalışmada manipüle edilen bir değişken olmadığı için bu bulgu neden-sonuç ilişkisi bağlamında kesin kanıt sağlamamaktadır. Ancak, SDY'nin ölçümünün deney uygulamasından zamansal ayrımı SDY ve iş birliği arasındaki ilişkinin bir takım kirletici etmenlere maruz kalma riskini azaltmakta ve araştırma deseninin geçerliliğine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu bulgu toplum yanlısı bireyler yetiştirme toplum içinde iş birliğini arttırmaya katkı sağlayabileceğine işaret etmektedir. Çocukluk çağında ailenin ve eğitim kurumlarının toplum yanlısı bireyler yetiştirmede önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Geçmiş çalışmalar çocuğun erken dönemde yaşlılarıyla (kardeş, arkadaş) paylaşımında bulunmasının ve anneye güvenli bağlanma (secure attachment) yaşamasının toplum yanlısı motivasyonun gelişmesindeki önemine işaret etmektedir (Van Lange ve ark., 1997). Çocukların paylaşımında bulunacağı ortamlar sağlanması ve çalışan annelere çocuklarına daha fazla vakit ayırabilecekleri koşulların yaratılması (örn., doğum izni süresinin AB ülkelerindeki sürelerle çıkarılması) bireylerde toplum yanlısı bir yönelimin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Diğer taraftan, ön testte toplanan sosyal değer yönelimleri verileri incelendiğinde toplum yanlısı birey sayısının batı örneklemine kıyasla az ve rekabetçi birey sayısının ise batı örneklemine kıyasla fazla olduğu görülmüştür. Bu veriler sadece bir üniversitenin öğrencilerinden toplanmış olsa da örneklem büyüklüğü ve farklı birimlerden oluşan dağılım dikkate alındığında bu bulgu dikkat çekicidir. Dahası, üç hafta önce ölçümlenen bu değer yönelimlerinde yanlı (hatalı) bir ölçümleme olsaydı, bireylerin sosyal değer yönelimleri daha sonra yürütülen bir deneyde iş birliği davranışını alan yazına uyumlu bir şekilde etkileyebilirdi. Her ne kadar sosyal değer yönelimi dağılımları ile ilgili bulguların desteklenmesi için mutlaka daha geniş kapsamlı çalışmalar gerekse de, bulgular genel olarak Türkiye'de birbirini tanımayan kişiler arasındaki iş birliği davranışının düşüklüğü (Herrmann ve ark., 2008) ile ilişkili bir başka faktörün bireylerin sosyal değer yönelimleri olabileceğine işaret etmektedir. Sosyal değer yönelimleri ölçeğinin standart talimatlarında bireyin hiç tanımadığı ve hiç görmeyeceği başka bir bireyin kazanımlarına ilişkin tercihleri sorulmaktadır. Türkiye gibi yakın ilişkiler üzerine kurulu bir kültürde bireyler tanımadıkları kişileri *dış grup* olarak görüp, onlara karşı daha olumsuz bir tutum (rekabetçi yönelim, düşük güven vb.) sergiliyor olabilir.

Rekabetçi değer yönelimi batı toplumlarında anti sosyal olarak görülmektedir (Liebrand ve McClintock, 1988). Burada rekabetçi değer yöneliminin *rekabet* kültürel değeri ile karıştırılmaması gerekmektedir. Rekabet kültürel değeri olan toplumlarda, rekabetin gerekli olduğu durumlarda (örn., bir tarafın kazanırken diğerinin mutlaka kaybedeceği durumlarda) bireylerin rekabete bakış açıları olumludur ve rekabet desteklenir (Hayward ve Kimmelmeier, 2007). Bireyler böyle durumlardan kaçınmazlar. Ancak, rekabetçi sosyal değer yönelimi rekabetin şart olmadığı, hatta iş birliği davranışı göstermenin ortak çıkarı maksimize ettiği durumlarda (örn., sosyal ikilem durumlarında), kişilerin kendi kazanımları ile diğerlerinin kazanımları arasındaki pozitif farkı maksimize etme amacını ifade eder (Pletzer ve ark., 2018). Rekabetçi sosyal değer yönelimi, bu nedenle, kamusal kaynakların etkin kullanılmasını engeller (Balliet ve ark., 2009). Çalışmada elde edilen bulgular ışığında düşük iş birliği davranışı düzeyi ve sosyal değer yönelimleri arasındaki ilişkinin gelecekte daha genellenebilir örneklemeler üzerinde incelenmesi gerekmektedir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı kısıtlılıklar vardır. Öncelikle, her ne kadar deneyde kullanılan düzenleyici odak manipülasyonu alan yazında kullanılan geçerli bir yöntem olsa da çalışmanın başka manipülasyon yöntemleri ile tekrarlanması sonuçların genellenebilirliğine katkı sağlayacaktır. Örneğin, yükselme odağını (doyum ve ilerleme ihtiyacını) aktifleştirmek için bireylere gelecekteki idealleri ve arzularını, önleme odağını (güvenlik ve emniyet ihtiyacını) aktifleştirmek için ise bireylerin gelecekte yapmakla yükümlü oldukları sorumlulukları ve görevlerini sormak suretiyle bireylerin düzenleyici odağı durumsal olarak hazırlanabilir (Bkz. Higgins, 1997). Bundan başka, düzenleyici odak durumsal olarak değişebildiği gibi kişiler arası farklılık gösteren bir kişilik özelliği (treyt) olarak da karşımıza çıkmaktadır. Alan yazındaki çalışmalar bireylerin sahip oldukları kronik düzenleyici odak ile durumsal olarak hazırlanan düzenleyici odağın benzer sonuçlar ortaya koyduğunu gösteriyor olsa da (Higgins, 1998) bireylerin baskın kronik düzenleyici odaklarının başka bir kişilik özelliği olan sosyal değer yönelimleri ile etkileşiminin iş birliği davranışına etkisinin gelecek çalışmalar tarafından araştırılması buradaki bulguların genellenebilirliğini arttıracaktır.

Ayrıca, çalışmada Türkiye’de bir üniversitenin öğrencilerinin birçok fakültesinden rassal olarak belirlenen bir öğrenci kitlesine ön test için ulaşılmış, ön test katılımcıları arasından ise sosyal değer yönelimlerinin dağılımı dengeli olacak şekilde farklı birimlerden kişiler deneye davet edilmiştir. Bulguların Türk örneklemeleri kullanan diğer ça-

lışmaların bulguları (Balliet ve Van Lange, 2013; Herrmann ve ark., 2008) ile uyumlu olması örneklem seçiminin önemli bir sorun teşkil etmediğine işaret etmektedir. Çalışmalarda ağırlıklı olarak ğrenci örneklemelerinden yararlanılması aynı zamanda bulguların ağırlıklı olarak ğrenci rneklemi kullanılan uluslararası çalışmalarla karşılaştırılmasını da kolaylaştırmaktadır. Ancak, gelecekte Türkiye'nin farklı üniversitelerinden araştırmacıların koordinasyonu ile daha genellenebilir bir örneklem üzerinde bu çalışmanın tekrar edilmesi mevcut bulguların geçerliliğini ve güvenilirliğini güçlendirecektir.

Bu çalışmada sosyal değer yönelimi lcm için alan yazında başarıyla geçerliği test edilmiş ve güvenilir bir ölçek olan çember leği kullanılmıştır (Liebrand, 1984). Çalışmanın hipotezleri kendine yanlı şişiler ve toplum yanlı şişiler arasındaki farka odaklandığı için bu ölçeğin kullanılması uygun olmakla birlikte alan yazında bulunan diğer lcm araçlarının kullanılması bu çalışmadaki bulguların geçerliliğine katkı sağlayacaktır. Dahası, Murphy, Ackermann ve Handgraaf (2011) tarafından geliştirilen kaydırmalı (slider) lek gibi bir aracın kullanılması durumunda çember leğinin temsil etmediği sosyal değer yönelimlerinin etkisini görmek mümkün olacaktır. Buna göre toplum yanlı ř değer yönelimi altında yer alan ortaklaşa toplam getiriye maksimize etme (joint gain maximization) ve çıktılar arasındaki eşişsizliği minimize etme (inequality aversion) motivasyonu açısından düzenleyici odak ile etkileşimin iş birliği davranışı üzerindeki etkisini araştırmak ilginç sonuçlar doğurabilir.

Araştırmada sosyal ikilem durumlarındaki iş birliği davranışını ölçmek için yine alan yazında çok kez uygulanan mahkumun ikilemi oyunu kullanılmıştır (Camerer, 2011). Çalışmanın deneysel deseni gereği böyle bir araç kullanılmış olmakla birlikte bulguların gerçek hayattaki karşılığının diğer iş birliği davranışları göz önünde bulundurularak test edilmesi ilgi çekici bir gelecek araştırma konusu olabilir. Örneğin, gerçek hayattaki sosyal ikilem durumlarındaki iş birliği davranışını gösteren kan bağışı yapılması, çevrenin ve ortak kaynakların korunması için destek verilmesi gibi davranışlar üzerine bireylerin kronik düzenleyici odakları ve sosyal değer yönelimlerinin etkileşimli etkisinin test edilmesi bulguların pratik değerine katkı sağlayabilir.

Gelecek alışmalar açısından bir diğer ilginç araştırma sorusu tanımlayıcı normların erevelendirmesi (framing) olabilir. Mesaj erevelendirme (message framing) alanındaki çalışmalar bireyin motivasyonel eğilimleri ile uyumlu şekilde erevelendirilen

mesajların organ bağı, para bağı, çevresel duyarlılık gösterme (örn., geri dönüşüm yapma), bireysel sağlık için harekete geçme (kanser tarama testi yapma, diş ipi kullanma, sağlıklı yiyecek tüketme) gibi davranışları olumlu şekilde tetikleyebildiğini (Das, Kerkhof ve Kuiper, 2008; Davis, 1995; Godinho, Updegraff, Alvarez ve Lima, 2017; Rothman ve Salovey, 1997) ve bireylerin ekonomik oyunlardaki davranışlarını etkileyebildiğini (Elliott ve Hayward, 1998) göstermektedir. Örneğin, bireylere ulaştırılan mesajlarda yükselme odağı için kazanım-çerçevesel (gain-framed), önleme odağı için kayıp-çerçevesel (loss-framed) ifadelerin kullanılması istenilen davranışa olumlu etki edebilir (Uskul, Sherman ve Fitzgibbon, 2009). Benzer şekilde toplum yanlısı bireylere ulaştırılan mesajlarda istenilen davranışın bireysel kazanıma kıyasla toplumsal kazanıma etkisinin çerçeveselendirilmesi istenilen yönde davranışların daha fazla sergilenmesine katkı sağlayabilir (Van Andel, Tybur ve Van Lange, 2016). Buradan yola çıkarak çalışmada etkisi test edilen tanımlayıcı normların, bireylerin düzenleyici odakları ve/veya sosyal değer yönelimlerine göre çerçeveselendirilmesi bireylerin iş birliği davranışını olumlu yönde etkileyebilir.

Sonuç olarak, bu deney çalışması, bireylerin haftalar önce ölçümlenen sosyal değer yönelimlerinin bireyin mahkum ikilemi yapısına sahip sosyal ikilem durumlarındaki iş birliği davranışını öngördüğüne işaret etmektedir. Dahası, toplum yanlılığı yüksek bireylerde (özellikle erkeklerde) önleme odağının durumsal olarak hazırlanması yükselme odağına kıyasla iş birliği davranışını azaltmaktadır. Diğer taraftan, bireylerin toplum yanlılığı arttıkça bireylerin iş birliği davranışı tanımlayıcı normlardan etkilenmektedir. Buna göre, ortamdaki tanımlayıcı norm iş birliğini işaret ettiğinde toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı, tanımlayıcı normun belirgin olmadığı veya bencil davranışı işaret ettiği duruma göre daha yüksek olmaktadır. Çalışma, düzenleyici odak ve tanımlayıcı normlar gibi durumsal faktörlerin toplum yanlısı bireylerin iş birliği davranışı için önemini göstermektedir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma bir ulusal proje kapsamında yürütülmüş olup yürütücünün bağlı olduğu kurumdaki etik kurul onay belgesi alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım - G.K., S.E.; Veri Toplama - G.K., S.E.; Veri Analizi/Yorumlama - G.K., S.E.; Yazı Taslağı - G.K., S.E.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi - G.K., S.E.; Son Onay ve Sorumluluk - G.K., S.E.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma, TÜBİTAK (proje no: 114K324) tarafından desteklenen ve Dr. Gökhan Karagonlar'ın yürütücülüğünü üstlendiği bilimsel bir proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Ethics Committee Approval: This study was carried out within the scope of a national project and an ethics committee approval certificate was obtained from the institution to which the executive is affiliated.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- G.K., S.E.; Data Acquisition- - G.K., S.E.; Data Analysis/ Interpretation- - G.K., S.E.; Drafting Manuscript- - G.K., S.E.; Critical Revision of Manuscript- - G.K., S.E.; Final Approval and Accountability- - G.K., S.E.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: This work was supported by TÜBİTAK (project no: 114K324) and Dr. It was carried out within the scope of a scientific project led by Gökhan Karagonlar.

Kaynakça/References

- Adler, N. E., Epel, E. S., Castellazzo, G. ve Ickovics, J. R. (2000). Relationship of subjective and objective social status with psychological and physiological functioning: Preliminary data in healthy, White women. *Health Psychology, 19*(6), 586-592.
- Au, W. T. ve Kwong, J. Y. Y. (2004). Measurements and effects of social-value orientation in social dilemmas: A review. R. Suleiman, D. V. Budescu, I. Fischer ve D. M. Messick (Ed.), *Contemporary psychological research on social dilemmas* içinde (s. 71-98). USA: Cambridge University Press.
- Aydın, M. Ş. (2021). 13-70 aylık çocuklarda prososyal davranışlar: Doğal gözlem çalışması. *Psikoloji Çalışmaları -Studies in Psychology*. Advance Online Publication
- Baas, M., De Dreu, C. K. ve Nijstad, B. A. (2011). When prevention promotes creativity: The role of mood, regulatory focus, and regulatory closure. *Journal of Personality and Social Psychology, 100*(5), 794-809.
- Balliet, D., Parks, C. ve Joireman, J. (2009). Social value orientation and cooperation in social dilemmas: A Meta-analysis. *Group Processes & Intergroup Relations, 12*(4), 533-547.
- Balliet, D. ve Van Lange, P. A. (2013). Trust, punishment, and cooperation across 18 societies: A meta-analysis. *Perspectives on Psychological Science, 8*(4), 363-379.
- Batson, C. D. (1991). *The altruism question: Toward a social-psychological answer*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum
- Bless, H., Clore, G. L., Schwarz, N., Golisano, V., Rabe, C. ve Wölk, M. (1996). Mood and the use of scripts: Does a happy mood really lead to mindlessness?. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*(4), 665-679.
- Bogaert, S., Boone, C. ve Declerck, C. (2008). Social value orientation and cooperation in social dilemmas: A review and conceptual model. *British Journal of Social Psychology, 47*(3), 453-480.
- Bogaert, S., Boone, C. ve van Witteloostuijn, A. (2012). Social value orientation and climate strength as moderators of the impact of work group cooperative climate on affective commitment. *Journal of Management Studies, 49*(5), 918-944.
- Boone, C., Declerck, C. ve Kiyonari, T. (2010). Inducing cooperative behavior among proselves versus

- prosocials: The moderating role of incentives and trust. *Journal of Conflict Resolution*, 54(5), 799-824.
- Brizi, A., Giacomantonio, M., Schumpe, B. M. ve Mannetti, L. (2015). Intention to pay taxes or to avoid them: The impact of social value orientation. *Journal of Economic Psychology*, 50, 22-31.
- Caldwell, M. D. (1976). Communication and sex effects in a five-person prisoner's dilemma game. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 273-80.
- Camerer, C. F. (2011). *Behavioral game theory: Experiments in strategic interaction*. USA: Princeton University Press.
- Chen, X. P. ve Bachrach, D. G. (2003). Tolerance of free-riding: the effects of defection size, defection pattern, and social orientation in a repeated public goods dilemma. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 90(1), 139-147.
- Cialdini, R. B. (2003). Crafting normative messages to protect the environment. *Current Directions in Psychological Science*, 12(4), 105-109.
- Cialdini, R. B., Kallgren, C. A. ve Reno, R. R. (1991). A focus theory of normative conduct: A theoretical refinement and reevaluation of the role of norms in human behavior. L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (s. 201-234). San Diego, CA: Academic Press.
- Cialdini, R. B., Reno, R. R. ve Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 1015-1026.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S. G. ve Aiken, L. S. (2003). *Applied multiple correlation/regression analysis for the behavioral sciences*. England: Taylor & Francis.
- Cooper, R., DeJong, D. V., Forsythe, R., & Ross, T. W. (1996). Cooperation without reputation: experimental evidence from prisoner's dilemma games. *Games and Economic Behavior*, 12(2), 187-218.
- Crowe, E. ve Higgins, E.T. (1997). Regulatory focus and strategic inclinations: Promotion and prevention in decision-making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 69(2), 117-132.
- Çalık, T., Özbay, Y., Özer, A., Kurt, T. ve Kandemir, M. (2009). İlköğretim okulu öğrencilerinin zorbalık statülerinin okul iklimi, prososyal davranışlar, temel ihtiyaçlar ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 60(60), 555-576.
- Das, E., Kerkhof, P. ve Kuiper, J. (2008). Improving the effectiveness of fundraising messages: The impact of charity goal attainment, message framing, and evidence on persuasion. *Journal of Applied Communication Research*, 36(2), 161-175.
- Davis, J. J. (1995). The effects of message framing on response to environmental communications. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 72(2), 285-299.
- Dawes, R. M. (1980). Social dilemmas. *Annual Review of Psychology*, 31(1), 169-193.
- De Cremer, D. ve Van Lange, P. A. M. (2001). Why prosocials exhibit greater cooperation than proselfs: The roles of social responsibility and reciprocity. *European Journal of Personality*, 15(1), 5-18.
- Dovidio, J. F. (1984). Helping behavior and altruism: An empirical and conceptual overview. *Advances in Experimental Social Psychology*, 17, 361-427.
- Eisenberg, N. (1991). Meta-analytic contributions to the literature on prosocial behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(3), 273-282.
- Eisenberg, N. ve Fabes, R. A. (1991). Prosocial behavior and empathy: A multimethod developmental perspective. M. S. Clark (Ed.), *Prosocial behavior* içinde (s. 34-61). Sage Publications, Inc.
- Eisenberg, N. ve Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. W. Damon ve N. Eisenberg (Ed.),

- Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* içinde (s. 701–778). John Wiley & Sons, Inc.
- Elliott, C. S. ve Hayward, D. M. (1998). The expanding definition of framing and its particular impact on economic experimentation. *The Journal of Socio-Economics*, 27(2), 229-243.
- Fairbairn, C. E. ve Sayette, M. A. (2013). The effect of alcohol on emotional inertia: A test of alcohol myopia. *Journal of Abnormal Psychology*, 122(3), 770-781.
- Fehr, E. ve Gächter, S. (2002). Altruistic punishment in humans. *Nature*, 415(6868), 137-140.
- Förster, J., Higgins, E. T. ve Bianco, A. T. (2003). Speed/accuracy decisions in task performance: Built-in trade-off or separate strategic concerns?. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 90(1), 148–164.
- Friedman, R. S. ve Förster, J. (2001). The effects of promotion and prevention cues on creativity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 1001–1013.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Rust, M. C., Nier, J. A., Banker, B. S., Ward, C. M., ... ve Houlette, M. (1999). Reducing intergroup bias: Elements of intergroup cooperation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 388.
- Gächter, S. ve Fehr, E. (1999). Collective action as a social exchange. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 39(4), 341-369.
- Gino, F. ve Margolis, J. D. (2011). Bringing ethics into focus: How regulatory focus and risk preferences influence (un)ethical behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115(2), 145-156.
- Godinho, C. A., Updegraff, J. A., Alvarez, M. J. ve Lima, M. L. (2017). When is congruency helpful? Interactive effects of frame, motivational orientation, and perceived message quality on fruit and vegetable consumption. *Journal of health communication*, 22(12), 942-950.
- Hayward, R. D. ve Kimmelmeier, M. (2007). How competition is viewed across cultures: A test of four theories. *Cross-Cultural Research*, 41(4), 364-395.
- Herrmann, B., Thöni, C. ve Gächter, S. (2008). Antisocial punishment across societies. *Science*, 319(5868), 1362–1367.
- Higgins, E. T. (1997). Beyond pleasure and pain. *American Psychologist*, 52(12), 1280–1300.
- Higgins, E. T. (1998). Promotion and prevention: Regulatory focus as a motivational principle. M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (s. 1-46). New York: Academic Press.
- Higgins, E. T. (2012). *Regulatory focus theory. Handbook of theories of social psychology*. London: Sage London
- Higgins, E. T., Friedman, R. S., Harlow, R. E., Idson, L. C., Ayduk, O. N. ve Taylor, A. (2001). Achievement orientations from subjective histories of success: Promotion pride versus prevention pride. *European Journal of Social Psychology*, 31(1), 3-23.
- Higgins, E. T. ve Spiegel, S. (2004). Promotion and prevention strategies for self-regulation: A motivated cognition perspective. R. F. Baumeister ve K. D. Vohs (Ed), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* içinde (s. 171–187). New York, NY: Guilford Press.
- Idson, L. C., Liberman, N. ve Higgins, E. T. (2000). Distinguishing gains from nonlosses and losses from nongains: A regulatory focus perspective on hedonic intensity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(3), 252-274.
- Israel, S., Lerer, E., Shalev, I., Uzevovsky, F., Riebold, M., Laiba, E., ... ve Ebstein, R. P. (2009). The oxytocin receptor (OXTR) contributes to prosocial fund allocations in the dictator game and the social value orientations task. *PLoS One*, 4(5), 1-10.

- Kallgren, C. A., Reno, R. R. ve Cialdini, R. B. (2000). A focus theory of normative conduct: When norms do and do not affect behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(8), 1002–1012.
- Karagonlar, G. ve Kuhlman, D. M. (2013). The role of social value orientation in response to an unfair offer in the ultimatum game. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 120(2), 228–239.
- Karagonlar, G. ve Neves, P. (2020). No more Mr. Nice Guy: Social value orientation and abusive supervision. *Journal of Managerial Psychology*, 35(2), 85–99.
- Keller, J. ve Pfattheicher, S. (2011). Vigilant self-regulation, cues of being watched and cooperativeness. *European Journal of Personality*, 25(5), 363–372.
- Kelley, H. H. ve Stahelski, A. J. (1970). Social interaction basis of cooperators' and competitors' beliefs about others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16(1), 66–91.
- Kelley, H. H. ve Thibaut, J. W. (1978). *Interpersonal relations: A theory of interdependence*. New York: Wiley-Interscience.
- Kiyonari, T., Yamagishi, T., Cook, K. S. ve Cheshire, C. (2006). Does trust beget trustworthiness? Trust and trustworthiness in two games and two cultures: A research note. *Social Psychology Quarterly*, 69(3), 270–283.
- Kollock, P. (1998). Social dilemmas: The anatomy of cooperation. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 183–214.
- Köbis, N. C., Van Prooijen, J. W., Righetti, F. ve Van Lange, P. A. (2015). “Who doesn't?”—The impact of descriptive norms on corruption. *PLoS ONE*, 10(6), e0131830.
- Kuhlman, D. M., Camac, C. R. ve Cunha, D. A. (1986). Individual differences in social orientation. H. Wilke, D. Messick ve C. Rutte (Ed.), *Experimental social dilemmas* içinde (s. 151-176). New York: Verlag Peter Lang.
- Kuhlman, D. M. ve Marshello, A. F. (1975). Individual differences in game motivation as moderators of preprogrammed strategy effects in prisoner's dilemma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(5), 922–931.
- Kuhlman, D. M. ve Wimberley, D. L. (1976). Expectations of choice behavior held by cooperators, competitors, and individualists across four classes of experimental games. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34(1), 69–81.
- Latané, B. ve Darley, J. M. (1970). *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?* New York: Appleton-Century-Crofts.
- Liebrand, W. B. (1984). The Effect of social motives, communication and group size on behaviour in an n-person multi-stage mixed-motive game. *European Journal of Social Psychology*, 14(3), 239–264.
- Liebrand, W. B. ve McClintock, C. G. (1988). The ring measure of social values: A computerized procedure for assessing individual differences in information processing and social value orientation. *European Journal of Personality*, 2(3), 217–230.
- Maner, J. K., DeWall, C. N., Baumeister, R. F. ve Schaller, M. (2007). Does social exclusion motivate interpersonal reconnection? Resolving the “porcupine problem.”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 42–55.
- Maner, J. K., Luce, C. L., Neuberg, S. L., Cialdini, R. B., Brown, S. ve Sagarin, B. J. (2002). The effects of perspective taking on motivations for helping: Still no evidence for altruism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(11), 1601–1610.
- Martinsson, P., Villegas-Palacio, C. ve Wollbrant, C. (2015). Cooperation and social classes: Evidence from Colombia. *Social Choice and Welfare*, 45(4), 829–848.

- Mayer, J. D. ve Gaschke, Y. N. (1988). The experience and meta-experience of mood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(1), 102-111.
- McClintock, C. G. ve Liebrand, W. B. (1988). Role of interdependence structure, individual value orientation, and another's strategy in social decision making: A transformational analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(3), 396-409.
- Messick, D. M. ve McClintock, C. G. (1968). Motivational bases of choice in experimental games. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4(1), 1-25.
- Murphy, R. O., Ackermann, K. A. ve Handgraaf, M. (2011). Measuring social value orientation. *Judgment and Decision Making*, 6(8), 771-781.
- Nowak, M. A. ve Sigmund, K. (2005). Evolution of indirect reciprocity. *Nature*, 437(7063), 1291-1298.
- Omoto, A. M. ve Snyder, M. (1995). Sustained helping without obligation: Motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 671.
- Omoto, A. M. ve Snyder, M. (2002). Considerations of community: The context and process of volunteerism. *American Behavioral Scientist*, 45(5), 846-867.
- Ortmann, A. ve Tichy, L. K. (1999). Gender differences in the laboratory: Evidence from prisoner's dilemma games. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 39(3), 327-339.
- Parks, C. D., Joireman, J. ve Van Lange, P. A. (2013). Cooperation, trust, and antagonism: How public goods are promoted. *Psychological Science in the Public Interest*, 14(3), 119-165.
- Penner, L. A., Dovidio, J. F., Piliavin, J. A. ve Schroeder, D. A. (2005). Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*, 56, 365-392.
- Pfattheicher, S. ve Keller, J. (2013). Vigilant self-regulation and costly punishment in public goods situations. *European Journal of Personality*, 27(4), 346-354.
- Pham, M. T. ve Avnet, T. (2009). Contingent reliance on the affect heuristic as a function of regulatory focus. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108(2), 267-278.
- Piff, P. K., Kraus, M. W., Côté, S., Cheng, B. H. ve Keltner, D. (2010). Having less, giving more: The influence of social class on prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(5), 771-784.
- Piliavin, J. A. ve Charng, H. W. (1990). Altruism: A review of recent theory and research. *Annual Review of Sociology*, 16(1), 27-65.
- Piliavin, J. A., Dovidio, J. F., Gaertner, S. L. ve Clark, R. D. III. (1981). *Emergency intervention*. New York: Academic Press.
- Pletzer, J. L., Balliet, D., Joireman, J., Kuhlman, D. M., Voelpel, S. C. ve Van Lange, P. A. (2018). Social value orientation, expectations, and cooperation in social dilemmas: A meta-analysis. *European Journal of Personality*, 32(1), 62-83.
- Pruitt, D. G. ve Kimmel, M. J. (1977). Twenty years of experimental gaming: Critique, synthesis, and suggestions for the future. *Annual Review of Psychology*, 28(1), 363-392.
- Rothman, A. J. ve Salovey, P. (1997). Shaping perceptions to motivate healthy behavior: The role of message framing. *Psychological Bulletin*, 121(1), 3-19.
- Schwartz, S. H. ve Howard, J. A. (1982). Helping and cooperation: A self-based motivational model. V. J. Derlega, J. Grzelak (Ed.), *Cooperation and helping behavior* içinde (s. 327-353). New York: Academic press.
- Seguino, S., Stevens, T. ve Lutz, M. (1996). Gender and cooperative behavior: Economic man rides alone. *Feminist Economics*, 2(1), 1-21.
- Sell, J. (1997). Gender, strategies, and contributions to public goods. *Social Psychology Quarterly*, 60,

252–65.

- Simpson, B. (2003). Sex, fear, and greed: A social dilemma analysis of gender and cooperation. *Social Forces*, 82(1), 35-52.
- Staub, E. 2002. Emergency helping, genocidal violence, and the evolution of responsibility and altruism in children. R.J. Davidson ve A. Harrington (Ed.), *Visions of compassion: Western scientists and Tibetan buddhists examine human nature* içinde (s. 165–81). London: Oxford Univ. Press
- Staunton, M., Louis, W. R., Smith, J. R., Terry, D. J. ve McDonald, R. I. (2014). How negative descriptive norms for healthy eating undermine the effects of positive injunctive norms. *Journal of Applied Social Psychology*, 44(4), 319-330.
- Stockard, J., Van De Kragt, A. J. ve Dodge, P. J. (1988). Gender roles and behavior in social dilemmas: Are there sex differences in cooperation and in its justification?. *Social Psychology Quarterly*, 51(2), 154-163.
- Tice, D. M., Bratslavsky, E. ve Baumeister, R. F. (2001). Emotional distress regulation takes precedence over impulse control: If you feel bad, do it!. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(1), 53-67.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453-458.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1986). Rational choice and the framing of decisions. *The Journal of Business*, 59(1), 251-278.
- Uskul, A. K., Sherman, D. K. ve Fitzgibbon, J. (2009). The cultural congruency effect: Culture, regulatory focus, and the effectiveness of gain-vs. loss-framed health messages. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(3), 535-541.
- Van Anel, C. E., Tybur, J. M. ve Van Lange, P. A. (2016). Donor registration, college major, and prosociality: Differences among students of economics, medicine and psychology. *Personality and Individual Differences*, 94, 277-283.
- Van Baaren, R. B., Holland, R. W., Kawakami, K. ve Van Knippenberg, A. (2004). Mimicry and prosocial behavior. *Psychological science*, 15(1), 71-74.
- Van Lange, P. A. M. (1999). The Pursuit of joint outcomes and equality in outcomes: An integrative model of social value orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(2), 337–349.
- Van Lange, P. A. M., Bekkers, R., Schuyt, T. N. M. ve Van Vugt, M. V. (2007). From games to giving: Social value orientation predicts donations to noble causes. *Basic and Applied Social Psychology*, 29(4), 375–384.
- Van Lange, P. A. M., De Bruin, E., Otten, W. ve Joireman, J. A. (1997). Development of prosocial, individualistic, and competitive orientations: Theory and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4), 733-746.
- Van Lange, P. A. M., Joireman, J., Parks, C. D. ve Van Dijk, E. (2013). The psychology of social dilemmas: A review. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 120(2), 125–141.
- Van Lange, P. A. M. ve Kuhlman, D. M. (1994). Social value orientations and impressions of partner's honesty and intelligence: A test of the might versus morality effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(1), 126–141.
- Van Lange, P. A. M. ve Rusbult, C. E. (2012). Interdependence theory. P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski ve E. T. Higgins (Ed.), *Handbook of theories of social psychology* içinde (s. 251-272). London: Sage London.
- Vugt, M. V., Cremer, D. D. ve Janssen, D. P. (2007). Gender differences in cooperation and competition: The male-warrior hypothesis. *Psychological science*, 18(1), 19-23.

- Van Vugt, V. M., Meertens, R. M. ve Van Lange, P. A. M. (1995). Car versus public transportation? The role of social value orientations in a real-life social dilemma. *Journal of Applied Social Psychology*, 25(3), 258–278.
- Wan, E. W., Hong, J. ve Sternthal, B. (2009). The effect of regulatory orientation and decision strategy on brand judgments. *Journal of Consumer Research*, 35(6), 1026-1038.
- Yaban, H. (2017). *Ergenler ve beliren yetişkinlerde sosyal değer yöneliminin gelişimsel, sosyal-bilişsel ve bağlamsal bir model çerçevesinde incelenmesi* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Yamagishi, T., Mifune, N., Li, Y., Shinada, M., Hashimoto, H., Horita, Y., ... ve Takagishi, H. (2013). Is behavioral pro-sociality game-specific? Pro-social preference and expectations of pro-sociality. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 120(2), 260-271.
- Yener, S. (2017). Psikolojik rahatlık algısının işgören sesliliği ve takım işbirliği arasındaki ilişkide aracı değişken rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 187-204.
- Yeşiltaş, M., Kanten, P. ve Sormaz, Ü. (2013). Otantik liderlik tarzının prososyal hizmet davranışları üzerindeki etkisi: Konaklama işletmelerine yönelik bir uygulama. *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 42(2), 333-350.

TANIM

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Psychology, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü tarafından, açık erişimli, hakemli, yılda üç kere, Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yayınlanan, 1956 yılından beri çıkarılan, uluslararası, bilimsel bir dergidir. Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI), TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin ve Türk Psikiyatri Dizini'nde yer almaktadır. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkçe ya da İngilizce olmalıdır.

AMAÇ VE KAPSAM

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology, temel ve uygulamalı alanların ürettiği bilgilerin birbirini beslemesine izin veren bir yayın platformu olma amacını taşımaktadır. Bu çerçevede gerek psikolojinin bütün alt alanlarındaki araştırmalara; gerekse Bilişsel Bilimler, Sinir Bilim, Genetik, Psikiyatri, Geriatri, Eğitim Bilimleri, İletişim Bilimleri, Antropoloji gibi alanları kapsayan disiplinler arası çalışmalara açıktır.

Derginin hedef kitlesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşları oluşturur.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi niceliksel ya da niteliksel yöntem kullanan görgül araştırmalara öncelik verir. Bunun yanında derleme makaleler ile kitap değerlendirmelerine de yer verir. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği, derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.

YAYIN DİLİ

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Genel İlkeler

- 1- Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.
- 2- Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.
- 3- Makale Dergiye gönderildikten sonra tüm yazarların yazılı izni olmaksızın yazarlardan hiçbirinin ismi yazar listesinden silinemez; yeni bir isim yazar olarak eklenemez; yazar sırası değiştirilemez.

- 4- Gönderilen makale genel olarak bilimsel standartlara ve biçimsel esaslara uygun ise hakem değerlendirmesine gönderilir. Uygun görülmeyen çalışmalar yazar(lar)a geri gönderilerek yeniden düzenlenmesi istenir ve yazar(lar)ın makaleyi yeniden göndermesi durumunda eğer gerekli düzenlemeler yapılmışsa hakem değerlendirme süreci başlatılır. Bu konularda karar hakkı editör(ler)e veya editör tarafından gerekli görülen durumlarda yayın kuruluna aittir.
- 5- Hakem süreçlerinde çift taraflı kör değerlendirme sistemi kullanılır.
- 6- Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.
- 7- Eğer gönderilen çalışma, daha önce bir kongrede sunulmuş ya da yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise yazar tarafından dipnot olarak bildirilmelidir. Makalede kullanılan veriler daha önce yayınlanan başka bir makalede kullanılmışsa bu bilgi de belirtilmelidir.
- 8- Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.
- 9- **Telif Hakkında** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (HYPERLINK "https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr" CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir

Yazar(ların) Sorumlulukları

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazar(ların) sorumluluğundadır. Yazar(lar) makaleyi gönderdikleri zaman orijinal olduğu; daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı; başka bir yer veya bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmadığı konusunda teminat vermiş sayılırlar.

Telif gerektiren materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Gerekli izinlerin alınıp alınmadığından yazar(lar) sorumludur. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir.

"Yazar" yayınlanan bir araştırmanın fikri çerçevesini ortaya koyan, çalışmayı planlayan, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan; yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan kimse(ler)dir. Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır veya yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir.

Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun yöneticiliği tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan kişilere (teknik destek, materyal veya finansman sağlama, genel rehberlik vb.) istenirse dipnotta yer alacak şekilde teşekkür edilir.

Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını temliknamede imzalı olarak belirtmek zorundadırlar. Belirtilmediği durumda soyadına göre alfabetik sıra kullanılır. Bütün yazarlar araştırma sonucunu ya da bilimsel kararı etkileyebilecek finansal ilişkileri ve çıkar çatışmasını açıklamalıdır.

Yazar(lar) editör tarafından gönderilen hakem raporları doğrultusunda gereken düzenlemeleri incelemek ve dikkate almak ile yükümlüdür. Yeniden düzenlenmiş makaleyi ve yapılan/yapılmayan düzenlemeleri gerekçelerini de yazarak bir liste halinde editöre göndermelidir.

Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında

YAZARLARA BİLGİ

geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu "<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/turkish-translation>" BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası ("<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>" CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Ayrıca Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği de dikkate alınır. Türk Psikologlar Derneği üyesi olan yazarlar aynı zamanda Türk Psikologlar Derneği Etik Kuruluna karşı da sorumludur.

Araştırma Etiği

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığının belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Makale gönderimi online olarak ve <http://sp.istanbul.edu.tr> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, yazının yayınlanmak üzere gönderildiğini ifade eden, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili bilgileri içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) bir mektup; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı [Telif Hakkı Anlaşması Formu](#) eklenerek gönderilmelidir.

1. Web sayfası üzerinden başvuruyu gerçekleştiren yazar, değerlendirme ve yayın süreci boyunca iletişim kurulacak kişidir.
2. Makale taslağının hazırlanışı için MS Office Word programı ve .doc ya da .docx dosya formatı kullanılmalıdır. Tüm taslak; A4 sayfa boyutlarında, kenar boşlukları 3'er cm, yazı tipi 12 punto büyüklüğünde Times New Roman ve çift satır aralığı olacak şekilde düzenlenmelidir.
3. Makale taslağı -yazar(lar)a dair hiçbir kişisel bilgi bulunmamasına özen gösterilerek- şu sırayla hazırlanmalıdır:
 - 3.1. İlk sayfada en fazla 200-300 kelimelik bir makale özeti ve özetin altında 3-6 adet anahtar kelime olmalıdır.

- 3.2. İkinci sayfada İngilizce özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır.
- 3.3. Üçüncü sayfada 650-850 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. İngilizce genişletilmiş özet Türkçe makaleler için zorunludur. İngilizce makaleler için genişletilmiş özet istenmez.
- 3.4. Geniş özeti takiben yeni sayfadan itibaren makalenin ana metni, makalenin başlığıyla başlamalıdır. Başlığın altına parantez içinde kısa başlık yazılmalıdır.
- 3.5. Araştırma makaleleri giriş, yöntem, bulgular ve tartışma bölümlerini içermelidir. Giriş bölümüne ayrıca giriş başlığı yazılmasına gerek bulunmamaktadır.
- 3.6. Derleme makalelerde konunun çerçevesini çizen bir giriş bölümü (giriş başlığı yazılmaksızın) ve bir tartışma bölümü yer almalıdır.
- 3.7. Bunların dışında yazar(lar), metnin akışında uygun gördükleri gibi başlık ve alt başlıklar oluşturabilir. Başlıklandırmada numara ya da harf sistemi kullanılmamalı, bunun yerine APA 6 versiyonundaki başlıklandırma sisteminden yararlanılmalıdır.
- 3.8. Ana metin içinde şekil ve tabloların yer alması gereken yerler, şekil ve tablo numaraları belirtilerek işaretlenmelidir (“Şekil 3. Buraya Yerleştirilmelidir” gibi). Tablolar APA 6 formatına göre hazırlanmalıdır.
- 3.9. Ana metinden sonra kaynakça kısmı ayrı bir sayfada başlamalıdır. Kaynakça, APA 6 formatı uyarınca düzenlenmeli ve dikkatlice kontrol edilmelidir. Kaynaklar, yazar soy ismine göre alfabetik sırayla sıralanmalıdır. Kaynakçada geçen her kaynak ana metinde, ana metinde geçen her atıf kaynakçada yer almalıdır.
- 3.10. Kaynakçadan sonra her biri ayrı bir sayfada olmak üzere sırasıyla şekil ve tablolar -başlıkları ve varsa açıklamalarıyla birlikte- yer almalıdır.
4. Makale taslağında Word programının “yazım denetimi” dışında -özellikle otomatik numaralandırma gibi- hiçbir otomatik metin düzenleme özelliği kullanılmamalıdır.
5. Makalelerin hakem sürecinden geçtikten sonraki nihai hali yayınlanmak üzere yukarıda açıklandığı gibi düzenlenmelidir. Özetten önce, bir kapak sayfasına makalenin başlığı, yazar(lar) ın ismi(isimleri), unvanları, kurum bilgileri, telefon, faks numaraları, e-mail adresleri eklenmelidir. Yazarların var ise teşekkür gibi notları dipnot olarak eklenerek Word belgesi şeklinde doğrudan baş editöre gönderilmelidir.
6. Yayın evinden gelen yayın öncesi onay kopyası, iletilen yazarla paylaşılır ve belirtilen süre içinde kontrol edilip dizgi hataları varsa rapor edilmesi istenir. Yazar(lar)ın kontrol ettiği bu kopya, dizgi hataları varsa düzeltildikten sonra editöryal ekibin son onayından geçerek yayınlanır.
7. Psikolojide ya da yakın alanlarda akademik çalışmalar yapmış tüm öğretim üyeleri Psikoloji Çalışmaları'nın hakemi olabilir. Hakemlik başvurusu için akademik özgeçmişinizi, baş editöre (sp@istanbul.edu.tr) gönderebilirsiniz.

Referans Stili ve Formatı

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak sitilinin 6. edisyonunu benimser. APA 6. Edisyon

hakkında bilgi için:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org/>

Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıdaki örneklerdeki gibi gösterilmelidir.

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir. Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Esin ve ark., 2002; Karasar 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Akyolcu, 2007)

İki yazarlı kaynak;

(Sayiner ve Demirci, 2007, s. 72)

Üç, dört ve beş yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk kullanımda: (Ailen, Ciambune ve Welch 2000, s. 12–13) Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda: (Ailen ve ark., 2000)

Altı ve daha çok yazarlı kaynak;

(Çavdar ve ark., 2003)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) Türkçe Kitap

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8.bs). Ankara: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Türkçeye Çevrilmiş Kitap

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* (A. Kotil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

c) Editörlü Kitap

Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

d) Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme*. Ankara: Total Bilişim.

e) İngilizce Kitap

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Bursa: Dora Basım Yayın.

h) Yayımcının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Ankara: Yazar.

Makale

a) Türkçe Makale

Mutlu, B. ve Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) İngilizce Makale

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Yediden Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atfı analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Olarak Yayımlanmış Makale

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Popüler Dergi Makalesi

Semerçioğlu, C. (2015, Haziran). Sıradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri**a) Türkçe Tezler**

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

b) Ticari Veritabanında Yer Alan Yüksek Lisans Ya da Doktora Tezi

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 9943436)

c) Kurumsal Veritabanında Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Yaylalı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from: Retrieved from <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

d) Web'de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

e) Dissertations Abstracts International'da Yer Alan Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

f) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

g) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: [http://ab2015.anadolu.edu.tr /index.php?menu=5&submenu=27](http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27)

h) Düzenli Olarak Online Yayınlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593-12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

i) Kitap Şeklinde Yayınlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoğlu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134-140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

j) Kongre Bildirisi

Çepni, S., Bacanak A. ve Özsevgeç T. (2001, Haziran). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi*. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Diğer Kaynaklar

a) Gazete Yazısı

Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). 'Unutma' notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepf: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Wikipeidi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi
Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). Runaways [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Müzik Kaydı

Say, F. (2009). Galata Kulesi. *İstanbul senfonisi* [CD] içinde. İstanbul: Ak Müzik.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - Makalenin türü
 - Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - İstatistik kontrolünün yapıldığı (araştırma makaleleri için)
 - İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
 - Kaynakların APA6'ya göre belirtildiği

YAZARLARA BİLGİ

- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Makale kapak sayfası:
 - Makalenin kategorisi
 - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni dosyasında olması gerekenler:
 - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - Özetler 200-300 kelime Türkçe ve 200-300 kelime İngilizce
 - Anahtar Kelimeler: 3-6 adet Türkçe ve 3-6 adet İngilizce
 - Makale Türkçe ise, İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 650-850 kelime
 - Makale ana metin bölümleri
 - Finansal Destek (varsa belirtiniz)
 - Çıkar Çatışması (varsa belirtiniz)
 - Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - Kaynaklar
 - Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör : Doç. Dr. İlknur Özalp Türetgen
ilknuroz@istanbul.edu.tr
sp@istanbul.edu.tr

Yönetici Editörler : Esin Temeloğlu Şen
esin.sen@istanbul.edu.tr
Gül Deniz Derin
gul.derin@istanbul.edu.tr
Canan Çelikadam
canan.celikadam@istanbul.edu.tr

Tel : + 90 212 455 57 00

Adres : İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Psikoloji Bölümü
İstanbul Üniversitesi
Ordu Cad. No. 196,
34459 Laleli
İstanbul - Türkiye

DESCRIPTION

Studies in Psychology – Psikoloji Çalışmaları is an open access, peer-reviewed, scholarly, international journal published triannually in April, August and December. It has been an official publication of by Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Pscyhology since 1956.The journal is covered in Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI), TÜBİTAK-ULAKBİM TR Index and Türk Psikiyatri Dizini (Turkish Psychiatry Index). The manuscripts submitted for publication in the journal must be scientific and original work in Turkish or English.

AIM AND SCOPE

Studies in Pscyhology-Psikoloji Çalışmaları aims to be a platform that enables knowledge generated within the fundamental and applied fields of psychology support each other. Within this frame, it welcomes both research articles from all sub fields of psychology and inter disciplinary studies covering fields such as cognitive sciences, neurology, genetics, psychiatry, geriatry, educationinal sciences, communication sciences and antropology.

The target group of the journal consists of academicians, researchers, professionals, students, related professional and academic bodies and institutions.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal gives priority to empirical research articles using quantitative or qualitative methods. Besides, it includes review articles and book reviews. The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal.

LANGUAGE

The language of the journal is both Turkish and British English.

General Principles

- 1- Only those manuscripts that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation. Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.
- 2- Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

- 3- Changing the name of an author (omission, addition or order) in manuscript submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.
- 4- Submitted manuscript which is conformed with the scientific standards and principles of formatting is sent to peer review. Manuscript considered non-conforming is returned to the author(s) and revision is requested. In case that the author(s) resubmits the manuscript having done all the required revisions, peer review process starts once again. Decision regarding all these editorial processes belong to the editor(s) or editorial board when regarded necessary.
- 5- Double blind peer review is used.
- 6- Rejected manuscripts, pictures and photos are not returned to author(s).
- 7- In case that the submitted manuscript was presented as a conference proceeding or produced from a master thesis or doctoral dissertation, it should be indicated in the footnote by the author. If the data in the manuscript was used in a previously published article, it must be indicated as well.
- 8- All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.
- 9- **Copyright Notice** Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license ([HYPERLINK "https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/"](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the manuscript is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Submitting their manuscripts, authors are deemed to ensure that submitted work is original and certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language.

Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. It is authors' responsibility to get necessary permissions. Applicable copyright laws and conventions must be followed.

The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) must meet all these criteria described above.

Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the signed [Copyright Agreement Form](#). If not indicated, alphabetical order according to surnames is used. All authors must disclose all issues concerning financial relationship and conflict of interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

Author(s) are to take into consideration the required revisions in accordance with the review reports sent by the editor. Author(s) must send the rearranged article to the editor together with the list of done/undone revisions writing the reasons.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor in chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

INFORMATION FOR AUTHORS

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

OPEN ACCESS STATEMENT

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the "<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>" BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International ("<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>" CC BY-NC 4.0) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Studies in Psychology - Psikoloji Çalışmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

INFORMATION FOR AUTHORS

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Additionally, Ethics Codes of Turkish Psychological Association is taken into consideration. Authors who are members of Turkish Psychological Association are accountable to the Ethical Committee of Turkish Psychological Association.

Research Ethics

Studies in Psychology - Psikoloji Çalışmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

Manuscript is to be submitted online via <http://sp.istanbul.edu.tr> and it must be accompanied by a cover letter indicating that the manuscript is intended for publication, specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). In addition, [Copyright Agreement Form](#) that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The author who submitted the manuscript online becomes the corresponding author for the evaluation and publication process.
2. MS Office Word in either .doc or .docx file formats should be used for the manuscript preparation. Entire manuscript should be A4 paper sized with 3 cm page margins, 12 pt. Times New Roman and double spaced.
3. Manuscript that does not include any author information should be prepared as follows:
 - 3.1. The first page should include a summary (200-300 words) and 3-6 keywords beneath it.
 - 3.2. The second page should be composed of the English translation of abstract and keywords.
 - 3.3. The third page should include an extended abstract in English (650-850 words). Extended abstract in English is mandatory for the manuscripts in Turkish. It is not required for the manuscript is in English.
 - 3.4. The main text with title of the manuscript should start on the page following the abstracts/ extended abstract. Running head, in parentheses, should be written under title.
 - 3.5. Research articles should be composed of introduction, method, results and discussion sections. It is not necessary to put "introduction" heading in introduction section.
 - 3.6. Review papers should include an introduction section framing the issue (without an "introduction" heading) and a discussion section.
 - 3.7. The author(s) may create additional sub/headings that they found useful. Letters or numbers must not be used for heading. APA Style 6th edition's heading system should be utilized.
 - 3.8. The placement of tables and figures should be stated in main text with specific mention to its number (For instance, "Figure 3 should be placed here."). Tables should be prepared in line with the APA 6th edition guideline.
 - 3.9. References section must start on a separate page following main text. References must be in line with APA 6th edition guidelines and must be carefully checked. References must be ordered alphabetically by the author last names. Any reference in references section must have been mentioned in main text and any citation in main text must be mentioned in references section.
 - 3.10. Figures and tables, respectively, should be placed on separate pages following references section with any titles and explanations if it exists.
4. Any text editing except MS Word auto-check must not be used throughout the manuscript preparation (especially automatic numbering must not be used).
5. The final edition of the manuscript after peer-review process must be organized for publication as explained above. A cover page having the fully descriptive title of the manuscript and, affiliation,

title, e-mail address, postal address, phone and fax number of the author(s) must be added before abstract section. The note(s) of the author(s), such as acknowledgements, if any, should be added as a footnote as well. The resulting Word document should be directly sent to the editor-in-chief.

6. The pre-publish confirmation copy that was sent from the publisher is shared with the corresponding author. It is requested to be checked by author(s) within the highlighted timespan. Any possible typesetting errors should be reported. This latest copy that was checked by the author(s) is published after the correction of typesetting errors, if any, following the final confirmation of the editorial team.
7. Every academician who has studied in psychology or related fields may be a reviewer of the Studies in Psychology. You may send your academic CV to editor-in-chief (sp@istanbul.edu.tr) to apply to be a reviewer.

Reference Style and Format

Studies in Psychology- Psikoloji Çalışmaları complies with APA (American Psychological Association) style 6th Edition for referencing and quoting. For more information:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org>

Citations in the Text

Citations must be indicated with the author surname and publication year within the parenthesis.

If more than one citation is made within the same paranthesis, separate them with (;).

Samples:

More than one citation;

(Esin et al., 2002; Karasar, 1995)

Citation with one author;

(Akyolcu, 2007)

Citation with two authors;

(Sayıner & Demirci, 2007)

Citation with three, four, five authors;

First citation in the text: (Ailen, Ciambune, & Welch, 2000) Subsequent citations in the text: (Ailen et al., 2000)

Citations with more than six authors;

(Çavdar et al., 2003)

Citations in the Reference

All the citations done in the text should be listed in the References section in alphabetical order of author surname without numbering. Below given examples should be considered in citing the references.

Basic Reference Types

Book

a) Turkish Book

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8th ed.) [Preparing research reports]. Ankara, Turkey: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Book Translated into Turkish

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* [Mindsets] (A. Kotil, Trans.). İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.

c) Edited Book

Ören, T., Üney, T., & Çölkesen, R. (Eds.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi* [Turkish Encyclopedia of Informatics]. İstanbul, Turkey: Papatya Yayıncılık.

d) Turkish Book with Multiple Authors

Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* [Performance evaluation in Turkish search engines]. Ankara, Turkey: Total Bilişim.

e) Book in English

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) Chapter in an Edited Book

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Chapter in an Edited Book in Turkish

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi [Organization culture: Its functions, elements and importance in leadership and business management]. In M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi* [Organization sociology] (pp. 233–263). Bursa, Turkey: Dora Basım Yayın.

h) Book with the same organization as author and publisher

American Psychological Association. (2009). *Publication manual of the American psychological association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

Article

a) Turkish Article

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri [Source and intervention reduction of stress for parents whose children are in intensive care unit after surgery]. *Istanbul University Florence Nightingale Journal of Nursing*, 15(60), 179–182.

b) English Article

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Journal Article with DOI and More Than Seven Authors

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) Journal Article from Web, without DOI

Sidani, S. (2003). Enhancing the evaluation of nursing care effectiveness. *Canadian Journal of Nursing Research*, 35(3), 26-38. Retrieved from <http://cjr.nmcgill.ca>

e) Journal Article with DOI

Turner, S.J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Publication

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Article in a Magazine

Henry, W. A., III. (1990, April 9). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28–31.

Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Presentation, Proceeding

a) Dissertation/Thesis from a Commercial Database

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9943436)

b) Dissertation/Thesis from an Institutional Database

Yaylali-Yildiz, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

c) Dissertation/Thesis from Web

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

d) Dissertation/Thesis abstracted in Dissertations Abstracts International

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

e) Symposium Contribution

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

f) Conference Paper Abstract Retrieved Online

Liu, S. (2005, May). *Defending against business crises with the help of intelligent agent based early warning solutions*. Paper presented at the Seventh International Conference on Enterprise Information Systems, Miami, FL. Abstract retrieved from http://www.iceis.org/iceis2005/abstracts_2005.htm

g) Conference Paper - In Regularly Published Proceedings and Retrieved Online

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *105*, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

h) Proceeding in Book Form

Parsons, O. A., Pryzwansky, W. B., Weinstein, D. J., & Wiens, A. N. (1995). Taxonomy for psychology. In J. N. Reich, H. Sands, & A. N. Wiens (Eds.), *Education and training beyond the doctoral degree: Proceedings of the American Psychological Association National Conference on Postdoctoral Education and Training in Psychology* (pp. 45–50). Washington, DC: American Psychological Association.

i) Paper Presentation

Nguyen, C. A. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

Other Sources

a) Newspaper Article

Browne, R. (2010, March 21). This brainless patient is no dummy. *Sydney Morning Herald*, *45*.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure. (1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

Ignition. (1989). In *Oxford English online dictionary* (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). *inFact: Conspiracy theories* [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

Egan, D. (Writer), & Alexander, J. (Director). (2005). Failure to communicate. [Television series episode]. In D. Shore (Executive producer), *House*; New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fuchs, G. (2004). Light the menorah. On *Eight nights of Hanukkah* [CD]. Brick, NJ: Kid Kosher.

SUBMISSION CHECKLIST

INFORMATION FOR AUTHORS

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - The category of the manuscript
 - Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - Confirming that the statistical design of the research article is reviewed.
 - Confirming that last control for fluent English was done.
 - Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with APA 6.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - The category of the manuscript
 - The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ORCID’s of all authors.
- Main Manuscript Document:
 - The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - Abstracts (200-300 words) both in Turkish and in English
 - Key words: 3 to 6 words both in Turkish and in English
 - Extended Abstract (650-850 words) in English (only for Turkish articles)
 - Main article sections
 - Grant support (if exists)
 - Conflict of interest (if exists)
 - Acknowledgement (if exists)
 - References
 - All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO

Editor : Assoc. Prof. Dr. İlknur Özalp Türetgen
ilknuroz@istanbul.edu.tr
sp@istanbul.edu.tr

Managing Editors: Esin Temeloğlu Şen
esin.sen@istanbul.edu.tr
Gül Deniz Derin
gul.derin@istanbul.edu.tr
Canan Çelikadam
canan.celikadam@istanbul.edu.tr

Phone : + 90 212 455 57 00
Address : Istanbul University
Faculty of Letters
Department of Psychology
Ordu Cad. No. 196,
34459 Laleli
Istanbul - Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Studies in Psychology
Dergi Adı: Litera: Psikoloji Çalışmaları

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)	
---	--

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar:	
--	--

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayımlanmasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıf bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kantlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author; Sorumlu Yazar;	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....

